VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

PÁRT-TÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

AZ MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA
PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

4

XXI. ÉVFOLYAM ★ BUDAPEST ★ 1975. DECEMBER

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

ANDICS ERZSÉBET, ERÉNYI TIBOR, HARSÁNYI IVÁN, MÉREI GYULA, MUCSI FERENC, SIPOS LEVENTE (SZERKESZTŐ), SZABÓ BÁLINT (FELELŐS SZERKESZTŐ), SZAKÁCS KÁLMÁN, SZUHAY MIKLÓS, TÓTH ISTVÁN, VASS HENRIK (ELNÖK), ZSILÁK ANDRÁS

A SZERKESZTŐSÉG MUNKATÁRSAI:

BENKE ZSUZSANNA, KOVALCSIK JÓZSEFNÉ

SZEMERE VERA:

A NÉKOSZ TÖRTÉNETÉHEZ

A felszabadulás utáni diákmozgalmak, szélesebben a kor politikai mozgalmainak történetében különleges helye volt a NÉKOSZ-nak. Ezért van az, hogy még napjainkban is szenvedélyesen vitatkoznak róla.

Mi volt a NÉKOSZ, mi volt ez a mozgalom? A népi kollégisták számára a „Fényes szelek" korszaka lázas, küzdelmekkel teli kor, amikor a haladás, a forradalom elkötelezettjeivé váltak. Ennek emlékei: a megtalált közösség, a nagy álmok valóra váltásának lehetősége, a mindennapi politikai harcok izgalmas légköre, amit indulójuk azzal fejezett ki, hogy „holnapra megforgatjuk az egész világot" — ma is büszkeséggel töltik el őket és nosztalgiát ébresztenek bennük.

A politikai harcok más területein küzdők egy része viszont úgy emlékezik a NÉKOSZ-ra, mint az avantgardizmus és a parasztromantika hatása alá került szervezetre. Befelé fordulást, elzárkózást vetnek a szemükre, amely végül is a párttól való elszakadáshoz vezetett. Alapjában igazat adnak az MDP 1948-as bírálatának, és jogosságát még azzal is indokolják, hogy az 1956-os ellenforradalomban néhány volt népi kollégista vezető Nagy Imre revizionista blokkjához csatlakozott.

Mások mint álbaloldali, szektás csoportot ítélik el a NÉKOSZ-t, amely durva harci módszereivel taszította az indifferens diákokat és oktatókat. E véleményekben a korabeli polgári politikai ellenfelek „janicsárképzés"-vádja is új megfogalmazást kap.

Tehát a téma — mi is volt a NÉKOSZ —, amelynek megközelítésére törekszünk, nem könnyű. Nagyon sok még benne a szubjektív kötődéseknek a történészt is gátló nehézsége. Emellett a tanulmány szűk kerete sem teszi lehetővé, hogy e — rövid ideig tartó tevékenysége ellenére is — jelentős mozgalom egészét elemezze, vezetőinek szerepét értékelje. A rendelkezésre álló iratanyag is — bár tekintélyes mennyiségű — eléggé hiányos. A források rendszeres összegyűjtését több éves munkával most végezte el egy munkaközösség, az ennek eredményeként elkészült dokumentumkötet kéziratát nem volt módunk tanul-

mányozni. Így ez az írás nem törekszik többre, mint hogy megkísérelje felvázolni a népi kollégiumi mozgalom — és különösen a fővárosi főiskolás népi kollégiumok — *politikai történetének* fő mozzanatait. A mozgalom gazdag pedagógiai tapasztalatait is csak annyiban érinti e tanulmány, amennyiben — a szerző megítélése szerint — a politikai történet megértéséhez szükséges.[1]

A NÉKOSZ megszervezése

A népi kollégiumok szervezésének gondolata 1946 tavaszán a Győrffy István Kollégiumban született meg. Az ötletet a Magyar Kommunista Párt vezetői örömmel fogadták és minden támogatást megígértek megvalósításához.[2] A népi kollégiumi mozgalom születésének jobb megértése érdekében pillantást kell vetnünk e kor politikai viszonyaira.

1946 tavasza a baloldali politikai erők ellentámadásának és új tömörülésének az időszaka. Az 1945-ös őszi választások nyomán előretört reakcióval szemben ekkor alakult meg a Baloldali Blokk. Ez formailag olyan pártok koalíciója, amelyek a pártvetélkedés ellenére szükségesnek tartották a szorosabb összefogást, hogy együttes erővel szorítsák ki a reakciót a hatalomból, lényegében pedig a koalíción belüli népi demokratikus tömörülés. Polgári vagy népi demokrácia legyen a továbbfejlődés útja: e kérdés körül folyik a harc. E harcban a győzelem nagyrészt azon múlott, hogy a lakosság mintegy felét kitevő kis- és középparasztság melyik út mellé, melyik oldalra áll. Így 1946 nyarán a parasztság politikai magatartása került az érdeklődés középpontjába.

E sokrétű probléma elemzése nem feladatunk. Csupán egy — témánk szempontjából fontos — mozzanatot ragadunk ki: a paraszti származású értelmiség szerepét. A régi értelmiség túlnyomó többsége származása, neveltetése révén a Horthy-rendszer ideológiájának és politikájának befolyása alá került. A háború, a német megszállás és a nyilasuralom tapasztalatai nagyrészt kiábrándították, de az új demokratikus viszonyokat még nem értette. Az osztályharc kiéleződése, a politikai erőviszonyok szakadatlan hullámzása még inkább fokozta értetlensé-

[1] A vidéki főiskolás népi kollégiumok történetével, fejlődésük sajátos vonásaival e tanulmányban — jellegére és terjedelmi kereteire tekintettel — nem tudunk foglalkozni. Megemlítendő, hogy e kollégiumok történetéről az elmúlt években, örvendetes módon, több írás is napvilágot látott: *Baranya Margit:* A Népi Kollégiumok Országos Szövetségének pécsi kollégiumai. Baranyai helytörténetírás, 1971. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs, 1972. 207—241. old.; *Szentistványi Gyula:* Gondolatok a NÉKOSZ-mozgalomról. Baranyai Művelődés, 1971. 1. sz. 5—12. old.; *Vaskó László:* A debreceni népi kollégium történetéhez és nevelőmunkájához. Alföld, 1971. 8. sz., 40—53., 9. sz. 58—69. old.

A pedagógiai tanulmányok sorából kiemelkedő jelentőségű, a jelen cikk elkészülte után megjelent dokumentumkötet: A valóság pedagógiája. Tankönyvkiadó 1974.

[2] PI Archívum. 1/13—64. őe.

güket, befelé fordulásukat. Ezt a szellemet terjesztették a fiatal értelmiség között is. E szakmailag többségében értékes réteg megnyerése és az új élet építésébe való bekapcsolódása sürgető feladat volt, de politikai bázisként, szilárd szövetségesként még nem lehetett rájuk számítani.

Az értelmiség egy kisebb része már 1945 előtt, majd a felszabadulás után a demokrácia ügye mellé állt és csatlakozott a baloldali pártokhoz és szervezetekhez. Voltak, akik a munkásosztály harcaihoz csatlakoztak, részt vettek az illegális kommunista mozgalmakban is. Ezeknek pozitív politikai, szakmai, emberi hatása az értelmiségre éppen csak kibontakozóban volt, az értelmiségi fiatalok pedig alig-alig ismerték őket.

Az értelmiségi, főleg az egyetemista és főiskolás ifjúság egy részére sajátos és viszonylag jelentős hatása volt a baloldali népi íróknak, akik mindig különös figyelmet fordítottak a fiatal értelmiségiek politikai meggyőzésére, a forradalmi, fasisztaellenes harcokba való bevonására. A népi írók inspirálták a harmincas évek végén a Bolyai, majd a Győrffy Kollégium megalakítását is. A Győrffy Kollégium többségükben paraszti származású fiataljai — többek között a hasonló utat megjárt népi írók hatására — a haladásért és a forradalomért vívott küzdelem egyre következetesebb szövetségeseivé, majd harcosaivá váltak. Néhányan közülük már a felszabadulás előtt részt vettek az illegális kommunista párt harcaiban, szervezett, pártszerű kapcsolatokat tartottak vele. Többen részt vettek a németellenes fegyveres harcok szervezésében is. Természetes volt tehát, hogy a felszabadulás után — most már a legális kommunista párt vagy a parasztpárt tagjaiként — csakhamar bekapcsolódtak a politikai küzdelmekbe. Különösen nagy érdemeket szereztek a szegényparasztság és a parasztifjúság politikai szervezésében, a földosztás végrehajtásában.

A forradalom továbbviteléért vívott harc sikerének egyik fontos feltétele a népi demokrácia saját értelmiségi bázisának megteremtése volt. Ezen belül külön jelentősége volt az olyan paraszti származású értelmiség kinevelésének, amely a néppel való összeforrottságával, a haladás iránti elkötelezettségével a munkás-paraszt szövetség egyik erősítője, bázisa lehetett. A Győrffy Kollégium kezdeményezése a NÉKOSZ megteremtésére ennek lehetőségét hordozta magában.

A népi kollégiumokra ezenkívül igen jelentős szerep várt az egyetemek demokratizálásáért vívott harcban is. Az egyetemek oktatási rendszere, tanterve, oktatói karának összetétele és politikai szemlélete alig módosult 1945 után. Nem változott a múlthoz képest az egyetemi hallgatók szociális összetétele sem, sőt a munkás és a paraszt származású hallgatók aránya valamelyest még csökkent is. Mindez meghatározta az egyetemek politikai légkörét. Az egyházi irányítás alatt álló egyetemi ifjúsági szervezetek és az egyházi kollégiumok a reakciós politikai törekvések gócpontjaivá váltak, hatásuk visszaszorítása elengedhetetlen feltétele volt az előrehaladásnak. A baloldali ifjúsági szerve-

zetek még gyengék voltak, az egység megteremtésére létrehozott MEFESZ pedig nem tudott erős befolyást szerezni az egyetemeken, már csak azért sem, mert belső válsággal küzdött.

Új, népi erőknek kellett az egyetem falai közé bejutni ahhoz, hogy ott a politikai légkör demokratizálódjék. Ezt szolgálta az esti munkástanfolyamok és munkásszemináriumok szervezése, a munkásifjak rendkívüli hallgatóként való felvétele, ezt ígérte a népi kollégiumok létrehozása is. Ez egyúttal történelmi igazságtevés volt, hiszen a tanulási lehetőségektől addig leginkább elzárt paraszt- és munkásfiataloknak biztosította a továbbtanulás lehetőségét.

*

A Győrffy István Kollégium (a továbbiakban GYIK) 1946. július 11-i közgyűlésének felhívása a Népi Kollégiumokat Építő Mozgalom megindítására, a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének (a továbbiakban NÉKOSZ) megalakítása széles visszhangot keltett. A sajtó kivonatosan közölte a közgyűlésen elmondott beszédeket. A fővédnök Tildy Zoltán köztársasági elnök lett, aki kiáltványban szólította fel a demokratikus szervezeteket, intézményeket és az egész népet, hogy támogassák ezt az akciót.[3]

A pártok vezetői a következő hónapok során is beszédekben, cikkekben fejtették ki álláspontjukat a kollégiumi mozgalomról. Elsősorban a kultúra demokratizálásában, a demokratikus közoktatásért, a demokrata szellemű értelmiség megteremtéséért vívott harcban látták nagy szerepüket. A népi kollégiumokat a kommunisták és a parasztpártiak a közoktatás demokratizálásáért folytatott harcban nem végső megoldásnak, hanem első lépésnek, „hídfőállásnak" tekintették. Révai József néhány héttel később megjelent cikkében azt írta, hogy „A néptömegek a politikai demokrácia értékét azon mérik, jelent-e nagyobb darab kenyeret, gazdasági helyzetük javulásának legalább a lehetőségét. De tegyük ehhez hozzá: a politikai demokrácia akkor jelent többet egyszerű hatalmi változásnál, akkor jelent a nép életét átformáló változást, ha kiváltja és kielégíti a dolgozó osztályok szomjúságát a kultúrára. A magyar demokrácia kielégíteni nem tudta, de kiváltani kiváltotta a néptömegek vágyát a műveltségre, a kultúrára." Ezt bizonyította az a tömegméretű megmozdulás, amellyel a társadalom a kollégiumok segítségére sietett.[4] Többen hangsúlyozták, hogy a fiatal népi demokráciának égető szüksége van saját szakembergárdára. A kollégiumoknak nem a „politikai elit" kinevelését kell biztosítani — azt a

[3] A lapok 1946. július 12-én részletesen beszámoltak a GYIK előző napi közgyűléséről és a Népi Kollégiumokat Építő Mozgalom megindulásáról. Július 19-én a NÉKOSZ megalakulásáról, augusztus 8-án Tildy Zoltán rádióbeszédéről közöltek híreket.

[4] Szabad Nép, 1946. szeptember 8. Népi Kollégiumok.

politikai pártok a tömegharc sodrában termelik ki —, hanem feladatuk a demokratikus szakemberképzés. Veres Péter szerint: „Olyan értelmiséget akarunk, amelynek nem kell átképzőbe járni, hogy megértse a népi kormány szándékait."[5]

A kollégiumokban következetesen demokratikus oktató-nevelő munkára van szükség — mondották. A demokratikus nevelés fontos eszköze a népi hagyományok megismerése és ápolása. „Aki tökéletesen megismeri a magyarság múltját, szokásait, egész kultúráját, az nem is lehet reakciós, csak demokrata," mondotta a népi kollégiumok jelentőségéről szóló beszédében Rajk László.[6]

E pártok vezetői hangsúlyozták, hogy a népi kollégiumok mindenekelőtt a parasztszármazású fiatalok nevelését szolgálják. A paraszti jelleg és az ebből fakadó célkitűzések megfogalmazásában azonban már voltak olyan árnyalati különbségek, amelyek tisztázatlan nézeteket, a mozgalomban ténylegesen ható ellentmondásos felfogásokat, tendenciákat tükröztek. Így a Nemzeti Parasztpárt balszárnya — Erdei Ferenc, Darvas József — a parasztkollégiumok egyik fő feladatát abban látta, hogy tevékenységükkel erősítsék a munkás-paraszt szövetséget.[7] Veres Péter elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a parasztságnak az új társadalmi rendben olyan irányító hatalommá kell válnia, amely számaránya és munkája után megilleti. Ezért az egyetemeken is el kell érni, hogy annyi parasztfiatal kapjon helyet, amilyen helyet osztályuk a társadalomban elfoglal.[8] Munkásellenes éle, kicsengése Veres Péter álláspontjának sem volt (az összefogás szükségességét másutt többször hangsúlyozta), de részben összecsengett azzal a mások által hangoztatott felfogással, hogy paraszti túlsúlyú társadalmunkban a népi demokrácia elsődlegesen parasztdemokráciát jelent, amelyben a progresszív törekvésű parasztságé a vezető szerep. Erre reagál Révai idézett beszéde, amelyben azt hangsúlyozza, hogy a kollégiumok egyik fontos feladata, hogy megértesse a munkásosztály vezető szerepét, a munkásság és parasztság egymásrautaltságát, a munkásdemokrácia és a parasztdemokrácia egybeolvadásának lehetőségét.[9]

---

[5] Szabad Szó, 1946. október 13. Népi Kollégiumok és az új értelmiség. — Hasonlóan írt Darvas József: „A népi kollégiumokra azért is szükség van, mert egész nevelési rendszerünk megkövesedett. Belső szerkezetében annyira rossz, hogy még a lelke szerint jó demokrata sem tud benne szabadon mozogni." (Szabad Szó, 1946. július 21. Kulturális felszabadításért.)

[6] Szabadság, 1946. november 5. Rajk László belügyminiszter a népi kollégiumok jelentőségéről.

[7] Erdei Ferenc pl. a bölcsészkaron mondott beszédében hangsúlyozta: „. . . hogy az értelmiség magára találjon, ahhoz fel kell számolni a parasztromantikát és munkásellenességet". (Szabad Szó, 1946. június 2. Akik nem félnek.); Darvas József a „Falu—Budapest Akció" első kollégiumavatásán mondott beszédében a legfőbb feladatnak a munkásfiatalokkal való szoros együttműködést jelölte meg. (Szabad Szó, 1946. július 21. A Kulturális felszabadításért.)

[8] Szabad Szó, 1946. május 24. A magyar ifjúság útja.

[9] Szabad Nép, 1946. szeptember 8. Népi kollégiumok.

A demokratikus szellem biztosítására azonban nem elég a népi származás. Ezért is választották jelszónak a győrffysták Illyés Gyula sorait: „Azt, hogy a nép fia vagy, igazolni sej ma nem azzal kell, honnan jössz – azzal ecsém, hova mész." A mozgalom szervezői, meg a mozgalmat támogató politikai vezetők is úgy vélték, hogy a kollégistáknak kötelessége a társadalmi-politikai harcokban való aktív részvétel, a népi demokratikus előrehaladásért való harc. Kiemelték a közösségi nevelés fontosságát, mint az új demokrata, szocialista embertípus kialakításának eszközét. Ebbe beletartozik — Révai szavaival — „. . . a kirajzás kötelessége, a diaszpórává válás is . . ."[10] E közösségi nevelés adja a legjobb terepet az egyéniség szabad kibontakozásához is.

A győrffysták 1946 nyarán és őszén megindultak a kollégiumok szervezésére az ország minden részébe. A helyi vezetők, politikai pártállásuktól függően, vagy minden segítséget megadtak, vagy minden lépésük elé gátat igyekeztek vetni. Ezt az utóbbit a szervező diákok a maguk erejéből aligha tudták volna kivédeni, ha a demokratikus közvélemény nyomása és a felülről jövő támogatás nem segíti őket.

A jövendő kollégisták megnyerése nem volt nehéz. Elementáris erővel tört elő az eddig háttérbe szorított tanulási és művelődési vágy. A parasztfiatalok a tanulás lehetőségét a demokrácia szerves és természetes vívmányának érezték, bár tudták, hogy nem könnyű körülmények között fognak tanulni. Példaképpé váltak előttük a Győrffy-kollégisták, akik kopott ruhában, éhezve, de magabiztosan, öntudatosan agitáltak a népi demokrácia, a kultúrforradalom érdekében.

Nehezebb volt sokszor a szülők meggyőzése. A reakció, főleg a klérus a népi kollégiumi mozgalom ellen agitált. A legenyhébb érvük az volt, hogy el akarják idegeníteni, szembe akarják velük fordítani fiaikat, leányaikat. Emellett a szülők joggal aggódtak, hogy miképpen fognak gyermekeik megélni, tanulni a kollégiumokban.

A fiatalok győztek. „A nép fiai, leányai" beözönlöttek a kollégiumokba. Kollégiumokba? Vagy inkább a kollégiumok céljára megszerzett romos épületekbe, villákba, ahol rendszerint sem ablak, sem villany, sem vízvezeték nem volt. A felszerelés pedig néhány sodronyágy, néhány pokróc (távolról sem mindenkinek jutott), néhány zsák bab és kevéske más élelmiszer volt.

A szervezés jól sikerült. 1946 szeptemberében 44 kollégium kezdte el a munkát 1627 diákkal.[11] A mozgalom jelentős sikerei nem feledtették azonban a nehézségeket. Ezek igen sokrétűek voltak. Kezdetben a legsúlyosabb gond a megfelelő létfeltételek biztosítása volt. Jött a hűvös, esős őszi idő. A fiatalok fogvacogva dideregtek a kollégiumokban, élelmük alig volt. Az egyetemi tandíj, a könyvek, a tanszerek beszerzése

[10] Uo.

[11] Népi Kollégista, 1948. május. Nyolc esztendő.; Ugyanez az adat szerepel: PI Archívum. 1/13. 64. őe.

is sok gondot okozott. A baloldali sajtó szinte naponta megrázó riportokat közölt a kollégiumok súlyos nehézségeiről.[12]

A diákok nem vártak passzív módon külső segítséget, hanem amire képesek voltak, megtették a kollégiumaikért. Romot takarítottak, élelmet gyűjtöttek a falvakban, végigjártak minden fórumot, ahol segítségre számíthattak, agitáltak, szerveztek.[13]

A baloldali erők, különösen az MKP, minden lehetőt megtettek a kollégiumok segítésére. Ehhez igen jó feltételek alakultak ki, amikor a fasiszta összeesküvések leleplezése nyomán sikerült a KALOT-ot és több más klerikális, reakciós ifjúsági tömegszervezetet feloszlatni. Ezek helyiségeit a népi kollégiumok céljaira adták át. Rajk László belügyminiszter utasította a hatásköréhez tartozó közigazgatási apparátust, hogy minden lehetőség felhasználásával segítsék a mozgalmat.[14] A kommunista kézben levő népjóléti tárca (Molnár Erik) és a Közlekedésügyi Minisztérium (Gerő Ernő) is sok segítséget adott. (Pl. a Ferihegyi repülőtér romos épületeinek anyagát átadták a kollégistáknak stb.)[15] A kommunista szakszervezeti vezetők a szakszervezeteket mozgósították. A szervezett munkások a kollégiumok helyreállítására, berendezéseinek elkészítésére sok ezer munkaórát ajánlottak fel és vállalásaikat teljesítették is. Építettek, villanyt szereltek, üvegeztek, pénzt adtak stb. Az üzemi bizottságok pedig a vállalati alapokból harcoltak ki segítséget.[16] Színészek matinékat rendeztek, a képzőművészek műveikből aukciót tartottak a kollégiumok javára.[17]

---

[12] A cikkek sokaságából néhány: Szabad Szó, 1946. szeptember 12. Így élnek Budapesten a paraszt diákok.; Szabad Szó, 1946. szeptember 12. Látogatás három népi kollégiumban.; Szabad Nép 1946. október 1. Hatvan vidám közmunkás.; Szabad Nép, 1946. október 11. Országos gyűjtés a népi kollégiumokért.; Szabad Nép, 1946. október 12. Ne hagyjuk fűtetlen, ablaktalan szobákban sínylődni a népi kollégistákat.; Szabad Szó, 1946. október 20. Tanulni akarunk. és uo. Új fiatalság.; Szabad Nép, 1946. október 27. Itt az utolsó óra.; Szabad Nép, 1946. november 1. A jövő nemzet napszámosai.; Szakszervezeti Közlöny, 1946. szeptember 1. A népi kollégiumokért.

[13] Az egyéves évfordulón tartott közgyűlési beszámoló szerint közel 35 000 munkaórát dolgoztak a kollégiumokért. (Március Tizenötödike, 1947. július 12. *Kardos László:* Egy év munkája.) A szám ellenőrizhetetlen, de számos korabeli újságcikk tanúsítja, továbbá a kortársak személyes tapasztalatai is alátámasztják, hogy a diákok szinte emberfeletti erőfeszítéseket tettek az életfeltételek biztosításáért.

[14] Szabadság, 1946. július 20. Rajk belügyminiszter a népi kollégiumokért.; Szabad Nép, 1946. szeptember 12. 15—20 népi kollégium nyílik meg szeptemberben.

[15] Szabad Nép, 1947. április 1. Gerő elvtárs beszéde 600 népi kollégistához.

[16] Néhány kiragadott példa: Szabad Szó, 1946. november 17. A Derkovics Kollégium egész évi tüzelőjét a dorogi bányászok adják.; Szabad Nép, 1946. augusztus 12. Szeptember 15-én megnyílik a József Attila Kollégium.; Szabad Nép, 1946. november 15. A rendőrség tagjai kétnapi tüzelőről mondtak le a NÉKOSZ javára.; Szabad Nép, 1947. február 19. Honvédek a népi kollégiumokért.

[17] Így például a kollégiumok megsegítésére Gobbi Hilda vezetésével 30 tagú színész-választmány alakult. Egy vasárnapi matinén felléptek: Bajor Gizi,

Közben politikai síkon is folyt a harc, hogy a mozgalom az államtól is kapjon támogatást. Joga volt hozzá, több, mint azoknak a reakciós szervezeteknek, kollégiumoknak, amelyek az állam szűkös költségvetéséből az e célra rendelkezésre álló alapot monopolizálták. A harc eredményes volt. Nemcsak a nyáron megalakult kollégiumokban konszolidálódtak a viszonyok, hanem még újabb kollégiumok is megnyitották kapuikat.

Az, hogy milyen széles rétegek kapcsolódtak be a kollégiumokért vívott harcba, hogy a kollégiumok ilyen mértékig a közvélemény érdeklődésének középpontjába kerültek, egyben azt is jelentette, hogy aki valamit is tett a kollégiumokért, úgy érezte, hogy köze van hozzájuk. A NÉKOSZ a fiatal népi demokrácia gyermekévé lett. Ez a népi demokrácia azonban nem volt homogén, s ezért a „gyermekkel" szembeni várakozások is különbözők voltak.

A kollégiumi mozgalom gyors sikere kiélezte a körülötte kezdettől lappangó politikai ellentéteket, s a politikai harcok egyik területévé s egyben eszközévé változtatta a mozgalmat.

Az MKP és az NPP vezetői nem szűk pártpolitikai szempontokból támogatták a kollégiumi mozgalmat. Az volt az álláspontjuk, hogy a NÉKOSZ az ifjúságpolitika általános célkitűzésének megfelelően, a demokratikus ifjúság egységének kialakítására hivatott egyik tömegmozgalom, amelyet meg kell óvni attól, hogy a belső pártharcok veszélyeztessék fejlődését, egységét. A NÉKOSZ vezetői ugyancsak élesen tiltakoztak a pártok közvetlen irányító szerepe ellen, féltve a kollégiumi mozgalom lényegének tekintett elvét: az önkormányzatot. Révai József a Győrffy Kollégiumban mondott beszédében helyeselte, hogy a NÉKOSZ kitárja kapuit azok előtt, akik a demokratikus építésben akarnak segíteni, de bezárja azok előtt, akik pártokra akarják szaggatni a mozgalmat.[18] Rajk László szerint a kommunista párt még arra sem tart igényt, hogy a kollégiumokban a marxista—leninista világnézet uralkodjon, de arra igen, hogy következetesen demokratikus, népi szellem hassa át a kollégium életét. Ismerkedjenek meg a kollégisták a kü-

---

Gobbi Hilda, Sulyok Mária, Vízvári Mariska, Major Tamás, Rátkai Márton, Timár József, Honthy Hanna, Neményi Lili és Latabár Kálmán. (Szabad Nép, 1946. november 28. Színészek a Horváth Árpád Kollégiumért.) Kitűnő képzőművészek (Berényi, Diener-Dénes, Márffy, Szőnyi, Beck András és Judit, Gráber, Sárdi, Wilt) műveit sorsolták ki egy teadélutánon, ahol Bajor Gizi volt a háziasszony. (Szabadság, 1946. november 17. Teadélután a József Attila Kollégium javára.) Hasonló akció híre: Szabad Szó, 1946. december 17. A Parasztpárt karácsonyi vására a népi kollégiumokért. A Bartók Béla Zeneművészeti Kollégium javára például Doráti Antal, Zathureczky Ede, a Lehner-vonósnégyes és Szabolcsi Bence ajánlotta fel művészi munkáját. (Szabad Nép, 1947. szeptember 27.) Az MKP kezdeményezésére Bartók Béla Zeneművészeti Kollégium létesült. A kollégium javára rendezett hangversenyen lépett fel: Ferencsik János, Zathureczky Ede és Fischer Annie. (Szabad Nép, 1948. március 8.)

[18] Szabad Nép, 1946. szeptember 21. Művelt, haladó, osztályához hű értelmiséget nevelünk.

lönböző haladó nézetekkel, viták alapján alakítsák ki világnézetüket.[19] Ez az álláspont megfelelt a nemzeti összefogást erősíteni igyekvő MKP-politikának, és hatásos fegyver volt a pártok pozícióköveteléseinek ellen. Kifejeződött benne a bizalom is a kollégista káderekben, akiket elég erősnek tartottak ahhoz, hogy a párt segítségével világnézetileg is helyes irányba fejlődjenek, és fejlesszék a kollégiumi mozgalmat.

A kommunista párt és vele egyetértésben a parasztpárt ezért a kollégiumi mozgalom szervezésénél megpróbálta érvényesíteni az ifjúsági és egyéb társadalmi szervek felépítésében alkalmazott koalíciós elvet. A mozgalom megindításakor úgy látszott, hogy ez sikerül is. A szervezés megindulásánál a többi pártok is képviseltették magukat, Tildy volt a fővédnök. Különböző demokratikus szervezetek és az egyetemi oktatói kar egy része is üdvözölte a kollégiumi mozgalmat. Hajnal István, a budapesti bölcsészkar dékánja is úgy ítélte meg, hogy a kollégiumoknak fontos szerepük lehet az új, a népi hagyományokat ápoló értelmiség kialakításában.[20] A különböző demokratikus politikai szervezetek a NÉKOSZ keretében segítették a kollégiumok szervezését. Így pl. a MADISZ több budapesti és vidéki kollégium szervezéséhez nyújtott segítséget, az MNDSZ-nek pedig a Zrínyi Ilona Leánykollégium megszervezésében volt nagy része.[21]

De már a szervezés kezdeténél, a mozgalom beindításánál kitűnt, hogy a koalíciós szellem nem lehet tartós a kollégiumi mozgalomban. A koalíciós szervezetek közül is csak azok támogatták következetesen a mozgalmat, amelyekben a kommunistáknak, illetve a parasztpártnak döntő politikai befolyása volt, a pártok közül pedig csak az MKP és az NPP.

A Nemzeti Parasztpárt szívügyének tekintette a kollégiumok létrehozását. Veres Péter, Erdei Ferenc, Darvas József a kollégiumok fő patrónusai közé tartoztak. Nem akartak külön pártkollégiumokat szervezni, de természetszerűen különleges figyelmet fordítottak a szakmailag is agrárjellegű kollégiumok létrehozására, így pl. elsősorban a parasztpárt erőfeszítései nyomán jött létre az Áchim András Mezőgazdász Kollégium.[22] A GYIK és a NÉKOSZ vezetésében és tagságában jelentős számban voltak parasztpártiak. A parasztpárti diákok a kommunistákkal a legteljesebb egyetértésben dolgoztak.

A koalíció másik két nagy pártja igen hamar szembefordult a kollégiumi mozgalommal. Az FKP kapcsolata a NÉKOSZ-szal kezdetben kettős jellegű. A fővédnök Tildy Zoltán volt, tehát a párt sajtójában

---

[19] Szabadság, 1946. november 5. Rajk László belügyminiszter a népi kollégiumok jelentőségéről.

[20] Szabad Nép, 1946. december 1. Forradalmi szellemet, lendületet, tudást.

[21] Szabad Nép, 1946. augusztus 15. Hét népi kollégiumot szervezett eddig a MADISZ.; Szabadság, 1946. július 19. Az MNDSZ Zrínyi Ilona Kollégiuma.

[22] Szabad Szó, 1946. július 21. A kulturális felszabadításért.; Szabad Szó. 1946. július 23. Felvétel az Áchim András Kollégiumba.

egy ideig lojálisan propagálták a mozgalmat. A baloldal lelkes támogatója volt a kollégiumoknak. A kisgazdapárt jobbszárnya azonban már a mozgalom megindulása idején támadást indított a népi kollégiumok ellen. A közoktatás demokratizálásának szükségességét nem tagadták, de tiltakoztak az ellen, hogy a kollégiumok származási megkülönböztetést alkalmaznak, mondván, hogy ezzel új osztálykiváltságokat teremtenek, osztálygőgöt fejlesztenek ki, amely gátjává válik a demokratikus megújulásnak. A kollégiumok — szerintük — a pártpolitika eszközévé válnak, e célra képeznek ki „janicsárokat".[23] A „janicsárképzés" vádja ettől kezdve a klérus és a jobboldali reakció állandóan visszatérő vádja lett.

A jobbszárny igen korán pozíciókövetelésekkel lépett fel a NÉKOSZ-nál, majd ennek elutasítása után 1946 őszén megalakította a Magyar Kollégiumok Egyesületét (a továbbiakban MAKE), amelyet egyrészt a kisgazdapárti ifjúsági mozgalom bázisává, másrészt a kollégiumi mozgalom csúcsszervévé kívántak tenni.[24] Ez lett a párt hivatalos álláspontja. Kollégiumaik szervezéséhez nagy segítséget kaptak a kisgazdapárti kézen levő Újjáépítési Minisztériumtól. A jobbszárny támadta a NÉKOSZ-t, képviselőik a parlamentben meghiúsították a kollégiumi mozgalom támogatására szervezett Tildy Zoltán Alap megvalósítását.[25]

Az SZDP kezdetben nem tanúsított érdeklődést a kollégiumok iránt, nem ismerte fel azonnal a mozgalom nagy politikai és kulturális jelentőségét. Később azonban annál inkább. A kollégiumi mozgalom gyors megindulása és szemmel látható sikerei cselekvésre ösztönözték az SZDP vezetőit is. Minthogy a MADISZ-t a kommunista párt szervezetének tekintették és ezért külön ifjúsági szervezetet (SZIM) hoztak létre, úgy gondolták, hogy a népi kollégiumi mozgalom is a kommunisták és a parasztpártiak politikai eszköze, és ennek megfelelően önálló kollégiumi mozgalom létrehozására törekedtek. A pártszempontokon kívül azt is felhozták indokul, hogy a népi kollégiumok nagyobbrészt a parasztfiatalok gyűjtőhelyei, nekik pedig kötelességük gondoskodni a munkásfiatalok továbbtanulásáról is. Az SZDP-kollégiumok céljának azt tartották, hogy hatékonyan érvényesítsék a párt irányvonalát az egyetemeken.[26] Nagy lendülettel meg is indult az Ady Endre kollégium szervezése, amelyet szeptemberben fel is avattak. A baloldali vezetők azonban még nem vetették el a NÉKOSZ-ban való részvételt, de azt követelték, hogy mind a hallgatók felvételében, mind a vezetésben

---

[23] Lásd *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. Szikra 1949. 541—543. old

[24] A tervezetet lásd: PI Archívum. 285(2)11.

[25] Szabad Nép, 1947. január 17. A Magyar Kollégiumok Egyesületének támadásai a népi kollégiumok ellen., és uo. Őrizetbe vették a Független Ifjúság főtitkárát.

[26] PI Archívum. 253/1. 84. 1946. július 13. és 1946. július 18.; valamint Fiatalok, 1946. augusztus 13. A Szociáldemokrata Párt kollégiumokat létesít az egyetemi ifjúságnak.

megfelelő arányban szerepet kapjanak. Pártközi értekezletet javasoltak a kérdés megbeszélésére.[27] Az MKP véleménye szerint a kollégiumi ügyeket nem lett volna helyes a pártok közötti tárgyalások útjára terelni, mert ez ellentmondott volna az ifjúsági egységtörekvéseknek, és a pártharcok színterévé tette volna a kollégiumokat. A tárgyaláson csak a NÉKOSZ megbízottai és az SZDP értelmiségi osztályának vezetői vettek részt, de nem tudtak megállapodni.[28] A megállapodást az a körülmény is lehetetlenné tette, hogy az FKP a választási eredményeknek megfelelően 57%-ot követelt a vezetésből. A kisgazdapárt ifjúsági szervezete, a FISZ pedig zömmel jobboldali vezetés alatt állott.

Ily módon a népi kollégiumi mozgalom természetesen a kommunisták és a parasztpártiak által támogatott mozgalommá lett. E két párt a következő időkben is igen nagy figyelmet fordított rá, segítette és támaszkodott rá politikai harcaiban.

A kollégiumépítő mozgalom sikere nemcsak anyagi és politikai természetű gondokat okozott. Megteremtődött egy szervezeti keret, amelyet megfelelő politikai és pedagógiai tartalommal kellett megtölteni. Vajon a győrffystákból alakult NÉKOSZ-vezetőség hogyan volt felkészülve arra, hogy egy ilyen új típusú kollégiumi szervezetet (amelyhez semmiféle nemzetközi tapasztalat nem volt) irányítson, vezessen? Tapasztalataikat csupán saját kollégiumaik és az 1945-ben alakult Petőfi Kollégium néhány éves gyakorlatából meríthették. Most e (sajátos körülmények között kialakult) főiskolás kollégiumok tapasztalatait próbálták egy tömegmozgalomban, közép- és főiskolai kollégiumi hálózatban általánossá tenni. Hangsúlyozni kell a tömegmozgalom jelleget, hiszen egy állandóan bővülő, szélesedő hálózatról volt szó, ahová soha ilyen jellegű közösségben még nem élt, ilyen jellegű munkában még részt nem vett fiatalok áramlottak be. A tapasztalatlanság nemcsak a hallgatókra, hanem a kollégiumok vezetőire is jellemző volt. A központból irányító kis csoportnak sem volt szervezési tapasztalata, ezt már a mozgalom fejlődése közben kellett elsajátítaniuk. Jóllehet többségük korábban már részt vett jelentősebb politikai feladatok végrehajtásában (földosztás, szövetkezetek szervezése, ifjúsági szervezetek —

---

[27] A „Tildy Zoltán Alap" tervezetének előkészítő munkálatai során már észrevételeket tettek, hogy az alap kezelésében az SZDP nem kap szerepet. Minthogy ott nem pártok, hanem intézmények képviseltették volna magukat, ezért olyan javaslatot tettek, hogy vegyen benne részt a SZOT két képviselője is, és ebből az egyik SZDP-tag legyen. — PI Archívum. 253/1. 84. 1946. szeptember 30. A pártközi tárgyalásokra vonatkozó javaslatról lásd: Uo. 1946. november 19.

[28] A tárgyalásokról nincs írásos dokumentum. Az MKP álláspontjára támpontot ad a Politikai Bizottság 1947. május 5-i ülésének jegyzőkönyve, amelyben leszögezik, hogy helyes volt, hogy a vezetés arányait nem tették pártközi tárgyalások tárgyává. (PI Archívum. PB 336.) Elég részletes — utólagos — utalást találunk a NÉKOSZ—SZDP megbeszélésekről Gyenes Antalnak Justus Pálhoz írt levelében. (PI Archívum. 274. 2/5—92. 1947. április 8.) A levél leszögezi: a tapasztalatok is bebizonyították, hogy helytelen lett volna a NÉKOSZ-t pártpolitikai harcok színterévé tenni.

főleg a MADISZ — megalakítása), de egyrészt mint a korabeli harcok nagyobb része, ezek is kampányjellegű feladatok voltak, másrészt ezeket a baloldali pártok szervezték megfelelő tapasztalattal és apparátussal.

De nemcsak szervezeti feladatokról volt szó. Egy sajátos körülmények között kialakult kis közösség nevelési rendszerét kellett tömegméretekben alkalmazni úgy, hogy azt a változó politikai-társadalmi viszonyok ne befolyásolják nem kívánatos irányba.

A gyakorlatban mit tehettek tehát? Ha sikerült egy kollégiumot létrehozni, elmagyarázták a kollégium célkitűzéseit, ismertették a GYIK működési elveit és nevelési módszereit, létrehozták az önkormányzati szerveket, átadták a továbbképzéshez szükséges tematikát és a továbbiakat a kollégiumokra bízták. Hogy e viszonylag kevés segítség ellenére is ilyen izmos, életképes szervezetté váltak a kollégiumok, az több tényezőnek köszönhető.

Először is a kollégiumok nagyon reális, égető igényeket elégítettek ki. Szinte egyedüli lehetőséget jelentettek arra, hogy a tanulni vágyó paraszt- és munkásszármazású fiatalok iskolába, egyetemre kerüljenek. A diákok tudták, hogy nagyrészt magukra vannak utalva, tehát mindent vállaltak, foggal, körömmel harcoltak, hogy a kollégium éljen és betöltse szerepét. A forradalmi idők amúgy is felfokozták az emberek tetterejét, alkotókedvét. Az addig szunnyadó, önmagukat nem ismerő tehetségek most kibontakoztak a régen dédelgetett álmok megvalósítására. A lelkesedés azonban önmagában kevés volt, a problémák nagyobbnak bizonyultak, mint ahogyan azt előre elképzelték.

A kollégiumokba beözönlő fiatalok politikai, emberi és szakmai felkészültség szempontjából rendkívül heterogén képet mutattak. A Horthy-rendszer iskoláiban nevelkedtek s azok szelleme nem volt egészen hatástalan rájuk. Ha eltekintünk is az ideológiai hatástól, a régi világban már maga az is megalázó megkülönböztetést jelentett, hogy többségükben paraszti sorból származtak. Egyesek most a régi sérelmek utóhatásaként „csak azért is" paraszti gőgöt alakítottak ki magukban. Egyesek a megalázó paraszti sorból való kiemelkedést individuális előretöréssel próbálták elérni. Ez lehetett hihetetlen szorgalmú munka, de lehetett törtetés is. Akármelyik utat követték, állandó ugrásra kész állapot jellemezte magatartásukat, mint ahogy azt több korabeli — népi kollégista nevelő és aktivista által írt — tanulmány elemezte.[29]

Másrészt azonban a felszabadulás gyökeres fordulatot hozott a fiatalok életében. Látták a régi urak csúfos menekülését a faluból, átélték a földosztás forradalmi lázát, az élesedő párt- és osztályküzdelmeket.

---

[29] Ezeket a jelenségeket elemzik többek között a következő cikkek: *Nagy László:* Egy népi kollégium szociográfiája. Valóság, 1947. március.; *Illés Lajos:* Pantomim és öntudat. Valóság, 1948. március.; *Tóth Sándor:* Nevelő a népi kollégiumban. Fórum, 1949. február.

A középiskolák felsőbb évfolyamaira járók és az egyetemista fiatalok jelentős része lelkesedéssel kapcsolódott be a politikai harcokba. A forradalmi idők gyorsan érlelnek. Ösztönös ifjonti forradalmiságuk a gyakorlat tapasztalatai alapján demokrata, egyes esetekben szocialista meggyőződéssé vált, nemegyszer azonban anélkül, hogy az elméletileg, ideológiailag megalapozott lett volna. (Sőt, ez a meggyőződés a már említett okok miatt is, egyeseknél megrekedt a népies, paraszti romantikánál.) E fiatalok túlnyomó többsége szükségszerűen ellentétbe került iskolája maradi szellemével, de nemegyszer elszigetelten vívta harcait. Ehhez hozzájárult még az is, hogy ha politikai ismeretekben gazdagabbak voltak is, szakmai tudásuk, általános műveltségük színvonala általában alatta maradt az értelmiségi és polgári családok gyermekeinek, különösen azoknak, akik a budapesti elit iskolákba jártak. Az egyetemeken, főiskolákon pedig még ezek voltak a hangadók, az egyetemi közszellem is nekik kedvezett.

Mindezeket a — csak futólag érintett — problémákat is figyelembe véve, elsődleges feladattá vált a kollégista közösségi szellem kialakítása, az osztályharcos népi öntudat kifejlesztése és olyan perspektíva nyújtása, amely meghatározhatta a kollégisták további fejlődését, magatartását.

A NÉKOSZ-autonómia és -önkormányzat

A közösségi nevelés keretét a NÉKOSZ önkormányzata jelentette. A szövetség önkormányzatát egy elég bonyolult „Alapszabályzat" határozta meg.[30] Jogállás szerint voltak: *a)* rendes tagok (a kollégium tagsága), *b)* meghívott tagok („a társadalmi élet kiválóságai, akik a szövetség érdekében tudományos és társadalmi munkájukkal érdemeket szereztek"), *c)* alapító tagok (a GYIK és az 1945-ben alakult Petőfi Kollégium, mint jogi személyek és azok 1945—46-os tagsága), *d)* pártoló tagok (a támogatásra önként vállalkozók, de ezeknek a különböző fórumokon nem volt szavazati, illetve döntési joguk).

A legfőbb irányító szerv az évenként ülésező közgyűlés. Ez választja a különböző vezető testületeket, a kollégiumi igazgatókat, a nevelésügyi, a szervezési, a sajtó és propaganda, valamint a gazdasági szakosztályok vezetőit és a tisztikart. Közülük különösen az elnök hatásköre volt igen nagy.

A kollégiumok alapegysége a 7—10 tagú „szobaszövetkezet", legfőbb határozó szerve a taggyűlés. A kollégiumok élén a szövetség által kinevezett igazgató és a tagság által választott titkár, a gondnok és az ellenőr állt. Az egyes kollégiumok mellett is lehetőség volt pártfogó testület kialakítására.

A NÉKOSZ egyesületként működött, tehát alapszabályzatának bel-

[30] A Népi Kollégiumok Országos Szövetségének Alapszabályzata. Budapest, 1946.

ügyminiszteri jóváhagyása után teljes autonómiát élvezett. Bár a különböző állami szervektől kért és kapott segítséget, de azoktól teljesen független volt. Az autonómiát és az önkormányzatot a kollégisták a szövetség legfőbb alapelvének tekintették.

Az autonómia értelmezése körül bontakoztak ki a későbbiekben leginkább a belső ellentétek. Az autonómia gyökerei még a Horthy-rendszerbe nyúlnak vissza, ahol olyan haladó szellemű kollégium, mint a Győrffy, csak úgy maradhatott fenn, hogy szervezetileg elhatárolta magát a reakciós államtól. Hasonlóan védte függetlenségét a reakciós szellemű egyetemi vezetéstől, a korabeli politikai és társadalmi szervezetektől. Ugyanakkor, minthogy önálló anyagi alapja nem volt, fennmaradása és függetlensége védelmében a győrffystáknak rendkívül hajlékony, lavírozó taktikát kellett kialakítaniuk.

A GYIK felszabadulás utáni első — 1945 májusában tartott — közgyűlésén e kérdés került a viták középpontjába.[31] A probléma nem az államhoz való viszony volt, hiszen a koalíciós államhatalmon belül még harc folyt a haladás és a reakció erői között. Ennek az államnak nem rendelhették alá magukat, ezzel szemben fenn kellett tartani autonómiájukat. Ugyanakkor dilemmát jelentett a pártokhoz való viszony. A társadalmi harcokat a pártok vezetésével vívták. A kollégisták többsége maga is vagy az MKP vagy az NPP tagja volt. A közgyűlésen egyes vezetők azt a nézetet képviselték, hogy az elsődleges közösség a kollégium, nem a párt, mert a kollégiumok nyújtják a legtöbbet tagjaiknak az emberré formálásban, a közösségi életben, az elméleti és harci tapasztalatokban. Csak a kollégium ad erőt, felkészültséget a pártok keretei között vívandó harchoz is. Ezért a kollégium tagságára elsődlegesen a kollégium fegyelme a kötelező, ami azt is jelenti, hogy a kollégium vezetése határozza meg a pártban végzett tevékenység irányát és módját is. Lényegében e nézetben arról volt szó, hogy a kollégiumnak politikai elitet kell kinevelnie, amely ugyan nem követel magának vezető szerepet, de maga fölött sem tűr meg senkit, legfeljebb lojális partnerként hajlandó mások véleményét meghallgatni. Ennek érdekében igyekeztek abszolutizálni az önkormányzati elvet és az autonómiát.

A régi kollégisták közül a politikailag legfejlettebbek, akik már az illegális párt harcaiban is részt vettek, határozottan elutasították ezt a koncepciót. Rámutattak arra, hogy a kollégium és a forradalmi pártok ilyen szembeállítása mesterséges, hisz a kollégium célja nem tér el, és nem is térhet el a pártok célkitűzéseitől. De ha a szocializmust tekintik céljuknak, tudniuk kell, hogy ez nem a kollégiumban, hanem a politikai élet fő frontján dől el, ahol a harcot a politikai pártok, az osztályok vívják. Aki belépett a pártba, arra nézve elsődlegesen a pártok fegyelme a kötelező. Le kell számolni az „elit" illúzióval is, mert ez nem felel meg

[31] PI Archívum. 274(1)13—9. 1945. június 3. A Győrffy István Kollégium közgyűlése. — A jegyzőkönyv töredékes, nem adja a közgyűlés egész anyagát.

a realitásoknak. Az autonómia és a függetlenség ennyire túlzott hangsúlyozása olyan befeléfordulást jelent, amely felidézi a már korábban is szemükre vetett szektaveszélyt. A vitában a helyes és egyben pártszerű álláspontot képviselő régi kollégisták kerültek fölénybe. A szélsőséges elzárkózás képviselője kiszorult a vezetésből. Az autonómia és az önkormányzat helyes értelmezése körül azonban még később is viták voltak, illetőleg a változó körülmények ezt újból és újból fölvetették.

A NÉKOSZ megalakulásakor az államhoz való viszony még nem változhatott meg gyökeresen. El kellett kerülniük azt is, hogy a pártpolitikai harcok színterévé tegyék a kollégiumokat. Ha önálló arculat kialakítására törekedtek, bizonyos mértékig el kellett határolniuk magukat az egyetemek még távolról sem demokratikus légkörétől is. Kevés volt a káder, a kollégiumok az oktató-nevelő munkában döntően a saját erejükre voltak utalva. Így az önkormányzati rendszer alapelvvé vált. A főiskolai kollégiumokban főként a fiatalságnak kellett saját nevelődése feltételeit is biztosítani. Vagyis a szállóigévé vált kifejezéssel: „neveletlenek nevelnek neveletleneket". A fiatalság feladatává vált, hogy egymást ösztönözve, egymással versenyezve segítsék elő egymás politikai, szakmai, emberi fejlődését, egyéni képességeik kibontakozását.[32]

Az önkormányzat a közösségek elé maximális célokat állított, és ennek teljesítéséért egyénileg és kollektívan felelősséggel tartoztak. A nagy célok és a felelősség igen nagy erőfeszítésekre, öntevékenységre ösztönözte, sokoldalúságra nevelte a kollégistákat, nagymértékben kifejlesztette közösségi szellemüket.[33] Az e téren elért pedagógiai, sőt politikai eredmények népi demokráciánk neveléstörténetének olyan hagyományaivá váltak, amelyeket túlzásaiktól mentesítve napjainkban is jól hasznosíthatunk a kollégiumi nevelésben. A túlzások — amelyekről a későbbiekben szólunk — váltak utóbb az ellentétek okozóivá.

Az oktató-nevelő munka a kollégiumokban

A közösségi nevelés alapegysége a „szövetkezet" volt.[34] A szövetkezet tagjai általában egy szobában laktak, egymást ismerték a legjobban. Érezték egymásrautaltságukat, s így itt alakulhatott ki a legkönnyeb-

[32] Valóság, 1947. február. *Kardos László:* A NÉKOSZ I. országos nevelésügyi konferenciája.

[33] E nevelési rendszer pozitív hatását igen tartalmasan elemzi *Juhász Ferenc:* Pedagógiai törekvések a népi kollégiumi mozgalomban c. tanulmánya. (Neveléstudományunk 20 éve. 1945—1964. Tankönyvkiadó 1965.) Megállapításaival e tekintetben mi is egyetértünk. Tanulmányunk elkészülte után jelent meg A Valóság pedagógiája. Közösségi nevelés a népi kollégiumokban c. dokumentumkötet. (Tankönyvkiadó 1974.)

[34] A NÉKOSZ egyes vezetői a szövetkezeteket ideológiailag zavarosan az ember „csoportalkotó ösztönéből" eredő formának tekintették. (Népi Kollégista, 1948. november. Problémánk a szövetkezet.) A szövetkezetekről és általában a népi kollégiumok életéről igen színesen ír *Mágori Varga Erzsébet:* Népi kollégisták c. könyvében. (Cserépfalvi 1949.)

ben az egymást segítő közösségi szellem. E szellem kialakítására, mai szemmel nézve, még olyan naivnak tűnő eszközöket is alkalmaztak, mint a szövetkezeti ládát, amelybe a hazulról kapott élelmet, pénzt tették és azt az egyenlőség és szükséglet alapján osztották szét. A kezdetben sokszor individuális szemléletű parasztfiatalok ezt eleinte idegenkedve fogadták, de később természetesnek tekintették.

A szövetkezet volt a kulturális munka és a kollégiumi oktatás alapegysége is. Ez hozzásegítette a nehezen oldódókat ahhoz, hogy gátlásaikat levetkezzék, könnyebben szereztek sikerélményt is. Ez vált az elsődleges vitafórummá, ahol egymást — néha igen keményen — bírálva formálódtak, nevelődtek. A sikereken felbuzdulva bizonyos túlzások is jelentkeztek. Így pl. a szövetkezeteket a kollégium kicsinyített másának, a szervezés iskolájának tekintve, szinte mindenkinek valamiféle funkciót adtak. Ez önmagában véve, a vezetésre való nevelés szempontjából nem volt rossz elképzelés, de csakhamar a formalizmus, túlszervezés veszélyét keltette fel. A kollégiumokban és a NÉKOSZ Központ keretében végzett munka is sok ilyen elemet tartalmazott, noha ezeket a szervezeti kereteket igyekeztek tartalommal megtölteni és felhasználni a hallgatók jellemének gyors, radikális alakítására.

A nevelés számos sikeres módszerét alkalmazták a szövetkezeti gyűlésektől az összkollégiumi gyűlésekig, a munkatervek megvitatásáig. Az egyik ilyen radikális eszközük az úgynevezett „kritika-önkritika"-est volt, amelyet a kollégium kisebb egységei és egész kollektívája évenként egyszer vagy kétszer rendszeresen alkalmazott. A módszer, kétségkívül meglevő pedagógiai előnyei ellenére, nem egy esetben saját ellentétébe átcsapó, túlzó vonásokat tartalmazott. (Az igazságnak megfelelően meg kell jegyezni, hogy ez a módszer nemcsak a népi kollégiumi mozgalmat jellemezte, hanem általános szokás volt a Magyar Kommunista Párt korabeli pártiskoláin, sőt a Nemzeti Parasztpárt iskoláin is.)

Igen fontos szerepet szántak a kulturális tevékenységnek. Bár a kulturális programok összeállítása a kollégiumok vezetőinek szubjektív ízlésétől, felkészültségétől is függött, a kollégiumok többségében túlsúlyban a paraszti-népi kultúra ápolása állott. Ezen belül a népdal, a népi tánc, a bábjáték, de még a népi pantomim játékok is helyet kaptak.[35] Megismerni és vállalni a nép múltját és annak művészi kifejezését — egyben a néphez való tartozás érzését is erősítette.

Vitatott kérdés, hogy jellemző volt-e a kollégiumokban a narodnyikizmus, vagy legalábbis fennállott-e a parasztromantika veszélye? Ilyen veszély kétségkívül fennállott. A paraszti-népi kultúra előtérbe állítása, a paraszti problémákkal való intenzív foglalkozás, egyes parasztpárti centrumhoz tartozó egyéniségek hatására valamiféle „paraszti öntudat" alakult ki. Olyanok, akik korábban szégyellték paraszti származásukat, most presztízsnövekedésnek érezték paraszti voltukat.

[35] Valóság, 1948. március. *Illés Lajos:* Pantomim és öntudat.

Még a kispolgári, értelmiségi származású kollégisták is igyekeztek magukat „parasztoknak" feltüntetni, s azt még külsődleges eszközökkel is megpróbálták „dokumentálni". Nehéz megállapítani, hogy ebben mennyi volt a külsődleges máz és mennyi a belső alapállás. A vezetéstől függően — különösen középiskolás kollégiumokban — komolyabb formában is jelentkeztek a népies szemlélet, a parasztromantika vonásai, felfedezhető volt Karácsonyi Sándor és esetenként Szabó Dezső eszmei hatása is.

Lehet-e azonban egy több ezer fiatalt magában foglaló mozgalomról egyértelműen kijelenteni, hogy a narodnyik ideológia befolyása alatt állt? Különböző felkészültségű, a szülői házból különböző indítású fiatalokról lévén szó, legfeljebb csak tendenciáról beszélhetünk. Kérdés azonban, hogy ez a tendencia rányomta-e bélyegét a kollégiumokban nevelődött értelmiség fejlődésére, vagy inkább az a jellemző, hogy a politikai élet centrumaiban élve, a politikai harcokba aktívan bekapcsolódva egyre inkább más töltést kaptak? Lebecsülnénk a kommunista párt akkori vonzóerejét, ha úgy vélnénk, hogy a haladást és igazságot ily szenvedélyesen kereső értelmiségi fiatalokat nem tudta a befolyása alá vonni.[36] A főiskolás kollégiumok diákjainak nagy része — de még a középiskolások közül is sokan — aktívan részt vettek a kor politikai harcaiban, jóllehet nem kapcsolódtak annyira konkrétan egy-egy feladat megoldásához, mint amennyire ez például a földreform végrehajtása során történt. De az aktív politizálás a kollégium falain belül és kívül mindvégig jellemezte a kollégiumokat. Ez az aktív politizálás egyértelműen baloldali volt. A kollégiumok politikai arculatát egészében a kommunista párt politikai irányvonala, a parasztpártnak a kommunistákat támogató irányvonala határozta meg. Emellett a kollégiumokban csakhamar és rendszeresen kezdték tanulmányozni az egyre inkább rendelkezésre álló politikai irodalmat, a növekvő példányszámban megjelenő hazai és külföldi marxista írásokat, az egyre inkább hozzáférhető alapvető klasszikus műveket.

Lényeges momentum itt az is, hogy a kollégiumok oktatási programja tartalmilag haladó program volt, amelyet a marxizmus fokozatos térhódítása jellemzett, jóllehet — helyesen — közvetítették a korábban az egyetemi oktatásban teljesen mellőzött haladó polgári és parasztí demokráciát hirdető társadalomtudományi eredményeket is, azokat, amelyek a Horthy-rendszer uralkodó ideológiájával szemben-

---

[36] Az egyik cikkíró nehezményezte, hogy a kollégisták parasztfiúk létükre munkásindulókat énekelnek, holott azok zeneileg sokkal értéktelenebbek. (Szabad Szó, 1946. július 9. *Járdányi Pál:* Parasztfiúk munkásindulót?) Válaszában egy kollégista kifejti, hogy azért éneklik a munkásdalokat, mert a parasztdalok csak elkeseredésről, elnyomottságról szólnak, nincsenek bennük felszabadult emberi érzések, a feltörekvő és építő osztályok dinamizmusának forradalmi hangjai. Ők, bár hűek osztályukhoz, de életformájukat tekintve már városiak, s ezért a munkássággal együtt akarnak énekelni. (Szabad Szó, 1946. július 16.)

állva fejtették ki nézeteiket a magyar történelem és társadalom aktuális kérdéseiről.

Az 1946—1947. tanév első félévének kollégiumi oktatási tervezete szerint minden kollégista szombat délutánonként az Ifjúsági Akadémia előadásán vett részt.[37] Az előadásokat az MKP és az NPP politikusai, ideológusai — Révai József, Erdei Ferenc, Darvas József, Mód Aladár, Veres Péter stb. — tartották különféle társadalompolitikai témákról. A kollégiumi keretekben folyó oktatás első félévének kötelező irodalmában többek között a következő művek szerepeltek: Molnár Erik: A magyar társadalom kialakulása, Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története, Mód Aladár: 400 év, Andics Erzsébet: Munkásosztály és nemzet, Rézler Gyula: A nagyipari munkásság, Szabó István: A magyar parasztság története, Darvas József: Város az ingoványon. Figyelembe véve a magyar társadalomról szóló korabeli irodalmat — ez jó válogatás. A második félévben — főleg a marxista irodalomra alapozva — politikai gazdaságtant, majd filozófiát tanultak. Mindezt előadás, szeminárium és referátumok formájában dolgozták fel. Szépirodalom olvasását is kötelezővé tették és igyekeztek azt irányítani. Emellett színház-, hangverseny- és múzeumlátogatásokat is szerveztek. Propagálták a nyelvtanulást, célul tűzve ki egy világnyelv és egy „dunatáji" nyelv megtanulását. Ez a célkitűzés azonban alig valósult meg.

Az általános műveltség növelése mellett foglalkoztak az egyetemi szaktárgyakkal is. Ezek feldolgozására szakmák szerinti csoportosításban tanulóköröket szerveztek. Bár ennek a kollégiumi stúdiumok mellett másodrendű szerepe volt, mégis úttörő jelentőségű akkor, amikor ez a forma az egyetemeken egyáltalában nem volt szokásos.

A néppel való kapcsolat és a közéletben való részvétel elősegítésére fejlettségi szint szerint differenciált követelményeket állítottak fel. Az alapkövetelmény minden kollégiumi kollektíva számára, hogy kéthetenként látogasson meg egy üzemet vagy egy falut. Ezt a látogatást a munkások és a parasztok élet- és munkakörülményeivel való ismerkedésen kívül vagy rohammunkára használták fel, vagy kulturális műsort adtak. Ez az első időben valószínűleg nem volt gyakori, hisz saját kollégiumukban is éppen elég munkájuk volt. Később azonban szaporodott. A korabeli sajtó több esetben is beszámolt a kollégisták százainak rohammunkájáról. Például Csepelen, a hídépítéseknél, Tatabányán stb.[38] Az aktuális társadalompolitikai kérdésekről rendszeresen dolgozatokat is írtak.

A tapasztaltabb, politikailag, szakmailag fejlett kollégistáktól már közéleti szereplést is megkívántak Az 1946—1947. tanév munkájáról

[37] PI Archívum. 274/2)13—3.

[38] Március Tizenötödike, 1947. május 3. József Attilások a József Attilán.; Szabad Nép, 1947. október 7. Férfimunka volt.; Szabad Nép, 1947. november 22. Kilencven ifjú hídépítő.

szóló beszámoló szerint a kollégisták 2371 önálló előadást tartottak, 480-an 849 cikket és 72-en 256 tanulmányt írtak.[39] Az adatok talán túlzottnak tűnnek. Az viszont való, hogy a kollégisták publicisztikai munkássága igen széles körű volt és jó néhány igen nívós, főleg szociológiai és szociográfiai tanulmány jelent meg tollukból. Az 1945 őszén indult *Valóság* című társadalompolitikai folyóirat, amely a MADISZ, a Győrffy Kollégium és az Eötvös Kollégium közös szerkesztésében jelent meg, 1947 júniusától a NÉKOSZ folyóiratává vált. A Valóság a kor egyik színvonalas folyóirata volt. Különösen nagy szerepe volt abban, hogy a Magyarországon háttérbe szorított szociológia, szociográfiai művelését előmozdította, és a politikai esszéirodalomnak, a politika tudományos művelésének is teret adott. Az 1947 elején indult *Népi Kollégista* a mozgalom szervezeti és eszmei közlönye volt. Ezenkívül más folyóiratokban is gyakran olvashatók a kollégisták írásai.

A célkitűzések azt mutatják, hogy a tervek készítői a kollégisták sokirányú műveltségbeli lemaradását ismerve, forradalmi lelkesedésükre építve, igen gyors ütemben kívánták nemcsak a hiányaikat pótolni, de a kor új követelményeire is alkalmassá tenni őket. Reális volt ez az elképzelés? Hiszen ez éppen a kollégiumok alakulásának féléve, amikor energiájuk nagy részét még a legelemibb életfeltételek biztosítása kötötte le. Ha mindezeket az önmagában szép és indokolt programpontokat végrehajtják, marad-e egyáltalában idő az egyetemi tanulmányokra? Csodálatos módon e követelmények többségét teljesítették. A kollégiumok tagjai egyetemi tanulmányaikban sem maradtak el az átlagtól, bár ki sem emelkedtek belőle. Tanulmányi lemaradás inkább a vezetők körében volt, nemcsak azért, mert rájuk az átlagnál sokkal több munka hárult, hanem azért is, mert élesebben álltak szemben az egyetem reakciós szellemű oktatásával. Ezt olyan mértékig eltúlozták, hogy egyes karokon még a nem világnézeti, politikai jellegű tárgyak óráit sem igen látogatták.

Ha az első évek munkájának eredményeit mérlegre tesszük, kétségtelen pozitívumként állapíthatjuk meg, hogy a kollégiumok kohóként olvasztották össze a korábban heterogén politikai, ideológiai alapállású, emberileg individuális magatartású diákokat. Közösséggé váltak, amely egyértelmű elkötelezettséget érzett nemcsak a kollégiumokért, hanem a nép ügyéért, a haladásért is.[40]

Eredményeik láttán megnőtt az önbizalmuk, úgy érezték, hogy számukra nincs lehetetlen, kialakult a „NÉKOSZ-öntudat". Ez a későbbiekben számos ellentmondás forrásává vált. Előrehajtó erő is lett, de káros illúziók forrása is. A gyorstalpaló, sűrített ismeretszerzés

[39] Március Tizenötödike, 1947. július 12. *Kardos László:* Egy év munkája.

[40] Ezt a folyamatot igen szépen elemzi *Tóth Benedek:* Új népi értelmiség c. cikke. (Fórum, 1946. december.) Az MKP Ifjúsági Titkárságának 1946. december 5-én tartott ülése is így értékelte a helyzetet. (PI Archívum. 2/2 – 13.)

nemegyszer felületes tudást nyújtott, de mégis, minthogy az egyetemisták tömegeihez képest politikailag képzetteknek számítottak, olyan illúzióban éltek, hogy ők valamiféle politikai elitet alkotnak. A politikai, emberi fejlődéshez képest azonban viszonylagosan elmaradt a kollégisták *szakmai képzettségének* színvonala. A NÉKOSZ azzal a célkitűzéssel indult, hogy a népi demokrácia népi értelmiség törzsét megteremtse. E célkitűzésben, hallgatólag vagy kimondva, benne volt az élenjáró követelmények elérése is. Ehhez az adott egyetemi követelmények csupán közepes szintű teljesítése semmi esetre sem jelenthetett elég alapot. A legintelligensebb, legtehetségesebb réteg: a kollégiumi vezetők számára pedig éppenséggel édeskevés volt. Ilyen körülmények között robbant ki az akkori két elit kollégium: a Győrffy és az Eötvös vitája.

E két kollégium múltjának közös jellemvonása a fasiszta önkényuralommal való szembenállás. De míg a Győrffyben ez, éppen „népi" jellegéből eredően az aktív politikai tevékenység irányában realizálódott, addig az Eötvös a liberális polgári szellem, a „szellem szabadsága" révén adott helyet a haladó eszméknek. (Bár meg kell jegyezni, hogy a Horthy-rendszer nehéz körülményei között, az illegalitás viszonyait vállalva, időközönként jelentős kommunista csoportok működtek a kollégiumban.) Az Eötvös vitathatatlanul elit-felkészültségű értelmiségieket nevelt. Az 1946 végén kirobbant vita lényege: milyen típusú értelmiségre van szüksége a népi demokráciának? Haladó nézeteket valló szakmai elitre, vagy olyanokra, akik élethivatásnak tekintik a társadalmi-politikai harcban való aktív részvételt? A vitában a Győrffy-kollégisták elzárkózottságot és elvontságot vetettek az eötvösisták szemére, ezek viszont a szakmai felkészültség hiányosságait a népi kollégistákéra.[41] Közben az Eötvösben levő kommunista és más haladó diákok a maguk házatáján is harcot vívtak a visszahúzódó, magábazárkózást képviselő polgári szárny ellen.[42]

A vita gyümölcsöző közeledést eredményezett. Az Eötvös-kollégisták a népi kollégiumokban irodalmi, történelmi és nyelvórák vezetését vállalták, majd a GYIK kezdeményezésére a NÉKOSZ keretében közösen kezdtek hozzá egy sajátos kollégiumi nevelésre épülő középiskola, az Apáczai Csere János Gimnázium megszervezéséhez. Ennek

[41] Valóság, 1946. október. *Major Jenő:* Régi és új kollégiumok.; Valóság, 1946. november. *Köpeczi Béla:* Szakkollégiumok.; Válasz, 1947. március. *Sarkadi Imre:* Nevelési válság — új kollégiumok.; Valóság, 1947. február. *Lakatos Imre:* Eötvös Kollégium – Győrffy Kollégium.; Valóság, 1947. március. *Klaniczay Tibor:* Eötvös Kollégium a mérlegen.; Válasz, 1947. január. *Keresztury Dezső:* Az élő iskola.

[42] Valóság, 1947. március. Az Eötvös Kollégium ifjúságának válasza Lakatos Imrének.; Március Tizenötödike, 1947. március 25. Az Eötvös-kollégisták nyilatkozata.; Valóság, 1947. április. *Lukácsy Sándor:* Az Eötvös Kollégium ügye nem magánügy.; Szabad Nép, 1947. április 17. Az Eötvös Kollégium vitájához.

szervezeti felépítése, oktatási-nevelési módszerei és tartalma igyekezett magába ötvözni mindkét kollégiumi típus hasznos tapasztalatait. Tanterve merőben különbözött a korabeli középiskolákétól. Sok olyan alapelvet tartalmazott, amelyet a jelenlegi középiskolák realizálnak, a társadalomtudományi, ideológiai megalapozásban rengeteg — ma is tanulságos — újító kísérletet tartalmazott.[43]

Közben a NÉKOSZ és a kollégiumok vezetői is egyre inkább érezték, hogy ha idejüket, energiájukat továbbra is teljes mértékben a NÉKOSZ-ban és a kollégiumokban végzett mozgalmi munkára fordítják, szakmailag lemaradnak. A követelmények nőttek ezen a téren is. A társadalmi, politikai tevékenységet élethivatásuknak érezték és úgy gondolták: arra is hivatottak, hogy a „nagy politikában", az államapparátusban, a publicisztikában, a külügyi szolgálatban stb. megállják a helyüket. Ehhez azonban tudományos bázist kívántak szerezni. Minthogy az akkori társadalomtudományi egyetemi fakultások oktatási-nevelési rendszere még erősen a múlt rendszer követelményeit tükrözte, egy önálló főiskola, a Vasvári Pál Akadémia megalapítását tervezték.

Az Akadémia részletes tervét a Valóság 1947. júliusi számában, majd önálló füzetben is közzétették.[44] A terv — bár kissé maximalistának tűnik, de — helyes irányban reagál a szükségletekre. A főiskolát három éves időtartamra tervezték. Az első év általános alapozás,[45] majd a következő két évben három szakon — a) kultúrszak, b) gazdasági szak, c) közigazgatási szak — folyna a képzés. A tanterv kötelező nyelvtanulást és — mind a szorgalmi időben, mind a szünidőben — gyakor-

---

[43] Az akkori tantervhez képest sokkal nagyobb súlyt helyeztek a természettudományi tárgyak oktatására. Az első két évben emelt óraszámban kívánták a matematikai alapokat biztosítani. Ezzel párhuzamosan állították be a kémiai stúdiumokat, majd erre épült a fizikaoktatás. Ideológiai szempontból nagy fontosságot tulajdonítottak a természet fejlődésének helyes ismeretére, ezért négy éven át kívántak természetrajzot tanítani. Egy kötelező és egy fakultatív idegen nyelv szerepelt a tantervben. Hangsúlyozottan az élő nyelv gyakorlati oktatását tűzték ki célul, ezért a szokásos irodalmi anyagrészeket az irodalom oktatásába tették át, ahol az olvasás megkedveltetését, a hiányzó általános műveltség pótlását főleg műelemzéssel kívánták elérni. Hasonlóan kívántak a képzőművészet és zene történetével foglalkozni. Nagy gondot okozott a történelemtanítás, hiszen marxista igényű tankönyv nem állt rendelkezésre. Ezért az Eötvös-kollégisták jegyzetírásra vállalkoztak. A negyedik évben filozófiát és politikai gazdaságtant iktattak be. A kollégiumi belső élet a NÉKOSZ szokásos módszerét vette át, csupán a tanulókörökre és korrepetálásra fektettek nagyobb súlyt. — PI Archívum. 274(2)5—38. Lásd még: Valóság, 1947 július.; Népi Kollégista, 1948. május.

[44] Valóság, 1947. július. *Kardos László:* Vasvári Pál Akadémia. A Vasvári Akadémiáról lásd még: Vasvári Pál Akadémiát! Bp., 1947.; Szabad Nép, 1947. július 11. Megalakul a Vasvári Kollégium, az új magyar értelmiség főiskolája.

[45] Az alapstúdiumokban többek között a következő tantárgyak szerepeltek volna: politikai gazdaságtan, filozófia, szociológia, magyar és egyetemes történelem (ebben külön tárgyként a szomszéd népek története), néprajz, szociográfia, sajtótudomány, retorika.

lat politika munkát is előírt. A tantervbe féléves külföldi tanulmányutat is beiktattak, amelynek során a hallgatók disszertációs anyagot gyűjtenek. Szigorú szelekciót terveztek a felvételeknél. A tárgyi tudás mellett a képességet és a jellemet is meghatározó elemként vették volna számba. Az Akadémia létrehozása a kollégiumi vezetőknek sokáig dédelgetett terve maradt, míg a belső ellentétek és a politikai-társadalmi előrehaladás szükségleteinek más, fejlettebb megoldásai háttérbe nem szorították.

A Vasvári Akadémia terve, bár élő, valóságos szükséglet kielégítését tűzte ki célul, már a NÉKOSZ bizonyos mértékű megtorpanását, helykeresését is tükrözte az új helyzetben. Az akkor legfontosabb — de az MKP erősödő szervezettsége és növekvő befolyása mellett kibontakozó — harc: a szocialista forradalom győzelméhez vezető döntő fázis új megoldásokat igényelt az értelmiségi politika, az értelmiségi ifjúság nevelése területén is. A harc e fázisa a párt, a párt mellett egyre határozottabban felsorakozó forradalmi munkástömegek egyértelmű vezető szerepét követelte. A NÉKOSZ egyes vezetői azonban — akik a korábbi időben jelentős közéleti tényezőnek érezték magukat — az új helyzetben nehezen találták meg a helyüket.

Az Akadémia tervét az MKP vezetősége is érdeklődéssel fogadta, de az érdemi tárgyalások, illetve a terv feletti döntés elhúzódott, míg az 1948 szeptemberi NÉKOSZ-szal kapcsolatos párthatározat a tervet le nem vette a napirendről.[46]

---

[46] A korabeli pártdokumentumokban 1947 nyaráig ismételten felmerült, hogy dönteni kell az ügyben. Sok személyi javaslat merült fel, kezdetben különböző GYIK-vezetők kerültek szóba, a későbbiekben más, vezető marxista értelmiségiek (pl. Mód Aladár, Nagy Tamás). A kollégium tervével kapcsolatos döntést a Szervező Bizottság 1948. július 23-i ülése elhalasztotta. (PI Archívum. 1/23. 4. őe.) Ez idő tájt több feljegyzés foglalkozik a Vasvári Akadémia ügyével, amelyek szerint az Akadémiát a GYIK vezetői a párttól független káderképző intézménynek tekintik, ahova időlegesen visszavonulva, később nagyobb tudás birtokában különböző vezető pozíciókba kerülnének. (Lásd PI Archívum. 2/3—51., 1/13—64. őe.) Az 1948. szeptemberi határozatot előkészítő tervezetek és a tárgyalások jegyzőkönyvei már csak negatív beállításban említik a Vasvári Pál Akadémiát, a határozat e kérdéssel már nem foglalkozik. A vezető káderek képzését ez időben a párt már más keretekben kívánta megoldani. Egyrészt az egyetemi reform keretében lehetővé vált a társadalomtudományi karok gyökeres átszervezése, másrészt pedig a vezető funkcióba kerülő munkáskáderek átképzésére a későbbiek során külön intézményeket (pl. Külügyi Akadémia, Gazdasági és Műszaki Akadémia, Bírói és Államügyészi Akadémia stb.) szerveztek. A párt kádereinek politikai továbbképzését a pártiskolai oktatás fejlesztésével kívánták biztosítani. Megemlítendő még, hogy *Bernáth József:* Fényes szellők c. művében (Tankönyvkiadó, 1970.) — Kardos László közlésére hivatkozva — azt írja, hogy a Vasvári Pál Akadémiát, amely 1948 nyarán nyílt meg, 1948 telén szüntették be.

Az Akadémia tényleges működésére vonatkozólag írásos dokumentum nem állt rendelkezésemre, remélhető, hogy a most feltárt forrásanyag e kérdés tisztázására is lehetőséget nyújt.

A NÉKOSZ 1947—1948 fordulóján
Kísérletek az ellentmondások megoldására

A népi kollégiumi hálózat közben szakadatlanul bővült, gyarapodott. Míg 1946 októberében a különböző típusú kollégiumokban 1781, 1947 júliusában már körülbelül 3000 diák volt.

A NÉKOSZ megalakulása első évfordulóján tartott közgyűlés jogos büszkeséggel számolt be az elért eredményekről:[47] a kollégiumi rendszer kiállta a próbát és a lehetőségekhez képest igen nagyot alkotott.

1947 szeptemberében már 100 népi kollégium, 6000 diákkal kezdte el munkáját. Ebből 19 főiskolás kollégiumban 1200 diák tanult.[48] E szétaprózott, de nagy szervezet összefogása egyre nehezebb feladatot jelentett. Kidolgozatlan volt a különböző típusú kollégiumok sajátos nevelési rendszere. Az újonnan belépő kollégisták fejlettsége természetszerűen elmaradt a régiek mögött, tehát részükre a nevelés korábban kidolgozott rendszereit kellett alkalmazni. A régiek számára pedig olyan új feladatokat kellett kitűzni, amely felkelthette lelkesedésüket, megmozgatta fantáziájukat.

A következő év feladatainak előkészítésére, soraik rendezésére a nyár folyamán 1000 kollégista részére szerveztek nyári továbbképző táborokat. Részben a NÉKOSZ célkitűzéseivel, főleg pedig a népi demokrácia időszerű társadalompolitikai kérdéseivel, különösen az akkor életbe lépő hároméves tervvel ismerkedtek meg a diákok.[49]

A kollégiumi nevelési rendszer egységesítése érdekében kidolgozták az úgynevezett „normarendszert". Ez egyben a meginduló centenáriumi verseny alapja is volt. Ebben kollégiumokra, szövetkezetekre és egyénekre lebontva pontszámos rendszerrel 25 témakörben határozták meg a követelményeket. Ezek jó része azonban irreálisnak, szinte teljesíthetetlennek bizonyult.[50] Az előző évhez képest minden téren megemelték, még konkrétabbá tették a feladatokat, másrészt pedig olyan nehezen realizálható feladatokat is bevettek, mint például a „prókátorság" és a „legáció".[51] A normarendszer gyengesége volt, hogy benne az iskolai, egyetemi tanulmányokkal kapcsolatos feladatok háttérbe szorultak, nemcsak százalékos arányban, de azért is, mert a legkevésbé öltöttek konkrét formát.

A túlzott követelmények lényeges ellentmondások forrásaivá váltak. A kollégisták képtelenek voltak mindent teljesíteni, nemegyszer fel-

---

[47] Szabad Nép, 1947. július 10. A népi kollégiumok egy éve.; Március Tizenötödike, 1947. július 12. *Kardos László:* Egy év munkája.

[48] PI Archívum. 1/13. és Népi Kollégista, 1948. május. Nyolc esztendő.

[49] PI Archívum. 1/13. 64.

[50] Március Tizenötödike, 1947. november 22. A tanulmányi verseny pontozása.

[51] „A prókátorság" azt jelentette, hogy minden kollégista köteles volt falujának évente öt nehéz ügyét elintézni. A „legáción" a kollégium érdekében a faluban végzett munkát értették. — Lásd: a II. Nevelési Konferenciáról szóló cikkeket, pl. Szabad Nép, 1949. január 9. Új ember kovácsa.

színes, látszateredményekre törekedtek. Az ebből születő sikertelenségek és anarchikus jelenségek bizonytalanságot, idegességet okoztak a vezetésben. Ez személyi ellentétek kirobbanásához is vezetett. Megkezdődött az eddig vitathatatlannak tartott tekintélyek bírálata, a hibák okainak vizsgálata.

A kibontakozó ellentmondásoknak azonban ez csak a felszíne volt. A valódi konfliktus ennél mélyebben keresendő, amely összefüggött az általános politikai viszonyok alakulásával.

1947 nyarára a reakció fő erői kiszorultak a koalícióból és ellenzékbe vonultak. A választásokból a baloldal került ki győztesen. A kommunisták vezette baloldali erők, lépésről lépésre növelve tömegbázisukat, frontális támadásba mentek át a burzsoá rend alapvető gazdasági és politikai hadállásai ellen. Ez a harci szakasz már a „fordulat éve", a proletárhatalom kivívásának időszaka volt.

E változások hatottak a kollégiumi mozgalomra is. Az 1947 telén leleplezett összeesküvésben erősen kompromittálódott a FISZ vezetősége. Miután megváltak a reakciós szárnytól, a kisgazdapárt vezetői felajánlották, hogy a MAKE egyesüljön a NÉKOSZ-szal.[52] Az egyesülés 1948 tavaszán különösebb komplikációk nélkül valóban végbement.

Bonyolultabban alakult a viszony a szociáldemokratákkal. A szociáldemokrata párt 1947-ig az Ady Endre kollégium kivételével nem szorgalmazta az önálló kollégiumi mozgalom szervezését, és nem támogatta a meglevőket sem. 1947 szeptemberében azonban megkezdték a szociáldemokrata kollégiumi központ, a DOKOSZ kiépítését. Ez az akció része volt a jobboldal 1947 őszi ellentámadási kísérletének. Kezdeményezői Kéthly, Szélig, Szeder, Bölcsföldi, tehát a jobbszárny, de a tisztikarba más felfogású vezetőket is bevettek. A sajtóban és a szociáldemokrata párt és ifjúsági szervezetek segítségével megindult a kollégisták toborzása.[53] A felhívásra jelentkezett vidéki diákokat azonban nem tudták elhelyezni. Így a Szent László (később Kilián) laktanyában levő Ady Endre kollégiumba irányították őket; szörnyű zsúfoltság keletkezett. Akkoriban az Ady Endre kollégiumon kívül a laktanyában még az Állami Kollégium is helyet kapott. A két kollégium között az épület egy része üresen, illetve romosan állt. Az Ady Kollégium melletti szárnyat a NÉKOSZ diákjai helyrehozták művészeti csoportjaik részére. Az Ady-kollégisták azonban áttörték a kőfalat és birtokukba vették a helyiségeket. Ez volt a „NÉKOSZ - DOKOSZ háború" kezdete, amely több napon át tartott. Súlyos verekedések törtek ki, amelybe egy ízben a Csepelről behívott SZDP „R" gárda, más alkalommal a rendőrség is

---

[52] Szabad Nép, 1947. január 17. Őrizetbe vették a Független Ifjúság főtitkárát.; Az egyesülési javaslatról: Március Tizenotodike, 1947. március 17. *Abódy László* Tisztázzuk a fogalmakat.

[53] 1947 nyarán a jobboldal kezében levő Fiatalok számos cikkben frontális támadást intézett a NÉKOSZ ellen Az 1947. szeptember 23-i számban adja hírul, hogy megalakul a DOKOSZ. Ennek szervezeti problémáiról lásd: PI Archívum. 253/1. 163. 1947. október 17. és Fiatalok, 1947 november 25. Kollégiumokat.

beavatkozott.[54] A káros testvérháborúnak a két párt összekötő bizottsága vetett véget.[55] Hogy a konkrét összeütközés kirobbanásában ki, milyen mértékig volt hibás, ma már nehéz megítélni. Mindenesetre károsan hatott, már csak azért is, mert az SZDP jobbszárnyának kezébe ütőkártyát adott. A balszárny felülkerekedése az SZDP-ben és a SZIM-ben decembertől változást hozott a NÉKOSZ és a DOKOSZ kapcsolatában. Megindultak a tárgyalások, amelyek 1948 tavaszán a DOKOSZ és a NÉKOSZ egyesüléséhez vezettek.[56]

A kollégiumi harcokon túlmenően még jelentősebb volt az egyetemi mozgalomban kibontakozó változás. A haladó erők — amelyek 1947 februárjában a MEFESZ központi intéző bizottságában többségre jutottak — 1947 őszén a MEFESZ kari szervezeteiben is megindították a harcot a vezető szerep megszerzéséért, az egyetemi ifjúság tömegeinek megnyeréséért. E harcban feltétlenül igényelték a NÉKOSZ segítségét is, hiszen ez volt a legnagyobb létszámú baloldali diákszervezet. Ezt a segítséget azonban a NÉKOSZ csak részben adta meg. Egyes konkrét akciókban — pl. a kari szervezetek vezetőségének megválasztásában — feltétlenül számíthattak a kollégisták segítségére, sőt nem egy esetben ez döntötte el a harcot. De a mindennapi politikai munkába az egyetemeken már kevésbé voltak bevonhatók.[57]

A kollégisták tevékenységüket — akár kollégiumon belül történt az, akár külső társadalmi munkáról volt szó — a NÉKOSZ keretében végezték. Az adott körülmények között a NÉKOSZ pedagógiai módszereinek általános jellemzője volt, hogy tagjaik nevelését, erkölcsi-politikai arculatuk kialakítását, szakképzését az egyetemi oktatómunkától függetlenül próbálták megvalósítani és ezzel megnehezítették bekapcsolódásukat az egyetemi mozgalomba. (Pl. a normarendszer pedagógiailag is, tartalmilag is jelentős kezdeményezés volt, de megvalósítása szinte teljes egészében a kollégiumokhoz kötötte a diákokat.) A kollégiumokba való bezárkózás abban az időben, amikor a politikai harc az egyetemen is erősödött, nehezítette a népi demokratikus előrehaladásért küzdő erőket abban, hogy gyorsabb ütemben terjesszék ki befolyásukat az egyetemi fiatalság körében.

A politikai helyzet a kollégiumi és az egyetemi ifjúsági mozgalom eme változásai felszínre hozták a NÉKOSZ fejlődésének politikai prob-

---

[54] A korabeli sajtóban igen sok cikk szól erről a kínos ügyről. Pl.: Szabad Nép, 1947. október 2. Münnich rendőraltábornagy nyilatkozata a NÉKOSZ- és a DOKOSZ-diákok összeütközéséről.; Március Tizenötödike, 1947. október 3. Leitatott DOKOSZ-kollégisták megtámadták a NÉKOSZ-kollégistákat.; Népszava, 1947. október 1. Megvédjük fiainkat.

[55] PI Archívum. 253/1. 163.

[56] Szabad Nép, 1948. március 6. Megvalósul a kollégiumi ifjúság egysége.; Szocialista Fiatalok, 1948. március 6. A két munkáspárt ifjúsági vezetőinek közös nyilatkozata.; Szabad Nép, 1948. március 11. Aláírták a három kollégiumi egyesület egységokmányát.

[57] PI Archívum. 274. 2/3. 24. 1947. december.

lémáit, ami egyben az eddig alkalmazott pedagógiai módszerek felülvizsgálatát is szükségessé tette. Nem azért, mert a NÉKOSZ addigi nevelési módszerei nem voltak jók, hisz eredményei bizonyították életrevalóságukat, hanem azért, mert az új helyzet már más, többrétű követelményeket állított fel. A konfliktus lényege az volt, hogy a *forradalmi folyamat sokkal gyorsabban haladt előre és változtatta meg a társadalmi, politikai viszonyokat, semmint azt a népi kollégiumi mozgalom a maga módszereivel követni tudta volna.* Az egyetemi oktató-nevelőmunkától s következésképpen az egyetemek politikai diákmozgalmától való bizonyos mértékű különállás és elszakadás nem csökkent, inkább erősödött, s ez lényeges ellentmondásokhoz vezetett.

De vajon a fiatal kollégisták, akik alig hogy bekerültek a NÉKOSZ-közösségekbe, alkalmasak voltak-e arra, hogy mint egyének az egyetemeken és főiskolákon eredményesen tevékenykedjenek? A NÉKOSZ-vezetők úgy gondolták, hogy még a kollégiumi közösségek kialakítására is kevés a káder, nemhogy a külső feladatok irányítására és végrehajtására.[58] Mindez nyomasztóan nehezedett a NÉKOSZ irányítóira és növelte bizonytalanságukat.

Volt itt más tényező is. A NÉKOSZ megalakításakor a fő feladat az volt, hogy egy népi értelmiségi magot neveljen a demokrácia számára. Ezt az adott időszakban koalíciós szellemben, pártoktól független jelleggel kellett megtennie. Egy évvel később azonban a munkáshatalomért kibontakozott közvetlen harcban a proletariátus forradalmi pártja már jelentős sikereket ért el a néptömegek, a szövetségesek megnyerésében. Más lett a koalíció tartalma, összetétele, célja is. A kommunista párt nyíltan hangoztatott hegemón szerepével indult meg a harc a burzsoázia teljes kiszorításáért a gazdasági, politikai hatalomból, végeredményben — bár ezt elméletileg még nem tisztázták — a proletariátus diktatúrájának megteremtéséért. Amikor az egyetemen előtérbe került az ifjúság tömegeinek megnyerése — úgy, hogy közben a munkás és paraszt származású értelmiségi fiatalok hegemóniája is létrejöjjön —, ez már nem egyszerűen az egyetemi élet demokratizálását jelentette, hanem egyben a szocialista fordulatra való előkészítést is. E bonyolult feladat nemcsak az egyetemi fiatalok haladó erőinek aktív részvételét feltételezte, hanem azt is, hogy a harc során egységes irányítás érvényesüljön.

Ebben az időben kiéleződött az ellentét a NÉKOSZ és az MKP Ifjúsági Titkársága között is. Az utóbbinak a feladata volt a különböző ifjúsági szervezetekben dolgozó kommunisták munkájának irányítása. Bár a NÉKOSZ kezdettől fogva részt vett a Titkárság munkájában, a kapcsolat mindig feszült volt. A NÉKOSZ irányítói úgy érezték, hogy a Titkárság nem veszi kellőképpen figyelembe a kollégiumi mozgalom sajátos körülményeit és az ifjúsági mozgalom egyéb területeivel azonos elbánást, instrukciókat akar érvényesíteni náluk is. A kollégiumi veze-

[58] PI Archívum. SZB. 352.

tők ragaszkodtak saját kereteikhez és módszereikhez, amelyeknek részben eddigi sikereiket is köszönhették. Az önálló arculathoz való ragaszkodásban többé-kevésbé igazuk is volt, de nem értették meg, hogy az ifjúsági egységért vívott harc csak a forradalmi jellegű ifjúsági szervezetek közös politikai irányvonala alapján összehangolt cselekvésükkel érhető el. Ez pedig centralizált irányító központ nélkül elképzelhetetlen.

A kollégisták kiterjesztették gyanakvásukat a velük kapcsolatban álló középszintű pártszervekre, az Egyetemi Ifjúsági Bizottságra, az MKP Tudományos Intézmények Szervezetére is, amelyekben az Ifjúsági Titkárság NÉKOSZ-ellenes vonalának képviselőit látták. Bizalmatlanságukban közrejátszott az is, hogy a kollégiumi mozgalom kétségkívül átütőbb sikereket ért el, mint a sokkal nehezebb körülmények között dolgozó kommunisták és más baloldaliak az egyetemi ifjúsági mozgalom egészében. Ebből a NÉKOSZ-vezetők hajlamosak voltak olyan következtetések levonására, hogy amott a vezetés kevésbé tehetséges, koncepciótlanabb. Ennek megfelelően gyakran lekezelték az egyetemi mozgalomban dolgozó diákvezetőket és ellenálltak az általános egyetemi mozgalomba való „beolvasztási" kísérleteknek.

Ez ellentétek következtében megmerevedtek az álláspontok, s kölcsönös gyanakvás és féltékenység lett úrrá a két szerv vezetői között. A GYIK és a NÉKOSZ vezetői szűklátókörűnek, hatalmaskodónak ítélték az Ifjúsági Titkárság tagjait, centralizációs törekvéseikben a NÉKOSZ ellen irányuló szándékot láttak. Az Ifjúsági Titkárság viszont szeparatista törekvésekkel vádolta a NÉKOSZ-t, mert kivonta magát a közös ifjúságpolitikai feladatokból. A vitában már nem a józan mérlegelés, hanem az indulat fűtötte túlzások domináltak; mindkét fél álláspontja eltorzult. Egyre nehezebb lett a nézeteltérések elvi alapon való megoldása.

Mindez hozzájárult ahhoz is, hogy a NÉKOSZ kommunistái nem tudtak pártszerű kapcsolatot kialakítani sem a pártközponttal, sem a megfelelő pártszervekkel. Ez nem azt jelentette, hogy a NÉKOSZ általában kivonta volna magát a pártirányítás alól. Az irányítást azonban nem az illetékes pártszervektől, hanem a legfelső szintű vezetőktől kapták. Révai József, Rajk László, de még Rákosi Mátyás is, közvetlen kapcsolatot tartottak a kollégisták vezetőivel és szinte minden lényeges központi kollégiumi rendezvényen részt vettek. A kollégisták vezetői problémáikkal közvetlenül fordulhattak hozzájuk. Nem csoda, hogy a 20 év körüli fiatal diákvezetők — ha tehették — inkább a körükben is rajongásig tisztelt és szeretett vezetőkhöz fordultak tanácsért és segítségért, nem pedig a velük egy szinten álló apparátushoz. Mindezekben nemcsak — és nem elsősorban — a NÉKOSZ és a GYIK vezetői voltak hibásak, hanem főleg a párt vezetői, mert ez időben természetesnek tartották a kapcsolatok ilyen formáját. Nem vették észre, hogy a NÉKOSZ ilyen kiemelése az ifjúsági mozgalom egyéb területei közül ellentéteket, konfliktusokat szül, káros az ifjúsági egységtörekvé-

sekre, és növelheti a kollégisták avantgard szemléletét. De még szították is ezt a szemléletet azzal, hogy mind Révai, mind Rákosi több ízben az ifjúság „élcsapatának" nevezte a NÉKOSZ-t.[59]

A problémák láttán először a Végzett Kollégisták Tanácsa próbálta tisztázni az ellentéteket.[60] Beavatkozását azonban a NÉKOSZ vezetői visszautasították és a párthoz fordultak. 1947 decemberében Rajk László próbálta a nézeteltéréseket megszüntetni. Tapasztalatairól a Politikai Bizottságnak számolt be. A PB Rajk vezetésével bizottságot küldött ki a kollégiumi ügyek kivizsgálására.[61] Rajk élesen elítélte azt, hogy az ellentétek személyeskedéssé fajultak, hogy ilyen alapon hoztak személyi döntéseket; igazságot tenni azonban nem tudott, mert már túl sok szubjektív elem nehezítette a tisztánlátást. Ezért Rajk arra törekedett, hogy megértesse: új politikai helyzet állt elő, amely sok tekintetben új munkamódszert, sőt más alapállást is kíván.

A vizsgálat során kiderült, hogy a kollégisták pártkapcsolatai és pártélete nemcsak teljesen egyedi módon alakult, de a párt szervezeti szabályzatától is eltért. Bár a főiskolás kollégisták körülbelül 60—70%-a párttag volt, ezeknek csak mintegy 40%-a tartozott, akárcsak formálisan is, valamiféle pártszervezethez.[62] A többség nem fizetett tagdíjat. A párt taggyűlésein és rendezvényein — magyarázatuk szerint — azért nem vettek részt, mert ők több eligazítást kaptak a kollégiumokban, mint a taggyűléseken. A kollégiumok többségében tulajdonképpen csak konspirált formában volt jelen a párt. Sok helyen nem is igen tudták, ki párttag és melyik párt tagja. Számos kollégista meg volt győződve arról, hogy a kollégiumi tagság egyúttal párttagságot is jelent. Úgy gondolták, hogy aki a párt ideológiáját tanulmányozza, magáévá teszi és aktívan részt vesz a társadalmi haladásért vívott harcban, az kommunista.[63] A párt szervezeti felépítését, a tagsággal járó kötelezettségeket kevéssé ismerték. Amikor pl. a kérdés tisztázására Révai József összehívta a NÉKOSZ-vezetők pártaktíváját, a kollégisták a parasztpárti vezetőségi tagokat is meghívták. Révai megkérdezte, hogy a jelenlevők mind párttagok-e? Mire a válasz: mind kollégisták! Volt olyan kollégiumi vezető, aki magának tartotta fenn a jogot, hogy megszabja: ki érett arra, hogy a pártba belépjen.[64]

E torzulások egyik oka az volt, hogy a kollégista vezetők a pártirányítás régi, felszabadulás előtti formáit ültették át az új helyzetbe. Az ille-

[59] Rákosi 1948. július 23-án a Szervező Bizottság ülésén mondott beszédében rendkívül önkritikus hangon beszélt arról, hogy végeredményben ők a hibásak abban, ha a NÉKOSZ-istáknak a fejébe szállt a dicsőség és nem hajlandók az Ifjúsági Bizottsággal együtt dolgozni. (PI Archívum. 1/13. 64.)

[60] A problémák először a GYIK vezetőségi ülésén merültek fel. — PI Archívum. 274. 2/3. 51. 1947. november. A VKT által folytatott vizsgálatról lásd: PI Archívum. 274. 2/5. 151. 1948. január.

[61] PI Archívum. PB 552. 1948. január 15.

[62] PI Archívum. 287. DISZ 6. doboz., és uo. 1/23-4. 1948. szeptember 17.

[63] PI Archívum. 1/23. 4. 1948. szeptember 17.

[64] PI Archívum. 287. DISZ 6. doboz.

galitás idején a párt Fehér Lajoson keresztül irányította a Kollégiumban levő kommunistákat (Gyenes Antal, Tőkés Ottó, Barla-Szabó Ödön majd Sipos Gyula, Hegedüs András stb.), akik természetesen konspiratív módon teremtették meg az antifasiszta harc bázisát és szélesítették a marxisták körét. A felszabadulás után a kollégiumi autonómia tárgyalásakor már vitát váltott ki a párthoz való tartozás, a pártkapcsolatok normáinak megítélése. Ezt ugyan elvileg tisztázták, de azután a gyakorlatban megint eltorzult. A NÉKOSZ-mozgalom irányítójává a GYIK vált, az szabta meg nemcsak a nevelési, hanem a politikai normákat is. Ez az irányítás nem volt teljesen független a pártirányítástól, de csak a legfelsőbb vezetőkkel való személyes kapcsolat révén és nem a párt szervezeti keretei között realizálódott.

Ebben szerepe volt annak is, hogy a koalíciós partnerekkel való együttműködés előmozdítása érdekében a nyilvánosság előtt a párt is erősen hangsúlyozta, hogy a GYIK és a NÉKOSZ nem pártintézmény, hanem a kollégista ifjúság népi demokratikus szellemű nevelő intézménye. A pártvezetés és a győrffysta vezetés közös hibájából még a pártnormák minimumát sem érvényesítették: a párttag diákokat nem kapcsolták az illetékes intézményi vagy területi alapszervezetekhez. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy a népi kollégisták nem vettek volna részt a politikai harcokban és csak belterjes mozgalmi életet éltek, bár a rendszerességben és intenzitásban lényeges különbségek voltak az egyes kollégiumok között. A vidéki főiskolás kollégiumok sokkal szervesebben épültek be a helyi párt- és diákmozgalmi életbe és nagy segítséget adtak a környező falvak politikai életének szervezéséhez is.[65] Jobb volt a helyzet a budapesti szakkollégiumokban is, mert ezek közvetlenül kapcsolódtak az egyetemi élethez (pl. Pápai Páriz Ferenc Orvoskollégium, Vásárhelyi Pál Technikus Kollégium, művészeti kollégiumok stb.), valamint egyes vidéki kollégiumokban.

Ez a visszás szervezeti helyzet vezetett olyan szemlélet kialakulásához, hogy a GYIK mint a NÉKOSZ megalapítója és vezetője, valamiféle önálló, élen járó politikai szerepet tölt be a népi demokrácia rendszerében, partneri viszonyban áll a progresszió más élen járó szervezeteivel. Egyesek úgy értelmezték és a kollégisták előtt úgy érzékeltették: a NÉKOSZ is kommunista, ugyanazok a célok vezérlik, mint a pártot, csak éppen színesebb, dinamikusabb, szervezeti keretei a diákság részére többet nyújtanak, mint a pártszervezetek.

E szemlélet kétségtelenül avantgardista jellegű volt, de arról sem szabad megfeledkezni, hogy e hibásan értelmezett „NÉKOSZ-öntudat" mögött egyértelmű elkötelezettség volt a nép, a haladás, a forradalom

---

[65] Fiatal Magyarország, 1948. március 15. A szegedi Apáthy István Kollégium születése.; Népi Kollégista, 1948. június. Két nap a szegedi kollégisták között.; Fiatal Magyarország, 1948. július 29. Hozzászólások Lukács György cikkéhez. — A debreceni Ságvári Endre Népi Kollégiumból érkezett jelentés szerint a városi és egyetemi MEFESZ-munka túlzottan is a kollégistákra épül. (PI Archívum. 2/3. 51. 1948. november 1.)

ügye iránt. Bírálhatók és bírálni is kell módszereiket, de arról sem szabad megfeledkezni, hogy a kollégista fiatalok kivették részüket a korszak különböző politikai ütközeteiből, s nagy odaadást tanúsítottak.

E „NÉKOSZ-szellem" korábban is ismert volt, ellentmondásossága azonban csak a népi demokratikus forradalom előrehaladása menetében, az osztály- és pártviszonyok változásai során vált igazán nyilvánvalóvá és ekkor mutatkoztak meg veszélyei is. Ennek felismerése után további ellentmondások eredtek a Végzett Kollégisták Tanácsa (VKT) tagjainak abból a törekvéséből, hogy ők tegyenek rendet a NÉKOSZ berkeiben és ennek érdekében személyi és fegyelmi határozatokat hozzanak. A pártszerűséget akarták helyreállítani, de ezt ugyanannak a rendszernek a keretében próbálták megtenni, amely e hibák oka volt. Ugyanis — mint a régi Győrffy Kollégium volt pártösszekötői — győrffysta mivoltukban kívántak intézkedni. A NÉKOSZ vezetői ezt visszautasították, mint illetéktelen beavatkozást. Az alapszabályzat nem biztosított a VKT tagjainak ilyen jogot. Bár határozataik között volt több olyan, amely — véleményem szerint — helyes volt, mégis éppen a pártrendtől eltérő formájuk miatt e határozatokat az MKP Politikai Bizottsága február 19-i ülésén megsemmisítette. Egyben megbízta a Szervező Bizottságot, hogy a NÉKOSZ-ban dolgozó kommunista vezetők jelentése alapján foglalkozzon a létrehozandó pártszervezet ügyeivel, a kollégiumban levő kommunisták és a párt közötti viszony rendezésével és a NÉKOSZ-ban felmerült ideológiai problémákkal - különösen az avantgardizmussal.[66]

A Szervező Bizottság 1948. március 19-i ülése tárgyalta a NÉKOSZ „Ideiglenes Pártbizottságának" részletes jelentését.[67] A tárgyalások eredményeként két alapvető változás következett be a NÉKOSZ életében: az egyik a kollégiumok szakosítása, a másik a pártkapcsolatok rendezése.

A kollégiumok szakosítása számos probléma megoldásához jó keretet adott. Egyrészt a szakosítás egybeesett a MAKE és a DOKOSZ kollégiumokkal való egyesüléssel. A szakosított kollégiumi rendszer bevezetése megkönnyítette zökkenőmentes beolvadásukat. Másrészt a szakosodott kollégiumok kedvezőbb lehetőséget adtak arra, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak az addig háttérbe szorult szakmai tanulmányokra. Szorosabb kapcsolatot építhettek ki az egyetemek haladó oktatóival, akik segítséget nyújthattak a szakmai színvonal emeléséhez. Lehetőség nyílt arra, hogy a kollégiumi könyvtárakat a szakmai igények szerint is fejlesszék. De gyökeres változást jelentett ez a rendezetlen mozgalmi kapcsolatok terén is, hisz e változás egybeesett a MINSZ megalakulá-

[66] PI Archívum. PB 579.

[67] PI Archívum. SZB. 352. A Szervező Bizottság 1948. július 23-án ismét tárgyalta a NÉKOSZ ügyeit az Ifjúsági Titkárság előterjesztése alapján. (PI Archívum. 2/3—51.) Ez az ülés küldte ki azt a bizottságot, amely a későbbi — szeptemberi — határozatot előkészítette.

sával, ami a MEFESZ-t is egységes ifjúsági rétegszervezetté tette. A két munkáspárt egyesülésének előrehaladásával megerősödtek az egyetemi pártszervezetek is. Így az egyetem profiljához szervezett kollégiumi közösség szervesen kapcsolódhatott a megfelelő egyetemi mozgalmi szervezetekhez.[68]

A kollégiumok szakosodása során feloszlott a GYIK. Tagjainak egy része a szakjának megfelelő kollégiumban kapott elhelyezést, elsősorban vezetőként. A győrffysta vezető káderek általában azt az utasítást kapták, hogy rendezzék félbenmaradt tanulmányaikat. Amellett vagy kollégiumi igazgatóként, vagy az egyetemi mozgalomban tevékenykedtek. Az átszervezést és a GYIK megszüntetését ünnepélyes körülmények között jelentették be. (A NÉKOSZ mindig nagy súlyt helyezett az ünnepi aktusokra, a hagyományképzésre, amelynek igen pozitív lélektani hatása volt.) Március 15-én a centenáriumi nagygyűlésre az Erkel Színházban közéleti és politikai vezetők jelenlétében 2500 kollégista gyűlt össze. Az ünnepi beszéd értékelte a GYIK és a NÉKOSZ addigi eredményeit, és vázolta a további fejlődés perspektíváit is. Harci jelszó lett, hogy 10 000 népi kollégista számára kell biztosítani a tanulás lehetőségét. Beszéltek a Vasvári Akadémia tervéről, majd ünnepélyes keretek között 150 népi kollégista átvette a Győrffy-kollégisták fáklyáját és fogadalmat tett, hogy a GYIK nyolcesztendős harci hagyományait követi. Zászlójukra Tildy Zoltán a Magyar Köztársaság kitüntetését tűzte ki.[69]

A GYIK megszüntetésének természetesen nemcsak a szakosodás volt az oka. Vezető kádereinek nagy érdemei voltak a NÉKOSZ megteremtésében és addigi sikereiben is, de a konfliktusok hordozói is jelentős részben ők voltak. A személyi ellentétek kiéleződése a klikkpolitika veszélyét is magában hordozta. A feloszlatásban közrejátszott az az elképzelés is, hogy a többségében személyileg rendkívül értékes gárda más területen már hasznosabb munkát végezhet. Közrejátszhatott az is, hogy egyes kollégiumi vezetők a kritikáktól megsértődtek, úgy érezték, hogy nem veszik eléggé figyelembe érdemeiket. Ilyen körülmények között szívesebben mentek volna át az alakuló Vasváriba, ahol képzettségük hiányait is pótolhatták volna, emellett bizonyos mértékű különállásukat ez az új intézmény — így tervezték — továbbra is biztosította volna.[70]

---

[68] Népi Kollégista, 1948. május. Új feladatok előtt.; Fiatal Magyarország, 1948. június 10. *Pataki Ferenc:* A népi kollégiumok új kérdései.

[69] Szabadság, 1948. március 18. A NÉKOSZ ünnepi közgyűlése.; Szabad Nép, 1948. március 17. A népi kollégiumi mozgalom új szakasza.

[70] PI Archívum. 1/13. 64. — A GYIK feloszlatásával kapcsolatban egy érdekes mozzanat is jól mutatja e kollégium vezető tagjainak elit-szemléletét. 35 addig pártonkívüli kollégista a Központi Vezetőséghez írott beadványában kérte, hogy a tagzárlat ellenére tegyék lehetővé a pártba való belépésüket, mert úgy érzik, eddigi munkájukkal, fejlődésükkel bebizonyították, hogy arra érdemesek. Kérték, hogy ha kérésük teljesíthető, akkor az Erkel-színházi nagygyűlésen

A NÉKOSZ átszervezésével, úgy látszott, megteremtődtek a továbbfejlődés feltételei. S valóban, az 1948-as év első fele további dinamikus fejlődést mutatott. A vezetőség „magas hőfokon sűrített élet" keretében igyekezett felgyorsítani a kollégisták fejlődését.

Ez időszak egyik igen figyelemreméltó akciója a Honismereti Mozgalom volt. A győrffysták már korábban is széleskörűen művelték a szociográfiát és a szociológiát. Ez hagyományaikhoz tartozott, hiszen a kollégium szervezői között sok néprajzos, falukutató volt. Vizsgálódásuk tárgya nemcsak a falu, hanem sok esetben az értelmiségi fiatalok, diákok, kollégiumi közösségek élete, s néha — a Magyarországon korábban alig művelt — gyárszociológia volt. A NÉKOSZ megalakulása után kiszélesítették a munkát azzal az elgondolással, hogy a valóság mély megismerése élettel tölti meg az elvont elméleti ismereteket, növeli az elkötelezettséget a haladás iránt, ugyanakkor elősegíti a társadalmi kérdésekkel való tudományos foglalkozást. A programban rendszeres falujárások, üzemlátogatások szerepeltek. Néhány csoportos felmérést is végeztek. Például 1947 februárban a budapesti főiskolások három munkacsoportja Bihar, Csongrád és Vas megye egy-egy falujában vizsgálta a földreform eredményeit, társadalmi, gazdasági kihatásait, 1947 júliusában pedig a Pápai Páriz Ferenc Kollégium és a Medikus Kör körülbelül 100 diákja a barcsi és a kiskőrösi járás egészségügyi viszonyait mérte fel.[71] Hasonló vizsgálatokat a vidéki főiskolás kollégiumok is végeztek. Most ezt a munkát szélesebb mozgalommá kívánták bővíteni. A karácsonyi vakációra hazautazó diákok feladatul kapták, hogy lakóhelyük, vagy egy üzem, egy szövetkezet történeti fejlődéséről, a földosztás hatásáról, a falu társadalmi-politikai viszonyairól dolgozatot írjanak. Ezek között több igen figyelemreméltó munka is volt. Emellett 120 legjobb kollégista részére 12 napos szociográfiai tanfolyamot tartottak, amelynek keretében először tízes csoportokban 12 falut kívántak meglátogatni, hogy abból hatot kiválasztva, 24 tagú csoport háromnapos felmérést végezzen ott.[72]

A Honismereti Mozgalom még a régi keretekben szervezett akció volt, bár igazi fellendülése 1948 tavaszára esett. A márciusi átszervezés és a MINSZ megalakulása, illetve a MEFESZ átszervezése utáni időkben az igazi új elem a kollégiumi mozgalomban a kari munkába való intenzívebb bekapcsolódás volt. A politikailag fejlett kollégisták különböző funkciókat kaptak az egyetemi ifjúsági szervezetekben, és be-

---

egy PB-tag adja át ünnepélyesen a tagkönyveket. Természetesen ilyen demonstratív aktust a Szervezeti Szabályzat nem ismer. Különben is avantgarde elképzelés volt, hogy nem pártjellegű nagygyűlés keretében PB-tagok adjanak át új tagkönyveket. (PI Archívum. 1/4. 22.)

[71] Valóság, 1948. január. *Márkus István:* Honismereti mozgalom.

[72] A tervet ismerteti a Valóság 1948 januári, és a Szabad Nép december 21. száma. A terv végrehajtásához a pártszervek segítségét is kérték. (PI Archívum. 274. 2/5. 151. 1948. január 2.)

kapcsolódtak a MEFESZ által létrehozott tanulókörökbe is.[73] Kialakultak a pártcsoportok és felettes szervük, a NÉKOSZ Pártbizottsága hozzálátott a pártkapcsolatok tisztázásához.[74]

Teljes fordulatról egy csapásra természetesen még nem lehetett beszélni. A kollégisták idejét is maximálisan lekötötte a kollégiumi szakosítás, egyesülés, átszervezés, az előzőleg vállalt kötelezettségek teljesítése. Ilyen kötelezettség volt többek között a még fennálló „normarendszer", amit június végén záróvizsgákkal egybekötött kollégiumi héttel fejeztek be.[75] Ezt követően a kollégiumok egész nevelőtestülete részére kéthetes továbbképzést szerveztek. Ezzel párhuzamosan 26 központi nyári továbbképző iskola indult, iskolánként 50 fő részvételével (10 a főiskolai, 6 a jövendő nevelők és 10 a középiskolai diákok részére). A továbbképzést 33 napra tervezték. Az iskola tananyagában 25 fő téma szerepelt a filozófia, a nemzetközi munkásmozgalom, az SZKP története, a külpolitika és a magyar társadalom kérdéseinek témaköréből.[76] E továbbképzés is erősen magán hordta a maximalizmus bélyegeit. Egy-egy napi témához, amelyet előadás után szemináriumi formában is feldolgoztak, 80—120 oldalnyi nehéz klasszikus irodalmat adtak ki, emellett este még külön előadásokat, ankétokat iktattak be. A továbbképző iskola programjában még kulturális, sport és egyéb rendezvények is szerepeltek. A kollégisták egy kisebb része — nem tudva teljesíteni a követelményeket — lemorzsolódott. A többség — ha nem is a kellő színvonalon — igyekezett eleget tenni a követelményeknek. A később indult iskolákban már reálisabb követelményeket állítottak.[77]

Az MDP Politikai Bizottságának határozata a NÉKOSZ-ról

A NÉKOSZ-mozgalom, ellentmondásai ellenére, ezek feloldásán fáradozva, továbbfejlődött és új elemekkel bővült 1948 elején. Mégis ez év nyarán éleződtek ki legjobban a NÉKOSZ körüli viták. Ennek okát azonban ismét nem kizárólag a mozgalmon belül, hanem a társadalmi-politikai viszonyok megváltozásában kell keresni. Ebben az időben egyesült a két munkáspárt, és megindult a proletárdiktatúra államhatalmának kiépítése. Ez a gyökerében új helyzet kérdésessé tette a NÉKOSZ eddigi munkamódszerét.

1947 őszén a NÉKOSZ iránti követelmény az volt, hogy mozgalmi munkájának súlyát a kollégiumokból az egyetemekre tegye át. Ezt

[73] Szabad Nép, 1948. április 13. Már nemcsak demokratákat . . .; Fiatal Magyarország, 1948. január 10. *Pataki Ferenc:* A népi kollégiumok új kérdései.

[74] PI Archívum, 287. DISZ 6. doboz., és uo. 2/9. 51. NÉKOSZ 466. sz. irat.

[75] PI Archívum. 287. DISZ 6. doboz.

[76] Uo. A középiskolások nyári NÉKOSZ-iskolájának programja: PI Archívum. 1/13. 53. A pedagógus konferenciák programja: uo. 1/13. 55. és Népi Kollégista, 1948. július. Nyári program.

[77] Fiatal Magyarország, 1948. szeptember 14. Milyen volt egy NÉKOSZ-iskola? és PI Archívum. 1—13. 64. 1948. július 30.

a fordulatot a NÉKOSZ 1947 őszén objektív és szubjektív okok miatt még csak kis részben tudta végrehajtani, 1948 elejétől azonban e téren már jelentősebb előrehaladás volt tapasztalható. Közben azonban a fejlődés újabb követelményeket támasztott. Már nemcsak a diáktömegek megnyerése állt előtérben, hanem az egész közoktatási rendszer átformálása is. Megindult a harc egy tartalmában és módszerében korszerű, szocialista szellemű egyetemi oktatásért. Napirendre került az egyetemi reformért való küzdelem. E harcban a diákságnak is oroszlánrész jutott. Ahhoz azonban, hogy e feladatot sikeresen megoldják, a „mozgalmár" diákok szemléletében is változásra volt szükség.

Ezt a követelményt vetette fel Lukács György a Fiatal Magyarország június 28-i számában írt cikkében, amelyet elsősorban a NÉKOSZ-nak címzett. Rámutatott arra, hogy a sokszor öncélú mozgalmárkodás gyermekbetegségén túl kell jutni. A kor igénye a tudományos megalapozottságú marxista szakember. Ezt azonban nem az egyetemekkel párhuzamosan kiépített kollégiumi stúdiumokkal lehet elsősorban elérni, hanem magukat az egyetemeket kell alkalmassá tenni e feladat megoldására. A cikkhez hozzászólók ezzel egyetértettek, ugyanakkor érezték, hogy e követelmény vitássá, túlhaladottá teszi a NÉKOSZ-nak saját hivatásáról vallott felfogását.[78] Ha átalakítják az addigi közösségi feladatokat, módszereket, ha nemcsak a szakmai, de a politikai nevelés súlypontja is átkerül az egyetemre, a kollégisták mozgalmi munkájukat a kari szervezetekben végzik — mi marad mindabból, amit addig kiépítettek? Egyáltalában megtarthatja-e a kollégium is a maga sajátos arculatát az új fejlődési koncepció keretében?

A NÉKOSZ-vezetők egy része azt az álláspontot képviselte, hogy a kollégiumok még távolról sem teljesítették hivatásukat. Az új, közösségi embertípus kinevelésének még csak kezdetén tartanak. A kollégistáknak csak igen kis százaléka olyan „káder", aki önállóan részt tud venni a politikai küzdelmekben, a többség még nevelésre szorul, éppen ezért még nagy szükség van a kollégiumokban folyó hatékony nevelésre.[79] Ebben sok igazság volt.

A nevelés súlypontjának az iskolákra, a köznevelés szervezetére való áthelyezése változást követelt a pedagógusok szerepének megítélésében is. Ez a változás elsősorban a középiskolás, de bizonyos mértékig a főiskolai kollégiumok nevelési rendszerét is érintette. A „szabad nevelési" irányzat rendszerében — ennek igen sok híve volt a kollégiumi vezetők és pedagógiai szakemberek között — a nevelést autonóm mó-

---

[78] Fiatal Magyarország, 1948. július 29. Hozzászólások Lukács György cikkéhez: *Máriás Antal, Levendel László, Fehér Ferenc* cikkei. — Meg kell jegyezni, hogy a MEFESZ vezetői és aktivistái magukra is helytállónak tartották Lukács György kritikai észrevételeit, hisz sokrétű mozgalmi munkájuk mellett többségükben ők is elhanyagolták egyetemi tanulmányaikat. Ők sem voltak mentesek az avantgardista felfogástól. (Lásd pl.: Fiatal Magyarország, 1948. augusztus 13. *Tardos András:* Tanulás és mozgalom.)

[79] PI Archívum. SZB. 352.

don magának a közösségnek kell végeznie, a nevelőnek csak mintegy külső megfigyelő, irányító szerepe lehet. Ebből számos anomália született. (Pl. egyes helyeken a nevelőket nem engedték be a közgyűlésekre, a „népbírósági tárgyalásokra" stb.)[80] Számos helyen megengedhetetlen hangot használtak a pedagógusokkal szemben. Most ismét a pedagógus vezető szerepét erősebben hangsúlyozó nevelési koncepció került előtérbe, amely jobban összhangban volt a proletárdiktatúra talaján kialakítandó új típusú pedagógiai intézmények vezetési követelményeivel.[81]

A kollégiumokkal szemben támasztott igények más téren is növekedtek. A NÉKOSZ mellett még állami és különböző egyházi kollégiumok is működtek. Az egyházi kollégiumok közül a kisebbséget alkotó protestáns kollégiumok viszonylag haladóbb szelleműek voltak, a közösségi élet elemeivel is találkozni lehetett bennük. Esetenként kapcsolódtak a haladó diákmozgalmak akcióihoz is.[82] A katolikus kollégiumok azonban az egyházi reakció fellegvárai lettek. Sok fasiszta összeesküvés és terrorakció résztvevői az egyházi kollégiumokból, főleg a Szent Imre kollégiumból toborzódtak.[83] A diákok — bár szociális összetételük ezt nem teljesen indokolta — e vezetők szellemi befolyása alatt álltak. Az iskolák államosításáért folyó harc, majd később a Mindszenty-per tanulságai indították csak meg a politikai tisztázódást e kollégiumok diákjai között. 1948 tavaszának politikai légkörében egyre inkább anakronisztikussá vált ez a helyzet. Ezekben a kollégiumokban is kialakult egy kisebb haladó mag, amely harcot indított a kollégiumok reakciós szelleme és vezetői ellen.[84] Bár kisebbségben voltak, de mögöttük állt már az államhatalom és az erősödő baloldali ifjúsági mozgalom.

[80] Köznevelés, 1947. június 1. *Antal László:* Diákönkormányzati kérdések.; Népi Kollégista, 1948. november. *Gyimesi István:* Az önkormányzat feladatáról.; Népi Kollégiumi Nevelő, 1949. 1. sz. *Szokolszky István:* Autonómia a népi kollégiumokban.

[81] Ettől kezdve igen sok cikk szól Kalinyin és Makarenko nevelési elveiről. Különösen sokat idézik Kalinyin elvét a pedagógusok központi szerepéről a nevelésben. Révai József a III. Pedagógus Kongresszuson a következőket mondotta: „Ellene vagyunk minden olyan irányzatnak, amely önkormányzat vagy önnevelés címén ki akarja vonni a tanulóifjúságot a pedagógusok irányítása alól, és teret nyit az iskolákban az anarchiának." (Szabad Nép, 1948. december 11.)

[82] Lásd pl. Szabad Nép, 1948. január 9. Új ember kovácsa. — A baloldali diákok egységakcióihoz is többen csatlakoztak, például a Soli Deo Gloria tagjai közül.

[83] Fiatal Magyarország, 1948. szeptember 14. Múzeum vagy kollégium.; Szabad Nép, 1948. november 27. Három kollégium diákjait akarta kirakni Kis atya az utcára.; Fiatal Magyarország, 1949. január 12. Fordulat a Szent Imre ügyben.

[84] Szabad Nép, 1948. május 29. A szegedi Katolikus Internátus diákjai felvételüket kérik a NÉKOSZ-ba.; Fiatal Magyarország, 1948. december 16. A Szent Imre Kollégium diákjai tiltakoznak.; Népi Kollégista, 1948. július. Nyílt levél az iskolák államosítása ügyében stb.

Így megértek a feltételek e kollégiumok államosítására és a reakciótól való megtisztításukra is.

Más volt a helyzet az állami kollégiumokban. Ezekben körülbelül 2000 főiskolás diák lakott. A legnagyobb a budapesti Üllői úti kollégium volt, több mint 500 taggal. Általában a kisemberek gyerekeit találjuk itt, hisz a NÉKOSZ-nál is sokkal szegényesebb körülmények közé jobb módú szülő nem adta volna a gyermekét. A munkás- és szegényparaszt, középparaszt származású diákok száma valamivel kevesebb itt (45%), mint a NÉKOSZ-ban, több az értelmiségi, főleg közalkalmazott, és jelentős az áttelepültek száma.[85] Az állami kollégiumokat hosszú időn át nem támogatták a társadalmi, politikai szervek. A haladó diákszervezetek a sok áttelepült miatt azt feltételezték, hogy e kollégiumok a sovinizmus és a reakció fészkei. Kietlen életük, a vezetés és a perspektíva hiánya politikai közömbösséget, majd „csak azért is" dacot szült diákjaik között. A figyelem akkor terelődött rájuk, amikor 1947 tavaszán az Üllői úti kollégiumba meghívták Sulyok Dezsőt — az ellenzék egyik vezérét — és nagy ünneplésben részesítették.[86] Mikor a sajtó vizsgálni kezdte, hogy tulajdonképpen mi folyik az állam által fenntartott kollégiumokban, a diákok kifakadtak: velük nem törődik senki, akkor miért várják el tőlük, hogy haladó szellemben politizáljanak.[87] A MEFESZ és a NÉKOSZ felfigyelve erre, kapcsolatot keresett velük. Kiderült, hogy — bár jelentős számú a semmittevő „ősdiák" és a politikailag használhatatlan elem — a többség jószándékú, megnyerhető, aktivizálható. Ezután főleg a Petőfi Kollégium patronálta az állami kollégiumot.[88] Segítették a közösségek kialakítását, előadásokat, vitákat szerveztek. Később egy bizottság felülvizsgálta a kollégiumi vezetést és a tagságot, kizárták az oda nem valókat. Így 1948 nyarától már szoros szálak fűzték össze a két kollégiumi csoportot. Ilyen és hasonló akciók révén létrejött az egységes kollégiumi rendszer kialakításának feltétele.

Az egységes kollégiumi rendszer kialakítását az is sürgette, hogy a politikai fordulat után fontos kérdéssé vált az egyetemi hallgatók szociális összetételének megváltoztatása. A kulturális forradalom alapkövetelménye: a régi uralkodó osztály műveltségi monopóliumának megtörése és a kultúra közkinccsé tétele megkövetelte, hogy elősegítsék a munkás és paraszt hallgatók arányának növekedését az egyete-

---

[85] Valóság, 1947. április. *Jászai Ilona:* Állami és egyházi kollégiumok.

[86] Fiatalok, 1947. február 25. Az állami kollégiumban tegnapelőtt Sulyok tartott előadást.

[87] Március Tizenötödike, 1947. március 12. De ki törődik velünk?; Uo. 1947. április 2. Még egyszer az állami kollégiumokról.; Uo. 1947. április 9. *Darvas József:* Beszéljünk őszintén.

[88] Fiatal Magyarország, 1948. május 26. Az Üllői úti Állami Kollégium.; Fiatal Magyarország, 1948. október 8. Nem lesznek a reakció bástyái az állami kollégiumok.; Fiatal Magyarország, 1948. november 10. Nem a reakció búvóhelye az Állami Kollégium.

meken. A népi kollégiumok megalakításakor a falusi származású fiatalok továbbtanulási lehetőségének elősegítését tartották elsődlegesnek. A munkás kollégisták aránya a kollégiumokban nem haladta meg a 11—12%-ot.[89] Bár erről kimutatás nincs, valószínűleg ezen belül is alacsony volt a nagyipari (városi) munkásfiatalok aránya.

A munkásfiatalok továbbtanulásának — még ha egyetemi városban laktak is — korlátot szabott a munkásosztály akkori szociális helyzete, lakáskörülményei stb. Kollégiumi elhelyezésük érdekében most egyrészt a meglevő kollégiumi hálózatot kellett felhasználni, másrészt új, nagy, sokférőhelyes kollégiumokat kellett létrehozni. Ez a változás a NÉKOSZ-kollégiumok addigi jellegét, sőt nevelési módszereit is szükségszerűen érintette. A „népi jelleg" az eddigiekben főleg a parasztjelleget jelentette, a „népi öntudat" pedig a paraszti múltat ismerő, azt magáénak valló, a haladásért harcoló parasztszármazású értelmiség öntudatát, bár a haladás harcosai természetesen nem voltak és nem lehettek munkásellenesek olyan körülmények között, amikor a haladásért vívott harc elismert vezetője egyre inkább a munkásosztály lett.

A paraszti jelleg előtérbe állítása azonban már nemigen felelhetett meg a létrejött proletárdiktatúra iskolázási politikájának, az osztályösszetételre vonatkozó szempontjainak, sorrendi követelményeinek. Az értelmiséggel kapcsolatban is szükségszerűen az az álláspont került előtérbe, hogy a megszületett proletárhatalom viszonyai között mindenekelőtt a munkásosztályból származó, vagy legalábbis ahhoz szorosan kapcsolódó új értelmiséget kell kinevelni, egyre jobban biztosítva hegemón szerepét az értelmiségen belül. Már ezzel a koncepcióval szoros összefüggésben változott a „paraszt-értelmiség" kapcsolódása a munkásosztályból jött szellemi dolgozókhoz az új szocialista értelmiségben.

A párt helyzetében is jelentős változás következett be. A szocialista forradalom békés győzelme után a párt a társadalom elismert, egyedüli vezető politikai erejévé vált. Ismeretes azonban, hogy sajátos történelmi körülmények (a koalíciós pártversengések, a két munkáspárt egyesülése stb.) rendkívüli módon felduzzasztották a párttagságot. Ez veszélyeztette a párt ideológiai, politikai egységét, élcsapat szerepének teljesítését. E tekintetben és szervezeti téren is akadt elég rendeznivaló, hisz a hatalomért vívott harcban természetszerűleg a tömegmunka állt az előtérben, a belső pártélet főleg arra szorítkozott, hogy a tömegmunka feltételeit biztosítsa. Most viszont elkerülhetetlenné vált a párt sorainak rendezése, a párttisztítás és az ideológiai munka megerősítése. Emellett ki kellett alakítani azt a mechanizmust is, amelyen keresztül a párt vezető szerepe az új viszonyok között hatékonyabban érvényesülhet.

Ebben a helyzetben zajlott le a Tájékoztató Iroda 1948-as ülése,

[89] *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. 659. old.

amely többek között éles bírálatban részesítette a Jugoszláv Kommunista Párt politikai gyakorlatának számos elemét, pártirányítási módszereit. A jugoszláv párt súlyos hibájaként rótták fel, hogy elmosta a párt vezető szerepét, szervezeteit elkonspirálva felolvadt a népfront szervezetében. A népfront ilyenfajta előtérbe állításával a hatalom proletár osztályjellegét látták veszélyeztetve; a kispolgári-paraszti és nacionalista eszmeiségnek tett engedményeket mint súlyos torzulásokat ítélték el a szocialista építés gyakorlatában. E határozat tükrében, a magyar párt vezetőségében kialakuló légkörben érezhetően, fokozatosan egészen más megvilágításba kerültek a NÉKOSZ pártkapcsolatai ban és eszmei arculatának alakulásában mutatkozó problémák. Egyes vélemények szerint már nem egyszerűen helyrehozni való hibákról volt szó, hanem kifejezetten elhajlásról, a párt politikájával szemben álló magatartásról.

A volt győrffysta vezetők egy csoportja is úgy vélte, hogy a Tájékoztató Iroda határozata tükrében más megvilágításba és megítélésbe szükséges helyezni a NÉKOSZ addigi tevékenységét és az ennek során elkövetett hibákat. Hogy e hibákat helyrehozzák (és talán azért is, mert tudomásuk volt arról, hogy a pártvezetőség ismét tárgyalni kívánja a NÉKOSZ ügyét), július 9-én összeültek és önmagukat a Győrffy Kollégium Kommunista Bizottságának nyilvánítva, egy terjedelmes memorandumot készítettek a párt Központi Vezetőségéhez, amelyben a Tájékoztató Iroda állásfoglalásának szellemében pontról pontra elemezték a népi kollégiumi mozgalom és a maguk által elkövetett hibákat.[90] *Ebben az önkritikában szinte minden megtalálható, amit a későbbi párthatározat tartalmaz a NÉKOSZ-ról, sőt messze túlment rajta a hibák minősítésében és felsorolásában.* Egyben részletes tervet és javaslatokat dolgoztak ki a „NÉKOSZ-válságból" kivezető útra és személyi konzekvenciáira is.

A pártvezetőség e dokumentumból azt a következtetést vonta le, hogy az összeállítók önkritikájukkal ismét posszibilissé akarják tenni magukat, és a kezükbe akarják kaparintani a NÉKOSZ vezetését.[91] Főként a memorandum két pontja adott okot erre a feltételezésre. Az egyik az a javaslat, hogy az ő memorandumukat kell a NÉKOSZ tagjai előtt „pártkritikaként" ismertetni. Egy másik pontban részletes személyi javaslatokat tettek a vezetés átszervezésére és itt a memorandum készítőinek többsége is szerepelt, mint leendő vezető.

A pártvezetés a későbbiekben úgy értékelte, hogy a NÉKOSZ munkájában nem történt meg a gyökeres fordulat. Korrekciók történtek

[90] PI Archívum. 1/23. 4. — A GYIK Kommunista Bizottságának memorandumáról említést tesz Bernáth József is könyvében. Megfelelő adatok hiányában azonban kétségesnek tűnik az a megállapítása, hogy „Rákosiék a GYIK KB jelentést hiteles, valósághű, elfogulatlan dokumentumként használták fel a NÉKOSZ-szal kapcsolatos határozat meghozatalában." (Id. mű, 71. old.)

[91] Erre utal pl. PI Archívum. 2/3. 51. NÉKOSZ 460. sz. alatti 1948. júliusi feljegyzés, továbbá uo. NÉKOSZ 457. sz. jelentés.

ugyan, de a mozgalom a saját vágányán futott tovább. Ebben a passzív ellenállás jelét vélték felfedezni. Abban is hasonló tendenciát véltek felfedezni, hogy elmaradt az év végi közgyűlés.[92]

Mindez talán érthetőbbé teszi az MDP Politikai Bizottsága 1948. szeptemberi határozata megszületésének körülményeit. A párthatározat bevezetőjében megállapította, hogy „A népi kollégiumi mozgalom, mely azzal a céllal indult, hogy a dolgozó osztályok, elsősorban a munkásság és a parasztság gyermekeinek közép- és felsőfokú oktatását lehetővé tegye és segítsen megszüntetni a régi vagyonos osztályok műveltségi monopóliumát, komoly eredményeket ért el. A NÉKOSZ kötelékében 1946-tól több mint 160 kollégium alakult, csaknem 10 000 diákkal. Ezt a nagy jelentőségű mozgalmat a Párt kezdettől fogva minden erővel támogatta és védelmezte a reakciós támadásokkal szemben. A NÉKOSZ egész fejlődését az egész demokrácia a maga ügyének tekintette, épp ezért joggal elvárta a NÉKOSZ felelős vezetőitől a demokrácia és annak vezető osztálya, a munkásosztály ügyének hű szolgálatát." Ezután a határozat a következőkben jelölte meg a NÉKOSZ vezetőinek fő hibáit:

„1. Megfeledkeztek arról a döntő szerepről, amelyet a munkásosztály és a párt a NÉKOSZ-mozgalom életrehívásában és megerősítésében játszott. A kollégiumi nevelésben nem a munkásosztály és annak vezető pártja iránti hűség szempontjait domborították ki, sőt egyenesen eltitkolták pártunk szerepét a magyar nép felszabadításában, a demokrácia megteremtésében, a NÉKOSZ életre hívásában. A NÉKOSZ kommunista diákjait ideológiailag és szervezetileg elszigetelték a párttól. A marxista—leninista nevelés helyett zavaros, antileninista ideológiát terjesztettek, valamiféle önálló »NÉKOSZ-öntudatra« neveltek. Kivonták magukat a párt irányítása és ellenőrzése alól.

2. A NÉKOSZ kommunista vezetői megengedhetetlen liberalizmust és türelmességet tanúsítottak a marxizmus—leninizmussal élesen szembenálló parasztimádó ideológiával szemben, nem vették fel a harcot a népi romantika, a paraszti elkülönülés, a faji ideológia megnyilvánulásaival és képviselőivel szemben, nem világosították fel a NÉKOSZ parasztsorból származó diákjait arról, hogy ez az ideológia káros magára a parasztságra.

3. Elzárkóztak a párt vezetése alatt dolgozó ifjúsági mozgalomtól és diákszervezetektől, a népi kollégistákat nem az egész demokratikus diákmozgalommal való szolidaritásra, a közös munkában való részvételre, a hibák kiküszöbölésénél való segítségre nevelték, hanem gőgös elzárkózottságra, a demokratikus ifjúsági szervezetekben való munka lenézésére és lebecsülésére.

4. A NÉKOSZ kommunista vezetői a lelkiismeretes szakmai kiképzés érdekeit is elhanyagolták. A kollégiumokban olyan szellemet növeltek naggyá, amelynek következtében a diákok fölényesen elfordul-

[92] PI Archívum. 1/13. 64.

tak az egyetemi tanulástól és elmaradtak tanulmányi eredményeikben.

5. Mindezekhez a hibákhoz a NÉKOSZ egyes vezetőinél a kommunista erkölcs súlyos megsértése, magánéletük megengedhetetlen felbomlása is járult."

Mindegyik pontban volt valami igazság. Igaz, a Politikai Bizottság határozatának zárófejezeteiben leszögezi, hogy „A NÉKOSZ alapjában véve egészséges mozgalom, melynek egészséges káderei vannak és így a Párt segítségével és irányítása mellett gyorsan le fogja küzdeni egyes vezetők eltévelyedéseinek káros hatásait",[93] a felsorolt hibák megfogalmazása azonban olyan túlzó és egyoldalú, hogy mindez együtt már nem egy alapvetően pozitív eredményű mozgalomban fellelhető hibákról, hanem tudatosan rontó szándékú, szinte ellenséges magatartásról szóló határozatnak tűnik. Például tagadhatatlan, hogy a kollégiumokban előfordult narodnyikizmus, paraszti gőg; valóban tapasztalható volt avantgardizmus és más antileninista magatartási formák és nézetek. De ha csak az előzőkben említett oktatási tematikákat vesszük szemügyre, vajon állítható-e, hogy „egyenesen eltitkolták pártunk szerepét a magyar nép felszabadításában, a demokrácia megteremtésében", hogy „marxista—leninista nevelés helyett zavaros antileninista ideológiát terjesztettek"? Akkor minek köszönhető az, hogy a főiskolás kollégiumok tagjainak 60—70%-a párttag lett és a pártonkívüliek vagy más pártbeliek közül is sokan kommunistának vallották magukat? Történelmi távlatból nézve nem lehet igazságosnak tekinteni, hogy egyes vezetők — elenyésző kisebbség — valóban pártszerűtlen magatartásának kritikáját kiterjesztették a mozgalom egészére, a népi demokratikus fejlődésért odaadóan küzdő, lelkes kollégisták tömegeire.

Ha az ismertetett körülmények miatt egy időben valóban volt is bizonyos mérvű befeléfordulás a kollégiumok életében, a párt tavaszi kritikája után jelentős fordulat állt be, és a kollégisták már több mint fél éven át egyre inkább részt vettek az egyetemi karok mozgalmi munkájában. A tanulástól való „fölényes elfordulás" — egyes esetektől eltekintve — sohasem volt igaz, az utolsó félévben pedig számottevő fordulat következett be. (Hasonló jelenségek a más területen dolgozó politizáló diákoknál is jócskán előfordultak.) Természetesen nem arról van szó, hogy a NÉKOSZ-ban nem voltak hibák. Irreális követelmény volna még történelmi távlatból is azt kívánni, hogy egy forradalomszülte, kibontakozó mozgalom hibamentes legyen. De a hibákat jóindulatú kritikával, útmutatással fokozatosan ki lehetett volna küszöbölni. A határozat kicsengése azonban nem ez volt, hanem az a feltételezés, hogy súlyos elhajlás, ártó szándékú politikai koncepció vált úrrá a NÉKOSZ-ban. Megítélésünk szerint egyoldalú a határozat azért is, mert több helyen utal ugyan a NÉKOSZ komoly érdemeire, de sehol

[93] Az MDP Politikai Bizottságának határozata a NÉKOSZ helyzetéről. Szabad Nép, 1948. szeptember 19.

sem fejti ki, melyek is ezek, mi az, amire építeni lehet, amit tovább lehet fejleszteni.[94]

A határozatot Révai József ismertette a NÉKOSZ kommunista aktívája előtt. A beszéd hangneme némiképpen eltért a határozat durván sommázó stílusától. A tőle megszokott szellemesen érvelő, elemző kritikája nem kevésbé kemény, de kicsengése mégis az volt, hogy hozzánk tartozó szeretett intézményről van szó, amelynek hibáit azért ostorozzuk, mert még további missziója van: „. . . egy új arculatú demokratikus ifjúság kialakításában nélkülözhetetlen a NÉKOSZ. Nélkülözhetetlen az új magyar demokratikus és szocialista szellemű iskolának kialakításában, mert azzal, hogy államosítottuk az iskolákat, még korántsem fejeztük be ezt a munkát. Más szóval nélkülözhetetlen egy új országnak, a szocialista Magyarországnak megteremtésében."[95]

A beszéd kicsengésével ellentétben a határozat és különösen az ezt követő intézkedések részben már előrevetették a későbbi események árnyékát. A párt Köznevelési Bizottsága a NÉKOSZ helyzetéről szóló határozattal szinte egyidőben azt a feladatot kapta, hogy dolgozza ki az egységes kollégiumi hálózat tervezetét. Ezt a kérdést az egyházi kollégiumok államosítása, az állami kollégiumok átszervezése, a szakérettségis kollégiumok felállítása, valamint a meglevő kollégiumok irányításában, nevelési rendszerében, sőt anyagi ellátottságában levő különbségek megszüntetésének feladatai tűzték napirendre.[96] Ezen belül problémát okozott, hogy a NÉKOSZ autonóm, egyesületi jellegű szervezet volt, amely mint ilyen az egyesületi ügyekkel foglalkozó BM alá volt rendelve.

Az elképzelés az volt, hogy minden kollégiumot állami irányítás alatt álló, NÉKOSZ-típusú kollégiummá kell átszervezni, tehát átvinni a NÉKOSZ jó tapasztalatait, nevelési módszereit, tapasztalt kádereit a többi kollégiumba is. Kérdés volt azonban, hogy megértek-e már a feltételek egy ilyen egységesítésre? A bizottság álláspontja az volt, hogy ezek a feltételek még nem értek meg. A NÉKOSZ nem rendelkezik még annyi káderrel, hogy a kollégiumok együttes szükségletét ellássa. „A NÉKOSZ államosítása azzal a veszéllyel járna, hogy a népi kollégiumok vesztenének erejükből, társadalmi hatékonyságukból és nemcsak a többi diákotthonok fejlesztését nem érnénk el, hanem a NÉKOSZ-t is alacsonyabb színvonalra szállítanánk le" — állapította meg a Köznevelési Bizottság.[97]

Végül a Politikai Bizottság átmeneti megoldást fogadott el. Ennek értelmében a VKM keretében létre kellett hozni a Diákjóléti és Kol-

[94] Az előkészítő anyagokban részletesebben kifejtették a történelmi előzményeket, érdemeket, de ott sem volt szó arról, amit a jövőben is meg kell tartani. (Lásd: PI Archívum. 1/13. 64.)

[95] *Révai József* id. mű, 668. old.

[96] PI Archívum. 1/23. 4.

[97] Uo.

légiumi Hivatalt.[98] A hivatal felállításáról szóló rendelettervezetnek a NÉKOSZ-ra vonatkozó része kimondja: „A NÉKOSZ-nak mint társadalmi egyesületnek szervezetébe tartozó népi kollégiumok fenntartását az állam veszi át." Ez „nem érinti a NÉKOSZ önkormányzatát" . . . „a szövetség a jövőben a VKM által jóváhagyott működési szabályzat szerint folytatja munkáját". Egyúttal a kollégiumok nevelésének összehangolására létrehozták az Országos Kollégiumi Tanácsot, amely tanácsadó testületként működött.[99]

A Politikai Bizottság határozata értelmében e szervezet feladata, hogy egy év alatt teremtse meg az egységes kollégiumi rendszer kialakításának előfeltételét. A határozat egyébként nem a NÉKOSZ államosítása, hanem a kollégiumok egységesítése kifejezést használta.

Tehát a NÉKOSZ önálló léte most már egy évre volt korlátozva, azzal, hogy addig nemcsak belsőleg erősödjön meg, hanem segítse átformálni a többi kollégiumot is a maga jó tapasztalatai alapján. De melyek voltak ezek a jó tapasztalatok, módszerek, amelyeket át kell vinni? Itt bosszulta meg magát a határozat egyoldalúsága, amely csak hibákat tárt fel és nem elemezte, mi az a jó, amit létrehoztak és amit tovább kell vinni.

A NÉKOSZ további történetében számos lépés önmagában ésszerűnek, logikusnak látszik ugyan, de a valóban meglevő fogyatékosságokat kigyomlálni akaró tevékenység lendülete szálanként kitépte az értékesen termő növényt is, és egyre inkább csökkent az önkormányzat által teremtett „magas hőfokú közösség" nevelő ereje. Az 1949-es államosítás után bekövetkezett változások pedig már ésszerűtlenül és logikátlanul megsemmisítették mindazt, amit a népi kollégiumi mozgalom az ifjúság nevelésében elért.

A párthatározattól az államosításig

A határozat megjelenése után különböző gyűléseken, aktívákon, értekezleteken megtárgyalták a NÉKOSZ-tagsággal és vezetőkkel a kritikát. Új vezetőség alakult, amely azt a feladatot kapta, hogy a határozat szellemének megfelelően hajtson végre fordulatot a NÉKOSZ munkájában.

A kollégiumi diákok szociális összetételében a munkásosztály javára nem lehetett számottevő változást létrehozni, mert a határozat a felvételek lezárása után jelent meg. A helyzet azonban már 1948 őszére javult, hiszen a 46,7% munkás és 5 holdon aluli szegényparaszt arány nem mondható rossznak. Nagy jelentőségű lépés volt viszont öt szakérettségis kollégium létrehozása, amely a munkásfiatalok részére rövi-

[98] PI Archívum. PB 760. 1948. szeptember 2.
[99] PI Archívum. 2/3. 51. NÉKOSZ 468. sz. irat. A rendelettervezet: uo. 1/4. 22. 1948. szeptember.

dített úton tette lehetővé az érettségi letételét, hogy ezután az egyetemeken folytathassák tanulmányaikat.[100]

Ez időre a pártkapcsolatok is rendeződtek. Kollégiumonként háromtagú kommunista bizottságot választottak, amelyek az egyetemi pártbizottságok alá tartoztak, tehát szervesen bekapcsolódtak annak a pártéletébe. Megváltozott a kollégiumok ideológiai képzésének anyaga. Hogy a maximalizmust felszámolják, a korábban döntően klasszikusokra épülő tananyag helyett a pártoktatási füzeteket és Sztálin: A leninizmus alapjai c. művét tanulmányozták. A narodnyikizmus maradványainak leküzdése érdekében a tematika központjában a munkásosztály történeti szerepét, a munkás-paraszt szövetség kérdéseit állították. Minthogy problémát okozott a paraszti szülők ingadozása, félelme a szövetkezetesítéstől, ezért a szövetkezeti kérdést külön vitákban tűzték napirendre. Bár ez a tematika szervesebben kapcsolódott a napi politikai problémákhoz, kétségkívül színvonalcsökkentést jelentett az előzőkhöz képest.

A határozat értelmében a kollégisták bementek a MEFESZ-szervezetekbe dolgozni. Rövid idő múlva — bár magában a tagságban 10%-ot sem tettek ki — a vezetésben túlsúlyba kerültek. Voltak olyan főiskolák — mint például a művészeti főiskolák, a szegedi Orvoskar —, ahol a MEFESZ-funkcionáriusok 80—90%-a kollégista volt.[101] A beilleszkedés eleinte nem ment könnyen. A kollégisták azért kerültek be a vezetésbe, mert ideológiailag jobban felkészült, mozgalmi munkában járatos, dinamikus fiatalok voltak. De a tömegmunkának azok a formái, amelyekre ott szükség volt, idegenek voltak számukra. Eleinte több panasz volt, hogy mint a vezetésben összeszokott csoport külön tevékenykednek, és a maguk normáit próbálják az indifferens diákokkal elfogadtatni — ami persze nem ment. Hamarosan azonban beilleszkedtek és a munka motorjaivá váltak.

Fokozatosan az egyetemi mozgalom keretébe tették át a kollégiumi életben oly nagy szerepet játszó kulturális tevékenységet és a kisebb szerepet játszó sporttevékenységet is. Ettől függetlenül — nehogy „parasztromantika" színezete legyen a munkának — erősen visszaesett a népi tánc és népdalkultúra a kollégiumokban.

A MEFESZ egyik központi feladata az adott időben a „Tanulj többet" mozgalom szervezése volt. A kollégisták kötelezően részt vettek a MEFESZ által szervezett tanulókörökben. Sajátosan mutatkozott meg ebben, hogy a tanulmányi munkában valóban volt lemaradás. Míg 117 csoportban volt kollégista a tanköri titkár, addig csak 11-ben tanulókörvezető.[102] E téren mégis kedvező fordulat történt. Ezt mu-

[100] Az 1948. őszi állapotokról: PI Archívum. 1/4. 29. 1949. február 18. és uo. 287. DISZ 6. doboz.

[101] Uo.

[102] A tanulmányi munkáról lásd pl.: Népi Kollégista, 1948. november. *Székely Lajos:* Menetközben.; Fiatal Magyarország, 1949. március 15. *Pataki Ferenc:* A népi kollégiumok feladatairól.

tatják a tanulmányi eredmények is. A főiskolákon az első félévben 48% kitűnő és jeles, 37% jó rendű tanuló, az év végén már 65,7% a kitűnő és a jeles és 24% a jó. Igen sok kollégista lett demonstrátor, vagy dolgozott más módon a tanszékeken.[103]

Azzal, hogy a kollégisták munkájának súlypontja mind tanulmányi, mind mozgalmi és kulturális tekintetben áttevődött az egyetemekre, a kollégiumoknak egyre kevesebb funkciója lett. Elmaradtak a korábbi nagyhírű „akadémiai előadások", a vezető káderek már nem látogatták a kollégiumokat, nem tartottak előadásokat, vitákat. Alig találni nyomát a kollégiumi esteknek is. Az üzemi- és falulátogatásokat, a rohammunkákat félévenként legfeljebb két alkalomra redukálták.[104] Feladat híján elsorvadtak a szövetkezetek is. Nemigen hatott mozgósítóan az a felszólítás, hogy a munka feletti kritika-önkritika fórumává kell tenni, hisz a munka már nem ott folyt. Talán soha annyi pedagógiai tanulmányt nem írtak addig a szövetkezetekről, mint ebben az időben.[105] Ezekben elemezték, hogy milyen hasznos funkciót töltöttek be a kollégiumok fejlődésében, de nem adtak választ arra, hogy az adott körülmények között milyen célt szolgálnak. Már 1948 decemberétől sorra jelennek meg a cikkek a Népi Kollégistában, a Fiatal Magyarországban, a Népi Kollégista Nevelőben arról, hogy elszürkül a kollégiumi élet. Hogy ez ellen mit lehet tenni, arról a válaszok is igen szürkék.

A kollégiumok jellegének átformálódásához nagyban hozzájárult a vezetés stílusának megváltozása is. A korábbi időben a vezetés kétségkívül laza volt, közvetlenül nem irányított, ellenőrzött, csak a fő irányvonalat adta meg, bizonyos feltételeket igyekezett biztosítani, a többit a kollégiumok öntevékenységére bízta. A határozat után nagy apparátust építettek ki, szigorúan körülhatárolt feladatkörökkel, instruktor-hálózattal és sok jelentéssel.[106] A pedagógusok, az igazgatók vezető, irányító szerepét és felelősségét — különösen a középiskolákban — egyértelművé tették. Ez a centralizált vezetési stílus nagymértékben csökkentette a diákönkormányzat hatáskörét és felelősségét. Bár az apparátus tagjai szívvel-lélekkel igyekeztek feladatuknak eleget

---

[103] A vizsgaeredményekről: Népi Kollégista, 1949. július. *Székely Lajos:* Elmúlt évi munkánk.; A tanszékeken végzett munkáról: Fiatal Magyarország, 1949. március 1. A Párt kritikája fordulópontot jelentett a NÉKOSZ történetében.

[104] PI Archívum. 287. DISZ 6. doboz.

[105] Juhász Ferenc idézett tanulmánya mint a pedagógiai munka fejlődésének új szakaszát értékeli azt, hogy soha annyi magas színvonalú pedagógiai tanulmány nem jelent meg addig, mint éppen ebben az időben. Ebben igaza van. Ennek kiváltó oka azonban — amellett, hogy valóban szükséges volt az addigi tapasztalatok feldolgozása, értékelése — alapvetően az volt, hogy utat kerestek a kialakult válságból.

[106] A szervezet kiépítésének kezdetéről: PI Archívum. 2/3. 51. NÉKOSZ 455. sz. irat, 1948. október 30.; Uo. 287. DISZ 6. doboz.

tenni, minél inkább ezt tették, annál inkább csökkent a tagok öntevékenysége, hisz annak lehetősége a minimumra korlátozódott.

Nem volt jó a NÉKOSZ körüli közhangulat sem. A NÉKOSZ ellenfelei — különösen a klérus — a párt kritikáját éles támadásokra használták fel. Károrvendően írták, hogy bebizonyosodott igazuk, hiszen ők már régen erkölcstelennek, pedagógiailag éretlennek bélyegezték a NÉKOSZ-t. Ezeket a vádakat persze élesen visszautasították.[107] Nagyobb baj volt azonban, hogy a mozgalom volt hívei és barátai körében is bizalmatlan légkör alakult ki. A kollégisták megbélyegzettnek érezték magukat. Ezért a párt a Szabad Népben 1949. február 26-án nagy cikket közölt, amelyben méltányolta a NÉKOSZ érdemeit, különösen azt a fejlődést, amelyet a kritika óta felmutatott.

A NÉKOSZ utolsó önálló arculatú fellépése az 1949 májusi választásokhoz kapcsolódott. A választási munka előkészítésére használták fel a húsvéti szünetet és a következő szombat-vasárnapokat is. 30 csoport három alkalommal 420 falu meglátogatását vette tervbe. Ezt ki akarták használni az EPOSZ munkájának segítésére, háziagitációra, amelyben olyan alkalmakat is felhasználtak, mint a húsvéti locsolás. Ennek előkészítésére brosúrákat kaptak, vitákat rendeztek. Kultúrműsorokat készítettek elő május 1., Anyák Napja és a választási ünnep alkalmára. A kollégistákban ismét fellángolt a lelkesedés. Énekszóval bevonulni, műsort adni, sportrendezvényt szervezni, esetleg beszédeket tartani, ez életelemük volt.[108] Ismét telve voltak sikerélményekkel, újra érezték a NÉKOSZ-lendületet. A választás után viszont ismét minden visszazökkent a régi kerékvágásba.

Közben folyt a kollégiumok egyesítésének előkészítése. Az állami és a volt egyházi kollégiumokban már 1948 nyarán végrehajtották a tagság szelekcióját, szakosították a kollégiumokat, felvételi vizsgát vezettek be, amely a régi kollégistákra is kiterjedt. Leváltották a régi reakciós vezetőket és a NÉKOSZ-ból és a MEFESZ-ből vittek át tapasztalt káderekat. A különböző típusú kollégiumok nevelői részére Nagytétényben kéthetes közös továbbképzést tartottak. A belső kollégiumi munkára a Kollégiumi Tanács közös programot, tematikát adott ki. Az állami kollégiumok vitaköreit a szak szerinti testvér NÉKOSZ-kollégisták vezették. Közös terv készült a nyári táborozásra is.[109]

Néhány esetben már össze is vontak NÉKOSZ és állami kollégiumokat. Ez nem ment minden zökkenő nélkül. (Például januárban a Móricz Zsigmond Népi Kollégiumot beköltöztették a korábban egyházi irányítású Rákóczi Kollégiumba. Néhány forrófejű NÉKOSZ-kollé-

---

[107] Szabad Nép, 1948. szeptember 28. A NÉKOSZ-t bírálja Parragi.; Fiatal Magyarország, 1948. október 8. A NÉKOSZ válasza Parragi Györgynek.

[108] PI Archívum. 287. DISZ 6. doboz; továbbá számos cikk a Népi Kollégista 1949. áprilisi és májusi számaiban. (Pl. A mi feladatunk, Húsvéti munkák, Így készül fel a Petőfi Sándor Kollégium stb.)

[109] PI Archívum. 287. DISZ 6. doboz.

gista elhatározta, hogy „forradalmasítja" a Rákóczit. Lebontották a diák- és tanárétkező közötti falat és felbiztatták a kollégistákat, hogy tegezzék le tanáraikat stb. Ebből persze botrány lett, amelynek a minisztérium közbelépése vetett véget.[110]

A III. évzáró közgyűlés előkészítése már az egyesítés jegyében történt. Határozat született arra, hogy e közgyűlés kéri majd a NÉKOSZ államosítását.[111] Az ennek előkészítésével foglalkozó cikkek rámutatnak a GYIK történelmi érdemeire a kollégiumi mozgalom megteremtésében. A NÉKOSZ megalakulásakor — írja az egyik cikk — még nem dőlt el a „ki kit győz le", különösen nem a közoktatás területén. Az iskolák ellenséges kézen voltak, az állami és az egyházi kollégiumok pedig a reakció fészkei voltak. Így a NÉKOSZ szükségszerűen különállóan alakult meg. Érdeme, hogy utat nyitott a parasztfiatalság részére az egyetem és a középiskola felé. Kialakított egy új típusú nevelési rendszert egy olyan területen, ahol korábban csak a klérus dolgozott. Ezzel megteremtette a népi demokrácia kollégiumi rendszerének alapjait, az egységes kollégiumi rendszer pedagógiai feltételeit. Kinevelte e kollégiumi rendszer kádereit és igen sok kádert adott az ifjúsági mozgalomnak is.[112]

Az egyesülés szükségességét a következőképpen támasztották alá: „A NÉKOSZ szervezeti különállása helyes volt addig, ameddig alkalmasabb keretet és eszközt jelentett ebben a munkában. Mihelyt azonban az államhatalom a munkásosztály államává, az állami kollégiumok a népi kollégiumokhoz hasonlóvá váltak, a NÉKOSZ különállása az új értelmiség kialakításáért folyó nevelőmunka zavarójává lett." A feloszlással „A NÉKOSZ különállása, az államhatalomtól való bizonyos szervezeti függetlensége, autonómiája ... megszűnik". Az új kollégiumi rendszert ugrásszerű fejlődés alapjának tekintették. Célul tűzték ki, hogy 160 népi kollégium helyett 500 kollégium, 6000 diák helyett 24 000 kaphasson helyet az egységes kollégiumi rendszerben.[113]

Ez a mennyiségi változás, továbbá a kollégiumok szociális összetételének megváltozása kétségkívül előrelépést jelenthetett volna. Az új kollégiumi rendszerben kezdetben még érezhető volt a NÉKOSZ hatása, hamarosan azonban ennek is vége szakadt. A kollégiumok „diákszállóvá" változtak. Ennek okai külső körülményekben, az 1949 közepétől kezdődően végbemenő politikai eseményekben rejlenek.

1949 szeptemberében zajlott le a Rajk-per, amely mintegy tragikus előjátéka volt a Tájékoztató Iroda novemberi gyökeresen hibás határozatának. A per vádirata szerint az „összeesküvők" a NÉKOSZ-on

---

[110] Népi Kollégiumi Nevelő, 1949. 1. sz. *Csukás István:* Egy népi és egy állami kollégium egyesülése.

[111] PI Archívum. 1/3. 17.

[112] Népi Kollégiumi nevelő, 1949. 2—3. sz. *Pataki Ferenc:* Az egyesülés küszöbén.

[113] Népi Kollégista, 1949. július. *Pataki Ferenc:* Határkőnél.; Fiatal Magyarország, 1949. július 20. A NÉKOSZ III. Közgyűlése.

keresztül terjesztették ki befolyásukat az ifjúságra.[114] A per során nagy hangsúlyt kapott Rajk és a NÉKOSZ kapcsolata. A NÉKOSZ olyan beállításban szerepelt, hogy a jugoszláv politika nagyra értékelte nacionalista alapokon álló politikai irányvonalát és a jugoszláv ifjúsági mozgalom magyar megfelelőjének tekintette.[115] (Ezt alátámasztani látszott az a körülmény, hogy a népi kollégisták külkapcsolataikban a Balkán Ifjúmunkás Szövetség keretében elsődlegesen Jugoszlávia, Románia és Bulgária felé orientálódtak. Különösen nagy tisztelettel tekintettek a jugoszláv partizánmozgalom hőseire. A többi demokratikus ifjúsági szövetséggel együtt részt vettek a jugoszláv vasútépítő brigádokban, Titót 1947-es magyarországi látogatása alkalmával nagy ünneplésben részesítették stb.)

Most már mindazt, ami az 1948-as kritikában hibaként, elhajlásként szerepelt, tudatos ellenséges állásfoglalásként vagy legalábbis olyan tevékenységként értékelték, amelyet az ellenség ösztönzött, irányított. Jellemző, hogy az MDP határozatait közlő 1951-es gyűjteményes kötetben a NÉKOSZ-ról szóló határozat „Az ellenség elleni harcra vonatkozó határozatok" című részben szerepel.[116] Teljesen feledésbe merültek a NÉKOSZ érdemei, mértéktelenül felnagyított formában domborították ki a hibáit.

*

Több mint negyedszázad telt el azóta. A személyi kultusz torz következményeit e téren is elsodorta a történelem. A párt már 1956-ban elhatárolta magát a NÉKOSZ-szal kapcsolatos korábbi hibás állásfoglalásoktól és intézkedésektől. Mint a Politikai Bizottság 1956 szeptemberében hozott határozata megállapította: „A volt népi kollégiumi mozgalom — egyes hibái ellenére is — a magyar kommunista ifjúsági mozgalomnak alapjában egészséges hajtása volt, amely pozitív szerepet játszott az új szocialista értelmiség nevelésében.[117]

Az ellenforradalom leverése után a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány már a programnyilatkozatában kimondta, hogy „Törekedni kell a népi kollégiumi rendszer visszaállítására és fejlesztésére."[118] Ez nem egyszerűen a más történelmi korban született és működött NÉKOSZ újjászervezését jelentette, hanem jó tapasztalatainak hasznosítását a megváltozott társadalmi-politikai körülmények között. Ehhez következetes kétfrontos harcban elvileg el kellett határolódni a kollégiumokat lebecsülő szektás „baloldali" nézetektől épp-

[114] Rajk László és társai a Népbíróság előtt. Szikra 1949. 10. old.
[115] Uo. 43. old.
[116] A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Szikra 1951. 157—160. old.
[117] Szabad Nép, 1956. szeptember 16. A Politikai Bizottság határozata a kollégiumi mozgalomról.
[118] Népszabadság, 1957. január 5.

úgy, mint azoktól, amelyek az ellenforradalom időszakában és előkészítő szakaszában a revizionista csoportérdekek szolgálatába kívánták állítani a kollégiumi rendszert, kiragadva azt a párt- és az ifjúsági szövetség irányítása alól. Ebben a harcban kellett kidolgozni azokat az alapelveket, amelyek alapján a diákotthonok szocialista jellegű kollégiumokká fejleszthetők.

Széles körű, kollektív munkára támaszkodva ezt a feladatot végezte el a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottsága az 1959 januárjában kidolgozott irányelvekben, amelyek alapelvei ma is irányadók.[119] Az azóta eltelt idő alapjában véve bebizonyította e rendszer életrevalóságát. Ennek vizsgálata azonban már túlmegy témánk keretein.

A volt népi kollégisták — most már életük delén levő emberek — itt élnek közöttünk. Többségük neves tudós, egyetemi professzor, állami vezető, kiváló művész, író, költő, újságíró vagy más megbecsült értelmiségi. (Csupán elenyésző kisebbségük kallódott el valamilyen ok miatt vagy tévedt politikailag hibás útra.) A volt kollégisták nevével, tevékenységével naponta találkozunk az élet minden területén. A társadalmi megbecsülés sok tanújelét is élvezik. Mégis számukra talán legkedvesebb útjuk kezdete, a népi kollégiumi mozgalom, amelyet büszkén vallanak magukénak.

A NÉKOSZ a hazánkban lejátszódott forradalom szülötte volt, annak hősi lendülete hatotta át a fiatalok szívét, akik a maguk módján nagyot, szépet, maradandót akartak alkotni és alkottak is. Szegényebb lenne a forradalom képe, ha ezt a színfoltot, ezt a lelkes ifjúi sereget kihagynánk belőle. Nem az ő hibájuk, hogy e fantáziadús mozgalom elsorvadt és sok jó tapasztalata jó ideig elveszett az ifjúság nevelése számára. Ezért is örvendetes, hogy az utóbbi 10—12 évben már mutatkoznak eredmények a népi kollégiumok tapasztalatainak felhasználása terén ifjúságunk nevelésében, mindenekelőtt a kollégiumi nevelőmunkában.

---

[119] Irányelvek a felsőoktatási intézmények diákotthonainak kollégiumokká szervezésére. Melléklet a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottsága 83936/1958. sz. felhívásához.

BALOGH SÁNDOR:

A POLITIKAI PÁRTOK ÉS A SZÖVETKEZETEK KÉRDÉSE MAGYARORSZÁGON 1945—1946-BAN

A függetlenségi front pártjai a felszabadulás után a földreform-rendelet megalkotásakor hallatták először hangjukat a szövetkezetek kérdésében. A Nemzeti Parasztpárt földreform-tervezetében mindenekelőtt a földigénylőknek ajánlotta az igaerő és a mezőgazdasági gépek közös, szövetkezeti formában történő használatát.[1] A kommunista párt a parasztpárti tervezethez fűzött észrevételeiben természetesen kitért a fentebbi javaslatra is: „A rendkívüli helyzet rendkívüli rendszabályokat követel. Csak a meglevő állatállomány és a gépek közös használatával lehet biztosítani a föld megművelését az új kisbirtokokon. A Magyar Kommunista Párt azonban hangsúlyozza, hogy az igaerő és a mezőgazdasági gépek közös használatának a magántulajdon tiszteletben tartásával kell történnie."[2] Az MKP tehát lényegében egyetlen vonatkozásban módosította, helyesebben egészítette ki az NPP javaslatát: világosan tisztázta a létrehozandó szövetkezeteknek az egyéni paraszti gazdaságot erősítő, illetőleg kiegészítő jellegét és funkcióját.[3]

[1] Néplap (Debrecen), 1945. január 14.

[2] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai, 1944—1948. Kossuth Könyvkiadó 1967. 51. old.

[3] Donáth Ferenc véleménye szerint a kommunista párt szóban forgó álláspontja kifejezte a földigénylők érdekeit és törekvéseit. „A földigénylők túlnyomó többsége egyéni gazdálkodást kívánt. De sokan egyéni gazdaságukat a szövetkezésnek valamilyen formájával szerették volna kiegészíteni — írja Donáth —. Az egyéni gazdálkodást kiegészítő szövetkezés gondolata népszerű volt a földhözjuttatottak között." (*Donáth Ferenc:* Demokratikus földreform Magyarországon, 1945—1947. Akadémiai Kiadó 1969. 387. old.) Szakács Sándor viszont az MKP idézett állásfoglalásának az elvi jelentőségét hangsúlyozza. Arról ír, hogy „a párt nagy szerepet szánt az agrárviszonyok terén is a szövetkezetnek. Bizonyosnak látszik azonban, hogy ezt nem kolhozszerű társulás formájában gondolta, hanem a kisgazdaságok fenntartása mellett, egyszóval a kisüzemekre építve akarta a szövetkezeti koncentrációt felhasználni arra, hogy szervezze a mezőgazdasági termelést, hogy lehetővé tegye a parasztgazdaságok számára a modern agrotechnika alkalmazását, hasznosítását." (*Szakács Sándor:* A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon, 1945—1948. Akadémiai Kiadó 1971. 215. old.)

A kommunista párt ezzel az elvi jelentőségű állásfoglalásával is a földreform időszerűségét, a felosztásra kerülő földek paraszti tulajdonba való adását kívánta hangsúlyozni. Arra törekedett, hogy mind a parasztság érdekelt része, mind a többi párt mielőbb elfogadják az általa javasolt földreform-programot és tevékenyen részt vegyenek végrehajtásában. Nem kétséges, az MKP szóban forgó állásfoglalása valóban megkönnyítette a Szociáldemokrata Párt, s még inkább a kisgazdapárt csatlakozását az MKP és az NPP időközben egyeztetett földreform-tervezetéhez.[4] Az SZDP budapesti pártvezetősége 1945. február 20-án fejezte ki egyetértését az MKP—NPP földreform-tervezetével kapcsolatosan.[5] Majd ezt követően lényegében a kisgazdapárt is tudomásul vette, hogy egyfelől a feudális eredetű nagybirtok a baloldali pártok elképzeléseinek megfelelően kerüljön felosztásra a földigénylők között, másfelől már a földosztásról szóló kormányrendelet is utaljon a szövetkezeti gazdálkodás egyik formájának az életrehívására.[6] A földművesszövetkezetekről szóló első jogi szabályozás persze még távolról sem jelentette a szövetkezeti kérdés átfogó rendezését, illetőleg a pártok idevonatkozó álláspontjának tisztázását, egyeztetését. Annál is inkább, mert a pártok egyelőre még önmaguk számára sem tisztázták a szövetkezetekkel kapcsolatos konkrét elképzeléseiket, más szóval nem dolgozták ki szövetkezeti programjukat. Arról már nem is beszélve, hogy a földművesszövetkezetek működésének részletesebb jogi szabályozása is valójában még megoldásra várt.[7]

*

A kisgazdapárti vezetők és a párton belüli különböző csoportosulások tagjai nyilatkozataikban, s főleg a többi párttal ebben a kérdésben folytatott megbeszéléseken általában nem tagadták a szövetkezetnek mint a gazdálkodás egyik formájának és keretének a létjogosultságát. Ellenkezőleg, elég korán felismerték a szövetkezetek gazdasági és politikai jelentőségét, s ennek megfelelően igyekeztek azokat pártpolitikai céljaik szolgálatába állítani. Nagy Ferenc a „Mit kell tudni a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártról?" c. kiadványban — amely 1945 áprilisában jelent meg — a szövetkezést „a nép jövendő gazdasági életformája"-ként jellemezte. Sőt, ezzel egyidejűleg

[4] Lásd erről *M. Somlyai Magda:* Az 1945-ös földreform. Földreform 1945. Kossuth Könyvkiadó 1965. 34—35. old.; *Donáth Ferenc* id. mű, 67. old.

[5] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai . . . 63. old.

[6] Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M. E. sz. rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról. Magyar Közlöny, 1945. 10. sz. A rendeletet az Ideiglenes Nemzetgyűlés az 1945. VI. tc.-kel törvényerőre emelte.

[7] A földművesszövetkezetek feladatait és működését a földművelésügyi miniszter 131 000/1945-ös rendelete szabályozta. (Magyar Közlöny, 1945. 129. sz.)

azt is kijelentette, hogy meg kell szüntetni a szövetkezetek kapitalista tevékenységét. E meglehetősen radikálisnak tűnő hangvétel azonban korántsem jelentette nála a tényleges tőkeellenességet. Sokkal inkább arról volt szó, hogy Nagy Ferenc — a kereskedelmi tőke mellett, vagy esetleg helyette — elsősorban a gazdagparasztságot és a „nemzet ősi és örökké megingathatatlan alapját" jelentő paraszti gazdaságokat kívánta a szövetkezés anyagi előnyeiből részeltetni. „Minden olyan szövetkezetet — írta Nagy Ferenc az FKP kiskátéjában —, amelynek népi vonatkozásai voltak, a nép kezébe kell adni. A mezőgazdasági irányú szövetkezetek, mint pl. a Hangya, Mezőgazdák Szövetkezete, Futura, Országos Központi Hitelszövetkezet és a különböző kisebb mezőgazdasági vonatkozású szövetkezetek, a parasztságot illetik meg."[8] Az előbbi igény igazi céljának és tartalmának a mérlegelésénél persze arról sem szabad elfeledkezni, hogy azt az FKP részéről olyan időpontban juttatták kifejezésre, amikor egyik-másik szövetkezeti központ (Hangya, OKH) már döntően munkáspárti, közelebbről szociáldemokrata befolyás alatt állt és működött.[9]

A kisgazdapárt alakuló szövetkezeti programjának gerincét alapjában véve kettős célkitűzés érvényesítése jellemezte: *a)* a régi szövetkezetek és szövetkezeti központok megőrzése, illetőleg megszerzése; *b)* a kereskedelmi tőke és a gazdagparasztság érdekeinek egyeztetése. Ezt támasztja alá az 1945. május 7-i szövetkezeti pártközi értekezleten részt vevő kisgazdapárti képviselők állásfoglalása is.[10] Vásáry József felszólalásában „az egész életet átszövő" szövetkezeti mozgalom kifejlesztéséről beszélt ugyan, de a valóságban elsősorban a szövetkezetek kereskedelmi tevékenységének a kiterjesztéséért szállt síkra. Ezzel szemben Szolnoki István — a magánkereskedők véleményének adva hangot — a „termelőszövetkezetek" létrehozását ajánlotta, főleg az újgazdák részére. Ezzel egyidejűleg határozottan kétségbevonta, hogy a szövetkezetek képesek volnának a magánkereskedelem funkcióit ellátni. A szövetkezeti kérdésben kétségtelenül megnyilvánuló véleménykülönbségeket azonban a kisgazdapárton belül mindinkább háttérbe szorította a magántulajdon védelme, amelyet a baloldali pártok részéről véltek veszélyeztetve látni. Ez egyébként még abban is kifejezésre jutott, hogy a Paraszttagozat 1945. augusztusi határozatában nem annyira a szövetkezetekre, hanem mindenekelőtt a Parasztszövetségre szándékozták bízni a nép „gazdasági igazgatását".[11] De ennél is lényegesebb volt az, hogy a kisgazdapárt 1945 őszétől növekvő erejű és méretű szövetkezetellenes kampányba kezdett, s igyekezett azokat

[8] Mit kell tudni a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártról? Írta: *Nagy Ferenc* kisgazda, a párt országos főtitkára. Független Nyomda Bp., 1945. 16—17. old.

[9] PI Archívum. 283. f. 24-1.

[10] Uo. 274. f. 4-125.

[11] Uo. 285. f. 2-9.

a szövetkezeti törekvéseket lejáratni, amelyek a dolgozó parasztságnak több-kevesebb védelmet nyújthattak a tőke túlkapásaival szemben. Jellemzően, még Tildy Zoltán is azt hangoztatta, hogy a kisgazdapárt „ellene van minden olyan törekvésnek, amely a szétosztott kis parcellákat nagybirtokká szeretné összetömöríteni".[12] Ettől már tulajdonképpen csak egy lépés választott el addig a kisgazdapárti kommunistaellenes rágalomhadjáratig, amely „kolhoz"-zal és „csajká"-val ijesztgette a parasztságot, beleértve a nemrégen földhöz juttatott újbirtokosokat is az MKP választási győzelme esetére.[13] Ily módon a kisgazdapárt nem pusztán csak a régi szövetkezetek és szövetkezeti szervezetek feletti befolyásának az érvényesítésére törekedett, hanem ezzel egyidejűleg fellépett — a legkevésbé sem válogatva az eszközökben — minden azoktól eltérő új szövetkezeti törekvés ellen.

A Nemzeti Parasztpárt, amely szinte a felszabadulás pillanatától nagy figyelmet szentelt a szövetkezeti kérdésnek, elképzeléseit nem a régi szövetkezetekre építette, hanem valóban egy új, demokratikus szellemű szövetkezeti mozgalom kibontakoztatására törekedett. Bár a párt fontos szerepet szánt a földművesszövetkezeteknek, és kivette részét szervezésükből is, mindenesetre a földművesszövetkezeteknél átfogóbb jellegű, s lényegében a falusi lakosság minden dolgozó rétegét felölelő szövetkezeti szervezet kiépítésével számolt. Ez utóbbival kapcsolatosan azonban a felszabadulás utáni hetekben—hónapokban még a pártvezetőségen belül sem alakult ki teljesen egységes álláspont. 1945 márciusában Kovács Imre és Farkas Ferenc — a kommunista párt képviselőivel folytatott megbeszélésük során — két különálló szövetkezeti központ felállítását javasolták, mégpedig „Sarló Szövetkezet" és „Kalapács Szövetkezet" néven.[14] Az előbbi keretében szándékozták tömöríteni a Paraszt Termelő és Fogyasztási Szövetkezeteket, amelyek a Hangya vagyontárgyainak egy részét is birtokukba vették volna. Ennek a javaslatnak kétségkívül pozitív vonása volt, hogy akarva, akaratlanul is keresztezte a kisgazdapárt elképzelését. Ugyanakkor a paraszt- és a munkásszövetkezetek, helyesebben szövetkezeti mozgalom ilyen merev szétválasztása veszélyeket is rejtett magában nem csupán az egységes szövetkezeti mozgalom kialakítása, hanem a munkásság és a dolgozó parasztság politikai szövetsége szempontjából is.

Mintegy két hónappal később — 1945 májusában — a parasztpárt több képviselője ismételten kifejtette véleményét a szövetkezeti kérdésről.[15] Matits Lajos és mások ekkor azon nézetüknek adtak hangot, hogy a parasztszövetkezetek tevékenységét nem lehet a termelő és fo-

[12] Kis Újság, 1945. szeptember 26.
[13] Lásd erről *Balogh Sándor:* Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások Magyarországon. Századok, 1970. 4. sz. 905. old.
[14] PI Archívum. 284. f. XIII. cs.
[15] Uo. 274. f. 4-125.

gyasztási funkciójuk ellátására korlátozni, hanem az említettekkel egyidejűleg az értékesítés lehetőségét is biztosítani kell számukra. Ezt a véleményt Somogyi Imre még azzal egészítette ki, hogy a fentebbi igényt a munkásszövetkezetek vonatkozásában is teljesen jogosnak tekintette. Sőt határozottan síkraszállt azért, hogy az értékesítést a munkásság és a dolgozó parasztság vegye a kezébe. Alapjában véve ezt a felfogást vallotta Erdei Ferenc is, aki a szövetkezetek „alulról" történő szervezését sürgette, és követelte a központ-kényszer megszüntetését, valamint a szakszervezetek bevonását a szövetkezeti mozgalomba.

A Nemzeti Parasztpárt a szövetkezeti kérdésben elfoglalt álláspontját — a párt programját is tartalmazó — kiskátéban körvonalazta.[16] Eszerint az NPP annak érdekében, hogy a parasztság eredményesen tudjon gazdálkodni juttatott földjén, a nagybirtok gazdasági felszereléseinek, gépeinek szövetkezeti kezelésbe való vételét sürgette és állást foglalt amellett, hogy az álszövetkezetek — a Hangya, a Futura és a Hombár — helyett valóságos termelő-, értékesítő és fogyasztási szövetkezetekbe tömörüljön a falu népe. „A szövetkezetekben — állapította meg a kiskáté — a parasztpárt emberei a parasztság gazdasági megerősödéséért harcoljanak. Vigyázzanak azonban arra, hogy ne sértsék esetleg a munkásság és a néppel együtt dolgozó értelmiség jogos érdekeit, kívánságait." A kiskáté világosan leszögezte, hogy a Nemzeti Parasztpárt szabad, kisbirtokos parasztságot akar, és a „földesurak érdekeit szolgáló propagandának" minősítette azokat a híreszteléseket, amelyek szerint a párt — a kommunista párt „leányvállalataként" — csak azért törekedett a földreform megvalósítására, hogy azután a földhöz juttatott törpebirtokos parasztok belássák a kisbirtokaikon való megélhetés lehetetlenségét. A kiskáté emlékeztetett arra is, hogy a kolhoztól való félelem már csak azért is teljesen indokolatlan, mert az Ideiglenes Nemzeti Kormányban részt vevő pártok valamennyien a magántulajdon elve alapján állnak és „A Magyar Kommunista Párt harcolt velünk a legélesebben azért, hogy a föld azé legyen, aki megműveli, éppen azokkal a reakciós erőkkel szemben, akik azt a hírt terjesztik, hogy mi kolhozokat akarunk."

Az SZDP pártvezetősége az 1945. május 10., 17., 24-i kibővített ülésén foglalkozott részletesebben az újbirtokos parasztsággal kapcsolatos politikai feladatokkal, és ezzel összefüggésben merült fel a mezőgazdasági termelőszövetkezetek ügye.[17] A pártvezetőség arra az elhatározásra jutott, hogy a szociáldemokratáknak — politikai és gazdasági szempontból egyaránt — szorgalmazniuk kell a földhöz juttatott parasztok termelőszövetkezetekbe való tömörítését: „A földosztás forradalmi ténye a föld nincstelenjeinek tömegét juttatta ősi jussához,

[16] Néppel a népért! A Nemzeti Parasztpárt kiskátéja. Sarló Kiadás Bp., é. n. 45. old.

[17] PI Archívum. 253. f. 1-5.

ez alkot belőlük új kisbirtokos réteget. Szervezésük, vezetésük politikailag és gazdaságilag a Szociáldemokrata Párt elsődleges feladata, hogy fejlődésük irányvonala ne térhessen el az ipari munkásság céljaitól. Ősi termelőerejüknek termelőszövetkezetekben való összefogása és fokozása az út, amelyen őket vezetnünk kell."[18]

Alig két héttel a pártvezetőségi üléssorozat után az SZDP szövetkezeti szakértői elkészítették a „Javaslat a szövetkezeti mozgalom gyakorlati megindítása tárgyában" c. dokumentumot, amely tulajdonképpen felölelte mind az ipari, mind a mezőgazdasági szövetkezetek legfontosabb elvi és gyakorlati kérdéseit.[19] Ami az utóbbiakat illeti, a tervezet abból indult ki, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek „egyelőre a külön földtulajdon megtartásával" alakulnak. Mégpedig kétféle módon: *a)* a régi faluközösség alapján, ahogy a legelők és erdők voltak, közös művelés alá vonva — egy vagy több nagy tagban — a földeket, és a hozadékot a telekkönyvi tulajdonrész arányában osztják fel. Közös tulajdont tehát csak az üzletrésztőke képez, valamint a szövetkezet által vásárolt felszerelési tárgyak és állatállomány. Ugyanakkor a szövetkezet, mint jogi személy is szerezhet földet, amelyet természetesen a többivel együtt művelnek, de ez már a tagság közös tulajdonában van; *b)* a tagok földjüket külön-külön művelik a szövetkezet irányításával és segítségével, amennyiben ez vetőmaggal, palántával, tenyészállatokkal stb. látja el őket. Ezenkívül gépeket, felszerelési tárgyakat és egyéb munkaeszközöket szerez be, amelyek természetesen szintén a szövetkezet tulajdonában maradnak. A termelvényeket közösen értékesítik. Ez kiterjed mind az állati (tej, vaj, tojás), mind a kertészeti termékekre, sőt alakulhat szövetkezet kizárólag az említettek termelésére és értékesítésére. Az előzőket többek között még azzal egészítette ki a tervezet, hogy minden termelőszövetkezethez tartozna egy szövetkezeti bolt is, amely részben ellátná a tagságot az ipari termelőszövetkezetek árucikkeivel, részben gondoskodna a háziipari termékek előállításáról és értékesítéséről. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek ilyen módon való létrehozása és működése gyökeresen eltért a Hangya-szövetkezetekétől, sőt sok tekintetben túllépte volna a szövetkezetnek az egyéni paraszti gazdaságot kiegészítő funkcióját. Nyilvánvalóan ezzel is magyarázható, hogy a szóban forgó tervezet nem került nyilvánosságra, sőt a pártvezetőség sem nyilvánított vele kapcsolatban véleményt.

Az SZDP a szövetkezeti kérdésben elfoglalt álláspontját a „Magyarország gazdasági és politikai, társadalmi és szellemi újjáépítésének munkaterve" c. dokumentumban fejtette ki részletesen, amelyet az 1945. augusztus 18—20-án ülésező XXXIV. kongresszus fogadott el

[18] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai . . . 94. old.

[19] PI Archívum. 283. f. 24-1.

határozatként.[20] A munkaterv három fejezetben (mezőgazdaság, kereskedelem és szövetkezeti mozgalom) is foglalkozott a szövetkezetekkel, de a legnagyobb figyelmet a párt ezúttal is a mezőgazdasági termelő- és fogyasztási szövetkezeteknek szentelte. A munkaterv az említettek szükségességét főleg azzal indokolta, hogy egyedül a szövetkezetek biztosíthatják a parasztság, s ezen belül az újbirtokosok számára a mezőgazdasági nagyüzem előnyeit. Így a gépek, felszerelések, nemesített vetőmagvak és tenyészállatok beszerzését, a hitelek nyújtását, a termények tervszerű termelését és értékesítését, valamint a városi termelő- és fogyasztási szövetkezetekkel való közvetlen kapcsolatot, elsősorban a felesleges közvetítők kizárása céljából. A Szociáldemokrata Párt valójában az egész lakosságot, pontosabban minden dolgozó rétegét fogyasztási szövetkezetekbe kívánta tömöríteni. Emellett változatlanul szorgalmazta a munkások és kisiparosok termelőszövetkezeteinek, valamint a kiskereskedők beszerző és egyéb szövetkezeteinek a létesítését is. A munkaterv a külkereskedelem állami monopóliumáért szállt síkra, a külkereskedelem lebonyolításában azonban a szövetkezeteknek is fontos szerepet szánt. Végül, a fentebbi célok realizálása érdekében a munkaterv „korszerű szövetkezeti törvény" megalkotását sürgette. Az SZDP tehát szövetkezeti programjának a kidolgozása tekintetében feltétlenül előbbre járt, mint akár a kisgazdapárt vagy akár a Nemzeti Parasztpárt. Külön is említést érdemlő vonása ennek a programnak az, hogy a szövetkezet kiegészítő szerepét és funkcióját hangsúlyozta, s lényegében nem érintette a tulajdon kérdését.[21] Ugyanakkor nem mérlegelte eléggé a közvetlenül napirenden szereplő gazdasági kérdéseket és különösen az adott politikai viszonyokat, ami részben a munkaterv átfogó, hosszabb időre szóló, programszerű jellegéből következhetett.

A Magyar Kommunista Párt a szövetkezeti kérdést a népi demokratikus átalakulással összefüggésben vizsgálta, annak szerves részeként kezelte, és ezzel egyidejűleg a néphatalom megteremtéséért folytatott küzdelme általános érdekeinek rendelte alá. A párt vezetői, illetőleg képviselői és szövetkezeti szakértői ennek szellemében nyilvánítottak véleményt a szövetkezetekkel kapcsolatosan azokon a két- és többoldalú pártközi tanácskozásokon is, amelyek a felszabadulás utáni hónapokban lezajlottak. Az NPP képviselőivel folytatott megbeszélésen határozottan elvetették az önálló, helyesebben az egymástól független munkás és paraszt fogyasztási szövetkezetek létrehozásának gondolatát és tervét.[22] Mégpedig elsősorban abból a meggondolásból, hogy a

[20] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai . . . 105. old.

[21] Az SZDP vezetőségének az infláció megfékezésére vonatkozó 1945. október 23-i javaslataiban szintén számottevő helyet foglaltak el a szövetkezetek, de a tulajdon kérdését lényegében ez az állásfoglalás sem érintette. (Népszava, 1945. október 24.)

[22] PI Archívum. 284. f. XIII. cs.

parasztság a teljesen önálló parasztszövetkezetek esetében könnyen a kisgazdapárt befolyása alá kerülhet, míg a közös munkás-paraszt fogyasztási szövetkezetekben a munkásság — nagyobb politikai iskolázottsága folytán — jobban érvényesítheti befolyását, sőt mi több, vezető szerepét. A kommunista—szociáldemokrata összekötő bizottsági üléseken és egyéb alkalmakkor a kommunisták szintén arra törekedtek, hogy a szövetkezeti kérdésben, pontosabban a szövetkezeti mozgalomban is érvényre jusson a demokratikus erők összefogása, s ezen belül a munkásegység.[23] Az 1945. májusi szövetkezeti pártközi tanácskozáson az MKP képviselője lényegében ugyanilyen megfontolásból támogatta Erdei Ferenc véleményét.[24] Ugyanakkor igyekezett egyrészt tisztázni, hogy mik lehetnek a munkások és parasztok szövetkezetekbe tömörítése alkalmával esetleg felszínre jutó érdekellentétek, másrészt pedig eloszlatni azt a félreértést, mely szerint a szövetkezetek kiépítése kétségbe vonja a kiskereskedői tevékenység létjogosultságát.

Az MKP a szövetkezetekkel kapcsolatos álláspontját első ízben tulajdonképpen az 1945. szeptember 23-án nyilvánosságra hozott választási programjában fejtette ki röviden.[25] Eszerint termelő, beszerző és értékesítő szövetkezetek széles hálózatát kell kiépíteni, hogy „a parasztság számára biztosítsuk azokat az előnyöket, melyeket a földesuraknak a nagybirtok nyújtott". A választási program ismételten síkraszállt azért is, hogy a felosztott nagybirtok gépi és egyéb felszerelését az újbirtokosok erre a célra létrehozott szövetkezetei kapják, valamint hogy elhagyott javakat általában szintén csak közületeknek vagy szövetkezeteknek adjanak át. Ezenkívül a közellátás biztosításával összefüggésben a párt elő kívánta mozdítani az üzemi beszerzés és ellátás rendszerének kiépítését, a fogyasztási és beszerzési szövetkezetek létrehozását. A kommunista párt — amint az előbbiekből kitűnik — nem részletezte szövetkezeti célkitűzéseit olyan módon, mint azt a másik munkáspárt, az SZDP tette.[26] A kommunista párt szövetkezeti programja részletekig menő kidolgozása terén mutatkozó késésnek a politikai-taktikai megfontolások mellett nyilvánvalóan az volt az oka, hogy figyelmét és erejét a szövetkezetekénél is időszerűbb feladatok megoldására összpontosította: mindenekelőtt a földreform sikeres végrehajtására és az újjáépítés megindítására.

*

[23] PI Archívum. M:PB. 145.

[24] PI Archívum. 274. f. 4-125.

[25] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai . . . 153. old.

[26] A választási program idevonatkozó része megfelelt az MKP közgazdasági bizottsága 1945. július 16-i ülésén kifejtett szövetkezeti elveknek. Lényegében ennek továbbfejlesztését jelentették az 1945. december 20-i „Irányelvek" is. Lásd erről: *Szakács Sándor* id. mű, 213—214. old.

A pártok tehát lényegében kivétel nélkül olyan országos jellegű szövetkezeti szervezet kiépítésére törekedtek a felszabadulás után, amely végső fokon a legjobban látszott szolgálni távlati alapvető politikai céljaikat. A függetlenségi frontba történt tömörülésük, s még inkább a koalíciós kormányzás körülményei azonban arra késztették őket, hogy a szövetkezeti kérdésben is keressék az együttműködés lehetőségeit.[27] Ugyanakkor az ország gazdasági helyzete és különösen a lakosság ellátásának rendkívül súlyos problémái szinte kényszerítették a pártokat, hogy többé-kevésbé minden olyan szövetkezeti tömörülésnek utat engedjenek, amelynek egyáltalán szerepe lehetett az áruellátási gondok enyhítésében. Nem utolsósorban ez utóbbival magyarázható a régi szövetkezeti központok többségének, illetőleg tagszövetkezeteiknek viszonylag rövid időn belüli talpraállása. Emellett a pártok természetesen nagy figyelmet szenteltek az általuk kezdeményezett új szövetkezetek és szövetkezeti központok mielőbbi gyakorlati tevékenységének is. Mindez azt eredményezte, hogy főleg 1945 második felétől tömegesen alakultak meg vagy szerveződtek újjá, falun és városon egyaránt, a különböző szövetkezetek.[28] De ezek a szövetkezetek nemcsak funkciójukat, bár zömükben kétségtelenül beszerzéssel és ellátással foglalkoztak, hanem hovatartozásukat tekintve is meglehetősen eltértek egymástól. A szövetkezetek egyik része a pártok kebelén belül, esetleg a közvetlen felügyelete alatt, a másik része pedig „csak" a közvetett befolyása mellett jött létre és működött. Ezzel egyidejűleg az állami és társadalmi szervezetek, valamint intézmények ugyancsak alakítottak saját szövetkezeteket. E jelenség kétségtelenül már önmagában a pártok közötti együttműködés hiányosságára utalt a szövetkezeti mozgalomban, de ez a jövő szempontjából még kedvezőtlenebb kilátásokat sejtetett. A szövetkezeti kérdésben kifejezésre jutott nézeteltérések valóban úgyszólván hónapról hónapra fokozódtak a függetlenségi front pártjai között. Sőt, ezen a téren még a baloldal táborában is csak részben sikerült egységes álláspontot kialakítani.

---

[27] 1945. február 19-én a Budapesti Nemzeti Bizottság a Szövetkezeti Ötös Tanácsra bízta a felszabadulás előtt működött szövetkezeti központok, illetőleg szövetkezetek irányítását és ellenőrzését. Majd március 7-én ugyancsak a BNB kezdeményezésére megalakult az Országos Szövetkezeti Tanács. Az OSZT jogállását később a kormány is elismerte és hatáskörét a 8840/1945. M. E. sz. rendeletben szabályozta. A szóban forgó rendelet 1. § (1) bekezdése kimondta, hogy „A minisztérium a szövetkezetek és szövetkezeti központoknak újjászervezése és a szövetkezeti életnek egységes szempontok szerint való irányítása és ellenőrzése céljából a jelen rendeletben meghatározott hatáskörrel Országos Szövetkezeti Tanács felállítását rendeli el." Az OSZT-be az MKP, SZDP, NPP, FKP és a SZOT 2-2, a Parasztszövetség, a mezőgazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezeti központok 1-1 tagot küldhettek. (Magyar Közlöny, 1945. 114. sz.)

[28] PI Archívum. 283. f. 24-1. Lásd még *Szakács Sándor* id. mű, 209. old.; *M. Somlyai Magda* id. mű, 151. old.; *Szakács Sándor:* Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában, 1945—1948. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1964. 173—174. old.; *Orbán Sándor:* Két agrárforradalom Magyarországon. Akadémiai Kiadó 1972. 65—66. old.

Az MKP és az SZDP közös erőfeszítéseinek, együttműködésének köszönhette újjászületését az *Általános Fogyasztási Szövetkezet* (ÁFOSZ). A munkásság és a városi kisemberek 20. század elején fejlődésnek indult szövetkezeti mozgalmát, beleértve az ÁFOSZ-t is, az ellenforradalmi rendszer a második világháború idején gyakorlatilag felszámolta.[29] A felszabadulást követően a hajdani ÁFOSZ és fiókjai az 1945. augusztus 5-i közgyűlés után — nagyrészt új alapokon és új szellemben — kezdtek ismét tevékenykedni. A közgyűlés előkészítését és lebonyolítását, valamint módosított alapszabályzatának kidolgozását az MKP és az SZDP képviselői végezték el. A szövetkezetben, illetve vezető testületeiben a kisgazdák és a parasztpártiak is részt vettek, pontosabban részt vehettek. Ez azonban nem érintette a két munkáspárt döntő befolyásának érvényesítését, ők nagyjában paritásos alapon osztották fel a pozíciókat egymás között. Az előbbieknek megfelelően az ÁFOSZ elnöke szociáldemokrata, ügyvezető vezérigazgatója pedig kommunista lett.[30] A közgyűlést követően az ÁFOSZ-nak több mint 200 fiókja létesült, zömmel a fővárosban.[31] A kommunisták és szociáldemokraták viszonya az ÁFOSZ-ban nem volt teljesen zavartalan. A különböző nézeteltérések, viták és pozícióharcok esetenként mind a két pártnak gondot okoztak.[32] A felmerült problémákat azonban általában sikerült — legtöbbször kölcsönös kompromisszumok árán — megoldaniuk. Így az ÁFOSZ inkább a két munkáspárt alapjában véve pozitív szövetkezeti együttműködését példázta.

Nem egészen így alakult az MKP és az SZDP viszonya az ipari szövetkezeteket illetően. A kommunista párt a felszabadulás után munkások és kisiparosok termelőszövetkezeteinek a megalakítását kezdeményezte,[33] s különösen 1945 nyarától mind erőteljesebben támogatta, a szakszervezetek közreműködésével, az Elhagyott Javak Kormánybiztossága hatáskörébe utalt üzemeknek az ipari termelőszövetkezetek részére való átadását, illetőleg az ilyen célra már igénybe vett üzemek megtartását.[34] Ennek is köszönhető, hogy az MKP nagyobb befolyásra tett szert az *Iparosok Országos Központi Szövetkezetében* (IOKSZ), mint a másik munkáspárt. Az SZDP lemaradásában minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy a szociáldemokraták az ipartestületek (IPOK) iránt tanúsítottak élénkebb érdeklődést. 1945 nyarától azonban a szociáldemokraták is hozzáfogtak, a kommunisták példáját követve, Budapesten és vidéken a párthoz tartozó kisiparosok termelőszövetkezetekbe tömörítéséhez. Az említett lemaradást az SZDP-nek csak részben sikerült behoznia, s ez oda vezetett, hogy a két munkáspárt kö-

[29] PI Archívum. 274. f. 3-44.
[30] Uo. 283. f. 24-1.
[31] Uo. 274. f. 3-44.
[32] Uo. 283. f. 24-1.
[33] Uo.
[34] Uo. 283. f. 24-1.

zötti viták és súrlódások többé-kevésbé állandósultak az ipari szövetkezetekkel kapcsolatosan. Nyilvánvalóan ez is hozzájárult ahhoz, hogy a kommunista párt befolyása alatt álló ipari szövetkezetek sem fejlődtek megfelelően és az IOKSZ válságos helyzetbe került.[35] Miután a két munkáspárt több kísérlet ellenére sem tudta az IOKSZ vonatkozásában az ellentéteket feloldani, az SZDP egy új szövetkezeti szervezet, az *Ipari Szövetkezeti Központ* (ISZK) létrehozásával kísérletezett.[36] Ez utóbbi viszont nemhogy csökkentette volna, hanem elkerülhetetlenül növelte az ellentéteket az ipari szövetkezés terén.

Sajátos módon alakult a pártok viszonya a *földművesszövetkezetek* esetében is. A földművesszövetkezetek — 1945 tavaszától—nyarától — a földreform végrehajtása során fel nem osztható vagyontárgyak (épületek, mezőgazdasági gépek és felszerelések, mezőgazdasági ipari üzemek stb.) bázisán jöttek létre, kezdetben gyakran a helyi pártszervezetek és népi szervek kezdeményezésére.[37] Ennek köszönhetően, az idevonatkozó földművelésügyi miniszteri rendelet megjelenéséig, több ilyen szövetkezet alakult. A rendelet megjelenése után — a kommunista párt, s részben a Nemzeti Parasztpárt munkája nyomán — vett azonban csak nagyobb lendületet a földművesszövetkezetek megalakítása. 1945 végére már mintegy 300-ra növekedett a földművesszövetkezetek száma.[38] De ezeket, a többé-kevésbé általános korabeli gyakorlattól eltérően, nem felülről lefelé, vagyis a koalíciós alapon létrehozott „központ" mellé szervezték, hanem alulról felfelé próbálták kiépíteni. Ezenkívül az is új vonása volt a szervezésnek, hogy magukra a szövetkezetekre bízta, kívánnak-e a Földművesszövetkezetek Országos Központjához (FOK) csatlakozni. Ez persze többek között azt is eredményezte, hogy a FOK-ban, közelebbről vezető szerveiben lényegében kizárólag csak azok a pártok és képviselőik (kommunisták és parasztpártiak) juthattak szerephez, akik ténylegesen dolgoztak a földművesszövetkezeti mozgalomban. A kisgazdapárt mellett hosszú hónapokon át a Szociáldemokrata Párt is úgyszólván teljesen távol tartotta magát a földművesszövetkezetektől. Ez egyébként, különösen a Szociáldemokrata Párt vonatkozásában annál is meglepőbb, mert a koalíciós pártok közül addig kétségtelenül az SZDP foglalkozott legtöbbet a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kérdésével. Ugyanakkor a Szociáldemokrata Párt ezúttal még arra sem hivatkozhatott komolyan, hogy a másik két baloldali párt „kihagyta volna" őt ebből a kezdeményezésből. Hiszen az akkor kommunista kézben levő Föld-

[35] PI Archívum. 283. f. 24-1. — Különösen az jelentett problémát, hogy az IOKSZ nem tudta ellátni a hitelnyújtás terén ráháruló feladatot.

[36] AZ SZDP vezetősége 1946 tavaszán leállította az ISZK szervezését. (PI Archívum. 283. f. 24-1.)

[37] A földművesszövetkezetek szervezését és működését, valamint gazdasági fejlődésüket részletesen tárgyalja *Szakács Sándor* A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon c. könyvében (209—235. old.).

[38] Uo. 216. old.

művelésügyi Minisztérium — amelynek égisze alatt a földművesszövetkezetek szervezése hivatalosan folyt — képviselői az SZDP-től kértek személyi javaslatot a létesülő szövetkezeti osztály vezetőjére. A szociáldemokrata vezetők azonban, némi ingadozás után, kitértek a szóban forgó javaslat realizálása elől.[39] Ez a magatartásuk nyilvánvalóan elsősorban azzal függhetett össze, hogy ők mindenekelőtt „saját" mezőgazdasági szövetkezeti szervezet kiépítésére gondoltak és törekedtek. Másfelől pedig a valóban igen súlyos anyagi nehézségekkel küszködő földművesszövetkezeteknek nem jósoltak nagy jövőt, legalábbis 1945-ben.[40] Tény, hogy ebben az időszakban a földművesszövetkezetekkel kapcsolatosan még nem voltak komolyabb nézeteltérések és viták a pártok között, bár igaz, hogy az FKP és az SZDP nem is segítette a földművesszövetkezeteket, sőt inkább akadályozta működésüket. Nem utolsósorban azzal, hogy ahol csak lehetett, közvetlenül és közvetve is, fékezték a földművesszövetkezetek kereskedelmi tevékenységének megindulását.

Nem segítette elő azonban a földművesszövetkezetek, s általában a demokratikus szövetkezeti mozgalom fejlődését az sem, hogy a felszabadulás után egyidejűleg két hitelszövetkezeti központ működött az országban. Az *Országos Központi Hitelszövetkezet* (OKH) élén a szociáldemokrata Propper Sándor állt, az *Országos Földhitelintézet* (OFI) tevékenységét pedig a parasztpárti Farkas Ferenc irányította. Az OKH és az OFI szinte kezdettől fogva harcban állt egymással, amiben nagy szerepet játszott, hogy a szociáldemokraták az utóbbi felszámolására törekedtek.[41] A kommunista párt szintén feleslegesnek tartotta egyidejűleg a két hitelszövetkezetet, főleg mert alapjában véve azonos funkciójuk és tevékenységi körük volt.[42] Ugyanakkor az OFI vezetője a kisgazdapárti centrumra igyekezett támaszkodni, ott próbált „védelmet" keresni a munkáspártokkal szemben.

A régi fogyasztási jellegű szövetkezetek, illetőleg szövetkezeti központok közül — mind gazdasági erejét, mind vidéki hálózatának kiépítettségét tekintve — feltétlenül a *Hangya* volt a legjelentősebb. Közvetlenül a felszabadulás után a szociáldemokrata Hamburger Sándor került a Hangya élére, azzal a feladattal, hogy a felfüggesztett igazgatóság jogkörét gyakorolja. A szociáldemokrata szövetkezeti politikusok és szakértők, Hamburgerrel egyetemben, igen komoly lehetőségeket láttak a Hangyában. Mégpedig egy közvetlenül a párthoz tartozó vagy esetleg a két munkáspárt befolyása alatt álló fogyasztási szövetkezeti hálózat létrehozása szempontjából.[43] Ez utóbbival kapcsolatosan már 1945. március 28-án tárgyalások folytak a két munkáspárt

[39] PI Archívum. 283. f. 24-1.
[40] Uo.
[41] Uo., valamint 284. f. XIII. cs.
[42] Uo. 283. f. 1-12.
[43] Uo. 283. f. 24-1.

összekötő bizottsági ülésén.[44] De egyelőre csak abban sikerült megállapodniuk, hogy közösen kidolgozzák a szóban forgó szövetkezet tervét. A későbbiek során azonban kiderült, hogy ebben a kérdésben elvi jelentőségű különbség mutatkozik az MKP és az SZDP álláspontja között. A kommunista párt ugyanis alulról felfelé, „decentralisztikus alapon" képzelte el és tervezte a közös szövetkezet kiépítését, a Szociáldemokrata Párt viszont „centralisztikus alapon", a meglevő szövetkezetek megfelelő átalakításával kívánt célt érni.[45] A szociáldemokraták ilyen állásfoglalásában döntően az játszott közre, hogy túlságosan is ragaszkodtak a Hangya meglevő kereteihez és ottani pozícióikhoz. A kommunisták véleményét pedig valószínűleg az befolyásolta, hogy kizárólag az általuk javasolt módon vélték elérhetőnek a „paritás" tényleges alkalmazását az új szövetkezetben. Ugyanakkor a szociáldemokraták odáig elmentek fentebbi elképzeléseikben, hogy határozottan elutasították a parasztság alsóbb rétegeinek a Hangya-fiókok „elfoglalására" irányuló kísérleteit, még akkor is, ha azokat netán az SZDP helyi szervezetei kezdeményezték.[46] A Szociáldemokrata Pártnak végül is sikerült megőriznie a Hangya központjában pozícióit, sőt eredményesen hárította el a kisgazdapárt odavaló behatolási kísérleteit is.[47] De ezzel tulajdonképpen csak részben érhette el eredeti célját, hiszen úgyszólván semmit sem tett a központ, s főleg a vidéki fiókok demokratikus szellemű átszervezésére. Emellett a Szociáldemokrata Párt eléggé lemaradt — a függetlenségi front többi pártjával szemben — a vidéki szövetkezetek szervezése terén is. Az SZDP magatartása érezhető elégedetlenséget váltott ki a baloldal, különösen a Nemzeti Parasztpárt körében. Másfelől pedig végső fokon — és szándékai ellenére — a kisgazdapárt malmára hajtotta a vizet. Hiszen a mintegy másfél ezer Hangya-fiók feletti befolyás megszerzésében aligha versenyezhetett bárki is a kisgazdákkal, főleg azután, hogy a régi vezetőségek nagyrészt a helyükön maradtak.[48] A kisgazdapártot azonban ez távolról sem elégítette ki. S miután egyelőre nem látott reális lehetőséget a Hangya egészének az elhódítására, 1945 szeptemberében — az NPP közreműködésével és az OSZT hozzájárulásával — megalakította a *Mezőgazdasági Szövetkezeti Központot* (MSZK).[49] Ezzel viszont az egységes, demokratikus szövetkezeti mozgalom belátható időn belüli megteremtésének a lehetőségei úgyszólván minimálisra redukálódtak Magyarországon.

*

[44] PI Archívum. 283. f. 1-12.

[45] Uo. 283. f. 1-8.

[46] Uo. 283. f. 24-1. Lásd még *Borsi Emil:* A szocialista szövetkezeti mozgalom magyarországi kialakulásának előtörténetéhez. Párttörténeti Közlemények, 1964. 4. sz. 39. old.

[47] PI Archívum. 283. f. 24-1.

[48] Uo.

[49] Uo. 274. f. 3-44. Az MSZK elnöke Kovács Béla, ügyvezetője Kerék Mihály lett. Az NPP-nek mindössze egy alelnöki hely jutott, amelyet Farkas Ferenc töltött be.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások után kialakult helyzetben a munkáspártok számára lényegében egyetlen megoldás kínálkozott szövetkezeti pozícióik megtartása, illetve megerősítése szempontjából. S ez egy új, országos fogyasztási szövetkezeti szervezet mielőbbi életre hívása volt.[50] 1945 folyamán az MKP és az SZDP kétoldalú megbeszélésein többször is felmerült különböző formában ilyen szövetkezeti szervezet létrehozásának gondolata.[51] Ennek a megteremtése azonban az MSZK megalakítása után vált igazán időszerűvé, valójában elodázhatatlanná. A *Fogyasztási Szövetkezetek Országos Központja* (FSZOK) 1945—1946 fordulóján jött létre a többi párttal folytatott tanácskozások eredményeként.[52] Ugyanakkor a két szövetkezeti központ (MSZK, FSZOK) megalakulásával kétségtelen ténnyé vált a szövetkezeti mozgalom megosztottsága Magyarországon. Nem változtatott és nem is változtathatott ezen a helyzeten érdemlegesen az sem, hogy az agrárpártok képviselőjének az FSZOK-ban, a munkáspártok képviselőjének pedig az MSZK-ban egy vezető pozíciót (vezérigazgató-helyettességet) biztosítottak.[53] Az MSZK már megalakulásakor igényt tartott a FUTURÁ-ra, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetére, a Mezőgazdasági Termelők Egyesült Szövetkezetére és az Országos Magyar Tejszövetkezeti Központra, valamint érdekeltségeikre. Ezenkívül változatlanul igyekezett persze megszerezni magának a Hangyát és tartozékait is. A munkáspártok azonban szintén főleg a Hangyára és intézményeire építették az FSZOK működésével kapcsolatos terveiket. Ily módon a Hangyának, helyesebben a vagyonának a felosztása elkerülhetetlenül további viták tárgya lett a függetlenségi front pártjai között.[54] A helyzetet csak bonyolította az, hogy ebben a kérdésben nem a baloldali pártok kerültek összeütközésbe a kisgazdapárttal, hanem a munkáspártok az agrárpártokkal.

A kormány 1946 március elején rendeletileg szentesítette a két szövetkezeti központ létezését és ezzel egyidejűleg körvonalazta a Hangya-vagyon felosztásának elveit és szempontjait is.[55] A kormányren-

---

[50] A szovetkezeti központok megalakulásának korulményeivel bővebben foglalkozik *Borsi Emil* id mű, 40—45 old.

[51] PI Archívum. 283. f. 24-1.

[52] Uo 274. f 3-44. — Az FSZOK elnöke Szántó Béla, vezérigazgatója Hamburger Sándor lett

[53] Uo. 283. f. 24-1.

[54] A Hangya vagyonának felosztása koruli vitákat részletesen lásd: *Borsi Emil* id. mű, 40—45., 47 old

[55] Az MSZK és az FSZOK hatáskorét a 2330/1946 M E sz. rendelet szabályozta. Eszerint az MSZK működési kore a mezógazdasági szovetkezetekre terjedt ki. Mezőgazdasági szovetkezetnek minősult az a szövetkezet, amelynek az alapszabályokban megállapított tárgya egészben vagy túlnyomó részben mezógazdasági célú tevékenység, vagy amelynek tagjai tobbségükben ostermelok, tárgya pedig egészben vagy részben a tagok által termelt mezőgazdasági termékeknek vagy mezőgazdasági iparı termékeknek az értékesítése, illetőleg feldolgozása; továbbá a tagoknak mezőgazdasági termelési eszközök és fogyasztási cikkek rendelkezésre bocsátása. Ezzel szemben az FSZOK hatáskore a

delet megjelenése után az FSZOK és az MSZK 3-3 tagból álló ún. hatos bizottsága kapta közös feladatul a felosztás gyakorlati végrehajtását.[56] A több hétig elhúzódó tárgyalásokon azonban csak részeredmények születtek, pontosabban a már elért megállapodásokat sem sikerült véglegesíteni. A felosztás során ugyanis teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a Hangya vagyona túlnyomórészt (mintegy 90%-ban) fogyasztási jellegű, az FSZOK és az MSZK nagyjában egyenlő arányú részesedését tehát semmiképpen sem lehet biztosítani.[57] Erre az MSZK kisgazda—parasztpárti vezetői a megegyezést igyekeztek elodázni és a munkáspártok szövetkezeti emberei még 1946 március végén is hiába sürgették a tárgyalások befejezését, s az addigi megállapodások végrehajtását.[58] De a hatos bizottság munkája a későbbi hónapokban sem jutott e téren érdemlegesen előbbre, sőt a felosztással, valamint a különböző szövetkezeti pozíciók elosztásával kapcsolatos pártközi viták mindinkább zsákutcába jutottak.[59]

A felosztás elodázásával egyidejűleg az agrárpártok azt is el szerették volna azonban érni, hogy az FSZOK-nak ne legyenek vagy csak igen korlátozott mértékben lehessenek konzervgyárai, húsfeldolgozó üzemei stb., s mindent kizárólag az MSZK-tól vásároljon. Aligha lehet kétséges, hogy a fenti törekvéssel az agrárpártok az FSZOK-t az MSZK függvényévé akarták tenni.[60] De a kisgazdapárt tulajdonképpen még azzal sem elégedett meg, hogy az FSZOK-t gazdaságilag erősen korlátok közé szorítsa, hanem 1946 elején megpróbálta vidéki tagszövetkezeti hálózatának a kiépítését is megakadályozni, a falutól teljesen elszigetelni. Mégpedig oly módon, hogy a Parasztszövetség égisze alatt, és Kovács Béla elnökletével, megalakította a *Magyar Parasztok Termelő, Értékesítő, Beszerzési és Fogyasztási Szövetkezetének országos központját*. Ez utóbbi azonkívül, hogy valóban zavarta az FSZOK kialakulását, semmi érdemleges tevékenységet nem fejtett ki.[61] A fentieken túlmenően a kisgazdapárt sugalmazta és támogatta a vidéki tagszövetkezetek tiltakozását a Hangya vagyonának tervezett felosz-

fogyasztási szövetkezetekre terjedt ki. Fogyasztási szövetkezetnek minősült a rendelet szempontjából az a szövetkezet, amelynek az alapszabályokban megállapított célja egészben vagy túlnyomó részben fogyasztási cikkeknek tagjaik vagy mások számára történő beszerzése és rendelkezésre bocsátása. (Magyar Közlöny, 1946. 52. sz.)

[56] A hatos bizottságban az FSZOK-t Szántó Béla, Hamburger Sándor, Bónis József, az MSZK-t pedig Kerék Mihály, Farkas Ferenc és Faraghó Tibor képviselte.

[57] PI Archívum. 274. f. 3-44.

[58] Uo. 274. f. 4-125.

[59] Uo. 274. f. 4-137.

[60] Ezt a felfogást egyébként nemcsak Kovács Béla és Kerék Mihály, hanem Kovács Imre és Farkas Ferenc is képviselte. (PI Archívum. 284. f. II. cs.)

[61] 1946-ban ezt a szövetkezeti központot, amelynek az elnöke egyébként szintén Kovács Béla volt, a kisgazdapárt, illetve a Parasztszövetség vezetői ígéreteik ellenére sem voltak hajlandók felszámolni. (PI Archívum. 731. f. 63. őe.)

tása miatt. Ennek során több száz levél és távirat érkezett a kormányhoz és a pártok címére. Ezekben egyébként legtöbbször azon óhajnak is hangot adtak, mely szerint nem kívánnak sem az FSZOK-hoz, sem az MSZK-hoz csatlakozni, hanem változatlanul a Hangya kötelékében maradnak.[62] Az FKP a tiltakozó akciókba igyekezett bevonni a baloldali pártok tagjait, s különösen a helyi szervezeteket. Ezzel olyan látszatot próbált kelteni, mintha a munkáspártok saját vidéki tagságuk akarata ellenére cselekednének akkor, amikor a Hangya vagyonának a felosztását szorgalmazzák.

1946. április 25-én a Hangya Központ székházában az ország különböző részeiből mintegy 300 szövetkezeti vezető gyűlt össze. Tiltakoztak azon kísérlet ellen, hogy a Hangya vagyonát megkérdezésük nélkül felosszák és a másnapi ülésen memorandumot fogadtak el, amelyben követelték a 2330/1946. M. E. sz. rendelet Hangyára vonatkozó részének azonnali visszavonását, a közgyűlés mielőbbi összehívását és a vagyontárgyak felosztásának felfüggesztését. „A fenti rendelet — hangzott a memorandum — a tulajdonosok megkérdezése nélkül jött létre . . . nem szolgálja az ország gazdasági érdekeit, mert szétválasztja a termelés, értékesítés és fogyasztás szorosan összefüggő feladatait. Lehetetlenné teszi az egészséges szövetkezeti kibontakozást, mert az egyedül használható szövetkezeti hálózat szétbomlásához vezet. Súlyosan vét az újjáépítés gazdasági és közellátási nehézségeinek megoldása ellen, mert a közel öt évtized alatt jól felépített és az állami akciók lebonyolítására egyedül alkalmas egységes szervezetet szétbontja."[63] Néhány nappal később a kisgazdapárt (szemmel láthatóan az előbbiekkel összhangban) „új" javaslatot terjesztett elő a hatos bizottságban a Hangya sorsával kapcsolatosan. Ez a következőket tartalmazta: *a)* a Hangya Központ valamennyi vagyontárgyával teljes egészében, esetleg a Hangya név megtartásával, az FSZOK-ba olvad be; *b)* az MSZK 1947. január 1-től bérbe veszi 10 évre a Hangya Központ mindazon üzemeit és létesítményeit, valamint egyéb vagyontárgyait, amelyek a mezőgazdasági termelés, feldolgozás és értékesítés céljait szolgálják; *c)* a Hangya és tagszövetkezetei a fentiekre való tekintettel automatikusan az MSZK-nak is tagjaivá válnak; *d)* az MSZK kötelezi magát, hogy tartózkodik a nem mezőgazdasági jellegű fogyasztási cikkek forgalombahozatalától; *e)* az FSZOK kötelezi magát, hogy a Hangya vezető tisztviselői közül az FKP kijelölése alapján ugyanannyit tart meg a helyén, mint ahány embert az MSZK a munkáspártok kívánságára alkalmaz. Ezenkívül az FSZOK megtartja a Hangya igazolt alkalmazottait is; *f)* a 2330-as kormányrendelet a fentiek szerint módosítandó.[64] Ezek a javaslatok kétségtelenül elsősorban az FKP korábbi elképzeléseinek a realizálását célozták, igaz, módosult formában. Hiszen a

[62] PI Archívum. 283. f. 24-1., 274. f. 3-44.
[63] Uo. 274. f. 14/10.
[64] Uo. 731. f. 55. őe.

Hangya személyi állománya lényegében a helyén maradt volna és a vitatott vagyontárgyak is „csak" bérlet formájában kerültek volna az MSZK kezelésébe. A munkáspártok természetesen — az FSZOK-val kapcsolatos terveik feladása nélkül — ebbe nem mehettek bele. Különösen azok után, hogy 1946 április végén a tagszövetkezetek fővárosi értekezlete a Hangya érdekeinek képviseletére bizottságot alakított az agrárpártok képviselőiből és a Hangya régi főtisztviselőiből.[65] Ez a szerv a Hangya tényleges vezető testülete kívánt lenni.

A kisgazdapártnak és a mögéje felsorakozó paraszti—polgári jobboldalnak a fentebbi akciókkal sem sikerült ugyan a szövetkezeti mozgalmat szétzilálnia, de annyit mindenesetre elért, hogy az FSZOK fejlődése lelassult és a szövetkezeteket érintő koalíciós együttműködés válságba került.

A fentebbi helyzetet súlyosbította a baloldali pártok egységének hiánya és a földművesszövetkezetekhez való eltérő viszonyuk is. A Nemzeti Parasztpárt vezetői az MSZK megalakulását úgy értékelték, mint a kisgazdapártban levő „demokratikus parasztsággal" való összefogásuk eredményét.[66] Ennek megfelelően a párt képviselői, a kisgazdákkal együtt, erőteljesen szorgalmazták a Hangya mindazon vagyontárgyainak a megszerzését, amelyek az MSZK-nak előnyt biztosíthattak az FSZOK-val szemben. Ezenkívül külön is a kommunista párthoz fordultak, hogy segítse elő a FUTURÁ-nak a Mezőgazdasági Szövetkezeti Központba történő mielőbbi beolvasztását.[67] S ezt akkor tették, amikor már világos volt, hogy a parasztpárt az MSZK-ban nem lesz egyenlő súlyú partnere a kisgazdapártnak. A kisgazda—parasztpárti összefogás természetesen óhatatlanul gyengítette a baloldal szövetkezeti együttműködését. Az együttműködés megvalósítását azonban nem annyira az MKP és az NPP nézeteltérései, mint inkább az NPP és az SZDP viszonyának a kedvezőtlen alakulása akadályozta. Jellemző, hogy a parasztpárt szövetkezeti emberei legalább olyan élesen támadták a szociáldemokratákat (és személy szerint Hamburger Sándort) a Hangyával kapcsolatosan, mint a kisgazdapárt vagy a tagszövetkezetek „küldöttei". A Nemzeti Parasztpárt vezetőinek többsége ugyan — legalábbis elvileg — nem zárkózott el az együttműködéstől, de a pártvezetőségen belül ténylegesen azok intézték a szövetkezeti ügyeket (Kovács Imre és Farkas Ferenc), akik elsősorban a kisgazdapárttal való összefogás elmélyítésére törekedtek.[68]

A szociáldemokrata politikusok és szövetkezeti szakértők 1945—1946 fordulóján már nem csekély aggodalommal állapították meg, hogy pártjuknak falun, s konkrétan a falusi szövetkezetekben „nincs sok terrénuma".[69] Így 1946 januárjában mindössze hat olyan földmű-

[65] PI Archívum. 274. f. 14/10.
[66] Uo. 284. f. II. cs.
[67] Uo. 284. f. XIII. cs.
[68] Uo.
[69] Uo. 283. f. 24-1.

vesszövetkezetről volt tudomásuk, amelyek nagyrészt szociáldemokrata tagsággal és vezetőséggel működtek.[70] Minden bizonnyal ez indította az SZDP szövetkezeti bizottságát februárban arra, hogy egy memorandummal forduljon a kommunista párthoz a földművesszövetkezetek ügyében.[71] A memorandum elküldésére azonban végül is nem került sor, mert az MKP maga kezdeményezte — döntően a baloldali együttműködés megszilárdítása, illetve helyreállítása érdekében — a szociáldemokraták bevonását a FOK munkájába.[72] De a kommunista párt e kezdeményezését a szociáldemokrata szövetkezeti szakértők bizonyos fokig félreértették, és azt szinte kizárólag a földművesszövetkezetek gazdasági nehézségeivel magyarázták.[73] Ennek következtében az 1946 áprilisi összekötő bizottsági ülésen olyan igényeket próbáltak támasztani (pl. a FOK tervezett végrehajtó bizottságában a kommunistákéval azonos és a parasztpártiakét meghaladó számú helyet követeltek maguknak), amelyek teljesítését reálisan aligha várhatták.[74] Ezzel nagyjában egyidejűleg szociáldemokrata szövetkezeti körökben felmerült a földművesszövetkezetekbe való behatolás gondolata is, mégpedig többek között a meglevő vezetőségek „lejáratása" útján.[75] Az összekötő bizottsági tárgyalásokon — bár azok a részt vevő szociáldemokraták szerint „jó mederben folytak" — egyelőre nem sikerült megegyezésre jutni.[76] De ebben lényeges szerepet játszott az a „mellékkörülmény" is, hogy Erdei Ferenc időközben (az SZDP szövetkezeti bizottsága tudtán kívül) megállapodott Erdei Istvánnal, aki később valóban belépett a FOK vezetőségébe.[77] Ezek után persze a kommunista párt is nagyobb óvatossággal kezelte ezt a kérdést, és csak hónapok múltával került újból napirendre az SZDP intenzívebb bevonása a földművesszövetkezeti mozgalomba.

A földművesszövetkezeteknek volt azonban egy másik, olyan problémája is, amely viszont már többé-kevésbé valamennyi pártot foglalkoztatta. 1946 márciusától, konkrétan a két szövetkezeti központ létrehozása után a földművesszövetkezetek az MSZK felügyelete alá kerültek a rendelet szerint. Ugyanakkor a FOK, illetőleg az egyes földművesszövetkezetek vezetőségének mintegy 50%-a kommunistákból, a többi pedig nagyobbrészt parasztpártiakból állt.[78] A kisgazdapárt, főleg az MSZK megalakulása után a földművesszövetkezeteket versenytársként kezelte és mindent megtett a visszaszorításukra. Ez egyébként annál is könnyebb volt számára, mert az MSZK a FOK

[70] Emellett még mintegy 50 földművesszövetkezetben voltak a szociáldemokraták többé-kevésbé érdekelve. (PI Archívum. 283. f. 24-1.)
[71] Uo.
[72] Uo.
[73] PI Archívum. 253. f. 1-106., 253/1-110.
[74] PI Archívum. 283. f. 24-1.
[75] Uo.
[76] Uo.
[77] PI Archívum. 253. f. 1-106., 283. f. 24-1.
[78] PI Archívum. 274. f. 3-44., 731. f. 62. őe.

felett ellenőrzést gyakorolt ugyan, de maguk a földművesszövetkezetek nem lehettek az MSZK tagjai. Ami azt jelentette, hogy ez utóbbiak gyakorlatilag nem játszhattak semmiféle közvetlen szerepet a kisgazda- és a parasztpárt MSZK-tevékenységének baloldali jellegű befolyásolásában. Ezt az ellentmondást a FOK természetszerűleg minél előbb szerette volna feloldani. Elsősorban oly módon, hogy a földművesszövetkezetek kiépülésével és megerősödésével párhuzamosan egyre erőteljesebben követelte a maga részére ugyanazokat a jogokat, amelyekkel a többi szövetkezeti központ rendelkezett. Ennek az igénynek az érvényesítése viszont előreláthatóan nemcsak újabb vitákat robbantott volna ki a pártok között, hanem sok tekintetben új helyzetet is teremtett volna a szövetkezeti mozgalomban.

A szövetkezeti mozgalom különböző problémái és a bénító ellentétek mind nyilvánvalóbbá tették, hogy a pártoknak valamilyen megoldást kell találniuk a szövetkezeti kérdésben, ha egyáltalán meg akarják őrizni e téren az együttműködés még meglevő „elemeit". Ilyen körülmények között merült fel 1946 tavaszán ismételten, hogy megteremtsék a szövetkezeti mozgalom egységét, pontosabban egyetlen szövetkezeti „központ"-ot hozzanak létre, és általában a szövetkezetekkel kapcsolatos vitás kérdéseket törvényhozás útján rendezzék.

*

A felszabadulás után elsőként a kisgazdapárt nyilatkozott kiskátéjában az új szövetkezeti törvény szükségességéről anélkül, hogy a konkrét elképzeléseire utalt volna.[79] Nem sokkal később a szociáldemokrata párt a XXXIV. kongresszuson elfogadott munkatervében szintén állást foglalt az új szövetkezeti törvény megalkotása mellett.[80] Sőt a Szociáldemokrata Párt — az FKP-val ellentétben — 1945 augusztusára már lényegében elkészítette saját törvénytervezetét.[81] Ezt követően azonban hosszú hónapokra lekerült a napirendről a szövetkezeti törvény ügye, és csak 1946 tavaszán, a szövetkezetekkel kapcsolatos ellentétek elmélyülésekor vették ismét elő. Igaz, most már nem az egyik vagy a másik párt javaslataként, hanem közvetlenül a Kereskedelem- és Szövetkezetügyi Minisztérium hivatalos törvénytervezeteként küldték el véleményezésre a koalíciós pártoknak, illetőleg bocsátották vitára.[82] Az 1946. április 6-án szétküldött törvénytervezet a szövetkezeteket illetően három alapelvet kívánt feltétlenül érvényesíteni: a) az egy tag — egy szavazat elvét; b) a nyereségnek, illetve a nyereség egy részének visszatérítés alakjában való felosztását; c) a

[79] Mit kell tudni a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártról? 17. old.

[80] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai . . . 112. old.

[81] PI Archívum. 283. f. 24-1.

[82] PI Archívum. 731. f. 38. őe.

demokratikus autonómiát, valamint az ezzel kapcsolatos anyagi és erkölcsi tisztaságot. Ezenkívül állást foglalt a tervezet a közös szövetkezeti központ létrehozása mellett is. A tervezet alapjában véve megegyezett az SZDP szövetkezeti bizottsága által megvitatott és elfogadott javaslattal.[83] Mindössze annyiban tért el mégis tőle, hogy az Országos Szövetkezeti Tanács hatáskörét általában a Kereskedelem- és Szövetkezetügyi Minisztériumra ruházta, a szövetkezeti ügyvezető választását pedig az igazgatóság jogkörébe utalta és a központhoz nem tartozó szövetkezetektől megtagadta az adókedvezmény nyújtásának lehetőségét.

A kommunista párt, mint később kiderült, úgy vélekedett a fentebbi törvénytervezetről, hogy lényegében helyesen állapítja meg a szövetkezetek feladatait és kereteit, ennek ellenére még több hibája és hiányossága van. Az MKP véleményét tolmácsoló Szántó Béla különösen azt kifogásolta, hogy a törvénytervezet túlméretezett, számos felesleges rendelkezést tartalmaz, továbbá túlteng benne a „formális demokrácia": szembeállítja egymással a nagy- és a kisszövetkezeteket, több jogot adva az utóbbiaknak. Szántó a tőkeerős szövetkezet mellett szállt síkra és az „egy szövetkezet — egy szavazat" elve helyett az üzletrész alapján álló „lépcsőzetes" szavazati jog alkalmazását ajánlotta (pl. minden 5, vagy 10 üzletrész után egy szavazati jogot — *B. S.*). De helytelenítette annak leszögezését is, hogy a törvény szabályozza a szövetkezeti tagságot, a természetes és jogi személyek szövetkezetalapítóként való elismerését. Szerinte ezeknek a kérdéseknek az eldöntése nem a törvényre, hanem a szövetkezeti alapszabályokra és a közgyűlésre tartozik.[84] Erre mintegy válaszul az SZDP szövetkezeti bizottsága 1946. május 16-án ismételten kifejtette véleményét a készülő szövetkezeti törvényjavaslatról.[85] A szövetkezeti bizottság a törvény mielőbbi megalkotásának a követelésével egyidejűleg azt is leszögezte, hogy ne kerettörvény, hanem „kódex" legyen, vagyis ne adjon túl sok felhatalmazást a rendeleti szabályozásra, valamint a szövetkezetek megalakulása ne legyen miniszteri engedélyhez kötve.

Az 1946 május—júniusi különböző szintű pártközi megbeszéléseken még változatlanul több nyitott kérdés volt, beleértve a készülő törvény tulajdonképpeni rendeltetését is. A pártok képviselői között különösen akörül zajlottak le éles viták, hogy a törvénytervezet nem védi meg eléggé a tőketöbbség érdekeit a személyi többséget jelentő tőkekisebbséggel szemben. A kisgazdapárt amellett, hogy szembeszállt a régi szövetkezeti rendszer demokratikus átalakításával, többek között a szövetkezeteknek az államtól való „függetlenségét" hirdette és a tagság szavazati jogát a „részjegyek" figyelembevételével kívánta megálla-

[83] PI Archívum. 283. f. 24-1.
[84] Uo. 731. f. 38. öe.
[85] Uo. 283. f. 24-1.

pítani.[86] Ugyanakkor a kommunista párt azért szállt síkra, hogy az MSZK-t és az FSZOK-t illetően szigorúan tartsák tiszteletben a korábbi megállapodásokat. Az MSZK maradjon meg a kormányrendeletben szabályozott keretek között, az FKP pedig revideálja az FSZOK-val szembeni ellenséges magatartását, különös tekintettel az általa létrehozott újabb fogyasztási szövetkezeti központ működésére.[87] A fentebbi kérdésekben a szociáldemokraták, s főleg a parasztpártiak ezúttal kevésbé hallatták a hangjukat. Ennek elsősorban az lehetett az oka, hogy a baloldalon sem alakult ki egységes álláspont a törvénytervezettel kapcsolatosan. Ily módon az 1946 július elején „végre elkészült" törvényjavaslatot — az egyik szociáldemokrata szövetkezeti politikus kifejezésével élve — még mindig nem lehetett véglegesnek tekinteni.[88]

Az MKP Politikai Bizottsága 1946. július 11-én foglalkozott a szövetkezeti mozgalom problémáival és a szövetkezeti törvényjavaslat kidolgozása során felmerült vitás kérdésekkel. Ennek alapján született meg azután az a határozat, mely szerint a pártnak kell kezébe vennie a szövetkezeti mozgalom politikai irányítását és létre kell hozni a Baloldali Szövetkezeti Blokkot.[89] A baloldali pártok együttműködését, s még inkább a BSZB megszervezését azonban nagymértékben megnehezítette és hátráltatta az a körülmény, hogy a Nemzeti Parasztpárton és részben a Szociáldemokrata Párton belül is kisebb-nagyobb nézeteltérések mutatkoztak mind a szövetkezeti mozgalom jövőjét, mind a törvénytervezetet illetően.[90] Sőt, az SZDP-n belül — a törvénytervezet véglegesítésének az előrehaladásával nagyjában párhuzamosan — kifejezetten felerősödtek az ellentétek, döntően a Magyar Kereskedők Országos Központi Szövetsége (KOKSZ) szociáldemokrata vezetőinek és tagjainak szövetkezetellenes magatartása miatt.[91] Ennek

[86] *Borsi Emil* id. mű, 48. old.
[87] PI Archívum. 731. f. 63. őe.
[88] Uo. 283. f. 24-1.
[89] Ez az állásfoglalás a PB részére készített jelentés alábbi megállapításaira támaszkodott: „A kommunista párt feladatai a szövetkezeti mozgalom terén: 1) A párt propagandája vigye le a köztudatba, hogy a szövetkezet a demokrácia gazdasági szervezetének olyan legfontosabb csatornája, amelyik előkészíti a szocializmusba való átmenet gazdasági előfeltételeit; 2) A szövetkezet az a tömegszervezet, melyben a kommunista párt a város és falu árucseréje vonalán pártállásra való tekintet nélkül a lakosságot tömöríti. Ennek megfelelően a kommunista párt: a) kötelezi minden tagját, hogy lakóhelyén tagja legyen . . . fogyasztási szövetkezetnek . . . c) kötelezi a városi, megyei, járási és falusi pártszervezeteket, hogy vegyék kezükbe a Hangya tagszövetkezetek közgyűlésének az előkészítését . . . [hogy] a helyi Hangyákat tényleg meg tudják hódítani a demokrácia számára . . . 9) A kommunista párt lépjen érintkezésbe a Szociáldemokrata Párttal és a Nemzeti Parasztpárttal egy baloldali szövetkezeti blokknak a megteremtése érdekében; 10) A Hangya Központ és az FSZOK kérdésében a kommunista párt ragaszkodik a régebbi pártközi megállapodásokhoz és a 2330/1946. M. E. sz. rendelet változatlan végrehajtásához . . ." (PI Archívum. M:PB. 145.)
[90] PI Archívum. 284. f. XIII. cs.
[91] Uo. 283. f. 24-1.

ellenére a kommunista pártnak (nem csekély erőfeszítések árán) mégis csak sikerült elérnie, hogy a baloldali pártok alapjában véve egységesen léptek fel a kisgazdapárttal folytatott további tárgyalásokon. Ez viszont végső fokon azt eredményezte, hogy az 1946 szeptember közepére véglegesített törvénytervezet szövege lényegében tartalmazta a baloldal, s ezen belül a kommunista párt legfontosabb szövetkezeti követeléseit.[92]

A baloldali pártok első közös — és nyilvános — fellépését a törvényjavaslat ügyében a Baloldali Blokk 1946. október 19-i közleménye jelentette, amelyben követelték: „A szövetkezeti törvényre a sürgősség kimondását és elfogadását a nemzetgyűlésen."[93] Ezt az állásfoglalást az indokolta, hogy a polgári jobboldal — a KOKSZ és más gazdasági érdekvédelmi szervezetek, valamint a Hangya-tagszövetkezetek mozgósításával — valóságos „rohamot" indított a szövetkezeti törvényjavaslat elfogadása ellen. Ugyanakkor a kisgazdapárt és a parasztpárti jobboldal képviselői sürgették a még függőben levő kérdések (OKH és OFI egyesítése, a Hangya-vagyon sorsa stb.) mielőbbi lezárását és az OSZT tisztújítását.[94] A fentebbi akciók elleni tiltakozásul az SZDP szövetkezeti bizottsága — már a Baloldali Blokk idézett közleményét megelőzően — ankétot rendezett és az ott elfogadott határozatban szót emelt a „tárgyalásra készen álló szövetkezeti törvényjavaslat" sürgős törvénybe iktatása és végrehajtása érdekében.[95] Elutasította továbbá a kereskedelmi érdekképviseletek és a jobboldali sajtó támadásait a törvénytervezet ellen, s végül leszögezte, hogy az OSZT mindaddig maradjon meg, amíg a Szövetkezeti Kamara meg nem alakul. A kommunista párt november 2-án újabb kezdeményezésre szánta el magát a munkáspártok szövetkezetekkel kapcsolatos álláspontjának az egyeztetése céljából.[96] A két munkáspárt szövetkezeti megbízottai azonban — különböző okok miatt — csak november 20-án ültek le tárgyalni.[97] Abban állapodtak itt meg, hogy együttesen kérik a pártközi értekezlet összehívását, s ragaszkodnak a 2330. sz. kormányrendelet maradéktalan végrehajtásához. Továbbá ahhoz, hogy az OSZT tisztújítására csak a Hangya-kérdés rendezése után kerülhessen sor. Az OKH és az OFI összevonását is csak ezután lehet végrehajtani, de

---

[92] Hegedüs Magda, az SZDP szövetkezeti osztályának vezetője, 1946. október 1-i jelentésében többek között ezt írta az elkészült törvénytervezetről: „Ahhoz képest, hogy a Független Kisgazdapárt igen erős ellennyomásával kellett megküzdenünk, melyet még alátámasztott, hogy reálpolitikai indokokból néha magunknak is le kellett térni az egyenes elvi síkról, a törvényjavaslat igen jól sikerült." (PI Archívum. 283. f. 24-1.)

[93] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai . . . 631. old.

[94] PI Archívum. 283. f. 24-1.

[95] Uo.

[96] Az MKP erről a szándékáról 1946. november 2-án levélben tájékoztatta a Szociáldemokrata Párt vezetőit.

[97] PI Archívum. 731. f. 60. őe.

az egyesített bank elnöke kizárólag szociáldemokrata lehet. Ezt követően már nem került sor a baloldali pártok között bizottsági szintű egyeztetésre, hanem személyes beszélgetések útján próbálták a még meglevő véleménykülönbségeket eloszlatni.

Az 1946. november 27-i pártközi értekezlet tisztázta a törvényjavaslat nemzetgyűlési tárgyalásának módját is. Eszerint a szövetkezeti törvényjavaslat a sürgősség kimondása nélkül kerül tárgyalásra, de a koalíciós pártok kötelezik magukat arra, hogy a vitát négy napon belül befejezik és az általános vitában pártonként legfeljebb két szónokot állítanak. Ugyanakkor utasítják a vitában részt vevő képviselőiket, hogy azok egyórás időtartamra korlátozzák felszólalásaikat.[98] Ilyen politikai és szervezeti előkészítés után tűzte napirendre 1946. november 29-én a nemzetgyűlés közgazdasági és közlekedési, valamint igazságügyi bizottsága a szövetkezeti törvényjavaslatot.

Az együttes bizottsági ülésen tulajdonképpen két kérdésről folyt élesebb vita.[99] Fülöp Kálmán, a kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter megbízottja, a törvényjavaslat 150. §-ának olyan módosítását kérte, mely szerint „Az országos jellegű, közérdekű feladatok, továbbá a szövetkezetek keretén keresztül is lebonyolítható behozatali és kiviteli feladatok végrehajtásába a szövetkezeteket be kell kapcsolni és egyenlő feltételek mellett előnyben kell részesíteni." A kisgazdapárti Felvinczy László az „egyenlő feltételek" fogalmi körét ugyan elég lazának találta, de a szintén kisgazdapárti Horváth Jánossal egyetemben elfogadta a módosítást. Vajda Imre államtitkár ugyancsak a módosított szöveg elfogadása mellett emelt szót. Szirmai István viszont úgy látta, hogy a fentebbi módosítással a törvényjavaslat lényegén változtattak, mert a szóban forgó 150. § a törvénytervezet egyik sarkalatos pontja. Szerinte a pártközi értekezlet magáévá tette azt az álláspontot, hogy az országos jellegű, közérdekű feladatok elvégzését „fel kell ajánlani" a szövetkezeteknek. Ezenkívül a módosítás „eltekint" attól a megállapodástól is, hogy ilyen feladatok elvégzésével más vállalatokat csak abban az esetben szabad megbízni, ha erre — a kamara közlése szerint — a szövetkezetek a megadott feltételek mellett nem lennének képesek. Mindezeket figyelembe véve a kommunista képviselő az eredeti szöveg visszaállítását kérte. Szirmai István és a többi kommunista képviselő tiltakozása ellenére a bizottság végül is — többségi szavazattal — az alábbi szöveget fogadta el: „Az országos jellegű, közérdekű gazdasági feladatok, továbbá a szövetkezetek keretén keresztül is lebonyolítható behozatali és kiviteli feladatok végrehajtásába az alapszabály szerinti feladataik alapján arra hivatott szövetkezeteket be kell kapcsolni és egyenlő feltételek mellett előnyben kell részesíteni."

---

[98] PI Archívum. 731. f. 60. őe.

[99] Országgyűlés Irattára. A Nemzetgyűlés közgazdasági és közlekedési, valamint igazságügyi bizottsága 1946. november 29-i ülésének jegyzőkönyve.

Az előzőnél is nagyobb vitára került sor az ipari termelőszövetkezetekkel kapcsolatosan. A miniszteri megbízott ugyanis a 155. §-t a következő módon javasolta elfogadni: „Ipari termelőszövetkezetet munkások is alapíthatnak. Az ipari termelőszövetkezeteket a szakképesítés szempontjából gyárszerűnek kell tekinteni, szakba vágó munkát azonban a szövetkezeteknek csak olyan tagja végezhet, akinek legalább háromévi szakmai gyakorlata van. Az ipari termelőszövetkezet üzemvezetője csak olyan személy lehet, aki a vonatkozó jogszabályokban megállapított egyéb feltételeken kívül az előírt szakképzettséggel is rendelkezik." Ezúttal Felvinczy László szállt szembe a módosítással és a miniszteri szöveg első két mondatát az alábbiakkal indítványozta helyettesíteni: „Képesítéshez kötött ipart az iparügyi, valamint a kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter hatáskörébe tartozó iparokban a szövetkezet az 1922. XII. tc. 17. §-a alapján gyakorolhat. Az ilyen alapon működő szövetkezetnek, a törvény által megkívánt szakmunkás létszámon felül, nem képzett munkavállalók is tagjai lehetnek." A fentebbiek elhangzása után Fülöp Kálmán rámutatott, hogy a miniszteri szöveg és Felvinczy indítványa között lényegbeli különbség van, hiszen a miniszter álláspontja szerint minden szövetkezet iparűzése gyárszerűnek minősül, Felvinczy viszont azt kívánja, hogy ipart a szövetkezeteknek csak gyárszerűen lehet gyakorolni. Ez utóbbi azt jelentené, hogy az építőipar és a tejipar gyakorlatilag nem kerülhet szövetkezeti kézbe. Vajda Imre azzal egészítette ki e megjegyzéseket, hogy a miniszter elő akarja segíteni az ipari jellegű szövetkezetek megalakulását és működését, ezzel szemben Felvinczy akadályozni próbálja. Nem is beszélve arról, hogy a községek jelentős részében egyszerűen nem lehet találni 20 olyan személyt, akinek a meglétét a kisgazdapárti képviselő előfeltételként szabná meg a szövetkezet megalakításához. Hosszas vita után az együttes bizottság albizottságot választott Felvinczy László, Szirmai István, Vajda Imre és Fülöp Kálmán részvételével a vitatott kérdés végleges tisztázására. Az előbb említett albizottság azonban szintén nem tudott megegyezni a 155. § szövegében. Ezek után az együttes bizottság Orbán László, Mód Aladár, Erdei István, Andrássy Dániel, Implom Ferenc és Vajda Imre észrevételeinek a meghallgatása után 18:9 arányban Felvinczy László alábbi javaslatát fogadta el: „Ipari termelőszövetkezetet ipari munkások is alapíthatnak. Képesítéshez kötött ipart, az építőiparok kivételével, a szövetkezet az 1922: XII. tc. 17. §-a alapján gyakorolhat. Az ilyen alapon működő szövetkezetnek a törvény által megkívánt szakmunkás létszámon felül nem képzett munkavállalók is tagjai lehetnek. Szakba vágó munkát azonban a szövetkezetnek csak olyan tagja végezhet, akinek legalább háromévi szakmai gyakorlata van. Az ipari termelőszövetkezeti üzem vezetője csak olyan személy lehet, aki a vonatkozó jogszabályokban megállapított egyéb feltételeken kívül az előírt szakképzettséggel rendelkezik."

A közgazdasági és közlekedési, valamint az igazságügyi bizottságok

kisgazdapárti tagjai tehát nem feltétlenül törekedtek sem az előzetes pártközi megállapodások betartására, sem olyan közbeeső, illetőleg áthidaló javaslatok előterjesztésére, amelyeket a munkáspártok képviselői is elfogadhattak volna a tárgyalás során. Valójában a két munkáspárt képviselői között sem volt meg azonban a teljes összhang. A szociáldemokrata képviselők, s főleg a miniszter megbízottai ugyanis a kommunista párttal való tanácskozás, helyesebben egyeztetés nélkül is módosítottak a törvényjavaslat szövegén.[100] Ugyanakkor a Nemzeti Parasztpárt képviselői végig nem vettek részt az együttes ülésen lezajlott vitákban, és a szavazásnál hol a kommunista párttal, hol pedig a kisgazdapárttal szavaztak együtt.

A szövetkezetekről szóló törvényjavaslatot Horváth János 1946. december 4-én terjesztette elő a nemzetgyűlésben.[101] A kisgazdapárti képviselő az OSZT megalakulását, majd a két szövetkezeti központ létrejöttét olyan „ígéretes" kezdeményezésként értékelte, amelyeket az élet csak részben igazolt. A szövetkezeti mozgalom ellentmondásos fejlődésének az okát elsősorban abban látta, hogy a pártpolitika „igen sokszor rovására volt" a szövetkezeti központok alakulásának, kibontakozásának és fejlődésének. Horváth János előadói beszédében kitért a Hangya-problémára is, elismerte, hogy a Hangya Központ „nem a nép képviselete" volt, ennek ellenére a Hangyát, „úgy, ahogyan régebben volt", a jövőre nézve is a legéletképesebb szövetkezetnek tartotta. A földművesszövetkezetekről szólva Horváth szintén elismerte, hogy szükség volt a földreform során földhöz juttatott parasztságot valamilyen szövetkezetbe tömöríteni, de az újbirtokosok önálló szövetkezeti szervezkedését helytelenítette, s különösen hibáztatta az FOK létrehozását, amellyel eggyel több szövetkezeti központ „állt be a versenybe". A kisgazdapárti képviselő a szövetkezeti törvényjavaslat elfogadásától várta a szövetkezeti mozgalomban kialakult áldatlan állapotok megszűnését, vagyis azt, hogy intézményesen „más legyen" a magyar szövetkezeti élet, amint addig volt. A törvényjavaslat egyes konkrét pontjait illetően pedig azt emelte ki, hogy a törvénytervezet a szövetkezetet elsősorban személyi és nem tőkeegyesülésnek tekinti. Ennek megfelelően az „egy tag — egy szavazat" elvének az alkalmazását írja elő és azt a kívánságot is érvényesíti, hogy a tagok a szövetkezet nyereségéből elsősorban munkájuk arányában részesüljenek. Horváth végül azt is a törvényjavaslat érdemeként tudta be, hogy a jövőben minden szövetkezet maga választhatja meg a központját.[102]

---

[100] Mód Aladár a pártvezetőség részére készített 1946. november 29-i feljegyzésében arról számolt be, hogy export—import kérdésben Rónai Sándor miniszter a KOKSZ ostromának engedve, az előzetes pártközi megállapodás ellenére — az MKP megkérdezése nélkül — változtatott a törvényjavaslat szövegén. A 155. §-nál a miniszter szintén módosított az eredeti szövegen, mégpedig egy év helyett hároméves szakmai működést írt elő. (PI Archívum. 274. f. 14-9.)

[101] A Nemzetgyűlés Naplója. IV. köt. 411. old.

[102] Uo. 413. old.

A szabadságpárti Némethy Jenő szintén a szövetkezeti mozgalom felszabadulás utáni „történetének" a taglalásával kezdte felszólalását. Úgy állította be a dolgokat, mintha a szövetkezeti mozgalomban egyéb sem történt volna a szövetkezeti vagyonok „hitbizományszerű" elosztásánál és elherdálásánál. A Hangya vagyonának a felosztását pedig Némethy egyenesen „kártevésnek" minősítette. Ugyanakkor arról is beszélt, hogy még mindig van remény a Hangya feltámasztására, mert hivatalosan nem oszlatták fel, nem pusztult el teljesen. A szabadságpárti képviselő magával a törvényjavaslattal lényegében nem foglalkozott. S ezt azzal magyarázta, hogy a törvényjavaslatnak — elfogadása esetén is — igen kétes értékű a jelentősége, mert egyfelől nem biztosítja a szövetkezeti szabadságot, másfelől pedig úgysem fogják végrehajtani.

A kisgazdapárti Kerék Mihály az előtte felszólaló Némethyhez kapcsolódva ugyancsak a szövetkezeti mozgalom válságáról beszélt. Sőt, a válság okát is lényegében Némethyhez hasonlóan, bár kissé eltérő fogalmazással, a pártpolitikának a szövetkezeti mozgalomba történt „behatolásában" jelölte meg. Ennek kapcsán élesen bírálta Erdei Ferenc álláspontját, aki egy régebbi pártközi tanácskozáson tagadta a szövetkezetek politikamentességét. Kerék kijelentette, hogy „téves és a gyakorlati életben ezerszer megcáfolt az az álláspont, amelyet Erdei . . . vall, hogy ellenkező érdekű osztályok nem találhatják meg a helyüket ugyanazon szövetkezet keretei között."[103] A kisgazdapárti képviselő tehát egyedül a „politikamentes" szövetkezetek létjogosultságát ismerte el. Kerék abból a felfogásból kiindulva, hogy a szövetkezet nem egyéb, mint „szabad emberek szabad társulása" gazdasági érdekeik védelmére, a földművesszövetkezeteket nem volt hajlandó „valóságos" szövetkezeteknek elfogadni. Ő egyébként a Hangyát tekintette szövetkezeti „mintaképnek". Ezzel összhangban teljesen elhibázottnak tartotta a Hangya-vagyon felosztására vonatkozó kormányrendelet kiadását és még inkább a végrehajtását. Majd nyíltan védelmébe vette a hajdani Hangya Központot és általában a Hangya megőrzéséért, illetőleg maradéktalan visszaállításáért szállt síkra. Ezzel Kerék még Horváth Jánosnak azt a megjegyzését is elutasította, amellyel különbséget próbált tenni a Hangya Központ és a tagszövetkezetek funkciója, illetőleg jellege között. Kerék Mihálynak a Hangyával kapcsolatos fejtegetései azonban nem pusztán egyéni felfogásából fakadtak, hanem a kisgazdapárt tulajdonképpeni álláspontját tükrözték Ezt bizonyította az is, hogy az általános vitában felszólaló másik kisgazdapárti képviselő, Koszér Nándor szintén a Hangya fenntartás nélküli védelmezőjeként lépett fel. „Ez az 1600 tagszövetkezet, mint fej és törzs nélküli végtagok szerte az országban, csak vergődik — hangoztatta Koszér —, mert a fejet, a törzset, a szívet elvették tőle, amikor a Budapesten levő

[103] A Nemzetgyűlés Naplója. IV. köt. 472. old.

Hangya Központot kettéosztották "[104] Szerinte a két központ, ahogyan azt létrehozták, nem felel meg a „népérdekeknek". A Hangya tagszövetkezetei valójában az FSZOK-nak vannak kiszolgáltatva, de a „dacos magyar paraszt" nem engedi magát bármelyik szövetkezeti központba belekényszeríteni. Koszér egyedüli megoldásként a Hangya régi formájába történő visszaállítását ajánlotta azzal, hogy a tagszövetkezetek a közgyűlésen válasszák meg a nekik megfelelő vezetőséget.

A kisgazdapárti—szabadságpárti „blokk" sorából is élesen kivált Lévay Zoltán felszólalása. A szabadságpárti képviselő — úgy tetszett — kimerítettnek tekintette a Hangya-témát és elsősorban a szövetkezetekbe belépni nem szándékozó „kisemberekért" emelte fel a szavát. Különösen veszélyesnek tartotta a törvényjavaslat által is megengedett szövetkezeti „túltengéseket", amelyek gyakorlatilag az önálló egzisztenciák felszámolását jelenthetik Magyarországon. Lévay azt követelte, hogy „korlátokat kell szabni a szövetkezeti mozgalom esetleges olyan túltengésének, amely államgazdaságunk szövetkezetesítésével lenne egyenlő."[105] Lévay felszólalásának további részében azonban már megfeledkezett a „kisemberekről", pontosabban azonosította őket a tőkésekkel. A szövetkezeti mozgalomnak az egész országra történő kiterjedését ugyanis döntően a tőke biztonsága szempontjából tartotta elfogadhatatlannak. Ezzel összefüggésben bírálta a kisgazdapártot is, amely a maga „toleranciájával vagy puhaságával" eltűri a kisebbségi pártok „állami pénzen folytatott szövetkezeti propagandáját", holott szerinte közismert, hogy a termelőszövetkezetek a mezőgazdasági termelés terén egyáltalán nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Lévay végül leszögezte, hogy a szabadságpárt ebben a kérdésben a kormánypártokétól „egészen ellentétes és ebben a vonatkozásban áthidalhatatlanul távol álló" álláspontot van.

A baloldali pártok képviselői közül elsőként Mód Aladár fejtette ki a törvényjavaslattal kapcsolatos véleményét. Azzal kezdte felszólalását, hogy a Magyar Kommunista Párt a politikai demokráciát összhangba kívánja hozni a gazdasági demokráciával. Majd elemezte a szövetkezeti mozgalom helyzetét, feltárta azokat az okokat, amelyek állandó feszültséget teremtenek a szövetkezeti mozgalomban, s végső fokon komolyan hátráltatják a szövetkezetek fejlődését. Mód Aladár arra is rámutatott, hogy a kisgazdapárt a szövetkezeti mozgalomban ugyanolyan sérelmi politikát folytat, mint egyéb téren, és „arányosítási" igényének a hátterében itt is azonos törekvések húzódnak meg. „Lehetetlen azonban fel nem ismerni — hangsúlyozta Mód —, hogy a személyi és pozícióharcokban itt is ugyanaz a demokrácia lényegét érintő jobboldali törekvés jut kifejezésre, amelynek célja a munkáspártok kiszorítása a demokrácia gazdasági és politikai vezetéséből."[106] A kom-

[104] A Nemzetgyűlés Naplója. IV. köt. 562. old.
[105] Uo. 539. old.
[106] Uo. 499. old.

munista képviselő vitába szállt a „politikamentes" szövetkezet és a „tiszta demokrácia" érvényesítését követelő véleményekkel is. Kimutatta, hogy pl. Kovács Imrének az a kísérlete, mellyel az MSZK-t — a paraszti érdekek védelme címén — a munkássággal és a munkáspártokkal szemben álló agrárpolitikai szervezetté kívánja formálni, akarva-akaratlanul is a tőke pozícióit erősíti. Lényegében megegyezik tehát a kisgazdapárti szövetkezeti szakemberek céljaival. Erdei Mihály, a másik kommunista képviselő, úgyszólván kizárólag a földművesszövetkezetekkel foglalkozott felszólalásában. A földművesszövetkezetek gazdasági nehézségeit elsősorban azzal magyarázta, hogy nem jutottak hozzá azokhoz a felszerelésekhez és javakhoz, amelyek a törvény értelmében megillették volna őket. Sőt, a Földművelésügyi Minisztérium a mintagazdaságok igényeire hivatkozva, nem egy helyen a már megszerzett és újjáépített épületektől, valamint egyéb vagyontárgyaktól is megfosztotta a földművesszövetkezeteket. Ezután arról beszélt, hogy a helyi „hatalmasságok" — a kisgazdapártra támaszkodva — milyen anyagi és erkölcsi károkat okoznak a földművesszövetkezeti mozgalomnak. A parasztpárti Mikita István szintén elsősorban a földművesszövetkezetek problémáit taglalta felszólalásában. Célzatosnak és a kisemberek érdekei ellen irányulónak minősítette azt a beállítást, mely szerint a szövetkezetek állami támogatása hátrányos helyzetbe hozná az egyéb vállalatokat és „tisztességtelen" versenyt szülne a szövetkezetek, valamint a magánkereskedelem között. Az előbb említettekkel kapcsolatosan tért ki Mikita azokra a bírálatokra is, amelyek azért marasztalták el a földművesszövetkezeteket, mert azok kisajátították a fogyasztási szövetkezetek feladatkörét. „Kétségtelen — mondta Mikita —, hogy a földművesszövetkezetek elsősorban nem erre a célra alakultak, nem erre hivatottak, de ki tilthatja meg ma Magyarországon, hogy a kisember ne gondoskodjék valamennyi gazdasági szükségletének a kielégítéséről."[107] Takács Ferenc szociáldemokrata képviselő is a földművesszövetkezetek mellett emelt szót és ezzel egyidejűleg határozottan elítélte Kerék Mihály felszólalásának idevonatkozó részét. De nem értett egyet azokkal sem, akik a földművesszövetkezetek gyenge vezetése miatt aggályoskodtak. „Nem lehet azon csodálkozni — hangsúlyozta Takács Ferenc —, hogy ilyen sötét és gonosz elnyomatás után a szegényparasztság most, amikor a földművesszövetkezetek ezreit kell megalakítania és vezetnie, nem tudja azonnal ezeket a szövetkezeteket helyesen és jól vezetni, mert nem rendelkezik azokkal az emberekkel, nem nevelhetett ki a saját soraiból olyan embereket, akik alkalmasak volnának ezeknek a szövetkezeteknek a vezetésére."[108] Végül azt követelte, hogy az állam az addiginál lényegesen jobban támogassa anyagilag, s főleg hitelekkel a földművesszövetkezeteket.

Halász Alfréd, a Szociáldemokrata Párt másik szónoka nem „han-

[107] A Nemzetgyűlés Naplója. IV. köt. 626. old.
[108] Uo. 613. old.

golva össze" felszólalását a kommunista képviselők mondanivalójával, mindenekelőtt azt igyekezett bebizonyítani, hogy az SZDP-nek minden erőfeszítése ellenére sem sikerült megakadályoznia a Hangya, „az egyetlen működő és országos hálózattal rendelkező szövetkezet" szétdarabolását. Halász ezt egyrészt azzal magyarázta, hogy az agrárpártok képviselői a felosztásnál abból a téves felfogásból indultak ki, hogy a termelők érdekei ellenkeznek a fogyasztók érdekeivel, másrészt döntően a politikai szempontjaikat kívánták érvényesíteni. A szociáldemokrata képviselő kifejtette véleményét a „politikus" és a „politikamentes" szövetkezet kérdésében is, ennek kapcsán elítélte Kerék Mihály „vádaskodásait". Farkas Ferenc jórészt ugyancsak a Hangya felosztása körüli problémákkal foglalkozott felszólalásában. A parasztpárti képviselő elismerte, hogy a Hangyát valójában minden párt a maga részére szerette volna megszerezni. Így tehát nem is igen adódott más lehetőség, mint a két központ létrehozása. Utalt arra is, hogy a pártok megállapodtak egymással abban is, hogy minden községben legyen egy olyan univerzális, általános szövetkezet, amely egyidejűleg több szövetkezeti központnak is tagja. „Itt van a lényeg és itt van a rosszhiszeműség, amelyet bizonyos oldalról állandóan tapasztalunk, amikor azt mondják — állapította meg Farkas Ferenc—, hogy a baloldal a parasztságtól egész egyszerűen el akarja orozni a Hangya Központot. Végre egyszer itt a parlamentben és az ország nyilvánossága előtt le kell szegezni, hogy ez rosszhiszemű és hazug beállítás."[109] Farkas felszólalásának további részében zömmel a szövetkezetek gazdasági problémáival foglalkozott és azt vizsgálta, hogy milyen feltételek mellett lehetne a szövetkezeti központok tevékenységét racionálisabbá tenni. Általában eléggé mértéktartó hangon és a baloldallal lojális szellemben beszélt a szövetkezeti mozgalomban mutatkozó politikai feszültségekről is. Lényegében abban összegezte mondanivalóját, hogy „végzetes félreértés a munkáspártok részéről, ha azt hiszik, hogy a parasztpárt szövetkezeti elgondolása bármilyen síkon szembekerülhet a munkásság szövetkezeti elgondolásával."[110]

Horváth János előadói minőségében, az általános vita lezárásaként, két lényeges, elvi jelentőségű megállapítást tett. A Hangya-problémát úgy ítélte meg, hogy azt „a magyar nép ítélete alá kell bocsátani", tehát alapjában véve csatlakozott a Kerék Mihály, s még inkább a Koszér Nándor által elmondottakhoz. De abban a tekintetben is a jobboldali táborral értett egyet, hogy mindazok a jelenségek, amelyek a pártokkal, a pártpolitikával „vonultak be" a szövetkezetekbe, ártottak a szövetkezeti mozgalomnak. A fentebbi megjegyzések deklaratív jellegűeknek tűntek, mert a nemzetgyűlés — bár többségi szavazattal —, de általánosságban elfogadta a szövetkezeti törvényjavaslatot.[111]

---

[109] A Nemzetgyűlés Naplója. IV. köt. 552. old.
[110] Uo. 557. old.
[111] Uo. 698. old.

A részletekbe menő vitában azonban ismét felszínre törtek a pártok közötti nézeteltérések, mégpedig elsőként ismét a 150. §-sal kapcsolatosan. Szirmai István az eredeti szöveg visszaállítását kérte, Pongrácz Tibor kisgazdapárti képviselő viszont a bizottsági módosítás fenntartása mellett foglalt állást. Rónai Sándor miniszter felszólalásában, Szirmai álláspontjához közelítve, azt ajánlotta, hogy „az egyenlő feltételek mellett előnyben kell részesíteni" kifejezés helyett a „meg kell bízni"-t vegyék fel a törvényjavaslat szövegébe. Erre Szirmai visszavonta indítványát és a nemzetgyűlés a 150. §-t a miniszter által ajánlott módosítással fogadta el. A 155. § esetében azonban a szociáldemokrata Kállai Sándor és Rónai miniszter hozzászólása ellenére sem sikerült a bizottság ülésén elfogadott szövegen változtatni. A kisgazdapárt ezúttal is érvényesítette parlamenti többségét és leszavazta a baloldaldi pártokat.[112]

De a kisgazdapárt „önálló" szereplése ezzel még korántsem ért véget. Koszér Nándor a törvényjavaslat 189. §-ának a bizottság ülésén elfogadott szövegét a következő szavak kíséretében kérte módosítani: „A 189. §-t illetően a 10. sortól kezdve a szöveg olyan módosítását javasolom, hogy a 2330/1946. M. E. sz. rendeletnek a Hangya szövetkezeti központot és a Hangyaipar Rt-ot érintő összes rendelkezéseit, továbbá a rendelet alapján a tárgyban tett összes eddigi intézkedések, valamint azok a rendelkezések, amelyek törvényben érintett kérdéseket szabályoznak, hatályon kívül helyeztessenek."[113] Rónai miniszter józan érveléssel, többek között arra való utalással is, hogy a kormányrendeletek esetleges megváltoztatását korábban mindig pártközi tanácskozások előzték meg, megpróbálta Koszért indítványa visszavonására rábírni. A miniszter erőfeszítései azonban hiábavalóknak bizonyultak, mert a meggyőzés szavai egyszerűen „megtörtek" a kisgazdapárti képviselő, illetőleg képviselők hajthatatlanságán. A kisgazdapárt — a szabadságpárttól támogatva — Koszér indítványát szavazta meg.[114] A szövetkezeti törvényjavaslat tehát — ebben a vonatkozásban — nem a pártközi megállapodásoknak megfelelően, hanem a kisgazdapárt „egyéni" elképzelései szerint emelkedett törvényerőre.

A kisgazdapárt valójában hónapok óta törekedett a Hangya és tagszövetkezetei megszerzésére, illetőleg a felettük való kizárólagos befolyásának a biztosítására. Nyílt szakításig azonban egyszer sem merték ezzel kapcsolatban az ellentéteket feszíteni, de a törvényjavaslat általános vitája már sejtette, hogy a Hangya ügyében ezúttal könnyen „robbantásra" kerülhet sor. Mégis bizonyos fokig meglepetést keltett az, hogy a kisgazdapárt puccsszerűen „mondja fel" a koalíciót. Az FKP a Hangya ügyében kiprovokált szavazást nem egyszerűen erőfitogtatásnak szánta, hanem elsősorban azt kívánta megakadályozni, hogy a mun-

[112] A Nemzetgyűlés Naplója. IV. köt. 764. old.
[113] Uo. 769. old.
[114] Uo. 779. old.

káspártok erőteljesebben benyomuljanak a faluba és hogy magát a szövetkezeti mozgalmat esetleg olyan útra tereljék, amely „veszélyeztetné" a paraszti magántulajdon sértetlenségét. Emellett természetesen az is szerepet játszott a kisgazdapárt fentebbi állásfoglalásában, hogy a Hangya kétségtelenül hatalmas vagyonáról, mint jelentős gazdasági tényezőről sem akart lemondani. A kisgazdapárt fellépésének egyébként kedvezett a Hangya-tagszövetkezetek tiltakozó mozgalma is, hiszen ezzel a paraszti közvélemény számottevő része fordult a Hangya-szövetkezetek felé. Ugyanakkor a kisgazdapárt az ilyen módon felkeltett „paraszti érdeklődés" mellett igazolhatta, hogy szilárdan kitart ígérete mellett, szavazói a jövőt tekintve is építhetnek a szavára. Ezenkívül az is megkönnyítette a kisgazdapárt számára a fellépést, hogy a baloldali pártok sem a törvényjavaslat előkészítése, sem a nemzetgyűlési vita során nem voltak olyan egységesek, mint ilyen esetekben egyébként lenni szoktak. Az előbbiek ellenére sem lehet azonban ebben az ügyben minden további nélkül a baloldal vereségéről beszélni. Hiszen a baloldali pártok — közös fellépésüknek köszönhetően — mégiscsak elérték, hogy olyan törvényalkotás szülessék, amely a korábbiakhoz képest jelentős előrehaladást biztosított a demokratikus szövetkezeti mozgalom megerősítése szempontjából. Igaz, a szövetkezeti mozgalom egységének kialakítását a kisgazdapártnak sikerült lelassítania, és döntően a további politikai küzdelmek kimenetelén múlott, hogy végül is a szövetkezeti mozgalom sorsát tekintve, Magyarországon a jobboldal vagy a baloldal lesz-e meghatározó tényező.

*

Alig két héttel a törvényjavaslat nemzetgyűlési vitája után a kisgazdapárt — a munkáspártok nyomásának engedve — beleegyezett a szövetkezeti törvény 155. §-ának a módosításába. S ennek végrehajtására azt az addig még nem alkalmazott törvényes formát választották, hogy a köztársasági elnök nem járult hozzá a szövetkezeti törvény változatlan formában történő kihirdetéséhez. Ezt követően Nagy Ferenc miniszterelnök előterjesztésére a nemzetgyűlés — szótöbbséggel — törölte a 155. §-nak az építőmunkásokra nézve sérelmes pontját.[115]

[115] Nagy Ferenc miniszterelnök az alábbi szavak kíséretében ismertette a köztársasági elnök átiratát: „A nemzetgyűlés 1946. évi december hó 13. napján tartott 80. ülésében elfogadott, a szövetkezetekről szóló törvényjavaslat kihirdetéséhez a köztársasági elnök úr hozzájárulását nem adta meg, mert a törvényjavaslat 155. §-a megszorító rendelkezést tartalmaz és kimondja, hogy »Képesítéshez kötött ipart, az építőiparok kivételével, a szövetkezet az 1922: XII. tc. 17. §-a alapján gyakorolhat«. A Magyar Köztársaság Elnöke az ország demokratikus átalakulásának és jövendő kiépítésének érdekében elengedhetetlenül szükségesnek tartja, hogy az ipari munkások körén belül létesítendő jogosítványok tekintetében különbség ne tétessék, és azért az ipari munkásság egy jelentékeny részére, az építőipari munkásokra sérelmesnek tartja, hogy azokat, illetve azok szövetkezeteit a hivatkozott törvényhelyben az egyébként az ipari munkás-

Ugyanakkor a kisgazdapárt még több hónapig ellenállt a törvény Hangyára vonatkozó részének a korábbi pártközi megállapodások szellemében történő „helyreigazításával" szemben. Az 1947. évi márciusi pártközi tanácskozások után a szövetkezeti törvény ismét a nemzetgyűlés elé került, ahol végül is már alapjában véve maradéktalanul érvényesültek a baloldal eredeti célkitűzései.[116] Ezzel szabaddá vált az út Magyarországon a demokratikus szövetkezeti mozgalom kibontakozása számára, amelynek egyik döntő feltételét — az egyetlen szövetkezeti központ létrehozását — az 1947: XI. tc. biztosította.

---

ságnak megadott jogokból kizárták. Ezért az 1946. I. tc. 9. §-ában biztosított jogánál fogva a kihirdetni kért törvényjavaslatot a miniszterelnök útján és ellenjegyzése mellett a magyar nemzetgyűlésnek azzal küldi vissza, hogy a 155. § fentebb említett megszorító rendelkezését, figyelembe véve a köztársasági elnök úr észrevételeit, tegyék újabb megfontolás tárgyává." (A Nemzetgyűlés Naplója. IV. köt. 934—935. old.)

[116] 1947: XI. tc. A szövetkezetekről. 1947. évi törvénycikkek. Franklin Társulat Kiadása Bp., é. n. 23—106. old.

SZÉKELY GÁBOR:

A KOMMUNISTA MOZGALOM ANTIFASISZTA TEVÉKENYSÉGÉRŐL AZ 1920-AS ÉVEK ELEJÉN

A nemzetközi kommunista mozgalom antifasiszta politikájának történetéről, különösen az antifasiszta népfrontpolitikáról számos feldolgozás jelent meg. Kevéssé ismert, ugyanakkor rendkívül érdekes és tanulságos az 1921—1923-as időszakban végbement folyamat, amelynek során első ízben kísérelték meg a fasizmus gazdasági és politikai jegyeinek és — ezzel párhuzamosan — a nemzetközi forradalmi szervezetek előtt álló elméleti és gyakorlati feladatoknak a meghatározását. A témát érintő történészek, mint E. Nolte, N. Poulantzas, Th. Pirker tagadják e folyamat létét; véleményük szerint a Kominternben csupán egyes vezető egyéniségek eszmefuttatásairól volt szó, és az azok nyomán született határozatoknak sem volt semmiféle gyakorlati eredménye.[1] A kommunista irodalom G. J. Zinovjevnek, Karl Radeknak és Amadeo Bordigának a IV. kongresszuson elhangzott, valamint Clara Zetkinnek és Radeknak a kibővített VB III. plénumán nagy figyelmet keltett beszédei elemzésére, a fasizmus meghatározásainak bemutatására szorítkozik. Felveti ugyanakkor annak igényét, hogy a kutatók a korabeli források behatóbb feldolgozásával ne csupán az egyes kongresszusokon és plénumokon elhangzottak, hanem a mindennapok rendszeres tevékenységét tükröző irat- és sajtóanyag tanulmányozása alapján tisztázzák, mi is történt valójában.[2]

Általában nem tartozik a vitatott kérdések közé az a tény, hogy elsőként a nemzetközi kommunista mozgalom figyelt fel a fasizmusra,

[1] *E. Nolte:* Theorien über den Faschismus. Kiepenhauer & Witsch, Köln, é. n. (Bevezető tanulmány.) 15—75. old.; *N. Poulantzas:* Faschismus und Diktatur. Die Kommunistische Internationale und der Faschismus. Trikont München, 1973. 58—65. old.; *Th. Pirker:* Komintern und Faschismus 1920-1940. Deutsche Verlags-Anstalt Stuttgart, 1965. 42—57. old.

[2] *E. Lewin:* Zur Faschismus-Analyse durch die Kommunistische Internationale (1922-1933). Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, 1970. 1. sz. 46—49. old.; *A. Agosti:* L'analisi del fascismo al IV Congresso dell' Internationale Comunista. Problemi del socialismo, 1972. 12. sz. 797—821. old.

mérte fel helyesen a fasiszta mozgalomban, majd Mussolini hatalomra jutását követően a fasiszta uralmi rendszerben rejlő veszélyeket. A fasizmus ugyanis elsősorban és már legkezdetlegesebb megjelenési formáiban is a munkásmozgalom ellen irányult. Ugyanakkor a rohamosztagok nem vették fel mindjárt az egész munkásmozgalommal szemben a harcot. Az első időszakban a legforradalmibb, legosztálytudatosabb munkások, a kommunisták és szervezeteik kerültek a fasiszták támadásainak össztüzébe, hogy azután már „nyugodtabb" körülmények között számolhassák fel a kompromisszumokra hajló szociáldemokrata munkáspártokat és a szakszervezeteket. Ez volt az oka annak, hogy az egyes országokban és a világszerte lezajló társadalmi folyamatokat tudományos szinten elemző nemzetközi kommunista mozgalom már az első, a fasizmusra valóban jellemző szervezetek megalakulásakor felismerte: a tőke Európa-szerte kibontakozott támadásán belül egy különleges jelenségről van szó. Ezt tükrözte már a Kominternek 1921 nyarán megtartott III. kongresszusán elfogadott taktikai határozat, amelyben a tőke támadása elleni védelmi harc feladatainak meghatározásakor külön kitértek a fasizmusra.[3] Ugyanakkor megállapítható, hogy egészen Mussolini hatalomra jutásáig a fasizmust lényegében olyan erőnek vélték, amely nem jelenthet veszélyt egy jól szervezett, egységes mozgalom számára. Ez volt az oka annak, hogy a hangsúlyt — néhány dokumentum kivételével — továbbra is általában a tőke támadásának visszaverésére és a kommunista pártok problémáinak megoldására helyezték. Akárcsak a szociáldemokrata, illetve a polgári liberális szervezetek, figyelmen kívül hagyták, irreálisnak ítélték a fasizmus hatalomra jutásának tényleges lehetőségét. Változásra a Komintern 1922. november 5-én — tehát néhány nappal a marcia su Roma-t követően — összeült IV. kongresszusán került sor. Ez a változás nem volt olyan látványos, mint az 1933-at követő — a stratégia és a taktika csupán részlegesen módosult. Többre azonban nem is volt szükség, hiszen a Kominternben ebben az időszakban, az 1921—1922-ben bekövetkezett stratégiai fordulat eredményeképpen, már a szekciók többsége az egységfront-taktika mellett állott.[4] Az antifasiszta politika szempontjából mégis fordulatról beszélhetünk, mivel ezen a kongresszuson már felmérték, hogy a fasizmus nem csupán egy reakciós, ellenforradalmi mozgalom, hanem a tőkés társadalmi rendszer újabb, a korábbiaknál veszélyesebb uralmi rendszere. Hangsúlyozták, hogy a fasizmus nemzetközi jelenség, amely elsősorban ugyan a munkásosztály, de ugyanakkor „a polgári demokrácia alapjai ellen is irányul".[5]

[3] A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó 1975. 79—80., 90., 96—97. old.

[4] Lásd *Székely Gábor:* A három internacionálé akcióegység-tárgyalásainak előzményei és a berlini konferencia, 1921—1922. Párttörténeti Közlemények, 1972. 3. sz. 156—184. old.

[5] A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. 149. old.

Tanulmányomban, amely egy készülő monográfia része, elsősorban a Komintern IV. és a Profintern II. kongresszusát követően tett antifasiszta szervezeti intézkedéseket kívánom ismertetni. E szervezeti intézkedések eredményeképpen 1923 márciusában létrejött a Háborús Veszély és a Fasizmus Elleni Akcióbizottság. Ezen intézkedések nyomán nem csupán a fasizmus elleni harc módszereinek formálódását kísérhetjük figyelemmel, hanem azt is, hogyan alakult a korabeli kommunista mozgalomnak a fasizmusról alkotott összképe, fasizmus-elmélete. Már e kezdeti kísérleteket tartalmazó forrásokból kitűnik, hogy a különböző szervezeti elképzelések mögött egyértelműen a Komintern IV. kongresszusán kialakult koncepciónak[6] megfelelő, az egész nemzetközi kommunista mozgalom koordinálására hivatott szervezet körvonalai bontakoztak ki.

*

A nemzetközi kommunista mozgalom antifasiszta tevékenysége olyan időszakban bontakozott ki, amelyben a forradalmi pártok és szervezetek megszilárdítása mellett nagy fontosságú feladat volt a mozgalom tömegkapcsolatainak és tömegbefolyásának növelése. Ezt tükrözték a Komintern egységfront-törekvései és a Profinternnek az egységes nemzeti szakszervezeti központok megóvására tett erőfeszítései. Az irányvonal a tőke támadásával szemben mozgósítható erők összefogása és az ehhez szükséges nemzeti és nemzetközi szervezeti keretek létrehozása volt. A fasizmus elleni harc e problémakörön belül különleges helyet foglalt el: nem csupán szervezeti kereteinek létrehozása volt a feladat, hanem magának a jelenségnek a további elemzése is. A mozgalom egy alakulóban levő, gyorsan változó erővel került szembe. A fasizmus nemcsak azt mutatta meg, hogy képes a hatalom meghódítására, hanem azt is, hogy az egyes országok viszonyaihoz alkalmazkodva, az osztály-erőviszonyok nemzetközi eltolódásával fenyeget. A Kominternben és a Profinternben 1922 decemberének elején (kongresszusaikat követően) egyaránt felvetették az antifasiszta harc kérdését; vizsgálták az egyes országokban kialakult helyzetet, keresték a megfelelő szervezeti kereteket. Ennek volt része a Profintern Végrehajtó Irodájától kiindult egyik próbálkozás is. A december 3-i ülésén javasolták, hogy a Profintern és a Komintern hozzon létre egy szakszervezeti albizottságot, amely „akcióprogramot" dolgozna ki. A meglehetősen általános megfogalmazásokat tartalmazó akcióprogram végül nem került nyilvánosságra, és az albizottság sem töltött be jelentősebb szerepet az antifasiszta harc feladatainak kimunkálásában.[7]

---

[6] E koncepció ismertetését lásd: A fasizmus történeti kérdéseiről. Vita. Párttörténeti Közlemények, 1971. 3. sz. 166—168. old.

[7] Az SZKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézetének Központi Pártarchívuma. (A továbbiakban CPA IML.) 534. f. 3. op. 24. őe. 18., 32—33. old.

A kommunista mozgalom valamennyi szervezete antifasiszta tevékenységének nemzetközi összehangolását és szervezeti kereteinek meghatározását végül is az 1922 decemberének második felében létrehozott Komintern és Profintern Akcióbizottsága elnevezésű csúcsszervezet valósította meg.[8]

Az első eredményeket az Akcióbizottság január 11-i ülésén összegezhették. Két dokumentum került az ülés napirendjére: egy kiáltványtervezet és a „Fasizmus Elleni Nemzetközi Harci Alap pénzgyűjtése és pénztára irányításának alapszabályzata".[9] Mindkét dokumentumot alapos előkészítő munka után fogadták el.

A kiáltvány elkészítésével még 1922 decemberében Mauro Scoccimarrót bízta meg az Akcióbizottság. Tervezetét azonban nem fogadták el. A január 9-i ülésen, Sz. A. Lozovszkij és August Enderle hozzászólását követően (mindketten úgy vélték, hogy a tervezet túlságosan általános) javasolták, hogy a dokumentum térjen ki a gyakorlati tennivalókra, és a fasizmus kérdésével szakszervezeti vonalon foglalkozó Pietro Tressót is vonják be a munkába.[10]

A január 11-i ülésen jóváhagyott kiáltvány meglehetősen nagy késéssel, január 29-én jelent meg az Inprekorrban. Ennek minden bizonnyal az a magyarázata, hogy előbb a csatlakozott szervezetekkel kívánták megismertetni e dokumentumot, és csak ez után döntöttek szélesebb körű publikálásáról.[11]

Az ülésen elfogadott kiáltvány a nemzetközi kommunista mozgalom első olyan dokumentumának tekinthető, amely a fasizmus általános meghatározása mellett a fasizmus elleni harc lehetőségeit és módszereit is elemezte. A dokumentum bevezető részében az olaszországi fasizmus rendszerét írták le, s különösen a munkásosztály helyzetében bekövetkezett változásokra hívták fel a figyelmet. Egyes kitételekből már megállapítható, hogy a fasizmust a korábbi hatalmi viszonyok megváltozásának, a hatalomnak a tőkés társadalom keretein belül végbement koncentrációjának tekintették: „A parlamentáris rendszer

---

[8] Az Akcióbizottság létrehozását a Profintern II. kongresszusán kezdeményezték. Célja elsősorban az volt, hogy megkönnyítsék az együttműködést a nem kommunista és általában a politikai tevékenységgel szemben fenntartásokkal élő szindikalista szervezetekkel, illetve az egységes szakszervezetek esetében a különféle csoportokkal. (A kongresszus határozatát közli: Die Organisationfrage auf dem 2. Kongress der Roten Gewerkschaftsinternationale. 1923. Verlag der RGI, Berlin 30. old.) A Komintern VB december elején készült tervezete alapján megszüntették a kölcsönös képviseletet a vezető szervekben, és ehelyett — a két internacionálé koordináló szerveként — hozták létre az Akcióbizottságot. (CPA IML. 534 f. 3. op. 24. őe. 39. old.)

[9] PI Archívum. 500. f. 16. őe. 5. old.

[10] CPA IML. 494. f. 1. op. 74. őe. 1. old. és PI Archívum. 500. f. 16/1. őe. 1. old.

[11] A kiáltványt a szekciók január 18-a körül kapták meg, amint az a Komintern VB Titkárságának január 18-i keltezésű körleveléből kitűnik. (E körlevélben röviden ismertetik a dokumentumot, egyben közlik, hogy azt a szervezetek „a mai postával kapják meg".) Inprekorr, 1923. január 24. 115—116. old.

megszűnt, a sajtószabadságot még a félliberális polgári sajtó számára is megsemmisítették, az egész törvényhozó, végrehajtó és irányító hatalom egy szűk, magát »Nagytanácsnak« nevező, Mussolini vezette klikk kezében összpontosul, amely egy százezres pretoriánus gárda segítségével tartja fenn magát."[12]

A kiáltvány második részében a fasizmust mint nemzetközi jelenséget határozták meg, hangsúlyozták tömegmozgalom jellegét, rámutattak tömegbázisának heterogén összetételére: „Valamennyi országban létezik egy, a háború következményeitől szenvedő, elkeseredett kispolgárság, amely a fasizmustól várja, természetesen hiába, bizonytalan egzisztenciális helyzetének rendezését és javulását. Továbbá van egy agrár- és egy ipari nagyburzsoázia, amely a fasizmust közvetlenül támogatja és államapparátusa útján segíti. Olaszországban is éppen ezen az alapon fejlődött és győzedelmeskedett a fasizmus." E leírást követően határozták meg a fasizmus funkcióját, osztályjellegét és helyét a kapitalizmus fejlődési folyamatában: „Az imperialista háború által felbomlasztott, egyensúlyát vesztett kapitalista gazdaság helyreállításának érdekében a nemzetközi burzsoázia a munkásosztálynak nemcsak létfeltételeit süllyeszti a nyomor és az éhség legvégső határáig, hanem igyekszik szétzúzni a lázadásnak a munkások tudatában és akaratában meglevő valamennyi feltételét és óhaját. Ezt a fasizmus által kívánják elérni, amely a tőke munkásellenes támadásával együtt, azzal szoros kapcsolatban alakult ki, és a kapitalizmus utolsó szakaszát képezi."

A fasizmus elleni harc szempontjából — mintegy a bevezetőben rögzített gondolatsor folytatásaként — fontos momentumként hangsúlyozták, hogy a „fasizmus nem a munkásosztály egyik vagy másik irányzata ellen harcol, hanem az egész munkásosztály ellen, mivel a burzsoázia csak valamennyi munkás intenzív kizsákmányolásában és teljes politikai elnyomásában találhatja meg a kapitalizmus helyreállításának lehetőségét".

A fasizmus specifikus, a kapitalista társadalom más uralmi formáitól eltérő vonásainak elemzésekor is ez a szempont került a figyelem középpontjába. E specifikus vonások közül elsőként a nacionalizmust, valamint a társadalom militarizálását és egy újabb világháborúra történő felkészítését említették. (Magát az imperialista háborút a hatalomra jutott fasizmus „legfontosabb programpontjának" ítélték.) Fontos szerepet töltött be a hatalom meghódítását még csak célul kitűző fasiszta mozgalom, és a már hatalmon levő fasiszta rendszer fogalmának megkülönböztetése. E megkülönböztetésre elsősorban az antifasiszta harc lehetséges taktikájának kidolgozásakor felmerült problémák következtében került sor. Lényege az a felismerés volt, hogy kedvezőbb körülmények között lehet a fasizmus ellen a hatalomra

[12] Inprekorr, 1923. január 29. 150. old.

jutása előtt fellépni.[13] A specifikus vonások közül a legrészletesebben és a legnyomatékosabban a fasizmus és a polgári demokrácia különbségéből következő eltérő lehetőségeket fejtették ki. Ezek alapján a fasizmus elleni harccal foglalkozó, a taktikai útmutatásokat tartalmazó részben — miután rámutattak arra, hogy a nemzetközi burzsoázia aktív vagy akár passzív ellenállása esetén nem következett volna be a fordulat Olaszországban, illetve nem maradhatna fenn a fasiszta rendszer — a tőkésországok munkásainak és parasztjainak általános feladataival kapcsolatban megállapították: „A fasiszta Olaszország teljes morális blokádjának megvalósítása érdekében valamennyi igaz elemet meg kell nyernetek magatok számára. Burzsoáziátoknak és kormányaitoknak meg kell mutatnotok akaratotok erejét, és minden eszközzel törekednetek kell a fasiszta állam elszigetelésére. Míg az olasz proletariátus nem szabadul meg a dühödt rombolás önkényétől, a burzsoázia hóhérainak gaztetteitől, addig valamennyi ország dolgozóinak készenlétben kell állniuk, és kérlelhetetlen harcot kell folytatniuk a fasiszta terrorért közvetlenül vagy közvetve felelősökkel szemben." Az antifasiszta harc kibontakoztatását az egységfrontban, „valamennyi munkás és paraszt megkülönböztetés nélküli" együttes harcában jelölték meg. A nemzetközi proletariátusnak és szövetségeseinek alapvető feladatát abban látták, hogy a fasiszták valamennyi akciójára, a fasiszta olasz állam valamennyi hivatalos lépésére tömeges tiltakozó megmozdulásokkal válaszoljanak, segítsék elő az olasz emigrációban az antifasiszta szervezkedést.

A kiáltvány következő részében bejelentették, hogy a Komintern és a Profintern „politikai, erkölcsi és anyagi szolidaritást" vállal a fasizmussal szembeszálló erőkkel, és támogatásukra létre fogja hozni a fasizmus elleni harci alapot, valamint az e harc irányításához szükséges szervet. Ezt követően hangsúlyozták: „Ezt a munkát azonban valamennyi politikai, szakszervezeti és szövetkezeti szervezetnek irányítania kell, és a fasiszta kísérletekkel szemben bármely országban fellépő szervezetek számára — e kísérletek elleni harc győzelme érdekében — a szükséges eszközöket megfelelő formában rendelkezésre kell bocsátani."[14]

A dokumentumnak ebből a részéből egyértelműen kitűnik, hogy a kommunista mozgalom a fasizmus elleni harc kibontakoztatásának érdekében ismét az egységfront lehető legszélesebb alkalmazását tartotta szükségesnek. A megváltozott körülmények hatására a mozgalom vezető szerveiben ismét reálisnak ítélték a munkásosztály különböző irányzatait képviselő nemzeti és nemzetközi szervezetek együttműködését, érintették a munkásosztály más rétegekkel való szövetségének

[13] A felhívásban fasiszta rendszernek egyértelműen csak Mussolini diktatúráját nevezték, más országokban, így Lengyelországban, Magyarországon és Németországban „fasiszta jelenségeket" említettek. (Uo.)

[14] Uo.

gondolatát. Ez, ha nem is közvetlen formában (a kiáltványban konkrétan nem említették, hogy egységfront-javaslatot fognak tenni más nemzetközi szervezeteknek), a Komintern IV. kongresszusán megerősített egységfront-tézisekben megfogalmazott irányvonal gyakorlati megvalósítása irányába mutatott.[15]

A kiáltványban vázolt elképzelések gyakorlati megvalósítását szolgáló első intézkedést a harci alap alapszabályzata tartalmazta. A szervezet létrehozásának gondolata a Profintern Végrehajtó Irodájának december 30-i ülésére nyúlik vissza, ahol Lozovszkij mint a 2. napirendi pont („Nemzetközi harc a fasizmus ellen") előadója javasolta egy nemzetközi segélyszervezet létrehozását.[16] A javaslat alapján az Ny. I. Buharin által előterjesztett határozattervezetet megvitatta, majd elfogadta a Komintern VB és a Profintern VI. január 3-i együttes ülése: a dokumentum első pontjában kimondták az alap megalakulását, 2. pontjában bejelentették, hogy a Komintern egy meghatározott összeget bocsát az alap rendelkezésére, a 3—4. pontban megbízták a Komintern és Profintern Akcióbizottságát a szervezet alapszabályzatának kidolgozásával, valamint egy kiáltvány megfogalmazásával a nemzetközi és az olasz fasizmus ellen, az 5. pontban felszólították a Komintern VB-t és a Profintern VI-t, hogy körlevélben tájékoztassák szervezeteiket a fasizmus elleni harc konkrét feladatairól, a 6. pontban bejelentették, hogy az Akcióbizottság levélben fogja felszólítani a Munkás- és Szocialista Internacionálét, valamint a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetséget a fasizmus elleni közös harcra.[17] Az Akcióbizottság már említett január 9-i ülésének 4. napirendi pontjaként megtárgyalták a határozatot és Enderlét, valamint Richard Schüllert bízták meg az alapszabályzat kidolgozásával.[18]

Az Inprekorrban publikált alapszabályzat első pontjában az alap kezdeményezőiként a Komintern VB és a Profintern VI. „egyik közös ülését" tüntették fel,[19] a 2—6. pontban az alap célját, létrehozásának módját és működésének alapelveit vázolták: a 2. pontban a kiáltványban már kifejtett elképzelés alapján bejelentették, hogy az alap a fasizmus ellen küzdő valamennyi erőnek segítséget kíván nyújtani, és legsürgetőbb feladatnak a „fasizmus ellen aktívan harcoló olasz munkásszervezetek" támogatását tekintik; a 3. pontban az anyagi

[15] Az egységfront-téziseket eredetileg a Komintern VB 1921. december 18-i ülésén fogadták el. A dokumentumban kifejtett taktika alapján (összefogás a tőke támadása ellen) vettek részt a kommunista mozgalom képviselői 1922 áprilisában a három internacionálé berlini konferenciáján. A konferenciát követő megbeszélések eredménytelensége, valamint a két reformista internacionálé egyesülési törekvései hatására a nemzetközi munkásszervezetek együttműködésének kérdése lekerült a napirendről. Bővebben lásd *A. Reisberg:* An den Quellen der Einheitsfrontpolitik. Dietz, Berlin 1971. 331—340., 427—430. old.

[16] CPA IML. 534. f. 3. op. 24. őe. 49. old.

[17] CPA IML. 495. f. 1. op. 74. őe. 1—2. old.

[18] PI Archívum. 16. f. 1. őe. 1. old.

[19] A január 3-i ülésre történik itt utalás.

eszközök gyűjtésének módját rögzítették: a csatlakozott szervezetek bocsássanak egy nagyobb összeget az alap rendelkezésére, szervezzenek nemzetközi gyűjtőakciókat a munkások körében, hangsúlyozva (4. pont): „A gyűjtésbe való bekapcsolódásra minden országban valamennyi munkásszervezetet fel kell szólítani."; az 5. pontban a szervezéssel kapcsolatos feladatokat jelölték meg: „A pénzgyűjtés megszervezésére mnden országban hozzanak létre egy bizottságot, amelyben a gyűjtésben részt vevő különböző irányzatokat képviselő munkásszervezetek egy-egy taggal képviseltessék magukat." Ez a bizottság állítsa össze a gyűjtési listákat és publikálja a gyűjtés eredményét (6. pont). A következő pontokban egy nemzetközi központ létrehozásáról intézkedtek: „7. A nemzetközi harci alap központja Berlinben van. E központot a gyűjtésben részt vevő különböző politikai és szakszervezeti internacionálék egy-egy képviselője fogja alkotni. A Központi Bizottság két főpénztárost, valamint revizorokat jelöl ki. Ezek feladata a pénz kezelése és a befolyt összegekről időszakonként a hivatalos elszámolási jelentések közzététele. 8. Az országos bizottságok az általuk összegyűjtött pénzt kötelesek a Központi Bizottságnak elküldeni. 9. A Központi Bizottság dönt a pénz felhasználásáról és célszerű elosztásáról."

A publikált anyagban a dokumentum szövegét követően bejelentették, hogy a Profintern 10 000 aranyrubelt (125 millió márkát) bocsát az alap rendelkezésére.[20]

Az eredeti tervezet és a nyilvánosságra került dokumentum között csupán egy lényegesebb eltérés van. A 7. pontban, a berlini Központi Bizottság összetételénél eredetileg nem szerepelt a „különféle internacionálék" kifejezés. Helyette az általánosabb „valamennyi irányzat" megfogalmazás volt található, akárcsak a kiáltványban.[21]

A két megfogalmazás közötti különbség az első pillantásra nem tűnik különösebben jelentősnek, hiszen mindkét esetben a munkásszervezetek nemzetközi összefogásának szükségességéről van szó. A korabeli kommunista mozgalom terminológiájának ismeretében azonban egyértelműen megállapítható, hogy egy igen lényeges probléma húzódik e különbség mögött, mégpedig az egységfront „alulról" és az egységfrontnak egy szélesebb, a nemzetközi munkásszervezetek közvetlen együttműködését is magába foglaló értelmezése. A dokumentumok jellegéből az a következtetés is levonható, hogy 1923. januárjának első napjaiban még nem foglaltak állást egyértelműen a nemzetközi munkásszervezetek együttműködése mellett. (Ugyanakkor nem tekinthető véletlennek, hogy az eredetileg bizalmas anyagként készült alapszabályzat tartalmazza a szélesebb egységfontra utaló megfogalmazást, míg az általánosabb jellegű kiáltvány csupán abban tér el a korábbi hasonló dokumentumoktól, hogy nem hangoztatja a szociáldemokrácia

[20] Inprekorr, 1923. január 29. 149—150. old.
[21] CPA IML. 542. f. 1. őe. 1. old.

elleni harc szükségességének tételét.) Az Akcióbizottság dokumentumai közül a berlini bizottság számára készült „Harc a fasizmus ellen. Utasítás a Berlinbe küldendő Központi Bizottság számára" című határozat az, amely már nem csupán jelzi, hanem konkrétan is megfogalmazza a különféle irányzatok nemzetközi együttműködésének szükségességét.

Az Utasítás tervezetét még január folyamán kezdték tárgyalni,[22] a teljes dokumentum vitájára azonban csak a február 6-i ülésen került sor.

A tervezet 1. pontjában megfogalmazott állásfoglalásból egyértelműen kitűnik, hogy a kommunista mozgalom igen széles összefogást kíván kezdeményezni. Ennek megvalósítása érdekében, bármennyire tisztában voltak is a konkrét antifasiszta akciók nemzetközi méretű megindításának sürgető voltával, a kommunistákkal szemben bizalmatlan szervezetek várható fenntartásait figyelembe véve úgy döntöttek, hogy a Harci Alapot nem alakítják meg. Ezzel kívánták elérni, hogy az együttműködésre hajló szervezeteknek ne egy már működő kommunista szervezetbe kelljen bekapcsolódniuk, hanem maguk is aktív részesei legyenek az alap létrejöttének: „A három elvtárs (a Komintern, a Profintern és a Kommunista Ifjúsági Internacionálé képviselőiről van szó — *Sz. G.*) addig ideiglenes bizottságot alkot, amíg megállapíthatóvá válik, hogy a fasizmus elleni harcba és a Harci Alap *létrehozásába* (az én kiemelésem — *Sz. G.*) mely nem zetközi szervezetek kívánnak bekapcsolódni és ennek alapján a Központi Bizottság összetétele meghatározható lesz."[23]

Az ideiglenes bizottság feladatainak meghatározásakor, az antifasiszta alappal foglalkozó korábbi határozatoktól eltérően, nem csupán a gyűjtéssel kapcsolatos feladatokat elemezték, hanem e problémakörön túl, lényegében összefoglalták és konkretizálták az antifasiszta harc általános irányelveit is. E rész az Utasítás szervezeti kérdésekkel foglalkozó pontjaiban található.

A berlini bizottság összetételét és felépítését meghatározó 1. pontban kifejtettek alapján javasolták, hogy az egyes országokban hozzanak létre nemzeti bizottságokat, amelyek egy-egy titkár irányításával szerveznék a különböző irányzatot képviselő munkásszervezetek antifasiszta harcát.

A nemzeti bizottságok létrehozásának előfeltételeit tárgyaló 2. pontban található a dokumentum egyik legfigyelemreméltóbb és a taktika változását igen világosan jelző része: felszólították a berlini bizottsá-

[22] Az Akcióbizottság január 18-i ülésén a tervezet elkészítésével a kiáltvány megfogalmazásában részt vett Enderlét, valamint Pjatnyickijt bízták meg. (Az ülés jegyzőkönyve nem ismeretes, időpontjára és részben napirendjére a korábbi, illetve későbbi üléseken elhangzottakból lehet következtetni.)

[23] A Komintern részéről Zetkint, a Kommunista Ifjúsági Internacionálé részéről Walter Schulzot jelölték. A Profintern képviselőjét nem nevezték meg. (CPA IML. 534. f. 3. op. 50. őe. 47. old.)

got, hogy „forduljon levéllel a többi munkásinternacionáléhoz, s kérje fel őket a fasizmus elleni harcban, illetve a pénzgyűjtésben való részvételre".[24]

A 3. pontban a részfeladatokat határozták meg: „A Központi Bizottságnak a lehető legrövidebb időn belül széles körű fasizmusellenes propagandát kell kibontakoztatni és azt következetesen irányítani. Ehhez a bizottságnak gyűjtenie kell a jelentéseket az egyes országokban, különösen az Olaszországban tevékenykedő fasiszta mozgalom céljairól, harci formáiról és gaztetteiről, gondoskodnia kell e jelentések publikálásáról és a nemzetközi proletariátus közötti terjesztéséről. Ennek megvalósítására az egyes országos szervezeteket meghatározott utasításokkal kell ellátni tüntetések, bojkott stb. szervezésével, valamint indítványokkal és tervezetekkel, a munkáspártok parlamenti interpellációs javaslatainak kidolgozásával kapcsolatban."[25]

A különleges intézkedéseket tartalmazó 4. pontban — az 1. pontban kifejtett alapelveknek megfelelően — hangsúlyozták, hogy a berlini bizottság „szervezetileg teljes mértékben független a Kominterntől és a Profinterntől."[26]

Az Akcióbizottság ülésén kibontakozott vita nem érintette a dokumentum elvi szempontból lényeges részét, azaz az egységfrontpolitika tágabb értelmezésének szükségességét. Nézeteltérésekre az antifasiszta harc súlypontjának megítélésével kapcsolatban került sor. Az ülés résztvevői (Lozovszkij, O. W. Kuusinen, J. A. Pjatnyickij, Tresso, Antonio Gramsci, Schüller, Enderle) végül is a Komintern VB-t hatalmazták fel a vita eldöntésére.[27]

Február 11-én került sor a Komintern VB ülésére, amelyen kizárólag az antifasiszta harccal összefüggő kérdéseket tárgyalták. Ez az ülés tulajdonképpen a három nemzetközi kommunista szervezet vezetőinek tanácskozása volt. A megbeszélésen részt vett a Komintern (Zinovjev, Buharin, Pjatnyickij, Radek, Kuusinen), a Profintern (Lozovszkij, Andres Nin, Tresso, Enderle) legszűkebb vezetősége, valamint a Kommunista Ifjúsági Internacionálé egyik vezetője (Schüller).[28]

[24] Uo. 48. old.

[25] Uo. 48—49. old. — Az információs anyagok publikálására 1923 augusztusáig az Inprekorr hasábjain került sor. 1923 augusztusában jelent meg a Chronik des Faschismus című lap, amely már kizárólag e témával foglalkozott.

[26] Uo. 49. old.

[27] A határozatban meglehetősen egyoldalúan fogalmazták meg a két álláspontot: „a Harci Alap és a Központi Bizottság kizárólag az *olaszországi*, vagy a *valamennyi országban* jelentkező fasizmus ellen irányuljon". Az ülések jegyzőkönyvéből ugyanakkor kitűnik, hogy a nézeteltérések nem voltak ilyen alapvetőek. Míg a több országban szervezett akciók mellett érvelő Pjatnyickij a nemzetközi antifasiszta harc keretében javasolta az olaszországi fasizmus elleni fellépést, addig Gramsci és Lozovszkij, figyelembe véve a rendelkezésre álló eszközök és lehetőségek korlátozottságát, elsősorban az olaszországi fasizmus elleni harc megindítását sürgették. (Uo. 12. old.; 495. f. 1. op. 74. őe. 3—28. old. alapján.)

[28] Az említetteken kívül jelen volt még Jacques Doriot, Jules Duret, Gramsci,

Az ülés első napirendi pontjaként tárgyalták a fasizmus elleni harc nemzetközi feladatait, amelyeket az antifasiszta alap, illetve az ezt irányító berlini bizottság tevékenységének keretében kívántak kibontakoztatni. A napirend bevezetőjét Enderle tartotta. Beszámolt az Akcióbizottság január 9. és 11. üléséről, ismertette az Irányelvek, az Alapszabályzat és a Kiáltvány alapelveit, majd a február 6-i ülésen elfogadott határozat alapján röviden összefoglalta a berlini Központi Bizottsággal kapcsolatos vitát: „Abban egyetértettünk, hogy a bizottság székhelye Berlin legyen, mégpedig azért, mert más internacionálékat is — a reformistákat stb. — fel kívánunk kérni a közreműködésre. Vita tárgyát képezi azonban az a kérdés, hogy a bizottság tevékenysége, általában az egész mozgalom és a pénzgyűjtés kizárólag az olasz fasizmus vagy a nemzetközi fasizmus ellen irányuljon-e."[29] Ezt követően Enderle saját álláspontját fejtette ki, amely szerint célszerűbb lenne az antifasiszta harc súlypontját a nemzetközi akciókra helyezni, mivel ezek nagyobb lehetőséget nyújtanak a széles néptömegek mozgósítására.

Enderlét követően Gramsci szólalt fel. Az Olaszországban kialakult súlyos helyzetre hivatkozva ellenezte a „nemzetközi irányvonal" képviselőinek álláspontját, konkrét akciók megindítását sürgette. Gramsci mellett érvelt Lozovszkij is, aki az olaszországi fasizmusban rejlő közvetlen fenyegetésekre hívta fel a figyelmet. Pjatnyickij a nemzetközi akciók szükségességét hangsúlyozta felszólalásában, s különösen a szervezetlen munkások bevonására hívta fel a figyelmet: „Nem tudom, lehetséges lesz-e a II. és a Kétésfeles Internacionálé bevonása ebbe a harcba — mondotta —, valószínűleg nem fognak együttműködni. A bizottságoknak azonban valamennyi országban be kell vonniuk a szervezetlen munkásokat."[30]

A vitában felszólalók álláspontjuk védelme érdekében meglehetősen szélsőségesen érveltek. Egyes megfogalmazásokból már-már úgy tűnt, a vita tárgyát tulajdonképpen az képezi, hogy a fasizmust egyesek csak olasz, mások nemzetközi jelenségnek tekintik. Az antifasiszta harc nemzetközi jellege mellett kardoskodók igyekeztek egyoldalúnak beállítani az ellenvéleményt képviselők álláspontját, míg ez utóbbiak a fasizmus nemzetközi jellegét hangsúlyozók megfogalmazásaiban azt vélték felfedezni, hogy azok tagadják a fasizmusnak a tőke támadása más formáihoz képest eltérő jellegét. Az elhangzottak alapján azonban megállapítható, hogy e feltételezések mindkét fél részéről alaptalanok

Edwin Hoernle, Bretislav Hula, Arthur MacManus (Komintern VB), valamint meghívottként J. M. Jaroszlavszkij és Vuja Vujovic. A Komintern VB és a kommunista mozgalom más nemzetközi vezető szerveinek ülésein általában nem vett részt a testületek teljes tagsága, mivel közülük többen az egyes országokban tevékenykedő kommunista pártok, illetve más szervezetek vezetői voltak. (CPA IML. 495. f. 1. op. 74. őe. 3. old.)

[29] Uo. 9. old.

[30] Uo. 11. old.

voltak. A vitát azonban mégsem egy egyszerű félreértés váltotta ki, hanem az egységfront céljának kétféle értelmezése. Ez lényegében azt jelentette, hogy míg a felszólalók egy része az egységfrontot közvetlenül a proletárdiktatúrára történő felkészülés stratégiai célkitűzésének rendelte alá, addig az olaszországi fasizmus elleni harc elsődlegessége mellett érvelők az egységfront sajátos, antifasiszta akcióegység tartalmú változatának kimunkálását és alkalmazását ítélték szükségesnek. Ennek az akcióegységnek a célja a fasizmus leküzdése volt.[31]

A vita lényegében Zinovjev felszólalásával ért véget, aki kifejtette, hogy bár a fasizmus nemzetközi jelenség, a tőke támadásának egyik formája, az ellene folytatott harc kibontakoztatása leghatásosabban mégis az olaszországi fasizmus elleni nemzetközi fellépés útján érhető el. Felhívta a figyelmet arra, hogy a túl általánosan megfogalmazott programok, a nem elég konkrétan meghatározott akciók nem biztosíthatják a kívánt eredményt. Zinovjev nem fogalmazott olyan kategorikusan felszólalásában (az olasz fasizmus elleni harc „előtérbe helyezése" kifejezést használta), mint Lozovszkij vagy Gramsci, ennek azonban, mint ahogyan az a határozatból kitűnik, csak taktikai jelentősége volt.[32]

A fasizmus elleni harc jellegéről kibontakozott vitát követően elfogadott határozatba végül is, a Zinovjev által használt kifejezéssel ellentétben, a következő megfogalmazás került: „Az akció speciálisan az olaszországi fasizmus ellen irányul."[33]

A vitából, majd az ülés végén elfogadott szűkszavú határozatból megállapítható, hogy a kommunista mozgalom vezetői a nemzetközi antifasiszta harcot egy konkrét veszély, az olasz fasizmus elleni akciók alapján kívánták kibontakoztatni. Elvi szempontból ez az állásfoglalás egyet jelentett a stratégiai célkitűzés bővülésével: felismerték, hogy a fasizmusnak a felszámolása elengedhetetlen előfeltétele a forradalmi mozgalom fejlődésének, a *felkészülés stratégiájának*, azaz a proletárdiktatúráért vívott közvetlen harc *előkészítésének*, és nem feltétlenül magának e harcnak a *része*. Az antifasiszta politika helyének és szerepének pontosabb meghatározása lehetővé tette az egységfront kiterjesztését olyan pártokra, szervezetekre és politikailag rendszerint passzív tömegekre, amelyeknek általában közömbösek voltak a kommunista mozgalom végső céljai, így az adott időszakban a proletárdiktatúráért folytatott közvetlen harc is.

---

[31] Meg kell azonban jegyezni, hogy Gramsci álláspontját nem a fentebb kifejtett elképzelések motiválták. Rövid hozzászólásából is kitűnik — ami egyébként az ő helyzetében teljesen természetes volt —, hogy elsősorban az olasz munkásmozgalom közvetlen érdekeit igyekezett képviselni. Általános koncepciója ebben az időben közelebb állt még a Bordiga képviselte elzárkózó irányvonalhoz, mint a Kominternben már elfogadott új stratégiához. — *P. Spriano:* Storia del Partito comunista italiano. I. Da Bordiga a Gramsci. Giulio Einandi editore, h. n. é. n. 279. old.

[32] CPA IML. 495. f. 1. op. 80. őe. 13—14. old.

[33] Uo. 1. old.

E vita lezárulását követően az antifasiszta alap és a berlini bizottság konkrét feladataival összefüggő problémák kerültek napirendre, bár egyes felszólalók a kommunista pártok szükséges taktikai lépéseit fejtegették.[34] A megbeszélés középpontjába a lehetőségek és az eddig elért eredmények elemzése került.

Az információs tevékenység javításának lehetőségeiről szólott többek között Radek. Felhívta a figyelmet arra, hogy a Komintern szintén Berlinben működő Információs és Statisztikai Részlege már régóta gyűjti a fasizmussal foglalkozó anyagokat. Javasolta, hogy az ott dolgozó olasz referenst vonják be a munkába.[35]

Buharin is elsősorban a már meglevő lehetőségek jobb kihasználását sürgette. Megemlítette, hogy már komoly munka folyik az olaszországi fasizmus és a más országokban tevékenykedő fasiszta mozgalmak elemzésével.[36]

Az ülés végén a berlini bizottsággal kapcsolatos személyi problémákat beszélték meg. A javaslatok konkrétan tükrözték az erre vonatkozó elképzeléseket.

Kuusinen felszólalásában hangsúlyozta: óvakodni kell attól, hogy a bizottság teljesen kommunista jellegű legyen, mert ez tevékenységének leszűkülését vonná maga után, és a mozgalom elszigetelődéséhez vezetne. Ezt figyelembe véve javasolta, hogy az ideiglenes bizottság vezetésével Zetkint bízzák meg. Zinovjev egyetértett a javaslattal, de Zetkin sokrétű tevékenysége és egészségi állapota miatt célszerűbbnek ítélte, ha a gyakorlati teendők ellátásával Henryk Waleckit vagy Eberleint bíznák meg, és Zetkin csak mint tiszteletbeli elnök venne részt a bizottság tevékenységében.[37] Lozovszkij, kapcsolódva a Kuusinen által mondottakhoz, célszerűnek vélte, hogy már az ideiglenes berlini bizottságba is vonjanak be nem kommunista tagokat: „Kívánatos, hogy egy

[34] Hoernle például foglalkozott hozzászólásában az egyes kommunista pártok információs tevékenységével és fegyveres osztagainak kérdésével. (Uo. 15. old.)

[35] Uo. 17. old. — A részleget Varga Jenő vezette, ezért a dokumentumokban általában Varga Iroda néven említik. Rendszeres, különböző tematikájú összeállításaik 1921 második felétől jelentek meg. A nemzetközi helyzettel, a munkásmozgalom általános problémáival foglalkozó, valamint az egyes országokban lezajlott eseményeket dokumentáló anyagaik elsősorban sajtó- és könyvészeti anyagok alapján készültek. A szóban forgó munkatárs — Radek nem említette nevét — Sas Gyula volt, aki a Tanácsköztársaság leverését követően Ausztriába emigrált, majd 1920-ban Olaszországban telepedett le. 1921 végén utazott Berlinbe, ahol bekapcsolódott a Varga Iroda tevékenységébe. Az olaszországi fasizmussal foglalkozó írásait Giulio Aquila néven publikálta.

[36] Buharin konkrétan említette az N. L. Mescserjakov vezetésével folyó munkát, amelynek eredményeképpen 1923 elején két tanulmánykötet is napvilágot látott: Fasizm v Italii. Goszizdat, Moszkva—Petrograd 1923. 100 p.; Miravoj fasizm. Goszizdat, Moszkva—Petrograd 1923. 295 p.

[37] A vita során felmerült Radek neve, aki azonban számtalan bizottságban viselt funkciójára hivatkozva kérte, hogy ne vonják be ebbe a munkába. Radek jelentős szerepet játszott az 1921—1922-es egységfront-kísérletek elvi megalapozásában és gyakorlati megvalósításában. Ebben az időben azonban elsősorban a német kommunista mozgalom problémáival foglalkozott. (Uo. 19. old.)

ilyen formát találjunk. Van három képviselőnk (a Komintern, a Profintern és a Kommunista Ifjúsági Internacionálé képviselőire gondol itt Lozovszkij — *Sz. G.*), akiket megbízhatunk azzal, hogy olyan emberekhez, mint Barbusse és Shaw, intézzenek körlevelet bekapcsolódásuk érdekében."[38]

A berlini Központi Bizottsággal kapcsolatos határozatban az elnöki tisztség ellátásával végül is Zetkint bízták meg. A bizottság tagjai Henryk Walecki (Komintern), Reinhardt (Profintern) és Schulz (Kommunista Ifjúsági Internacionálé) lettek. A Központi Bizottság működési szabályzataként az Akcióbizottság által kidolgozott Utasítást hagyták jóvá.[39]

Az ülés második napirendi pontjaként a „Fasizmus elleni harc irányelvei" című dokumentum jóváhagyására került sor. E dokumentum — mintegy kiegészítve az antifasiszta harc nemzetközi összehangolását, illetve kezdeményezését tartalmazó határozatokat — *az egyes kommunista pártok és szervezetek* közvetlen feladatait kívánta összefoglalni. Keletkezése, majd elfogadása önmagában is arról tanúskodik, hogy a berlini Központi Bizottságot, valamint az antifasiszta alapot az egész antifasiszta mozgalom vezető szerveként kívánták létrehozni, biztosítva „párton kívüliségét". Ez utóbbi szükségessé tette, hogy a forradalmi mozgalom külön is kidolgozza antifasiszta tevékenységének taktikáját. A kommunista pártok közvetlen és az egységfront-szervezetek sajátos feladatainak határozott különválasztása mellett szóltak a korábbi hasonló irányú kísérletek tapasztalatai, a munkásmozgalom reformista irányzatának képviselői ugyanis arra hivatkozva utasították el a kommunista mozgalom nemzetközi egységfront-törekvéseit, hogy ez a politika nem más, mint a kommunista pártok és szervezetek tevékenységi körét bővítő „manőver".

A dokumentum első pontjában a fasizmus és a fasizmus elleni harc általános jellemzését fogalmazták meg: „1. A fasizmusnak mint a reakció különleges megjelenési formájának a fenyegető és egyre inkább terjedő veszélye szükségessé teszi harci módszereink pontosítását és különösen a kommunista pártok energikus harcát. A fasizmus elleni harc különösen figyelmet érdemel, bár nem választható el a tőke támadásának más szervezett formái elleni harctól, és a fasizmus ellen folytatott harc is csak az általános küzdelem keretében lehetséges. E harc célja, sokoldalú jellege szükségessé teszi a proletariátus rendelkezésére álló valamennyi eszköz igénybevételét: a proletariátusnak ki kell vívnia a fasizmus ellen küzdő és a munkásokat felfegyverző munkáskormány útján a hatalmi pozíciókat, s azok birtokában meg kell fosztania a fasizmust talajától, szerveznie kell a közvetlen védelmi harcot, és e védelmi harcon túlmenően szét kell zúznia a fasizmust.

Ahhoz, hogy sikert érhessünk el, a kommunista pártoknak különösen

[38] CPA IML. 495. f. 1. op. 80. őe. 19. old.
[39] Uo. 1. old.

azokban az országokban kell aktívan és határozottan fellépniük, ahol a fasizmus még kezdeti stádiumban van."[40]

A határozat 2. pontjában a hatalomért küzdő fasiszta mozgalom elleni harc feladatait elemezték: „A kommunista pártoknak és a vörös szakszervezeteknek, különösen ott, ahol a fasizmus először bukkan fel, a fasisztákkal szemben már a kezdet kezdetén az elutasítás és az ellenszenv általános légkörét kell megteremteniük — és nem csupán a proletariátus, hanem a széles néptömegek, azaz a szegényparasztság és a kispolgárság körében is. Emellett fáradhatatlan felvilágosító munkát kell végezniük a fasizmus ellen, rá kell mutatniuk a fasizmus veszélyességére, a lehető legalaposabban tájékoztatni kell a közvéleményt a fasizmus gaztetteiről."[41] Felhívták a figyelmet arra, hogy míg a kommunista pártok eddig még nem sokat tettek a tömegek széles körű tájékoztatása érdekében, a fasiszták és általában az uralkodó osztályok már régóta eredményesen használják ki a propagandában és az agitációban rejlő lehetőségeket a proletariátus elleni harcban.

A kommunista mozgalom vezető szerveiben elfogadott irányvonalnak megfelelően határozták meg az antifasiszta akciók tartalmát és szervezeti kereteit: „A fasizmus elleni harcban különösen fontos az olaszországi rémuralom elleni felvilágosító kampány és harc. Olyan kampányra van szükség, amelynek keretében tüntetésekre és tiltakozó gyűlésekre kerül sor. Valamennyi munkás-szakszervezeti, üzemi tanácsi stb. gyűlésen tiltakozó határozatokat kell indítványozni. Az elkövetkező időszakban valamennyi országban egységes interpellációkat kell beterjeszteni a parlamentekben, amelyekben követelni kell a fasiszta Olaszországgal fenntartott kapcsolatok megszakítását."[42] (Az itt felsorolt lehetőségek közül a későbbiekben különösen az üzemi tanácsok mozgalmát sikerült bevonni az antifasiszta harcba, amelynek első kiemelkedő jelentőségű eseménye a Rajna-Westfaliai Üzemi Tanácsok 23-as Választmánya által kezdeményezett nemzetközi konferencia volt.)[43]

A dokumentum 3. pontjában a fasizmuson belül jelentkező eszmeáramlatokat és a tömegekre gyakorolt hatásukat elemezték. Ezzel kapcsolatban megállapították: „A fasizmus szociális demagógiája elleni harcnak igen nagy jelentősége van. E szociális demagógia a legkülönfélébb formákban jelentkezik: nacionalizmus, antiszemitizmus, nemzeti szocializmus, a munkások és alkalmazottak érdekeiért való fellépés, fasiszta gazdasági és szakszervezeti szövetségek, fellépés a háborús rokkantak stb. érdekében. A fasizmus nem csupán a kispolgársághoz fordul, hanem a proletariátusnak ahhoz a jelentős részéhez is,

---

[40] CPA IML. 542. f. 1. őe. 61. old.
[41] Uo. 61—62. old.
[42] Uo. 62. old.
[43] A konferenciára Frankfurt am Mainban került sor 1923. március 17—21-én. (Inprekorr, 1923. március 23. /Különszám./)

amely a szociáldemokrácia csődje következtében kiábrándult a helyzetét megváltoztató aktív megoldásokból. A kommunista pártok és a vörös szakszervezetek aktív harcára van szükség ahhoz, hogy le lehessen küzdeni a fasizmusnak ezt az oldalát — harcra azoknak a rétegeknek az érdekeiért, amelyeket a fasizmus általában felkarol. Ezért megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a munkanélküliek, a háborús rokkantak, a tisztviselők, a mezőgazdasági munkások és főként az elmaradott (mint például a kikötői) munkások közötti munkára, akik könnyen a fasizmus eszközeivé válhatnak."[44] A fasizmuson belül jelentkező különféle eszmeáramlatok közül a nacionalizmus és az ellene vívandó harc helyes megítélésének fontosságát hangsúlyozták: „A kommunista pártoknak és a vörös szakszervezeteknek azt is meg kell érteniük, hogy tekintettel legyenek a nemzeti érzelmekre, amelyek ma még élnek a kispolgárság, az elszegényedett vidéki lakosság és a munkásság széles rétegeinek körében (különösen a versailles-i békeszerződés által sújtott országokban). Ennek során rá kell mutatniuk arra, hogy csak a munkásosztály, a kommunista pártok és a vörös forradalmi szakszervezetek harca jelenthet menekvést a külföldi imperializmus elnyomásával és a burzsoázia újabb háborús kalandjaival szemben, amelyek az országot szörnyű nyomorba döntik."[45]

A fasizmus szociális demagógiájával foglalkozó részekből is megállapítható az a törekvés, hogy igyekeztek különbséget tenni a fasizmus lényegi, tehát elsődleges, valamint csupán jelenség szintjén megnyilvánuló vonásai között. Magát a szociális demagógiát a fasizmus szerves részének, alapvető jellemzőjének tekintették, bár utaltak arra, hogy nem kizárólag a fasizmus él ennek lehetőségeivel. A szociális demagógia *tartalmi* vonatkozásait illetően azonban már, amint az a nacionalizmussal foglalkozó részből egyértelműen kitűnik, igen differenciált megközelítést tartottak szükségesnek. Felhívták a figyelmet arra, hogy e jelenségek nem kötődnek szorosan a fasizmushoz — a társadalmi rend, a tőkés társadalom ellentmondásainak megjelenési formái. Lényegében ez az oka annak, hogy a kommunista mozgalom a fasizmus módszereit leleplező felvilágosító munkát tartotta a legfontosabbnak. Ebből az irányvonalból egyben következik az is, hogy az antifasiszta harc sikere szempontjából nem tekintették elengedhetetlen előfeltételnek a polgári társadalomra általánosan jellemző eszmeáramlatok felszámolását, ezt egy későbbi időszak feladatai közé sorolták.

A dokumentum 4. pontjában az antifasiszta harc szervezeti problémáit foglalták össze. A bevezető sorokban elsősorban a harc védelmi jellegét hangsúlyozták: „Igen nagy jelentősége van annak, hogy a proletariátus forradalmi szervezetei taktikájukkal már kezdettől fogva kialakítsák a munkástömegekben azt a meggyőződést, hogy nem ők váltották ki önkényes módon a véres harcot, és nem ők kezdeményez-

[44] CPA IML. 542. f. 1. őe. 62—63. old.
[45] Uo. 63. old.

ték a rémuralmat. Harcukkal a dolgozó nép életét és elemi jogait védelmezik a fasizmussal szemben. Ez azonban nem gátolhatja, hogy a kommunista pártok és a vörös szakszervezetek kezdettől fogva rámutassanak arra, hogy nem fogják tűrni a fasizmus terjedését és támadásait. A fasizmus támadására direkt ellencsapásokkal kell válaszolniuk. A pártoknak azonban nem egyedül kell szembeszállniuk a fasizmussal, hanem kezdettől fogva az egész munkásságot fel kell szólítaniuk az egységfrontra. A fasiszta rohamosztagok támadásaival szemben nem kis rohamosztagok ellencsapásait, hanem az egész proletariátus védelmi harcát kell szembeállítaniuk."

Az antifasiszta harc szervezeti formáival kapcsolatos elképzeléseket tartalmazó részben is felbukkan azonban egy utalás, amely a munkásegységnél szélesebb összefogás elképzelését fogalmazza meg: „A kommunista pártoknak a munkásosztályban ki kell alakítaniuk azt a meggyőződést, hogy az ellenállás és a harcképes szervezetek létrehozása szükségszerű. Ahol már léteznek általános proletár harci szervezetek (mint amilyen annak idején Olaszországban az Arditi del popolo volt, vagy Ausztriában az Ordner-szervezetek), ott a kommunista pártoknak és a vörös szakszervezeteknek részt kell venniük e szervezetekben. Ahol még nincsenek, ott követelniük kell létrehozásukat a harci egységfront alapján."[46] Az Arditi del popolo (Népi Rohamosztagok) ilyen összefüggésben történt említése azt mutatja: a kommunista mozgalom vezető szervei kívánatosnak tartották, hogy a forradalmi szervezetek kapcsolódjanak be a munkásokon kívül más rétegeket is képviselő antifasiszta egységszervezetekbe. (Az állásfoglalás alapját a Kominternben 1921 végén, 1922 elején lezajlott vita tanulságai képezték, amelynek során végül is elmarasztalták az olasz pártvezetőségnek a Népi Rohamosztagokkal kapcsolatos politikáját, és utasították az olasz pártot, hogy hasonló esetben ne zárkózzon el ilyen jellegű, tehát különféle politikai irányzatokat egyesítő, nem kommunista szervezetben való részvételtől.)[47]

A kommunista harci szervezetek létrehozását az antifasiszta harc kibontakoztatása érdekében ítélték szükségesnek. Hangsúlyozták, hogy e szervezeteknek éppen azért, hogy *részét képezhessék* az antifasiszta egységnek, illetve vezető erejévé válhassanak, „nem szabad a párton belül külön szervezeteket alkotniuk, hanem magát a pártot kell oly módon megszervezni, hogy képessé váljon a fasizmus erőszakos támadásaival szemben vezetni az ellenállást és bevonni a munkástömegeket ebbe a harcba". A dokumentum megfogalmazása a továbbiakban azonban nem kellően világos. Nem derül ki egyértelműen, hogy milyen legyen a védelmi szervezet (Wehrorganisation) viszonya a párthoz. A következő sorokban ugyanis azt írják: „E szervezetek

[46] Uo. 63—64. old.

[47] Die Tätigkeit der Exekutivkomitees der Kommunistischen Internationale vom 13. Juli 1921 bis 1. Februar 1922. Petrograd,1922. 392—394. old.

legális és féllegális formája a »rendező gárda« (Ordnerorganisation). Az alakulatot (Ordner) meghatározott számú tag alkotja, az alakulat katonai felépítése (mindig a párt egy felelős szervének alárendelve), vasfegyelme, a tagok lakó-, illetve munkahely szerinti kisebb egységekre tagolása szükséges a párt legnagyobb mozgékonysága érdekében."[48] Egy bekezdéssel később a következő megfogalmazás található: „A párt védelmi szervezetének (Wehrorganisation) egyedül kell tevékenykednie. E szervezet a pártnak csupán egy magja, amely a legharcosabb tömegeket az egységfrontban fogja össze, szélesebb értelemben így az egész proletariátus harci kádere."[49]

A problémát tulajdonképpen az okozza, hogy a védelmi szervezet és a rendezőgárda kifejezések említésekor nem közlik, hogy két különböző szervezetről vagy egyazon szervezet kétféle funkciójának megjelöléséről van szó. A dokumentum szelleméből inkább az előbbire lehet következtetni. A pártnak és más kommunista szervezeteknek olyan, a teljes tagságot átfogó szervezetté kell válniuk, amelyek el tudják hárítani a fasiszták csapásait. A harc jellege azonban megkívánja, hogy a pártok, illetve szervezetek minden szintjén létrehozzanak olyan egységeket, amelyeknek feladata a fegyveres fellépés. E szervezet a párt ellenőrzésével működik. A konkrét akciók során azonban tagjai öntevékeny kommunisták, akiknek pártfeladatuk az antifasiszta harc kibontakoztatása; a konkrét helyzetnek leginkább megfelelő formák keretében tevékenykedjenek, illetve kezdeményezzék ilyen harci formák létrehozását. Ez az önállóság az, amely lehetővé teszi, hogy a kommunisták a harcban mint „az egész proletariátus harci káderei" léphessenek fel.

A dokumentum előző részeiben megfogalmazott egységfront-programnak teljes mértékben megfelel az az elképzelés, amely nem egy „párton belüli külön szervezet", hanem az egész proletariátus akcióegységén alapuló szervezet létrehozása mellett foglalt állást, szükségesnek ítélve egyben, hogy a kommunista szervezeteket a megváltozott körülményeknek megfelelően átszervezzék, és bekapcsolják az esetleg más szervezetek által már létrehozott harci szervezetekbe.

Erre utalnak a taktikai tanácsokat tartalmazó sorok is: „A védelmi szervezetek (Wehrorganisation) útján biztosítani kell a gyűlések és tüntetések rendszeres védelmét, kritikus időpontokban segítséget kell nyújtani az épületek és helyiségek védelmére. Támadásokat azonban (a fasiszták gyűléseinek és megmozdulásainak szétverését) csak abban az esetben szabad végrehajtani, ha az akcióban részt vevő munkástömegek nagy erővel rendelkeznek, és a fasisztákkal szemben általánosan ellenséges hangulat alakul ki. A kommunista pártoknak fel kell ismerniük, mikor szükséges taktikájukat megváltoztatni (például, ha a párt offenzívába indulásakor felizzott proletár harci szenvedély ellan-

[48] CPA IML. 542. f. 1. őe. 64. old.
[49] Uo. 65. old.

kad, és a mozgalom ezt követő szélcsendje és visszalépése idején a párt elsietett részleges támadásokat indít — ezzel, bár nem tudatosan — a burzsoázia provokatőreinek szerepét játszhatja).''[50]

A dokumentum 5. pontjában a vidéken végzett munka fontosságát hangsúlyozták. Felhívták a figyelmet arra, hogy a fasiszta mozgalom az első időszakban éppen a mezőgazdasági és általában a kevéssé fejlett területeken bontakozik ki és csak ezt követően kezdi meg támadását a nagyobb városok ellen, ahol a munkásmozgalom jelentősebb erőt képvisel. A kommunista pártoknak e veszély elhárítása érdekében nagyobb gondot kell fordítaniuk a vidéki munkások összefogására. „A fasiszta támadások és felvonulások veszélye esetén meg kell szerveznie a szomszédos területek munkásainak tömegfelvonulásait a veszélyeztetett területre.''[51]

A dokumentum következő részében (6—8. pont) a különféle szervezeteken belül folytatott tevékenység lehetőségeit elemezték. Részletesebben az ifjúsági szervezetekkel kapcsolatos feladatokat tárgyalták, majd utaltak a munkás-sportmozgalom és a katonaság körében folytatott propaganda jelentőségére. Ezt követően a fasiszta szervezeteken belül folytatott munka fontosságát hangsúlyozták: „A fasizmus elleni nyílt és direkt küzdelem mellett szükség van a fasiszta szervezeteken, különösen a katonai szervezeteken belül végzett, e szervezetek felbomlasztására irányuló illegális munkára. Ez a tevékenység különösen szükséges és nagy jelentőségű abban az esetben, ha a fasizmus már győzelmesen tör előre vagy már hatalmon van.''[52]

A taktikai utasításokat tartalmazó rész utolsó pontja (9.) az illegális munkára való felkészülés alapelveit ismerteti.

A dokumentum befejező részében felszólítják a kommunista szervezeteket, hogy a lehető legrövidebb időn belül kezdjék meg az irányelvek gyakorlati végrehajtását, és az eredményekről tájékoztassák a Komintern VB-t.

Az ülés végén elfogadott határozatban jóváhagyták az előterjesztett irányelveket, egyben vázolták a kommunista mozgalom vezető szerveinek a dokumentumban megfogalmazott programmal kapcsolatos feladatait: „a) A taktikai irányvonal tervezetét a Komintern és a Profintern Akcióbizottságának véglegesítenie kell. b) Létre kell hozni egy anyaggyűjteményt a fasizmusról; ezzel a feladattal külön meg kell bízni egy elvtársat. Radeket és Gramscit meg kell bízni, hogy írjanak levelet a Varga Irodában tevékenykedő elvtársnak, aki e munkával kapcsolatban szóba került, valamint az Inprekorrnak. c) A Komintern VB egyik olaszországi képviselőjét[53] fel fogják kérni, hogy a fasizmus-

[50] Uo. 64—65. old.
[51] Uo. 65. old.
[52] Uo. 66. old.
[53] Ebben az időszakban Manuilszkij (Beruzzi), Rákosi Mátyás (Giacomo) és Jules Humbert-Droz volt a Komintern képviselője. *(P. Spriano* id. mű, 259. old.)

sal foglalkozó valamennyi híranyagról azonnal tegyen jelentést az Inprekorrnak."[54]

E határozatok elfogadásával lényegében befejeződött az a munka, amely az egyes országokban tevékenykedő kommunista szervezetek antifasiszta akcióprogramjának előkészítését és főbb vonalainak meghatározását tűzte ki célul. Ez tette lehetővé, hogy az Akcióbizottság 1923. február 22-i ülésén — részben a korábbi dokumentumok alapján — lezáruljon a fasizmus elleni nemzetközi harc elvi és gyakorlati kérdéseinek vitája. Az Akcióbizottság ülésén jóváhagyták a berlini bizottság számára készült utasítást. Megbízták Enderlét és Schüllert, hogy tájékoztassák a döntésről a német párt vezetőségét, valamint Waleckit, Reinhardtot, Schulzot és Zetkint, azaz a bizottság leendő tagjait.[55]

Az antifasiszta harc nemzeti és nemzetközi feladatainak meghatározásával egyidőben került sor az Akcióbizottság hatáskörével kapcsolatos problémák végleges rendezésére is. A Komintern és a Kommunista Ifjúsági Internacionálé a február 11-én elfogadott határozattal csatlakozott a Profintern Végrehajtó Irodájának február 9-i ülésén elfogadott határozatához: „Amennyiben a bizottság egyhangúlag hoz határozatot, azt mindkét vezető testület (a Komintern VB és a Profintern VI — *Sz. G.*) végleges határozatának kell tekinteni. Más esetben az elnökség (a Komintern VB Elnöksége — *Sz. G.*) dönt."[56]

E dokumentum elfogadásával a nemzetközi antifasiszta harc gyakorlati irányításával és elméleti kérdéseinek kimunkálásával megbízott Akcióbizottság az egész kommunista mozgalomra kiterjedő hatáskörrel rendelkező szervezetté vált. Határozatai — köztük az antifasiszta harccal foglalkozó dokumentumok — valamennyi kommunista szervezet számára kötelező érvényűekké váltak.

*

A nemzetközi kommunista mozgalom 1922 decembere és 1923 februárja között kidolgozott dokumentumai alapvetően *tisztázták a fasizmus fogalmát* és hosszabb távra *meghatározták az antifasiszta harc irányelveit.* Az elméleti útmutatáson kívül konkrétan *megjelölték* a nemzetközi kommunista mozgalom, sőt az egész munkásmozgalom előtt

[54] CPA IML. 495. f. 1. op. 80. oe. 1. old.

[55] Az Akcióbizottság levelét február 26-án küldték el, címzettként csak a bizottság leendő tagjai vannak megjelölve a fejlécen. A bizottság feladatát a következőképpen fogalmazták meg: „A berlini bizottságnak elsősorban az olaszországi, másodsorban a valamennyi országban fellépő fasizmus elleni energikus és nagyszabású propaganda kiindulópontjává kell válnia." Ezt követően felkérték a berlini bizottság tagjait, hogy a munka megindításával kapcsolatos terveikről, majd a bizottság megalakításáról tájékoztassák az Akcióbizottságot. (CPA IML. 534. f. 3. op. 50. őe. 57—58. old.)

[56] CPA IML. 534. f. 3. op. 44. őe. 137. old.; 495. f. 1. op. 80. őe. 1. old. (A Kommunista Ifjúsági Internacionálé a Komintern szekciójaként tevékenykedett, így a határozatban nem utalnak rá külön.)

álló *gyakorlati tennivalókat* is. A későbbiekben elsősorban olyan elemzésekre került sor, amelyek az e dokumentumokban lefektetett alapelvek gyakorlati alkalmazására és a konkrét körülményeknek megfelelő módosítására vonatkoztak, illetve amelyek magának a fasizmusnak mint társadalmi jelenségnek az árnyaltabb leírásával foglalkoztak.

Az 1920-as évek első felében elvégzett elemző és szervező munka további jelentős állomásai az 1923 márciusában megrendezett és már említett frankfurti konferencián létrehozott egységszervezet, a Háborús Veszély és a Fasizmus Elleni Akcióbizottság, majd júniusban a Komintern kibővített VB III. plénuma. Az 1923. december 10-én kommunisták, szociáldemokraták és haladó polgári szervezetek részvételével alakult Antiimperialista Világliga pedig már népfrontjellegű szervezet volt, amely programjának és a résztvevők összetételének hasonlóságát tekintve joggal tartható az Amsterdam—Pleyel-mozgalom előzményének. Egy ponton azonban lényeges eltérés figyelhető meg: az 1923—1924 folyamán tevékenykedő antifasiszta szervezetek szorosabban kapcsolódtak a kommunista mozgalomhoz, mint a későbbiek, amelyeknél a kötődést megnehezítette a „szociálfasizmus" és az „osztály osztály ellen" jelszó hibás irányvonala. Az 1934—1935-ben kibontakozott népfrontpolitikához, amely a nemzetközi kommunista szervezetek közvetlen részvételével és irányításával teljesedett ki, e hibás irányvonallal szemben stratégiai fordulatra volt szükség. E fordulat megvalósításához az 1923—1924-es évek tapasztalatai is hozzájárultak.

KELEN JOLÁN:

HIROSSIK JÁNOS A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOMBAN

Századunk első negyedének kiemelkedő magyar munkásmozgalmi egyénisége, Hirossik János 1887. március 24-én született Budapesten, kispolgári fuvaros családban. Elemi iskoláit végezte, amikor apja meghalt. A kitűnő tanuló az első budapesti esti lap: az Esti Újság rikkancsa lett. Reggelenként azonban szorgalmasan járta az iskolát: az elemi népiskola hat osztályát — jeles eredménnyel végezte.[1]

A 12 éves kisfiú csakhamar belátta, hogy a rikkancsság keresetnek jó ugyan, de nem egész életre szóló mesterség. Építkezéseknél lett napszámosgyerek. Itt úgy látta, hogy tetőfedőinasnak kevesen mennek, nincs elég higgadtságuk ehhez a nyaktörő mesterséghez. 1902 szeptemberében szakirányú iparos tanonciskolába iratkozott, amit 1905-ben jeles eredménnyel végzett el. Délutánonként tovább árulta az Esti Újságot.

Pala- és cserépfedősegéd lett. E minőségében három évig dolgozott, 3,50, később már 5 koronás napidíj ellenében.[2]

A segédvizsga után beiratkozott az Építőmunkás Szövetségbe, s tagja lett a szociáldemokrata pártnak. Az okosan beszélő, komoly fiú tehetsége hamar nyiladozott.

Heves építőmunkás sztrájkok élesztették akkor a ma már elképzelhetetlen körülmények között dolgozó és élő építőmunkásság osztálytudatát. Hirossik szervező képessége korán megnyilatkozott. Diadalra vezetett sztrájkok érzése röpítette, az 1905-ös forradalom híre pedig egyenesen elragadta.

Erre a hírre már a magyar reakció is visszahőkölt. A rendőrök kardlapozás nélkül szorították vissza a tüntető tömegeket; a Népszava napilappá lett. Mikor pedig a darabontkormány a választójog ígéretével kábította a munkásvezéreket, és a szociáldemokrata párt már ko-

[1] PI Archívum. 776. f. 4. őe. N. 2-5. Iskolai bizonyítványai.

[2] PI Archívum. 776. f. 4. őe. N. 5-6. Tanonciskolai bizonyítványai és munkakönyve.

molyan parlamenti képviselettel számolt: képviselőjelölt-képző tanfolyamot nyitott. Ékesszólásban, történelemben, alkotmánytanban, jogi ismeretekben képezték hallgatóikat. Ezek között a hallgatók között találjuk az ifjú Hirossik Jánost is, aki később a Tanácsköztársaság országos végrehajtó bizottságában értékesítette közjogi tudását.

Az Építőmunkás című lap 1907-ben és 1908-ban megjelent számában gyakran találkozunk Hirossik János nevével. E lap 1908. április 1. számának közlése szerint Hirossik az Építőmunkás Szövetség felügyelő választmányának tagja lett. A lap szívesen közölte cikkeit, időközönként már a Népszava is megszólaltatta. Írásaiban világos okfejtés, higgadt meggondoltság párosult fiatalsága hevével.

Hirossik Jánosnak nagy „hátránya" volt a többi jól indulóval szemben az, hogy önállóan gondolkozott és logikusan ítélt, elvi belátásából pedig kényszerűen következtek cselekvései. Moralitása Szabó Ervinével volt rokon. Ő azonban nemcsak a szakszervezetet tekintette a munkásság érvényesülési formájának, hanem a szakszervezeti bérharc mellett a pártszervezetet tartotta a munkásság politikai öntudatra ébresztése fórumának. Ez a gondolat sodorta elvtársul és barátul az ellenzéki mozgalom egy másik nagy embere, Alpári Gyula oldalára.

Az Építőmunkások Szakszervezetének kisebb szakcsoportjai: a tetőfedők, cementmunkások, útépítők, üvegesek az építőmunkásvezetők érdeklődésének perifériájára kerültek. Lapjaikban szabadabban bírálhattak, szervezeteikben bátrabban tárgyalhatták meg érdekeiket, melyeket a MÉMOSZ nem képviselt eléggé határozottan. Ezek a kisebb létszámú csoportok végül is elhatározták, hogy külön utakon, nagyobb súllyal, bátrabban vetik fel a szakszervezeti demokrácia kérdését. Az elszakadást a Szaktanács kénytelen volt tudomásul venni.

A kilépést az is aktuálissá tette, hogy az Építőmunkás Szövetség megtagadta a munkanélküli-segély fizetését az üveges-, kövező- és cementmunkások számára, bár ezek éppúgy befizették filléreiket a munkanélküli-segélyalapra és a sztrájkalapra, mint a népesebb szakcsoportok.

A kivált szaktársak nagy anyagi áldozatok árán tartották fenn önálló lapjaikat, melyek csakhamar az ellenzék szócsöveivé váltak. Hirossik János a Cementmunkás című lap szerkesztője lett, de megtaláljuk cikkeit az Üveges és az Útépítőmunkás hasábjain is. 1910 januárjától pedig átvette Tarczai Lajostól a Budapesti Szállító- és Közlekedési Munkások nagyobb terjedelmű lapjának, a Küzdelemnek a szerkesztését, amelyet három évig folytatott „heti kemény 20 koronákért".[3] Sok világosan megírt, elvi jelentőségű cikket találunk tollából teljes nevével, vagy hj, HJ aláírással. Vezércikkeit mint felelős szerkesztő nem látta el aláírásával, de stílusa felismerhető nyugodt tónusáról, áttekinthető okfejtéséről és kiterjedt történeti tudásáról. A lapban gyakran találkozunk a nemzetközi munkásmozgalomra vonatkozó

[3] PI Archívum. 776. f. 2/5. őe. 1. old.

hírekkel; pl. az 1911. december 1-i szám A tőke vallása címmel részletet közöl Lafargue és felesége, Marx Laura öngyilkosságuk előtt írt búcsúleveléből. A lap 1911. szeptember 1-én a bécsi munkástüntetés okairól közöl cikket, november 1-én pedig Háború és hazafiság címmel. Több tudományos cikk is napvilágot lát itt, pl. Szabó Ervin A tőke és a munka harca című könyvének egy fejezete (1911. július 1.).

A cikkek meglepnek történelmi vonatkozásaikkal, szerzőjük olvasottságával. Hirossik János elméje, íráskészsége, tudása az ezekben a lapokban lefolyt vitákban élesedett és nőtt magasan az átlagos polgári műveltség fölé.

Ekkor főleg a párt és szakszervezetek viszonyának kérdése körül dúlt a harc. Az ellenzék feltárta a munkások előtt, hogy a bérharcok mélyén ott zajlik az országos politika minden kérdése, a sztrájk pedig nemcsak kenyérharc, hanem hatalmi kérdés is. Az 1905-ös orosz forradalom megmutatta, milyen hatalmas fegyver a munkásság kezében az általános sztrájk. Erről a kérdésről feljegyzéseiben így ír Hirossik: „A szociáldemokrata pártnak ebben az időben (1908—1910. — *K. J.*) alig voltak szervezetei, Budapesten is csak, úgy isten nevében, egy-egy kerületben valami kis helyiség-féléje. A párt a szakszervezeteken nyugodott . . . A kerületekben gyűltek össze az oppozíciós szellemű baloldaliak . . . A VIII. kerületben volt különösen élénk a politikai élet. . .”[4]

Ennek a pártszervezetnek volt vezetője Alpári Gyula, aki előtt a II. Internacionálé 1907-es stuttgarti kongresszusán tárult fel a szakadék mélysége a párt jobb- és baloldala között. A szociáldemokrata párt vezetőinek megalkuvása tehát nem egyéni eltévelyedés, hanem történeti jelenség; az az irány, amely a szocializmus bekövetkeztét a kapitalizmus békés átfejlődésétől várja. Szükségszerűen megalkuszik tehát a kapitalizmussal, különösen a militarizmus és a gyarmatpolitika kérdésében. Ezért nincs az opportunisták számára elvi akadálya a polgári pártokkal való egyezkedésnek.

Mikor Alpári Gyula 1908-ban hazatér Magyarországra, csatlakozik az akkor már kialakult ellenzékhez. A VIII. kerületben, a Futó utca és Práter utca sarkán alig működő pártszervezetben élénk pártéletet teremt. Ebből az időből Szántó Zoltán visszaemlékezésében a következő jellemző epizódot közli:

„1908 augusztusában a pártszervezeti értekezletet a Németországból nemrég hazatért Alpári Gyula nyitotta meg. Az értekezlet napirendjén a házbéruzsora kérdése állt. Egy felszólaló munkás a jelenvoltakat »elvtárs« helyett állandóan »szaktársnak« titulálta, de minden esetben korrigálta is. Valahogy így: »Jól tudják a szaktársak, bocsánatot kérek, az elvtársak . . .« Ekkor felállt az elnöklő Alpári: Kedves elvtársunk, nincs mit megbocsátanunk. Ennek a hibának mélyebb értelme van. Arról van szó, hogy mi eddig csaknem mindig mint szaktársak jöttünk össze és nem szoktunk találkozni mint szociáldemokrata elv-

[4] PI Archívum. H-h-15.

társak a munkásmozgalom politikai kérdéseivel. Ezért tartjuk szükségesnek, hogy a szakszervezeteken kívül legyenek politikai pártszervezeteink is."[5]

Ennek a pártszervezetnek volt vezetőségi tagja Hirossik János, majd az 1910 tavaszán lefolyt pártkongresszus után Alpári helyébe állt.

Fellépett az ellenzék más, elvi jelentőségű kérdésében is. Az Üveges című lap 1908. december 1-i számában pl. Hirossik cikket közöl a „tót kérdésről" és követeli az „üveges tótok" (szlovákok) felvételét a szövetség tagjai közé. A magyarországi nemzetiségek kérdését ugyanis a hivatalos szociáldemokrata pártvezetőség éppúgy elhanyagolta, mint a földmunkás kérdést.

Kiéleződött a harc a pártvezetőség és az ellenzék között. Erre vonatkozólag álljon itt az Üveges 1909. február 27-én megjelent különkiadása, amelyben ezt olvassuk:

„Vádat emelünk Magyarország szervezett munkássága előtt a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége Központi Vezetősége ellen. Megvádoljuk őket azzal, hogy a magyarországi építőmunkásság, de különösen a szövetségbe tömörült nem kőműves szakmáknak érdekeit nem védte meg becsületesen . . . A Szakszervezeti Tanácshoz fordultunk. Magyarország szervezett munkássága, igazságos ítéletedre várunk."

Majd 1909. július 1-én az Üveges panaszolja: „Szervezetlen társaságnak nevezett el minket, üvegesmunkásokat, a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége."

Az ellenzéki „lapocskák" cikkei, az itt-ott működő pártszervezetek duruzsolásai nem zavarták a szociáldemokrata pártvezetőség köreit. De mikor a VIII. kerületi pártszervezetben Alpári nyíltan felfedte az elvtelen választójogi alkudozásokat Andrássy Gyulával, a „fekete gróffal", ez a pártvezetőséget szíven ütötte. Nemcsak arról volt szó, hogy az ún. plurális választójog szelleme mélyen megalázó volt a munkásságra nézve, amelynek vótuma, ha lenne, háromszor kevesebbet érne az „urakénál", hanem a pártvezetőség a támadással veszélyeztetve érezte a beígért mintegy 30 képviselői mandátumot is. A pártvezetőség kiváltképp azt sérelmezte, hogy Alpári a német baloldali szocialisták lapjaiban is bírálta az MSZDP vezetőségének politikáját.

A pártvezetőség napirendre tűzte tehát Alpári kizárását. Ez azonban nem ment simán. Sem az 1908 végén kinevezett választott bíróság, sem az ezután ülésező ellenőrző bizottság nem volt hajlandó kizárni Alpárit, hiszen már bebizonyosodtak az Andrássyval folytatott elvtelen tárgyalások.

Az ügy a kongresszus elé került. De a pártvezetőség az ellenzéki szakszervezeteket erre az alkalomra megfosztotta részvételi joguktól. Erről a kongresszus lezajlása után ilyen nyilatkozatokat olvashatunk:

[5] *Szántó Zoltán:* Vég és kezdet. Szépirodalmi Kiadó 1964. 164—165. old.

„Mi, üvegesek, az Építőmunkás Szövetségből kivált kövező- és cementmunkásokkal egyetértően, hetekkel a küldöttgyűlés előtt azon kérelemmel fordultunk a Központi Vezetőséghez, hogy a küldöttközgyűlésen két-két küldöttel képviseltessük magunkat. A Központi Vezetőség átiratunkat még válaszra sem méltatta."[6]

Hirossik mint a VIII. kerületi pártszervezet bizalmi testületének tagja vett részt a kongresszuson.

Az 1910 március végén megtartott pártgyűlés viharos volt. A vád Alpári ellen az volt, hogy az 1908—1910. évek folyamán német baloldali pártlapokban[7] rágalmazta a pártvezetőséget.

Alpárit — szótöbbséggel — kizárták. De a győzelem pirruszi volt. Az Üveges 1910. április 15-i számában beszámol a kizárási indítvány szavazati eredményéről. Ez a szótöbbség voltaképpen nem is volt többség. A 223 küldött közül 101-en szavaztak a kizárás mellett, 56-an ellene, a többi tartózkodott, a legtöbben kisurrantak a teremből, hogy ne kelljen szavazniuk. Kunfi Zsigmond, a pártvezetőség tagja, a kizárás ellen szavazott. Rónai Zoltán A kritika joga a szociáldemokrata pártban című cikkében a Szocializmus 1909—1910. évi hatodik számában azt írta, hogy Alpári nem a pártot, hanem a pártvezetőséget támadta.[8]

A pártvezetőség ezután támadást indított a VIII. kerületi pártszervezet más vezetői ellen, így Hirossik ellen is. A Népszava hevesen támadta és „rágalmazóknak" nevezte őket. A kerületi pártszervezet erre nyilvános gyűlést tartott, amelyen Hirossik Kik a rágalmazók és mit akarnak? címmel tartott előadást. Javaslatára a pártszervezet tiltakozott az ellen, hogy „a pártvezetőség a Népszavát saját céljaira sajátítsa ki és a megtámadottak védekezését vagy egyáltalán nem, vagy lényegéből kiforgatva közölje".

A Népszava ugyanis renegátoknak, kormánybérenceknek és rendőrspicliknek nevezi mindazokat az elvtársakat, akik . . . velük nincsenek egy véleményen, olvassuk a Küzdelem július 3-i számában.

A gyűlés a párton belül a legteljesebb véleményszabadságot követeli. Alpári kizárását tudomásul nem veszi. Kimondja, hogy „a jövendőben a kerületi pártszervezet saját végrehajtó bizottságát saját taggyűlésén választja meg". A pártszervezet végül A szociáldemokrata munkássághoz című röpirat kiadását határozza el, amelyben foglalkozni kíván az ún. „rágalmazások" valóságtartalmával. Bejelenti, hogy a kizárás ellen orvoslásért a II. Internacionálé koppenhágai kongresszusához fordul.

A Küzdelem augusztus 28-i számában Hirossik saját neve alatt til-

---

[6] Üveges, 1910. április 15.

[7] A Leipziger Volkszeitungban és a Bremer Bürgerzeitungban.

[8] A kizárás másik áldozata Jancsó Károly volt, ez az uralkodó osztály köreiből származó szocialista, aki elveiért boldogulását, polgári jólétét áldozta. Ő, mint a választott bíróság Weltner által delegált tagja, Alpárinak adott igazat. Ezt a „könnyelmű" lépését betegsegélyző pénztári állása elvesztésével fizette meg.

takozik az ellen, hogy a pártvezetőség kiküldötte azon a népgyűlésen beszélt, amely üdvözölte gróf Khuen-Héderváry miniszterelnököt.

Alpári és hívei nem nyugodtak bele a kizárásba. Terjedelmes manifesztummal fordultak a II. Internacionálé Irodájához. Ez a német nyelven írt dokumentum kitért a magyar párt minden hibájára. Ez nem annyira visszaállítási kérelem, mint inkább éles vádirat volt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt irányvonala ellen. Megemlíti a pártszervezetek alárendelt szerepét, leleplezi az elvtelen paktálást a polgári pártokkal, a demokratikus véleménynyilvánítás teljes hiányát, jellemzi a pártvezetőségnek alárendelt betegpénztári alkalmazottak függőségét, kifogásolja a nemzetiségi és parasztkérdés elhanyagolását, a nők választójogának elejtését, az ifjúmunkás-szervezetek apolitikus mivoltát. Egyszersmind vázolja az ellenzéki mozgalom célkitűzését és helyzetét.

Az emlékiratot német nyelven 31 aláírással megküldték az osztrák és a német szociáldemokrata pártok baloldali szervezeteinek is.[9]

A Népszava A demokratikus 31-ek címmel száll vitába velük. A Küzdelem 1910. május 8-i számában írja, hogy „a maroknyinak hirdetett »rágalmazók« nem is 31-en, hanem nagyon sokan vannak a legkülönbözőbb szakmákból". És tényleg, a harc a kőművesek és más kisebb szakmák, pl. az útépítők, az üvegesek kizárásával folytatódik.

Az osztrák pártellenzék személyes informálására Alpári és Hirossik felutaztak Bécsbe. De az osztrák ellenzékiek saját belső konfliktusaikkal voltak elfoglalva, és a magyar ügyhöz nem csatlakoztak.

Az elvtársak saját összeadott filléreikből fedezték az emlékirat kinyomtatását és a bécsi utazást. Arra azonban már nem tellett, hogy Koppenhágába is ketten utazzanak, így a II. Internacionálé kongresszusán csak Alpári képviselte a demokratikus 31-eket. Kiutazott még a kongresszusra Strasser József is, Gyula város szociáldemokratái képviseletében. Mindkét küldött részvétele ellen a 14 tagú „hivatalos" magyar küldöttség óvással élt. Egyszersmind kézbesítette a saját Der ungarländische Wählrechtskampf Budapest 1910 című memorandumát, amelyet Buchinger Manó szerkesztésében a pártvezetőség hagyott jóvá. Ez a memorandum élesen állást foglalt az ellenzék ellen és annak demokratikus követeléseit demagógiának, magát Alpárit pedig „polgári betolakodónak" nevezte. Azzal is vádolta, hogy hamisan informálta a külföldi pártlapokat.

A Leninnel való közvetlen találkozás Alpári Gyulának nagy, meghatározó élményévé vált. „Meglepően bátorító volt a tapasztalat, hogy Lenin a legapróbb részletekig tájékozott volt a magyar munkásmozgalom és pártélet részletkérdéseiről, és a legmesszebbmenő támogatást ígérte meg a magyar ellenzék részére."[10]

[9] Az említett dokumentum nem maradt fenn. Tartalmát Hirossik János személyes közlése alapján ismertetem. — *K. J.*

[10] Új Előre (New York), 1925. január. Idézi *Aranyossi Magda:* Alpári Gyula válogatott írásai. Kossuth Könyvkiadó 1960. Előszó.

Alpári Gyula beszámolt a koppenhágai eseményekről, Hirossikot külön informálta. Elmondta, hogy a II. Internacionálé döntőbíróságot küldött ki a memorandumok tárgyalására. Bár ennek tagjai többségükben jobboldali szociáldemokraták voltak (Branting, MacDonald, Victor Adler stb.), a morális túlsúly a baloldalon volt, mert itt többek közt Lenin, Clara Zetkin és Rosa Luxemburg foglaltak helyet. Rosa Luxemburg temperamentumos beszéddel kelt Alpári védelmére. Beszédét Buchinger állandó közbeszólásokkal zavarta, ezért Luxemburg őt energikusan rendreutasította: „Fogja be a száját, ha én beszélek!"

Amikor Buchinger Manó, központi párttitkár, az Építőmunkás Otthonban beszámolt a koppenhágai kongresszusról, Hirossik utána szót kért és megemlítette a Luxemburg-epizódot. Az elnöklő Weltner Hirossik állítását cáfolta és hirtelen bezárta az ülést. A gyűlés után „Weltner magához hívatott és próbált a lelkemre beszélni. Miután ez nem sikerült, a Népszavában »bizonyos gyanús alakokról« írt. Megüzentem, hogy ne folytassa tovább, mert agyonverem. Ettől kezdve rossz viszonyban voltunk. De az egység okmányai létrejöttével 1919. március 20-án a Gyűjtőben a nyakamba borult és felkiáltott: Vagy sikerül, vagy meghalunk" — írja életrajzában Hirossik erre vonatkozólag.[11]

Hirossik Buchinger Manót a Nemzetközi Iroda félrevezetésével vádolta, mert azt állította, hogy a VIII. kerületi pártszervezet nem tartozik a párthoz és így nincs joga a kongresszusra képviselőt küldeni. De Hirossik a Nemzetközi Iroda titkárának, Huysmans-nek erre vonatkozó levelével is rábizonyította manőverezését.

Megindult a kísérlet Hirossik kizárására. A választott bíróság egyik tagjául Hirossik Szabó Ervint nevezte meg. A fegyelmi bíróság sohasem ült össze. A másik, oly sokszor bevált utat választották: személyében támadták meg a nagy tekintélynek örvendő Hirossikot.

A Küzdelem 1910. december 18-i számában Hirossik ezekről a személyes piszkálódásokról kijelenti: „Több oldalról tudomásomra jutott, hogy egyesek, közöttük Weltner Jakab pártvezetőségi tag is, énrólam . . . mocskos rágalmakat terjeszt. Ezzel . . . azt akarják elérni, hogy én, a pártvezetőségnek több káros cselekedetét és a mai pártrendszer fonákságait kritizáló ellenzéki ember, mint becstelen ember . . . legyek bemutatva a munkásságnak . . . Hogy állításaikat bizonyíthassák, megteszem ellenük a büntető feljelentést. Hirossik János."

A II. Internacionálé kongresszusa Alpári párttagságát nem állította vissza. Ezután veti fel az ellenzék egy új párt alakításának követelését. „Most már tisztán látjuk, hogy teljesen a magunk erejéből kell arra törekednünk, hogy a magyar ügy végképp megoldást nyerjen" — olvassuk a Küzdelem 1910. szeptember 11-i számában. Az Üveges pedig 1911. január 1-én ezt írja: „Fel, szaktársak, működjenek közre egy becsületes szociáldemokrata párt megalakításán."

[11] PI Archívum. H-h-15.

Ez az új, baloldali párt lett volna egy lépés az új típusú, meg nem alkuvó, a polgári demokrácia tojáshéját előbb-utóbb levető párt felé. A terv azonban nem jutott túl egy 25 tagú előkészítő bizottság megalakulásán. Ennek az új pártnak lett volna lapja A Szociáldemokrata, amelyről az Üveges március 17-én így ír:

„Az új pártnak és harcának A Szociáldemokrata lesz a szószólója. E lap az a lobogó, mely alá kell sorakoznia a nemzetközi forradalmi szociáldemokrácia minden katonájának." A Szociáldemokrata már kimondottan politikai folyóirat volt, amely azonban mindössze két számot ért meg.

„Pénz dolgában gyengén állunk. A párt értelmiségi tagjai beszéd közben igazat adtak nekünk, de nyíltan nem álltak mellénk" — írja Hirossik visszaemlékezésében. Ilyen vonatkozásban Varga Jenőt és Rónai Zoltánt említi.

Hirossik János tehát Alpári kizárása után átvette a VIII. kerületi pártszervezet vezetését. Ez arra jogosította, hogy minden mandátum nélkül joga volt részt venni a pártbizalmi-testület ülésein. De Hirossikot a pártbizalmi-testületből egyszerűen kidobták. „Egészen az Egység okmányáig voltam is párttag, meg nem is" — írja ironikusan visszaemlékezésében.[12]

A pénztelenség lassan elsorvasztotta az ellenzéki mozgalmat. Hirossik átvette a Szállodai- és Éttermi Alkalmazottak Országos Szövetségének vezetését és Szövetség című lapjának szerkesztését. Ez a lap 1912. április 1-én már jelentheti:

„Úgy erkölcsi, mint anyagi erőben a közelmúltban a Szövetség olyan fejlődést mutathat fel, amelyre közülünk senki sem számított."

A szociáldemokrata pártnak a választójog kivívásához fűzött reményei szertefoszlottak. A politikai láthatáron feltűnik Tisza István baljós alakja. A munkanélküliség növekedése, a munkabérek csökkenése, a fokozódó drágaság az utcára kergeti a munkásságot. 1912 májusában fellobbannak a vérvörös csütörtök lángjai. A szociáldemokrata pártvezérek már nem tarthatják vissza a tömegeket.

Őszre kitör a Balkán-háború. Az ellenzék minden erejét háborúellenes agitációra fordítja. Budapesten Karl Liebknecht tart háborúellenes előadást.

A bázeli kongresszuson harangzúgás mellett hangzott el az eskü: egy világháborúra a világ szociáldemokrata munkássága világsztrájkkal felel. „Kevesebb harangzúgás és több szankció jobb lett volna" — vélte az öreg Bebel. Bekövetkezett, amit a pártellenzék előre látott: az opportunizmus következménye a szégyenletes szociálsovinizmus lett.

Hirossik bevonult katonának. Három és fél évig volt a fronton, mégis sikerült minden sarzsi és kitüntetés nélkül visszakerülnie. Ez

[12] A párt- és szakszervezeti vezetőség hivatalosan tolerálta párttagságát s megtűrte szakszervezeti titkári funkciójában is.

volt a legkiemelkedőbb „haditette". 1918 tavaszától pedig, miután leszerelt, folytatta munkáját a szakszervezetben.

Az októberi forradalom idején azonnal összeköttetésbe lépett a szociáldemokrata pártból kizárt régi elvtársakkal, akiknek az antimilitarista küzdelemben tanúsított passzivitását joggal hányta szemükre.

A baloldali erők összefogása mind sürgetőbbé vált. Hirossiknak Naplótöredékek című cikke, amely a bécsi Proletár 1920. évi 27. számának mellékletében jelent meg, ezekről a napokról szemléletes képet ad:

„Ma volt az értekezlet a MÉMOSZ nagytermében. Lehettek vagy ötvenen. Az álláspont az volt, hogy egyelőre egy Szabó Ervin Kört alapítunk, és ebben tömörítjük a velünk egy álláspontón levőket... Elfogadták a javaslatot és kimondták a kör megalakítását. Az ülés végeztével odajött hozzánk Seidler Ernő és megsúgta, hogy megjött Kun Béla Oroszországból..."

Pár nap múlva konkrétan felmerült a párt megalakításának kérdése. Erről is a Naplótöredékekből kapunk felvilágosítást. Kun kisebb csoportokban hívta össze a szóba jöhető elvtársakat és egyéni beszélgetés formájában agitált a kommunista párt megalakulásáért.

„Ma délelőtt levelet kaptam Vágótól, hogy estére legyek Ottó (Korvin. — *K. J.*) lakásán. De okvetlen. Elmentem. Ott volt Kun. Nagy előadást tartott az oroszországi forradalomról. Eddig csak nagyon kevés dolog szivárgott át hozzánk. Roppant sok érdekes dolgot mondott. Csupa új szempontjai vannak. A taktikát illetőleg egészen más javaslatai vannak, mint amiben mi megállapodtunk. Ő a külön párt mellett van. Újságot akar kiadni, amelyen a Kommunisták Magyarországi Pártja felirat legyen. Elleneztem. A többiek is. Ottót ez alkalommal még jobban megszerettem."

Az idő halad, a szituáció és így a vélemények is változnak. A Naplótöredékekben már ezt olvassuk:

„... Ma volt a pártalakító ülésünk a Városmajor utcában. Ott voltak Kun Béláék is teljes számmal, sőt vidéki városok küldöttei is részt vettek. Ottó szervezte meg a gyűlést. Kun és a többiek meggyőztek bennünket a hazatérésük óta eltelt idő alatt (7 nap — *K. J.*), hogy meg kell alakítani a kommunista pártot. Egynéhány elvtársnak még voltak aggodalmai, de később mindnyájan hozzájárultak. Kimondtuk egy büró megalakítását és egy pártlap megindítását."

Itt, a Városmajor utca 42. sz. alatti alakuló gyűlésen választották meg 1918. november 24-én Hirossik Jánost a Kommunisták Magyarországi Pártja titkárának, vagy ahogy akkor mondták: a pártiroda, a büró vezetőjének. Ő fogadta a belépni kívánókat, ő látta el tanácsokkal és utasításokkal az elvtársakat. A munkásoknak sokat jelentett, hogy régi munkásember, a mozgalomból ismert és tisztelt baloldali férfi fogadta őket. De az érdeklődő értelmiségieknek is tetszett, hogy barátságos, értelmes ember szíves szavát hallották, még akkor is, ha az elutasító volt. Hirossik János komoly volt anélkül, hogy fontoskodó lett volna, és barátságos anélkül, hogy bizalmaskodó lett volna.

„... Nem győzöm a munkát. Ma azonban megállapodtam Ottóval, hogy délutánonként, hivatali ideje után nyomban feljön és segít ..."

„... Megbeszéltük Ottóval, aki hallatlan energiával dolgozik a kora délutáni óráktól késő estig, hogy szerzünk valami nagyobb helyiséget: már kezdenek gyűlölni bennünket..."

Ezt Hirossik, a régi munkásmozgalmi ember, nagy eredménynek tartja.

A párt csakhamar átköltözött a Visegrádi utca 15. szám alá, Sámuel Izsó magánlakásába. Sámuel tőzsdeügynök volt, de vajmi keveset törődött a pénzzel és nagy lakásának egy részét: két szobát és egy nagytermet, előbb Kassák Lajos „aktivista" költőnek engedte át, aki a nagytermet új festészeti irányok kiállítása céljára használta. Kassákot Korvin Ottó segítségével egy szoba használatára szorították, a nagytermet és két másik szobát Korvin a párt számára foglalt le. Végül kegyesen megengedték a tulajdonosnak, hogy a szerkesztőség díványán aludjon.

Sámuel Izsó nagyon megrémült volna, ha megtudja, hogy a párt fegyverraktárán, néhány puskán és kézigránáton alszik, amelyeket a heverő fiókjában rejtettek el.

Hirossik megnyerő magatartására vonatkozólag hadd idézzek két dokumentumot az ellentáborból.

A jobboldali bulvárlap, az Új Nemzedék munkatársa, Roboz Imre újságíró bemerészkedett az oroszlánbarlangba: 1918. december 22-én megjelent a Vörös Ujság szerkesztőségében. A látogatást így írja le az Új Nemzedék 1918. december 24-i számában:

„A szerkesztőségi szobában négy intelligens arcú, művelt beszédű fiatalembert találtam.

— Nagyon sajnálom — válaszolták kérdéseimre —, de a párt határozata szerint nem informálhatjuk a polgári sajtót. Kapacitálni igyekeztem őket. Erre a szomszéd szobából bejött egy megnyerő külsejű, kövérkés, szemüveges úr. Harminc évesnél ő sem lehet idősebb, de szemmel láthatólag fontos szerepet játszik itt. Barátságosan elbeszélgetett, azonban minden kérdezősködés elől kitért és nem volt hajlandó a nevét sem elárulni. E percben fogtam fel a kommunista mozgalmat egész nagy jelentőségében. *Itt eszes, képzett, tántoríthatatlan akaratú férfiak szervezik a forradalmat ...*" (Az én kiemelésem — *K. J.*)

Még a fekete inges, anarchista hajlandóságú Kassák is szimpatikusan nyilatkozik Hirossikról Egy ember élete című művének 191. oldalán:

„Korvin Ottó mellett egy régi vasmunkás ismerősöm áll: Hirossik János. Jólesik látnom ezt a vasból gyúrt, szép, intelligens fejű embert. Intek neki és ő visszaint — milyen különös hangulatváltozáson megyek át pillanatok alatt —, hirtelen felébred bennem a szakmai sovinizmus s azt mondhatnám, büszke vagyok rá, hogy Hirossik is itt van, s hogy ő is a vasasok családjában született. Kun még mindig beszél, de már őt sem nézem annyira idegenkedően, mint az előbb." Kassák Lajos tévedett: Hirossik János nem volt vasmunkás, de közvetlen egyszerűségéből megérzett valamit.

De lássuk a kommunista körökben szerzett benyomást is:

Szántó Zoltán mondja: „Mikor 1918. november elején leszereltem, a szociáldemokrata pártszervezetbe mentem az Alsóerdősor utcába, ahol a cipészek szakszervezete és a választókerületi pártszervezet volt. A baloldali elvtársakkal itt megbeszéltem, hogy megbízásukból elmegyek a Visegrádi utcába és tárgyalok a kommunistákkal. Hirossik fogadott. Komolysága és szívélyessége jó benyomást tett. Hirossik azt ajánlotta, hogy egyelőre maradjunk a szervezetünkben, vegyünk részt a vitákban, tartsuk felszínen az aktuális kérdéseket, ő pedig összeköttetésben velem, később megbeszéli, mikor célszerű nyíltan kijönni a farbával. A »mikor« kérdése érdekes módon oldódott meg. A Budapesti Munkástanácsból az ott levő tíz kommunistát egyszerűen kitiltották. A KMP rámutatott arra, hogyan is értelmezik a demokráciát a Munkástanácsban. A pártnapon én tiltakozó határozati javaslatot terjesztettem be. Ezt a javaslatot a XIV. kerületi szociáldemokrata pártszervezetben nagy többséggel elfogadták. A Vörös Ujság le is hozta. Ebből az alkalomból alakult meg hivatalosan is a XIV. kerületi kommunista pártszervezet. Hirossiknak tetszett, hogy a dolgok logikája következtében vált kommunistává a pártszervezet."

A Visegrádi utcában pezsgett az élet. Szinte percek alatt nőtt a párt. És ahogy terebélyesedett, úgy fogtak össze a polgári pártok — a szociáldemokrata párttal együtt — az üldözésére.

A polgári forradalom meddő küzdelmet folytatott saját megoldhatatlan problémáival, amelyekre csak a Vörös Ujságban találtak megoldást. Proletárdiktatúrát! Munkásellenőrzést a gyárakban! A nagybirtok köztulajdonba vételét!

Furcsa idők voltak ezek! Annyira kiéleződött a polgári társadalom minden ellentmondása, hogy az embereket csak az érdekelte: mi lesz holnap? És ebben a kritikus időben a jobbról és balról szorongatott kormány ahelyett, hogy a jobboldal ellen lépett volna fel, a kommunistáknak üzent hadat.

A februári nagy pusztítás a pártirodában nem volt az első eset. A Naplótöredékek erről is híven beszámol:

„. . . Ma este a védőrség tagjai megrohanták a titkárságot. Felfeszítettek íróasztalt, szekrényt. Fegyverek után kutattak."

Még Goethe Faustját is lefoglalták. Mindez azonban csak előjáték volt. Hirossik Naplója a további eseményekről így ad hírt:

„. . . Ma erős napunk volt. A munkanélküliek gyűlést tartottak és utána egy pótgyűlésre eljöttek a Visegrádi utcába. Onnan egy részük a Népszava elé ment, amelyet rendőrök őriztek. Valami okból lövöldözés támadt. Állítólag egynéhány rendőr meghalt volna. A szociáldemokrata párt azt állítja, hogy mi rendeztük a dolgot. Őrültség. Késő este összegyűltünk néhányan Kun lakásán, hogy megbeszéljük a teendőket. Szamuely Tibor és Vágó elmondták, hogy a kormány erélyes akcióra határozta el magát. Mindent ránk kennek . . . Holnap általános sztrájkot rendeznek. Biztos, hogy felvonultatják ellenünk a tömegeiket

és valószínű, hogy szétrombolják a titkárságot és a nyomdát. Ottó vállalta magára a titkárságban levő értékes dolgok, írógépek, könyvek, brosúrák elszállítását. Hajnali két óráig dolgozott néhány elvtárssal, míg biztos tető alá juttatta a dolgokat. Elhatároztuk, hogy Szamuely kivételével — akit csak most eresztett ki a rendőrség — mindenki hazamegy a lakására. Fogjanak el bennünket.

. . . Gyűjtőben vagyunk, a kisfogházban. A cellák ajtói reggeltől este kilencig nyitva vannak. Átjárhatunk egymáshoz. Megbeszélhetünk egyet-mást, dolgozhatunk. Délutánonként tömegesen járnak be az elvtársak. Ottó a mi oldalunk bizalmi férfia. Egész könyvtár van a cellájában. Ma kölcsönkaptam Ottótól Jean Christoph köteteit . . . Esténként előadások vannak."

Hirossik tehát itt is párttitkár.

„. . .1919. március 21. Históriai nap ez a mai. Egyesültünk a platform alapján a szociáldemokrata párttal és közösen vesszük át a hatalmat. Többeknek nem tetszik ez az egyesülés. Ottó is kedvetlenül fogadja. De nincsen más megoldás."[13]

Hirossiknak sem tetszett „ez a megoldás". De felülkerekedett reális szemlélete: azt a történelmi feladatot kell teljesíteni, amit az idő reánk mér. Lelkesen, okosan és szerényen.

Hirossik 1919. március 21-e után is az egyesített párt titkára maradt. Mellette működött még két volt szociáldemokrata párttitkár. Számos előadása, kitűnő szervező munkája tanúskodik további működéséről.

Hirossikot a VIII. kerület beküldte a Budapesti Központi Munkástanácsba, az úgynevezett 500-asba, majd beválasztották a Központi Országos Végrehajtó Bizottságba, a Munkástanács legfőbb (80-as) végrehajtó szervébe, 1919. április 10-től pedig a nemzetiségi ügyek vezetését is rábízták.

Megemlítendő a Kormányzótanács április 14-i ülésén tartott felszólalása. Jól látta, hogy a párt az egyesüléssel elvesztette élcsapat jellegét. Hiszen az októberi forradalom után csak úgy tódultak a szociáldemokrata pártba proletároknak nem nevezhető elemek, akiket a párt minden kritika nélkül felvett soraiba. Gombaként szaporodtak a különböző nem munkás szakszervezetek. Megalakultak az aktív tisztek, a kereskedők és hasonlók szakszervezetei, a szociáldemokrata párt szervezeti formája következtében pedig ezek mind párttagok is lettek. Ennek a felhígított pártnak lett szövetségese, szerves része a kommunista párt. Hirossik még a pártkongresszus előtt követelte, hogy állapítsák meg azt, ki lehet tagja a pártnak és ki nem. Követelte a szakszervezetek és pártszervezetek különválását és azt, hogy ily módon a párttagok felvételénél kettős kontroll érvényesüljön. Kunfi Zsigmond feltételesen csatlakozott ehhez az indítványhoz, Lukács György pedig követelte, vegyék revízió alá azt is, mely szakszervezet ismerhető el egyáltalán ilyennek. A Kormányzótanács e kérdés megvizsgálásával és a pártszer-

[13] Proletár (Bécs), 1920. I. évf. 27. sz. Melléklet 4—5. old.

vezeti szabályzat módosításának előkészítésével többek között Hirossikot is megbízta.

A Vörös Ujság ebben a kérdésben határozottan foglalt állást. Április 26-i vezércikkében, amelyet Hirossik János írt, kimondta, hogy „tiszta proletárpolitikát akarunk és kell csinálnunk". Ennek alapkövetelménye az, hogy a párt a forradalmi munkásság tömegeiből tevődjék össze. Akik pedig a polgári társadalomhoz kötődnek, ne lehessenek egy forradalmi párt tagjai. Az összeülő pártkonferencia mondja ki, hogy a szakszervezetek széjjelválasztandók a párttól.

Az első szabad május elsején Hirossik nagy beszédet tartott. A május 2-i Budapesti Munkástanács ülésén pedig a proletárforradalom védelméről tárgyaltak. Hirossik kijelentette: legjobb, ha eltávoznak azok, akik ahhoz mérték harcukat, hogy a proletariátus többségben van. A proletariátus osztályharcában mindig az öntudatos forradalmi kisebbség vezet, amelynek kötelessége van az egész európai forradalommal szemben. „Védeni fogjuk ezt a forradalmat az utolsó emberig. Akiben van erő és forradalmi elszántság, tegye meg kötelességét. Fegyverre, elvtársak!"

Hirossik János május 3-án Landler Jenővel együtt az északi frontra indult. Landler Jenő nyomában a felszabadult területek kormánybiztosi teendőit látta el.

A Párttörténeti Intézet birtokában van Hirossik „kormányzótanácsi megbízott" jelentése a június 1-i miskolci politikai helyzetről.

„A Forradalmi Kormányzótanács megbízásából május 25-én érkeztem Miskolcra. 23—24-én pánik volt a városban, a cseh csapatok közel voltak. A Munkástanács emberei közül többen elmenekültek. Őket távíratilag visszarendeltem. A proletárság nagy része nem öntudatos, a vezetők kispolgári gondolkozásúak. Hiányzik a forradalmi készség. Május 21-től a cseh megszállásig egy sereg jött-ment entellektüel vette körül a miskolci elvtársakat, akik fontos szerepet töltöttek be mint a »proletárdiktatúra előharcosai«, az itteni vezetők szerelmesek beléjük. A Munkástanács és az Intéző Bizottság a régi tanácsnokokból áll és a régi eszközökkel működik. A direktórium nem tett egyebet, mint csirkepörökkel, panaszokkal foglalkozott. Kifejlesztették a bürokráciát. Nem hajtották végre a Kormányzótanács rendelkezéseit. A diktatúrát úgyszólván újra fel kell építeni . . . Május 25-én megindultak Landler elvtárs parancsára a munkások sorozási előkészületei. A diósgyőriek hangulata nem a legkedvezőbb a katonáskodást illetőleg . . . Elengedhetetlenül szükséges, hogy az előrenyomuló hadsereg nyomában egy organizáció is járna, és megépítené a diktatúrát."[14]

Amikor a nemzetközi imperializmus arra készült, hogy a magyar proletariátus harcát letiporja, akkor kiáltotta ki a Felvidék proletariátusa az önálló Szlovák Tanácsköztársaságot június 16-án Eperjesen. Elnöke Antonín Janousek, belügyi népbiztosa Hirossik János lett.

[14] PI Archívum. H-h-15.

A Szlovák Tanácsköztársaság megdöntése után Hirossik Jánost a posta politikai biztosává nevezték ki. Tisztét egészen a Magyar Tanácsköztársaság megdőltéig töltötte be.

Hirossik cikkét idézzük a proletárdiktatúra leveréséről.

„Este van, 9 óra. Ilyenkor szoktunk összetalálkozni Kun szobájában, hogy egyet-mást megbeszéljünk ... Ma azonban feltűnően sokan vannak ... Izgatottak az elvtársak ... Megkérdezem, mi történt ... Lesújtva hallom: megingott a front. A Vörös Hadsereg egyes részei fegyelmezetlenek, felbomlóban vannak. Hogy ... az egyes csapattestek szétzüllése ne demoralizálja az egész frontot: minden népbiztosnak, szovjet funkcionáriusnak, aki csak elmozdulhat, még ma hajnalban el kell indulnia a frontra.... Egyesek már készülődnek, várják az indulás óráját. Mindnyájunk arcán visszatükröződik a remény: még minden jobbra fordul ... Megverjük a románokat, azután teljes erővel rendet csinálunk saját sorainkban ... Közben az oroszok végeznek Kolcsakkal, Denikinnel és Judeniccsel ... Az egész világ proletariátusának szeme rajtunk: nem szabad gyáváknak lennünk.

Egy óra múlva vonat hagyja el Budapestet: Szolnok irányában rohan az éjbe.

Az éjjel már visszaérkeztünk a frontról ... Sietek megtudni, mi újság ... A csapatok legnagyobb része nem akar harcolni. Még ma dönteni kell. Délben tart ülést a Kormányzótanács, délután az Ötszázas Munkástanács. Nem bírjuk tovább megtartani a hatalmat. Vegyék át a szociáldemokraták!

Sietek a hivatalomba. Varga Jenővel aláíratok egy aktát egyes tisztviselő kategóriák fizetésrendezéséről. Nyomban kiadom végrehajtásra. A posta politikai megbízottait másnap reggelre hívatom értekezletre, a vidéken levőket táviratilag. Nekünk már nincs mit keresnünk itt ...

Délben a kormányzótanácsi ülés. Elhatároztuk, hogy Peidl vezetése alatt szakszervezeti bürokratákból és volt szocdem népbiztosokból alakult kormánynak adjuk át a hatalmat.

4 óra ... Sietve érkeznek a tanácstagok ... Izgatottan tárgyaló csoportok ... Jön Rónai. Ismerteti a Kormányzótanács határozatát, az új miniszterek névsorát. Itt-ott zúgó ellentmondás ... Hitték, hogy a »parlamenti kormányzat« kispolgári ideálját most megvalósítják ... Az árulás, gyávaság, defetizmus mocsoktengerében mint kőszikla állt egy csoport, öklét rázva ...

Kun lép a terembe. Tomboló éljenzés ... A diktatúrának szól az ováció. Beszélni kezd. Hangja meg-megcsuklik, szeme könnybe lábad. Elmondja, miért történt és mi jön. Megmondja: a fehérterror. Sokan nem hiszik, a szocdemek legkevésbé. Azt hiszik, a hatalomátvétel legföllebb néhány ember letartóztatását jelenti ...

Az ülés véget ért. Felmegyek a szocdemek Andrássy úti klubjába. Lelkendező emberek futkosnak össze-vissza. Az újdonsült miniszterek ... büszkén járják végig a termeket. Rendelkeznek, intézkednek ... nevetgélnek. Feltelefonálják Bécsben az olasz missziót.

Rendeletek rendeleteket érnek. Mindegyikben a kapitalizmus egy-egy oszlopát állítják fel újra . . .

A románok megszállták a várost, lefegyverzik a vöröskatonákat, a vörös őrséget . . . A szociáldemokrata kormány itt áll tehetetlenül . . . szegénységi bizonyítványával . . . egy puska sem áll rendelkezésére . . .''[15]

Hirossik János a Tanácsköztársaság megdöntése után nem menekül. 10 teljes hónapon keresztül illegális munkát végez az ország különböző területein. 1920 májusában Király Albert figyelmezteti őt, hogy sürgősen utazzon el, mert letartóztatási parancs van ellene. Csak ekkor hagyja el az országot. A szökés hangulatát tükrözi Menekülés című cikke, amely a Proletár 1920. augusztus 12-i számában jelent meg (17—18. old.). Kis szemelvény belőle:

„Gépies mozdulattal odanyújtom irataimat az őrségnek. Nyugalmat erőltetve figyelek: széjjelteregetik, egy pillantás a fényképre, azután rám . . . Ekkor következik az örökkévalóság. Előttem mindenki másnak visszaadták az írásokat. Az enyémet nem. Az ellenőr . . . odaszólítja egy társát, mutogatja neki az írásokat, majd mindketten felém pillantanak. Érzem: végem van. Felismertek . . . Egy szemvillanással körültekintek: merre menekülhetek. Oldalt és mögöttem nagy tömeg . . . Előttem a pribékek hada áll, és rámpislog . . . Szökni akarsz az akasztófa alól, mi? . . . Nem várom meg, míg ezek rám rohannak. Hogy fölfedeztek, az kétségtelen . . . Elég erős vagyok, rávetem magam erre, aki tőlem oldalvást áll, kikapom kezéből a fegyvert és ledurrantok közülük néhányat: részlettörlesztésül sok ezernyi derék elvtársamért . . . Leteszem poggyászomat a padlóra, egy ugrás és kezemben lesz a fegyver . . . és a következő pillanatban az ellenőrző tiszt összecsapja az írásokat s felém nyújtja udvariaskodva: Köszönöm uram, rendben van!

Mintha évek suhantak volna el felettem, pedig alig néhány másodpercig tartott . . .''

Bécsben Hirossik azonnal érintkezésbe lépett a KMP ott megalakult Központi Bizottságával. A hazafelé irányuló illegális szervezést bízták rá. Már magyarországi tartózkodása idején beválasztották a KMP Bécsben működő Központi Bizottságába, amelynek akkori tagjai voltak a csehszlovák határon, Karlsteinben internált Kun Béla, Landler Jenő és Pór Ernő, valamint a Bécsben dolgozó Lukács György és Hamburger Jenő. Hirossikkal futárok segítségével tartották a kapcsolatot.

Tisztét a tőle megszokott lelkiismeretességgel, alapossággal látta el. Tanulmányozta az illegális munka módszereit, amelyeknek specialistájává lett. Szemináriumot is tartott ifjúmunkások számára, akiket magyarországi munkára szemelt ki. Legjobb tanítványai közé tartozott Sallai Imre.

Közben Kun Béla kiszabadulván „védőőrizetéből'', Moszkvába ment,

[15] Proletár, 1920. július 29

Landler Jenő és Lukács György folytatták központi bizottsági tevékenységüket.

Elérkezett az idő, amikor ki kellett dolgozni az illegális munka módszereit.

Hirossiknál megvolt a régi pártember egészséges bizalmatlansága minden új „elvtárs" iránt, akit nem ismert, vagy megbízható ember nem kapcsolt, de kitűnő emberismerő is volt. Munkája részleteibe soha senkit be nem avatott. Mindig tekintetbe vette az eshetőségeket. Még magával a Magyarországra induló elvtárssal sem közölte közvetlenül feladatát, hanem az valamiféle harmadik-negyedik találkozásnál kapta meg a helyszínen az utasításokat, ha megbízhatóságból már levizsgázott. Ha esetleg közben lebukik, nem tud semmit és nem ismer senkit.

A Moszkvában tartózkodó Kun Béla által meghirdetett jelszó — amelyet a közeli kedvező fordulat reménye is táplált —, hogy az emigráció nagy tömegben térjen haza, könnyelműnek bizonyult. Hirossik nagy óvatossággal, nem kampányszerűen, körültekintően választotta ki azokat, akik megfelelő összeköttetéssel és ismeretséggel rendelkeznek. „Azért harcoltam — írta emlékiratában —, hogy minél kisebb veszteséggel dolgozzunk." Kun ezt a módszert személye elleni támadásnak minősítette. Itt ebben a módszerbeli vitában kell keresni a frakcióharc magvát.

Ez a belső küzdelem szinte természetes következménye a munkásmozgalom ideiglenes vereségeinek, amikor felvetődik a kudarc okainak vizsgálata és a „hogyan tovább?" problémája. Ezzel nem kívánom, természetesen, igazolni a frakcióharcokat, hiszen ezek éveken át lekötötték a magyar kommunista mozgalom erőit. A párt egységét a nemzetközi kommunista mozgalom segítségével sikerült helyreállítani, miután a vitákban felmerült kérdések egy részére a történelem már megadta a választ. A pártvitákban Hirossik Landler Jenő oldalán vett részt a Kun Béla vezette „pártépítő" csoporttal szemben.[16]

A frakciós viták ekkor jobbára a bécsi Proletár és a moszkvai Vörös Ujság hasábjain játszódtak le, nagy hevességgel.

Kunék a hazai központ megteremtését szorgalmazták és követelték, hogy tagadják meg a szakszervezetekben a szociáldemokrata pártadó fizetését. Azt állították, hogy nincs konszolidáció Magyarországon, hogy az ellentétek a magyar uralkodó osztályokon belül kiéleződtek.

A bécsiek még 1921 májusában megtárgyalták ezeket az állításokat. Hirossik támadta azt a követelményt, hogy tagadják meg a szakszervezetekben a tagdíj fizetését. Arra kérte az értekezletet, hogy a kérdést a Komintern III. kongresszusához utalják, addig pedig ne frakciózzanak.

Landleréknak a Kominternhez intézett memoranduma azt állítja, hogy a magyar ellenforradalmi rendszer konszolidálódik, tért hódít a

[16] A frakcióharcokról részletesen lásd *Szabó Ágnes:* A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése, 1919—1925. Kossuth Könyvkiadó 1970.

finánctőke. Magyarországon a munkásmozgalom működési lehetőségei bővülnek, a legális munkásmozgalom is nagyobb szabadságot kap. A pártmunka csak illegális sejtrendszer formájában történhet, az agitációs munka helye pedig a szakszervezet. Itt az a feladatunk, hogy a velünk szimpatizálókat öntudatos forradalmárokká neveljük.

A Komintern III. kongresszusa foglalkozott a magyar párt kérdéseivel is. A határozat értelmében „a szakszervezetek a KMP politikai és szervezeti törekvéseinek alapja, legfontosabb talaját képezik. Nem szabad megtagadni a pártadó fizetését. A kommunista emigránsoknak tömeges hazatérése egyelőre lehetetlen. A szakszervezetekben létesített kommunista sejteket illegális helyi és üzemi szervezetekbe kell összefogni. A külföldi emigráció agitációs erőtartalékot képez. A napi kérdések mellett felszínen kell tartani a Tanácsköztársaság dicsőséges múltját, vívmányait."

Bár a határozat a Landler-frakció elveit fogadta el, a kijelölt Központi Bizottságban mégis négy kunista (Kun, Pogány, Rudnyánszky, Szilágyi Dezső) és csak három landlerista (Hirossik, Landler, Lukács) kapott helyet.

1922. január 25-én Hirossik cikket közöl a bécsi Vörös Ujságban, amelyben hangsúlyozza, hogy a kommunistáknak mindenütt jelen kell lenniük, ahol munkástömegek találhatók, ha nem akarnak szektává zülleni. De a kommunistáknak nem szabad feladniuk szervezeti önállóságukat. A forradalmi irányba terelés a kommunistákra vár. Landler Jenő cikke a Proletárban egyenesen ezt a címet viseli: Be a szakszervezetekbe! Szerinte a legnagyobb bűn az előkészítés nélküli akció.

A frakciózást azonban nem lehetett egy határozattal leszerelni.

1922 áprilisában feloszlatták a KMP emigrációs szervezeteit és az új háromtagú illegális KB vezetőivé Szilágyi Dezsőt, Seidler Ernőt és Hirossik Jánost nevezték ki.

1924 június—júliusában a KI V. kongresszusán újból tárgyalták a magyar frakciók ügyét. Létrehozták az egységet és kidolgozták a magyarországi illegális munka tervét.

Ez idő alatt Moszkvában munkaértekezletre gyűltek össze a magyar párt számottevő emberei. A moszkvai, bécsi és berlini kommunistákon kívül Magyarországból részt vettek Weisshaus Aladár és Szekér Nándor is. Kérték a Kominternt, hogy a magyarországi mozgalmat ismerje el szekciójának, és nevezzenek ki organizációs bizottságot a pártkonferencia összehívásáig. A Komintern elfogadta a magyar kommunisták javaslatát. Az Organizációs Bizottság tagjai lettek: Kun Béla, Landler Jenő, Alpári Gyula, Hirossik János és Rákosi Mátyás. Munkatervet dolgoztak ki, amelyben a munka megjavítását, főleg a földmunkásokkal való fokozottabb foglalkozást tűzték ki feladatul.

Az Organizációs Bizottság 1924 novemberében tartotta bécsi megbeszélését. A magyarországiak (Weisshaus és Őry) beszámoltak a kommunista befolyás megerősödéséről, majd határozatot hoztak, amelynek értelmében megbízták Alpárit és Landlert, dolgozzák ki az ellenzéki

mozgalom programját. Ez alapot teremtett egy baloldali, legális munkáspárt megteremtéséhez. 1925 tavaszán megalakult a Magyarországi Szocialista Munkáspárt, az MSZMP. Az ellenzéki munka kiterjedt tömegmunkává szélesedett.

Az OB megbízta Rákosi Mátyást és Hirossik Jánost, hogy térjenek haza magyarországi pártmunkára.

1925 nyarán erős kommunista mozgalom jött létre. Magyarországon Hirossik és Rákosi váltották egymást. Felmerült a pártkongresszus összehívásának kérdése.

Az I. kongresszust 1925 végén tartották meg Bécsben 22 küldött részvételével, közülük 12-en Magyarországról jöttek. Jelen voltak a legális és illegális szervezetek képviselői: Kun Béla, Landler Jenő, Alpári Gyula, Hirossik János, Rákosi Mátyás, Vas Zoltán, Hámán Kató, Gőgös Ignác, Őry Károly, Szekér Nándor, Mitterer József és mások.

A nemzetközi helyzet analízisét Alpári Gyula adta. Ehhez a kérdéshez szólt hozzá Hirossik János Török néven.

Fontos kérdésnek tartja a kisantant állítólagos demokráciájának leleplezését, mert az ún. kétésfelesek és a szociáldemokraták nemrégiben is még ezzel házaltak. Ugyanez vonatkozik a „nyugati demokráciákra" is, amelyek felé való orientálódás Peyerék programja. A magyar munkásoknak tisztában kell lenniük azzal, hogy a „művelt Nyugattól" semmit sem várhatnak. Majd Hirossik az elnyomott népek jogaival foglalkozik. Mi ebben a Komintern álláspontja? — kérdi. A harmadik a Bauer-kérdés. Otto Bauer a Kampfban[17] írott cikkében három világpolitikai faktorról beszél. Bauer szerint ezek közül a világimperializmus és a Szovjetunió háborús tényezők, a II. Internacionálé pedig pacifista. Szerinte Alpári tézisei a feltámadt kétésfelesek[18] veszélyét nem látják elég fontosnak. Bauer leleplezésének módja az otthoni rendszeres külpolitikai felvilágosító munka.

Ezután Kun Béla belpolitikai kérdésekről, Landler Jenő a szakszervezeti kérdésről adott elő. Titkos szakszervezeti frakciót kell alapítani. Kun a parasztok közti kommunista befolyás erősítését szorgalmazta. Rákosi a pártfegyelem fontosságát hangsúlyozta. Vas Zoltán az ifjúmunkás-kérdés előadója volt.

Az I. kongresszus után Hirossik nem vállalt funkciót a magyar pártban. Berlinbe költözött, ahol először a szovjet kereskedelmi képviseletnél, majd egy szovjet—német vegyesvállalatnál dolgozott mint munkás. 1933-ig Karl Lange álnéven a német kommunista párt tagja volt, de kapcsolata a magyar mozgalommal nem szűnt meg, rendszeresen dolgozott az emigráns kommunista sajtóban, a Párizsi Munkásban, a Kassai Munkásban, valamint az amerikai Új Előrében. Különösen figyelemre méltók a Párizsi Munkás 1926—1928-i számaiban megje-

---

[17] Der Kampf = Küzdelem. Az osztrák szociáldemokraták elméleti folyóirata.

[18] Az Otto Bauer által vezetett, főleg Ausztriára szorítkozó ún. „ausztromarxisták" és az általuk alapított Kétésfeles Internacionálé.

lent, saját nevével, illetve Török Gergely álnéven írott cikkei. Így Pesti jegyzetei, majd Azt olvastam... című éles hangú glosszái. Saját neve alatt jelennek meg 1926. március 20-án Utolsó nap a Gyűjtőfogházban, majd Ingusz Rezsőről és Svanya Sándorról írott cikkei. Kitűnőek Mire költik az adókat? Gyökérre a fejszét, Horthyék embervédelme I—II., Bethlen-módszer, Szent István napjára, Két könyv Szovjet-Oroszországról című cikkei, majd jól megfigyelt portréi Andréka Károlyról, Huszár Károlyról, Pongrácz Jenőről stb.

A vészjósló 1933. év Hirossik berlini tartózkodásának is véget vetett. A fasizmus uralomra jutása után elhagyta Németországot és családjával együtt Prágába költözött, ahol a szakszervezeti mozgalomban helyezkedett el: a Vendéglátó Ipari Szövetség lapjait szerkesztette.[19]

*

Írásomban Hirossik Jánosnak a magyar szociáldemokrata, illetve kommunista mozgalomban végzett munkájáról igyekeztem számot adni. Élete hátralevő fejezetének (1950. február 3-án halt meg), antifasiszta küzdelmének részletes feltárása további kutatómunkát igényel.

---

[19] Ustrední Svaz, Hostinský Pomočnik. (PI Archívum. 776. őe.)

SZLAVKA PETROVA:

VITÁK A FASIZMUSRÓL BULGÁRIÁBAN

A bolgár nép 1944. szeptember 9-én kivívott győzelme után a legújabb kori bolgár történelem kutatóinak figyelme a munkásosztálynak és azoknak a dolgozóknak a harca felé fordult, akik a Bolgár Kommunista Párt vezetésével megdöntötték a fasiszta diktatúra politikai hatalmát. Kevesebb figyelmet szenteltek azonban a politikai rendszerek, jellegük, fejlődési szakaszaik és ideológiájuk kutatásának. Ezekkel a problémákkal foglalkoztak ugyan egyes tanulmányok, de csak mint részleges, másodlagos kérdésekkel. Ma azonban jobban meg kell vizsgálnunk ezeket a problémákat, mindenekelőtt a burzsoázia diktatúrájának legterrorisztikusabb formáját, a fasizmust.

Bulgáriában a fasizmust forradalmi úton, mélyrehatóan és visszavonhatatlanul semmisítették meg, úgy, ahogyan a fasizmust a proletárdiktatúra megsemmisítheti. A világ különböző országaiban azonban a fasizmus a múlt feledésére számítva erőfeszítéseket tesz, hogy újjászülessen. A történészek kötelessége, hogy feltárják a fasizmus osztálylényegét, antihumánus, barbár jellegét, s ne engedjék meg az aktivizálódó reakciónak, hogy félrevezesse a népeket, s újból rájuk kényszerítse az ún. „új rendet". Ez korunk parancsa.

A bulgáriai fasizmus különböző problémáiról kezdetben a Bolgár Történelmi Társulat (BID), később pedig a BKP KB mellett működő Bolgár Párttörténeti Intézet szervezett vitát. Eddig két vitát rendeztek: 1965. szeptember 17-től 1966. február 1-ig a Bolgár Történelmi Társulat, és 1972. október 12-től 27-ig a Bolgár Párttörténeti Intézet szervezésében. Az első vitában 12 tudós és közéleti személyiség, a másodikban 18 tudós vett részt.

E cikk célja, hogy lehetőleg minél átfogóbban megismertesse az olvasókkal a legfontosabb vitatott témákat és a résztvevők velük kapcsolatos véleményét.

*

Az első vitában a központi beszámolót Zsak Natan akadémikus tartotta.[1] Az első kérdés, amelyet vitára bocsátott: a polgári demokráciából a fasizmusba történő átmenet alapvető okai Bulgáriában. Zsak Natan azt az álláspontot fejtette ki, hogy helytelen lenne a különböző országokban egy és ugyanazon okok után kutatni. Konkrétan Bulgária vonatkozásában Natan úgy vélte, hogy az alapvető és legfontosabb okokat „a bolgár burzsoáziának abban a törekvésében kell keresnünk, hogy a monopolista nagytőke által visszaszerezze a háború következtében elvesztett pozícióit";[2] a reakciós erőknek abban a törekvésében, hogy csapást mérjenek a forradalmi eszmék legkövetkezetesebb bulgáriai képviselőjére, a BKP-ra, amely egyedül fenyegette a kapitalista rendszer alapjait, és legkövetkezetesebben harcolt a monopolista nagytőke politikája és uralma ellen; a Bolgár Népi Földműves Szövetség (BNFSZ)[3] politikájában és konkrétabban Alekszandr Sztambolijszki kormányának (1920-tól 1923. június 9-ig) politikájában, amely, ha nem is következetesen, de a monopolista nagytőke érdekei ellen irányult; valamint a tisztikar azon részének hangulatában kell keresni, amely a leszerelés után elszenvedett csapások hatására úgy vélte, hogy egy új hatalom hatékonyabban védi majd meg Bulgária nemzeti érdekeit.

Zsak Natan álláspontját csaknem valamennyi résztvevő elfogadta. Különbségek a probléma másodlagos vonatkozásaiban mutatkoztak. J. Jocov tudományos főmunkatárs véleménye szerint a polgári demokráciáról a fasizmusra történő áttérést mind a burzsoázia, mind pedig a munkásosztály gyöngesége okozta. Bulgáriában az alapvető és legfontosabb ok nem a monopolista nagytőkének az a törekvése volt, hogy visszaszerezze az első világháború után elvesztett pozícióit, s nem a neully-i békeszerződés által kiváltott keserűség (ezek másodlagos jelentőségű okok), hanem az a törekvése, hogy szétzúzza a kommunista pártot.[4] P. Kosztov docens úgy vélte, hogy a fasizmus a kapitalizmus általános válságának körülményei között keletkezik és kerül hatalomra; akkor, amikor végsőkig kiéleződnek a munka és a tőke közötti ellentmondások, valamint az összes többi alapvető ellentmondás; amikor a monopoltőkének nincs ereje, hogy szembeszálljon a szerveződő forradalom nyomásával, és hatalma megőrzése végett a

[1] Isztoricseszki Pregled, 1966. 6. sz. 84—96. old. Harakter, szöstnoszt i glavni etapi v razvitieto na bölgarszkija fasizöm. — Magyarul lásd: Történelmi Szemle, 1969. 1—2. sz. 141—154. old. A bolgár fasizmus jellege, lényege és fő fejlődésszakaszai. (Az idézetek oldalszámai a bolgár kiadásra vonatkoznak.)

[2] Uo. 85. old.

[3] A BNFSZ 1899-ben demokratikus agrárszervezetként jött létre. A tagság zömét elsősorban szegény- és középparasztok tették ki. A BNFSZ rendi felépítési elve miatt azonban a szervezetbe gazdagparasztok is beléptek. A BNFSZ Bulgária egyik legbefolyásosabb pártja volt.

[4] Isztoricseszki Pregled, 1967. 6. sz. 82—84. old. Po nyakoi vöproszi na bölgarszkija fasizöm.

fasiszta diktatúrára jellemző új, terrorisztikus kormányzási módszereket vesz igénybe.[5]

A vitában részt vett K. Kozsuharov újságíró, aki a Sztambolijszki-kormány kül- és belpolitikai tevékenységét vizsgálta meg, s azt a következtetést vonta le, hogy a bolgár burzsoázia azért tért át a fasiszta diktatúrára, mert először a BNFSZ-t, aztán a BKP-t akarta szétzúzni. „. . . Az önálló földműves kormányzás egymaga bizonyos reális veszélyt jelentett a tőkésosztály uralmára. A földműves kormányzás annál is inkább fenyegette a burzsoáziát, mert gyorsan nőtt a kommunista párt ereje és befolyása. Ezért a fasizált burzsoázia elsőként a földműves kormányzatra sietett csapást mérni, hogy aztán megkezdhesse a kommunista párt szétzúzását."[6] Ezt a következtetését Kozsuharov a BNFSZ kormányzásának és ideológiájának olyan eltúlzott értékelésére alapozta, hogy szinte azonosította a leninizmussal.

N. Gencsev, a történettudomány kandidátusa a polgári demokráciáról a fasizmusra való áttérés okait Bulgária korábbi nemzeti történelmében kereste. Gencsev egyetértett Zsak Natannal abban, hogy a burzsoázia azért tér át a totalitárius fasiszta rendszerre, mert meg akarja óvni a tőkés rendszert a szerveződő forradalomtól. Szerinte a fasizmus megjelenésének okait kétségtelenül Bulgária első világháború utáni fejlődésében kell keresnünk, de ezek megtalálhatók már a korábbi bolgár állam, a 19. század végi és a 20. század eleji bolgár politikai demokrácia fejlődésében is. Gencsev szerint az idegen, nem nemzeti dinasztia óriási hatáskörével állandóan veszélyeztette a polgári demokratikus államrendet; a hadsereg katonai és politikai személyiségekből olyan reakciós csoportosulást szervezett, amely lenézte a polgári demokrácia hagyományait; a bolgár társadalmi, politikai életet bürokrácia és klikkuralom jellemezte.[7]

A vitában részt vett D. Kazaszov is, az 1923. június 9-i fasiszta államcsíny egyik résztvevője.[8] Elvben elismerte, hogy a fasizmusra való áttérés oka az első világháború utáni kapitalizmus válsága, nem pedig virágzása volt.[9]

V. Hadzsinikolov professzor egyetértett azzal a véleménnyel, hogy a fasiszta rendszerek a kapitalizmus általános válságának idején jelennek meg, akkor, amikor a tőkés társadalmi rendszer zsákutcába kerül; azaz a fasizmus a burzsoázia gyengeségének, nem pedig erejének következménye. Szerinte a fasizmusra való áttérés konkrét okai Bulgáriában az első világháború végére kialakult sajátságos társadalmi és politikai helyzetben rejlenek; forradalmi válság érlelődik, 1918 szeptem-

[5] Uo. 3. sz. 97. old. Usztanovjavane, harakter, etapi i nepreköszнatoszt na fasisztkata diktatura v Bölgarija.

[6] Uo. 1967. 6. sz. 113. old. Zemedelszkijat szöjuz i bölgarszkijat fasizöm.

[7] Uo. 1968. 4. sz. 89. old. Nuzsni sza szeriozni izszledvanija na fasizma.

[8] Később D. Kazaszov antifasiszta álláspontra tért át, s részt vett az 1942-ben alakult bolgár Hazafias Front megszervezésében.

[9] Isztoricseszki Pregled, 1968. 5. sz. 95. old. Fasizmöt i bölgarszkite partii.

berében tömeges katonai felkelés tör ki, majd annak elfojtása után ismét létrejönnek egy forradalmi robbanás feltételei, amelynek előkészítésében a döntő szerepet a BKP játssza. A régi polgári pártok teljes mértékben diszkreditálódtak, nincs szociáldemokrata tömegpárt vagy más olyan kiegyezésre hajlamos párt, amelynek befolyása lenne a nép körében, hiányoznak a legális keretek közötti politikai manőverezés feltételei.[10]

Zs. Natan állást foglalt néhány felszólalással kapcsolatban. Szerinte helytelen a BNFSZ kormányzását és ideológiáját a leninizmussal azonosítani vagy ebben az irányban eltúlozni akcóit és ideológiáját. A földműves kormányzat súlyos csapásokat mért ugyan a nagytőkére, de nem lehet elfogadni azt, hogy nem a kapitalista valóság talaján állt. Maga a BNFSZ sem volt homogén, képviselve voltak benne a falusi gazdagparaszti elemek is. A BNFSZ nem tűzte maga elé azt a feladatot, hogy a tőkés társadalmat a szocialista társadalommal váltsa fel. Natan akadémikus ezzel indokolta, amit vitaindító előadásában hangsúlyozott: a fasiszta burzsoázia csapása elsősorban a BKP ellen irányult.[11]

*

A második probléma, amelyet Zsak Natan előadásában felvetett, a bolgár fasizmus társadalmi gyökereire vonatkozott. Állást foglalt egy, a Komintern VB XIII. plénumán megfogalmazott s Georgi Dimitrov által a KI VII. kongresszusán megismételt definíció mellett, nevezetesen, hogy „A hatalmon levő fasizmus . . . *a finánctőke legreakciósabb, legsovinisztább, legimperialistább elemeinek nyílt, terrorista diktatúrája.*"[12]

Felvetődik a kérdés, vajon ez a meghatározás Bulgáriára is vonatkozik-e, általános érvényű, vagy csak a fejlett kapitalista országokra vonatkozik. Hogy ebben a kérdésben állást foglalhassunk, meg kell határoznunk a bolgár *gazdaság jellegét*. Zsak Natan, aki neves gazdaságtörténész,[13] azt a véleményt képviseli, hogy Bulgária a közepesen fejlett kapitalista országok közé tartozott. A fasizmus társadalmi gyökereit Bulgáriában a bolgár finánctőke legmohóbb, legreakciósabb terrorista részében kell keresni, mert bár a kapitalizmus csak közepesen volt fejlett, ebben az időszakban Bulgáriában a monopolista finánctőke uralkodott. Natan szerint azonban ki kell egészíteni és pontosítani kell a Komintern VB XIII. plénumán és VII. kongresszusán megfogalmazott

[10] Uo. 1968. 6. sz. 52—55. old. Oscse za fasizma i negovite oszobenoszti v Bölgarija.

[11] Uo. 1969. 1. sz. 104—105. old.

[12] *Georgi Dimitrov:* Egységfront, népfront, szocializmus. Válogatott beszédek és írások. Kossuth Könyvkiadó 1974. 98. old.

[13] Zsak Natan a következő fontosabb gazdaságtörténeti munkák szerzője: Ikonomicseszka isztorija na Bölgarija (Szófia, 1949.), Isztorija na ikonomicseszkata miszöl v Bölgarija (Szófia, 1964.), Monopoliszticseszkija kapitalizm v Bölgarija (társszerzőként) (Szófia, 1958.), Sztopanszka isztorija na Bölgarija (Szófia, 1957.) stb.

definíciót, mégpedig a következő értelemben: „a fasizmus bizonyos társadalmi gyökereket ereszt a kispolgári rétegekben is, különösen a kispolgári értelmiség, és főleg a tisztikar körében".[14]

Szerinte a fasizmus társadalmi gyökereire vonatkozó kérdés rendkívül aktuális elméleti és gyakorlati jelentőséggel bír. A második világháború utáni időszakban egyes fejlődő országokban a monopolista nagytőke uralma nélkül is jelentkeznek fasiszta erők.

Natan végezetül hangsúlyozta, hogy a fasizmust meg lehet határozni az összes országra és népre érvényes módon, de amint Georgi Dimitrov is megállapította, „A fasizmus semmiféle általános jellemzése — bármilyen helyes legyen is az önmagában véve — nem mentesít bennünket attól, hogy a fasizmus fejlődésének sajátosságait s a fasiszta diktatúra különböző formáit az egyes országokban és a különböző időszakokban konkrétan tanulmányozzuk és számon tartsuk. Minden országban meg kell vizsgálni, ki kell kutatni, meg kell találni a fasizmusban azt, ami benne nemzeti sajátosság, nemzeti különlegesség, és ennek megfelelően kell a fasizmus elleni harc hathatós módszereit és formáit kijelölni."[15]

Zsak Natan tézisével kapcsolatban a következő ellenvélemények vetődtek föl.

A résztvevők egy része nem fogadta el a Komintern XIII. plénumán és VII. kongresszusán megfogalmazott definícióhoz fűzött kiegészítést.

J. Jocov szerint a KI-meghatározás teljes mértékben érvényes Bulgáriára, ahol a fasizmus társadalmi gyökereit egyedül a nagytőkén belül kell keresni. Véleményének bebizonyítására Jocov adatokat sorolt föl arról, hogyan pénzelték a bolgár fasisztákat az ipari és a bank nagytőke képviselői.[16] Jocov nem értett egyet a tisztikar egy részének társadalmi hovatartozásával sem. Szerinte a tisztikar zöme a burzsoáziához, nem pedig a kispolgársághoz tartozott.

Nem csatlakozott Zsak Natan véleményéhez P. Kosztov sem. Ő azt hangsúlyozta: a fasizmus társadalmi bázisa, pontosabban osztálygyökerei és a fasiszta mozgalom társadalmi bázisa, osztályösszetétele között különbség van. Szerinte a fasiszta mozgalom tarka társadalmi összetétele nem szolgálhat mércéül a fasizmus osztálylényegének és jellegének meghatározásához. Ebben az esetben az a döntő, hogy a fasizmus által folytatott politika kinek, melyik osztálynak vagy az osztály melyik részének érdekeit képviseli. Kosztov hangsúlyozta, hogy mindenütt, ahol fasiszta diktatúra volt hatalmon, így Bulgáriában is, a fasizmus nem az általa befolyásolt tömegek, hanem a finánctőke legreakciósabb elemeinek érdekeit szolgálta. P. Kosztov befejezésül kifejtette, hogy ha a fasizmus társadalmi gyökereit a kispolgárságban, a parasztságban vagy az értelmiségben keressük, és ezen az alapon hatá-

[14] Isztoricseszki Pregled, 1966. 6. sz. 87. old.
[15] *Georgi Dimitrov:* Egységfront, népfront, szocializmus. 180. old.
[16] Isztoricseszki Pregled, 1967. 1. sz. 89., 92., 94. old.

rozzuk meg a fasizmus osztálylényegét, téves következtetésekre juthatunk, és igazolhatjuk azokat a helytelen nézeteket, amelyek a múltban súlyos kárt okoztak az antifasiszta mozgalomnak. „Ha valóban a kispolgárság a fasizmus hordozója — mutatott rá Kosztov —, akkor egészen természetes dolog azt mondanunk, hogy a szociáldemokrácia és a fasizmus »ikertestvérek«, s hogy a szociáldemokrácia a fasizmus mérsékelt szárnya."[17]

K. Kozsuharov szerint a Komintern jellemzése Bulgáriára is vonatkozik. A bolgár fasizmus társadalmi alapja a finánc- és a kereskedelmi nagytőke.[18]

A résztvevők másik része elfogadta Zsak Natannak a Komintern VB XIII. plénumán és VII. kongresszusán megfogalmazott, a fasizmus társadalmi gyökereire vonatkozó definícióhoz fűzött kiegészítését. Ilcso Dimitrov, a történettudomány kandidátusa, annak a véleményének adott hangot, hogy a fasizmus az első világháború utáni feltételek produktuma. Reagálás a háború utáni forradalmi válságra, az Októberi Forradalom győzelmére, a kommunista mozgalom óriási mértékű megnövekedésére, valamint a kapitalizmus világméretű uralmát fenyegető veszélyre. Ebben az értelemben a fasizmus „a finánctőke legreakciósabb, legsovinisztább és legimperialistább elemeinek" ideológiája és hatalma. I. Dimitrov szerint itt kell keresni a fasizmus társadalmi-gazdasági gyökereit. Az első világháború után az Októberi Forradalom hatására a dolgozók nagy tömegei elfordultak a polgári demokráciától és ráléptek a proletárdiktatúráért vívott harc útjára, míg a nagy- és középburzsoázia, sőt a kispolgárság bizonyos elemei az állami berendezkedés tökéletesebb formájának illuzórikus keresése közben jutottak el a fasizmushoz. Olyan kormányzási formát kerestek, amely anélkül, hogy alapjaiban érintette volna a tőkés termelési módot, igazságosabb és szociálisabb állami rendszert hozott volna létre, megszüntette volna a polgári demokrácia legszembeötlőbb hiányosságait, és felszámolta volna a társadalmi konfliktusok és forradalmak feltételeit. Ezek a körök ellenségesen viszonyultak a marxizmushoz, a kommunizmushoz mint elmélethez és gyakorlathoz, s a fasizmusban látták a kiutat. Később a gyakorlat egy részüket kijózanította. Egyesek közülük a BKP-val és a Hazafias Fronttal szövetségben aktív harcot vívtak a fasizmus ellen és eljutottak a szocializmusig, míg mások visszatértek a polgári demokrácia elveihez.[19]

N. Gencsev kitartott azon véleménye mellett, hogy a Komintern VB XIII. plénumán elfogadott meghatározás vitatható. Az első világháború után megkezdődött a tőkés társadalom belső átalakulásának folyamata. A polgári demokráciát számos országban katonai-diktatóri-

---

[17] Isztoricseszki Pregled, 1967. 3. sz. 98. old.

[18] Uo. 4. sz. 113. old.

[19] Isztoricseszki Pregled, 1968. 1. sz. 96—97. old. Nyakoi szvoeobrazia v razvitieto na fasizma v Bölgarija.

kus, totalitárius fasiszta rendszer váltotta fel azzal a céllal, hogy megőrizze a tőkés rendszert. Ez a folyamat azonban különböző országokban különbözőképpen ment végbe. Az olyan rendkívül fejlett monopolkapitalista országokban például, mint Anglia, az Egyesült Államok, Franciaország — megmaradt a parlamentáris rendszer. A fasizmus a legyőzött és néhány fejletlenebb országban, valamint Olaszországban jelentkezett. A fasizmusnak Bulgáriában volt bizonyos befolyása a burzsoá értelmiség és a burzsoá ifjúság némely körére (például az „Otec Paiszij" társaság), de általában véve nem volt tömeges társadalmi bázisa.[20]

D. Kazaszov úgy vélekedett, hogy a bolgár fasizmusnak nem sikerült behatolnia sem a munkásságba, sem a parasztságba, sem a régi burzsoá osztályba, csak a háború utáni konjunkturális burzsoázia egy részének köreibe.[21]

Az elhangzott felszólalásokra válaszolva Zsak Natan újból rámutatott, hogy a problémára csak akkor adható tudományos válasz, ha előbb egy másik kérdésre, nevezetesen az akkori bolgár gazdaság jellegének kérdésére helyes választ tudunk adni. Bulgáriát nem lehet fejlett monopolkapitalista országnak számítani. Noha a bulgáriai tőkés fejlődés viszonylag magas fokot ért el, és a tőke jelentősen behatolt a mezőgazdaságba, Bulgária közepesen fejlett kapitalista ország maradt.[22]

*

A harmadik kérdés, amellyel Zsak Natan vitaindító előadásában foglalkozott, a bulgáriai fasizmus főbb fejlődési szakaszaira vonatkozott. Abból az elméleti álláspontból kiindulva, hogy a fasizmus nem egyformán jelentkezik az egyes országokban, hanem a konkrét történelmi körülményektől függően különböző sajátosságokat mutat, Natan a következőképpen periodizálta a bulgáriai fasizmust: a fasizmus Bulgáriában 1923. június 9-én a katonai-fasiszta államcsínnyel kezdődött. Első szakasza A. Cankov diktatúrája (1923-tól 1926-ig). Tömeges társadalmi bázis hiányában, korlátozott befolyása, valamint a BKP és a BNFSZ óriási tekintélye miatt ez a rezsim uralkodása megőrizte a polgári demokrácia bizonyos formáit (a parlamentet, a legális ellenzéki kiadványokat).

A. Ljapcsev rezsimjének uralma (1926 és 1931 között) volt a fasiszta diktatúra második szakasza. Ekkor, kissé más formában — magának Ljapcsevnek a kifejezése szerint „szelíden és finoman" — ugyanazt a politikát folytatták. Ljapcsev kormánya lehetővé tette a munkásszervezetek legális tevékenységét, s figyelembe vette erejüket; szélesebb teret engedett a parlamentarizmusnak. Igyekezett megnyerni a nem-

[20] Uo. 4. sz. 88—90. old.
[21] Uo. 5. sz. 100. old.
[22] Isztoricseszki Pregled, 1969. 1. sz. 107—108. old.

zetközi bankárok és a Népszövetség bizalmát, s ezért kénytelen volt formálisan demokratikus jelleget kölcsönözni a rezsimnek. Ezt a változást a bolgár és a külföldi tőke érdekei kényszerítették ki a kapitalizmus viszonylagos stabilizációjának körülményei közt.

Az 1931. június 21-i parlamenti választásokkal — amelyek az ellenzéki polgári demokrata választási szövetség, a „Népi Blokk"[23] győzelmét hozták —, Zsak Natan úgy véli, új szakasz kezdődött a fasiszta diktatúra fejlődésében. A diktatúra súlyos törést szenvedett. A kommunista pártnak az a korábbi meghatározása, amely szerint a Népi Blokk hatalma a fasiszta diktatúra folytatása, a bolgár fasizmus egyik fajtája, nem pontos, nem tükrözi az akkori bolgár fasiszta és antifasiszta erők valódi erőviszonyait. A Népi Blokk kormánya választási győzelem, nem pedig államcsíny eredményeképpen került hatalomra; olyan pártok vettek benne részt, amelyeket nem lehet fasisztának minősíteni; politikája egészének alapján a kormányt sem lehet fasisztának tekinteni, noha számos reakciós intézkedést hozott (meghagyta a fasiszta államvédelmi törvényt, amelynek értelmében a BKP továbbra is illegalitásba kényszerült, a Nemzetgyűlésben megvonta a legális BRP (Bolgár Munkáspárt) 31 képviselőjének mandátumát, kiegészítéseket szavazott meg az államvédelmi törvényhez stb.). Igaz, a Népi Blokk kormányzása nem sorolható a történelmileg már ismert polgári demokratikus államigazgatási formák közé sem. Ez fasiszta maradványokkal, bizonyos fasiszta kormányzási módszerekkel uralkodó kormány volt. Csakhogy nem minden reakciós politikát lehet és kell fasisztának minősíteni. Ugyanakkor a hatalmi csúcsokon nyilvánvaló volt a kormányzásban részt vevő polgári pártok nagytőkés elemeinek összefonódása az ellenzéki fasiszta pártok nagytőkés elemeivel.

A Népi Blokk kormányzásának éveiben a fasiszta erők átcsoportosultak és A. Cankov zászlaja alatt tömörültek. A történelmi szükségszerűség megkövetelte az antifasiszta erők, köztük a Népi Blokk antifasiszta erőinek szövetségét a Cankov-féle fasiszta mozgalom ellen vívott harcban.

1934. május 19-én újabb államcsínyt hajtottak végre, amellyel megkezdődött a bulgáriai fasiszta diktatúra utolsó fejlődési szakasza. Ekkor fasiszta kormány került hatalomra.

Zsak Natan ezen az utolsó szakaszon belül még több alszakaszt különböztet meg. Olyan átmeneti kormányok kerültek hatalomra, amelyeknek a segítségével az uralkodó megszilárdította hatalmát, s 1936-tól kezdve a hatalom nyílt monarcho-fasiszta diktatúra formájában jelentkezett. A második alszakasz a monarcho-fasiszta Bulgária utolsó kormánya K. Muravievvel, a BNFSZ-Vrabcsa képviselőjével az élén. Ennek a kormánynak a jellegével kapcsolatban Zs. Natan előadásában

[23] A Népi Blokkot (Naroden Blok) a következő pártok alkották: a Demokrata Párt, a BNFSZ jobbszárnya a „Vrabcsa", a BNFSZ-Sztara Zagora, a Nemzeti Liberális Párt és a Radikális Párt.

nem foglalt határozottan állást, pusztán arra mutatott rá, hogy figyelmet érdemelnek azok az újabb értékelések, amelyek e kormány jellegéről a különböző tudományos munkákban megjelentek.[24]

A fasizmus periodizálásának problémája élénk vitát váltott ki. A tudósok egyetértenek a bulgáriai fasizmus kezdetének dátumában: 1923. június 9. Véleménykülönbségek a Népi Blokk kormányának (1931—1934), valamint a Muraviev-kormánynak (1944. szeptember 2—9.) a megítélésében mutatkoznak.

Egyes tudósok szerint a fasiszta diktatúra megszakítás nélkül 1923. június 8-tól 1944. szeptember 9-ig tartott. Ezt az álláspontot képviselte J. Jocov. Szerinte a Népi Blokk-kormány jellegének meghatározásánál elsősorban arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy mi volt ennek a kabinetnek a társadalmi támasza. Jocov kutatásai alapján arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez nem nagyon különbözött az 1931. előtti fasiszta diktatúra társadalmi támaszától. Nem volt semmiféle változás a kormányzási módszerek és formák tekintetében sem. A rendőrség teljes vezető apparátusa változatlan maradt, s nem változtak a fasiszta rendőrség módszerei sem. Folytatódtak a bírósági tárgyalás és ítélet nélküli gyilkosságok, a Munkáspárt[25] parlamenti képviselőinek a mandátumát megvonták stb. Külön figyelmet érdemel a Népi Blokk koalícióját alkotó politikai pártok jellege. Meg kell vizsgálni, hogy fasiszták voltak-e ezek a pártok, s mivel magyarázható a BNFSZ jobbszárnyának, a Vrabcsa néven ismert tömörülésnek a részvétele a koalícióban. Ezeket a pártokat a nép juttatta többségre a választásokon, mert azt hitte, hogy antifasiszta koalíciót alkotnak. A BNFSZ szubjektív törekvése az volt, hogy olyan kedvező feltételeket alakítson ki, amelyek lehetővé teszik számára a kormányzás kizárólagos gyakorlását, s ily módon a polgári demokrácia visszaállítását, ezek azonban csak szubjektív törekvések voltak. A Népi Blokkban részt vevő többi párt, a demokrata, a nemzeti liberális és a radikális párt Jocov szerint a kommunista párt ellensége, s a fasiszta terror híve volt.

A Mureviev-kormány jellegével kapcsolatban Jocov rámutatott, hogy szerinte ez a kabinet a fasiszta diktatúra utolsó kormánya volt. A polgári demokrácia egyik legjellemzőbb sajátossága szerinte a forradalmi munkásmozgalom, illetve a kommunista párt legális tevékenységének eltűrése. „Ha egy burzsoá kormány betiltja a kommunista pártot — mondotta Jocov —, akkor az nem tekinthető többé polgári demokratikus kormánynak, hanem lényegét tekintve a fasiszta diktatúra felé vezető átmeneti kabinet."[26]

V. Hadzsinikolov szintén azt a tézist fejtette ki, hogy a fasizmus Bulgáriában 1923. június 9-től 1944. szeptember 9-ig megszakítás nélkül

[24] Isztoricseszki Pregled, 1966. 6. sz. 88—94. old.

[25] A Munkáspártot Bulgáriában 1927-ben alapították, mint a BKP legális változatát. A BKP ugyanis az 1924-i államvédelmi törvény folytán illegalitásba szorult. A Munkáspártot 1934-ben tiltotta be a kormány.

[26] Isztoricseszki Pregled, 1967. 1. sz. 97. old.

volt hatalmon. E kronológiai keretek között a bulgáriai fasizmusnak két fő periódusa különböztethető meg, s a határvonal közöttük 1934. május 19. volt. Az első periódusban a fasiszta diktatúra minden kegyetlensége és elvadultsága ellenére a parlamentáris kormányzási rendszer formáival álcázta önmagát, ekkor még nem volt kidolgozott ideológiája és politikai apparátusa. Az 1934. május 19-i államcsíny után a fasizmus elvetette a polgári demokrácia utolsó maradványait is, kidolgozta ideológiai és politikai mechanizmusát, s felvette a német és az olasz fasizmus számos vonását. Hadzsinikolov konkrét adatokat is felsorakoztatott a fasiszta diktatúra különböző fejlődési szakaszainak jellemzésére.[27]

P. Kosztov egyetértett Zsak Natan periodizálásával. Szerinte a bolgár fasizmus fejlődése állandó, de nem egyenletesen és nem egyenes vonalban megvalósuló folyamat. E folyamat során, azaz kialakulásától szétzúzásáig a fasizmus nem mindig volt hatalmon. A fasiszta rezsim fejlődési szakaszainak kijelölésénél az alapvető kritériumot nem a kormányzási formák és módszerek változásában, hanem a fasizmus lényegében kell keresnünk. P. Kosztov szerint a bulgáriai fasizmus fejlődéséhez az eddigieken kívül még két további fejlődési szakaszt lehetne hozzátenni — az egyik, amikor létrejött és harcolt a hatalomért, azaz 1923. június 9-ig, a másik a megdöntésétől, azaz 1944. szeptember 9-től egészen addig tart, amíg teljes szétzúzásáig léteztek bizonyos megnyilvánulási formái.

P. Kosztov részletesebben foglalkozott a Népi Blokk kormányával. Ahhoz, hogy ennek a kormánynak a jellegét helyesen és pontosan meg lehessen határozni, az országban végbemenő folyamatokból, s az osztály- és politikai erőknek az 1931. júniusi parlamenti választások előtti és utáni ezzel összefüggő változásaiból kell kiindulni.[28] Szerinte az 1931. júniusi frontáttörést a következő vonások jellemzik: 1. A Demokratikus Szgovor[29] megbukott a választásokon, s a polgári parlamentarizmus gyakorlatának megfelelően átadta a hatalmat a Népi Blokknak. 2. Míg 1931 júniusáig a Demokratikus Szgovor kormányzásának ideje alatt a finánc-monopolista tőke legreakciósabb része egyeduralkodónak érezte magát, s akaratát rákényszerítette az ország más burzsoá erőire, addig a Népi Blokk kormányzása alatt megerősödött a többi burzsoá réteg befolyása, mégpedig elsősorban a Demokrata Párthoz kötődő rétegeké. 3. A Bolgár Népi Földműves Szövetségnek a Népi Blokkba és a kormányba való bevonásával a burzsoázia engedményt tett a tömegeknek. 4. A néptömegek megjelentek a politikai harc színterén, és sikert értek el mind az 1931. június 21-i választásokon, mind

[27] Uo. 1968. 6. sz. 57—63. old.

[28] Uo. 1967. 3. sz. 99. old.

[29] Bolgár fasiszta politikai párt, a bank-, kereskedelmi és ipari nagytőke érdekeinek képviselője. 1923 augusztusában alakult. Tagjai közül kerültek ki Cankov és Ljapcsev fasiszta kormányai. Az 1934. május 19-i államcsíny után feloszlatták.

pedig később, a Népi Blokk kormányzása idején. Kosztov a legutóbbi mozzanatot tartja a leglényegesebbnek.

Kosztov szerint a fasizmus frontjának áttörése a legvilágosabban abban nyilvánul meg, hogy a burzsoá diktatúra nem fasiszta, hanem látszólag alkotmányos-parlamentáris formát ölt, a kormányzásban előtérbe kerülnek a nem fasiszta polgári és kispolgári pártok; a fasizmus abban reménykedik, hogy a gazdasági világválság hatására a dolgozók elégedetlensége a Népi Blokk mint bűnbak ellen irányul majd, ezalatt időt nyer erői átcsoportosítására, s új támadást indíthat. A valóságban így is történt. A Népi Blokk kormányzásának jellege bonyolult és nehezen elemezhető. Nem lehet a Demokratikus Szgovor kormányaival azonosítani. De nem lehet egyszerűen az alkotmányos-parlamentáris polgári demokrácia szokványos demokratikus kormányának sem minősíteni. Összetételét és platformját tekintve nem fasiszta, de engedékeny a fasizmus iránt. Az ilyen politika a fasizmusnak kedvez. A finánctőke reakciós elemei lényegében érintetlenül megőrizték pozícióikat Bulgária gazdaságában s állami apparátusában; ebben a korszakban gyakorlatilag ellenőrzik a kormányzást.[30] Ez olyan átmeneti rendszer, amelyben a burzsoázia „demokratikus" része időlegesen együtt van hatalmon a finánctőke legreakciósabb elemeivel.

A Muraviev-kormány jellegét illetően Kosztov úgy véli, hogy ez a kabinet nem polgári demokratikus. A fasizmus akaratából került hatalomra, s az volt a célja, hogy megmentse mind a fasizmust, mind a kapitalizmust a győzelmes forradalom támadásától.[31]

Gencsev nem fogadta el azt a véleményt, hogy az 1923. június 9-től 1944. szeptember 9-ig tartó időszak a folyamatos fasiszta diktatúra kora. Véleménye szerint 1931-től 1934. május 19-ig burzsoá parlamentáris demokrácia volt az országban. Ebben az időszakban a fasiszta politikai mozgalom keresi diktatúrája visszaállításának módozatait.[32]

A vita során Kazaszov[33] sikertelen kísérletet tett arra, hogy teljes mértékben tagadja az 1923. június 9-i államcsíny fasiszta jellegét, s a fasiszta diktatúra uralmát 1934. május 19. előtt. Érvei a következők voltak: közvetlenül az államcsíny után a Szeptemberi Felkelésig (1923) nem volt terror a BKP ellen; voltak pártok, létezett a szabad sajtó, érvényben volt a politikai gyülekezési szabadság joga. Ebben az időszakban szerinte csak egyes fasiszta megnyilvánulásokról lehet beszélni. A fasiszta diktatúrát 1934. május 19-én vezették be, amikor betiltották a pártokat, a társadalmi megmozdulásokat, a szakszervezeteket, korlátozták a szabadságot stb.[34]

Zsak Natan válaszában nem fogadta el, *a)* hogy a fasizmus periodi-

[30] Isztoricseszki Pregled, 1967. 3. sz. 100—101. old.
[31] Uo. 102. old.
[32] Uo. 4. sz. 91. old.
[33] Mint korábban már említettük, Kazaszov az 1923. június 9-i államcsíny egyik résztvevője, s a Cankov-kormány egyik minisztere volt.
[34] Uo. 5. sz. 97., 98. old.

zálását össze kellene kötni a kapitalizmus formáinak a változásaival, még ha egyes külső és belső eseményeket figyelembe is veszünk. Szerinte ugyanis a monopolista nagytőke fejlődésében 1923 és 1944 között csak árnyalatbeli különbségek vannak külső orientációját, külső befolyását illetően; *b)* hogy rehabilitálják az 1923. június 9. és 1934. május 19. közötti politikai rezsimeket, mint ahogyan azt Kazaszov minden alap nélkül megkísérelte. Ha a vitában részt vettek volna a május 19-i kormány tagjai, ők is bizonyára tagadták volna kabinetjük fasiszta jellegét. Zsak Natan egyrészt úgy véli, hogy az 1923. június 9. és 1944. szeptember 9. közötti időszak a fasiszta diktatúra uralmának kora, másrészt viszont úgy látja, hogy e korszak valamennyi pártját és kormányát nem lehet fasisztának minősíteni. Ez dogmatikus felfogás volna. A Népi Blokk programjában sok az antifasiszta törekvés, túlsúlyban vannak a demokratikus jelszavak. A Népi Blokk kormánya 1934. május 19-én bukott meg, a nagyburzsoázia és a kispolgárság közötti, tehát a burzsoázián belüli ellentmondások következtében. Vita tulajdonképpen abban van, hogy mit kell érteni a fasizmus frontjának áttörésén. Ebben a kérdésben több álláspont bontakozott ki: 1. A pártok nem fasiszták, tehát a hatalmat sem lehet fasisztának minősíteni. 2. A Népi Blokk fasiszta, mert nem számolt fel néhányat azok közül a módszerek közül, amelyeket a fasizmus felhasznált; mert a fasizmus pozíciói megmaradtak az állam, a hadsereg, a rendőrség és az állambiztonsági szervek élén; mert a finánctőke képviselői, gazdag tőkések és pénzemberek, tagjai voltak a kormánynak, befolyást gyakoroltak a kormány gazdaságpolitikájára, súlyuk volt, befolyásolták a Népi Blokk hatalmát; mert a Népi Blokk megváltoztatta programját.

Zsak Natan szerint a Népi Blokk kormánya nem fasiszta, hanem reakciós, burzsoá kabinet. Kormányzása idején azonban továbbra is megvolt és fejlődött a bulgáriai fasizmus. Ez volt a Népi Blokk egyik nagy bűne. Itt azonban állást kell foglalni abban a kérdésben, hogy ki a fasizmus fő hordozója, a Népi Blokk vagy az ellenzékben levő fasiszta erők? A dogmatikus, baloldali szektások erre a kérdésre ma is azt válaszolják — a Népi Blokk. Ez nagy maradiságról tanúskodik. Az egyetlen helyes válasz az, hogy a fő ellenség ekkor az ellenzékben levő fasizmus. Natan a továbbiakban megjegyezte, hogy a május 19-i államcsíny katonai-fasiszta fordulat, de más kérdés, hogy akkor kezdődött-e a nyílt monarcho-fasiszta diktatúra.

Natan állást foglalt a Muraviev-kormány jellegével kapcsolatban elhangzott véleményeket illetően is. Szerinte ez a kabinet a burzsoá tábornak azt a kísérletét tükrözi, hogy manőverezzen. A burzsoázia egy része látta a hitleri politika kudarcát, Hitler és Németország vereségét, s a bolsevizmustól való félelmében az angol—amerikai megoldás felé orientálódott, amely a kapitalista kiutat jelentette volna az adott helyzetből.[35]

[35] Uo. 1969. 1. sz. 109—117. old.

Zsak Natan beszámolójában utoljára a fasiszta ideológia kérdésével foglalkozott. A következő momentumokat emelte ki: a bolgár fasizmus az olasz és a német fasizmus ideológiájának befolyása alatt állott; antikommunizmus, antidemokratizmus jellemezte, táplálta a fajüldözést és az antiszemitizmust, noha ennek nem voltak mély gyökerei Bulgáriában; programja szélsőségesen soviniszta és revansista, szovjetellenes.[36]

A kérdést legrészletesebben Sz. Radulov fejtette ki. Szerinte, mivel a fasizmus elvetette a kormányzás polgári demokratikus formáját, nem használhatta fel ideológiáját sem. Ezért a fasizmus által politikailag képviselt társadalmi rétegek elkezdték kidolgozni saját ideológiájukat. A fasiszta ideológia megjelenésének legfőbb okát abban a szükségszerű törekvésben kell keresni, hogy megpróbálták elleplezni a nép elől a fasiszta diktatúra osztálylényegét. Bulgáriában a fasiszta ideológia a fasizmus hatalomra kerülése után alakul ki és fejlődik tovább. Ez eléggé hosszadalmas folyamat. A fasizmus széles társadalmi bázis hiányában keresi azokat az eszközöket, amelyekkel meghódíthatná a néptömegek egy részét.

A bolgár fasizmus ideológiája azonban nem minden előzmény nélkül jött létre. Az első világháború előtt kialakult burzsoá ideológiának — a fasizmust képviselő reakciós nagytőke gazdasági és politikai érdekeinek megfelelően átdolgozott — legreakciósabb elemeire épült. Az ilyen reakciós elméletek a következők voltak: a nagybolgár sovinizmus, amelyet a fasizmus a nemzetről szóló tanításának középpontjába állított; az antiszemitizmus, amely a fasiszta ideológia fontos eleme volt; a burzsoáziának az a reakciós kísérlete, hogy Ferdinánd személyes kormányzását a pártok elhasználódásáról, korrumpáltságáról és kormányzásra való alkalmatlanságáról szóló tézissel támassza alá. A fasisztá ez utóbbi elméletet használták fel az államról szóló tanításukban.

A fasiszták azonban ki is egészítették az első világháború előtti burzsoá ideológia legreakciósabb elemeit. Így például a burzsoá nacionalizmust kiegészítették a „nemzet egységéről" szóló elméletükkel, amely kizárja a belső ellentmondásokat, s a hatalmon levő fasiszta csoportosulás érdekeit „össznemzeti érdekekként" tünteti fel. A fasiszták a tér elvével toldották meg az „elvek" és „bizonyítékok" ama arzenálját, amelynek segítségével a bolgár burzsoázia olyan elméletekkel igyekezett megalapozni balkáni expanziós törekvéseit, mint az etnikai rokonság, a közös történelmi múlt stb.

Később (1935 után) a fasiszta teoretikusok olyan érvekkel igyekeztek alátámasztani a bolgár népnek a Balkánon játszott messianisztikus szerepét, amelyek a hitleristák ideológiai fegyvertárából kerültek ki. Ilyen érvek például a bolgárok „faji sajátosságai", államalkotó képességeik. A háborút törvényszerűnek tüntették fel.

[36] Isztoricseszki Pregled, 1966. 6. sz. 94—95. old.

Radulov megerősítette Zsak Natannak azt a gondolatát, hogy a bolgár fasizmusra ideológiájának kidolgozása során erősen hatott az olasz és a német fasizmus. A kezdeti periódusban döntő módon az olasz, később pedig a május 19-i államcsíny után (1935 végétől) egyre inkább a német fasizmus növekvő befolyása érződött.

A bulgáriai fasiszta ideológiára gyakorolt külső befolyás a következő mozzanatokban tükröződött a legjobban: a fasiszta ideológia filozófiai alapjában (a neohegelianizmus filozófiai koncepciói), a korporatív állam elméletében, a fajelmélet terjesztésében, az „elitről" és a „vezéri szerepről" szóló „elméletekben", a gazdasági ideológiában.

A fasiszta teoretikusok arra törekedtek, hogy a különböző láncszemeket egyetlen egységes ideológiai rendszerbe ötvözzék, amelyet szembehelyezhetnének a monolitikus marxista—leninista ideológiával.[37]

Válaszában Zsak Natan elfogadta Radulovnak azt az álláspontját, hogy a fasiszta ideológia számos területen uralkodó volt, de emellett szerinte voltak megnyilvánulásai a régi burzsoá ideológiának és az antifasiszta ideológiának is, nemcsak a marxista—leninista gondolkodásúak, hanem számos becsületes, haladó polgári tudós részéről is.[38]

*

A második vitát az utolsó bulgáriai polgári kormány, a Konsztantin Muraviev vezette kabinet (1944. szeptember 2—9.) jellegéről a Bolgár Kommunista Párt Párttörténeti Intézete szervezte a második világháború alatti antifasiszta ellenállás történetéről szóló kétkötetes munka készítésével kapcsolatban. Megvitatták Ilcso Dimitrov docensnek (a könyv egyik szerzőjének) és opponensének, Petör Avramov tudományos főmunkatársnak a Muraviev-kormány jellegéről vallott nézeteit. Dimitrov azt a tézist fejtette ki, hogy a Muraviev-kormányt a polgári demokrácia képviselőiből álló nem-fasiszta, jobboldali, polgári kabinetnek kell minősíteni. Amikor a polgári demokrácia erői a fasiszta Régenstanácsból igyekeztek kormányt alakítani, akkor nem a fasizmussal léptek szövetségre, hanem nem-fasiszta, de antikommunista irányvonaluknak megfelelő módon próbáltak kijutni a fasizmusból. Ez a kormány úgy szeretett volna nem fasiszta módon kijutni a válságból, hogy a tőkés rend alapjai változatlanok maradjanak. Kiemelve a fasizmus, a fasiszta diktatúra és a fasiszta kormány közötti különbséget, Dimitrov annak a véleményének adott hangot, hogy a Muraviev-kabinettel megkezdődik a rezsim defasizálása, de a fasiszta államrendszer fennmarad. Összehasonlítva a fasizmust és a polgári demokráciát, Dimitrov kiemelte, hogy mindkettő a tőkés társadalmi rendhez kötődik, de míg a fasizmus igyekszik fizikailag megsemmisíteni a kommunista

[37] Isztoricseszki Pregled, 1968. 5. sz. 87—93. old. Za ideologijata na bölgarszkija fasizöm.
[38] Uo. 1969. 1. sz. 117. old.

mozgalmat, addig a polgári demokrácia megmarad a harc legális eszközeinél.[39]

Avramov beszámolójában azt a véleményt fejtette ki, hogy sem a Muraviev-kormány, sem más kormány lényegéről „nem lehet a kormányzó személyek szubjektív szándékai alapján ítélni. A kormányokat annak alapján kell megítélni, amik valójában, azaz az adott történelmi körülmények között véghezvitt tetteik alapján."[40] Egyetértett azzal, hogy a Muraviev-kormány nem fasisztákból, hanem a polgári demokrácia képviselőiből állt, de szerinte ez a kabinet a tőkésosztály két szárnya, a polgári demokrácia és a fasizmus hívei közötti objektív szövetség, „házasságkötés", kompromisszum és megalkuvás bizonyítéka. A szövetséget a két szárny politikai képviselői, a fasiszták és a burzsoázia nem fasiszta ellenzéke kötötték a kommunista mozgalom és a forradalom elleni közös harcra. „Ekkor — írja Avramov – a jobboldali polgári ellenzék még inkább jobbra sodródott", azaz közelebb került a fasizmushoz. A hatalmon levő igazi fasizmus is tett engedményeket, például lemondott arról, hogy saját, fasiszta kabinetje legyen. A kormány belpolitikája nem a fasizmus teljes kiirtására irányult, külpolitikájában pedig fordulatot igyekezett végrehajtani Anglia és az Egyesült Államok felé, s szakított Németországgal, azaz a Bagrjanov-féle monarcho-fasiszta kormány által örökül hagyott irányvonalat valósította meg. Avramov végezetül rámutatott, hogy „az 1944. szeptember 9-i felkelés egy reakciós, burzsoá kormányt döntött meg, amely a fasizmussal szövetségben megkísérelte útját állni a forradalomnak".[41]

A vita során a következő álláspontok alakultak ki: Sz. Petrov professzor emlékeztetett arra a véleményére, amelyet az 1969-ben megjelent monográfiájában fejtett ki.[42] A Muraviev-kormány nem volt sem közönséges polgári kormány, sem csupán fasiszta kabinet, hanem a kormányzó fasiszta csoportosulást egyesítette az angolbarát burzsoázia legkonzervatívabb részével. „A gyakorlatban első ízben jött létre olyan kormány — mondotta –, amely a fasiszta hatalom és az angolbarát burzsoázia legaktívabb részének szövetségén alapult."[43]

Petrov állást foglalt abban a módszertani kérdésben is, hogy milyen kritériumok alapján kell meghatározni egy kormány jellegét. Egyetértett Avramovval abban, hogy elsősorban a kabinet politikájának (jelen esetben hétnapos tevékenységének) objektív eredményeiből kell kiindulni, de hozzátette, hogy ugyancsak figyelembe kell venni a kormány helyét a fasiszta államhatalmi rendszeren belül, illetve a Vörös Hadsereg előrenyomulását. A Vörös Hadsereg bevonulásától való féle-

[39] Izvesztija na Insztituta po isztorija na BKP, 1974. 30. sz. 310—324. old.
[40] Uo. 198. old.
[41] Uo. 204. old.
[42] Sztrategija i taktika na BKP v borbata protiv monarhofasizma. Szófia, 1969.
[43] Izvesztija na Insztituta po isztorija na BKP, 30. sz. 204. old.

lem egyesülésre kényszerítette a burzsoázia két szárnyát, a fasiszta és a nem fasiszta szárnyat. A fasiszta burzsoázia a Régenstanács formájában kompromisszumra kényszerült, s beengedte a nem fasiszta burzsoáziát a kormányba, ez utóbbi pedig kénytelen volt lemondani egyes programköveteléseiről, s egy csoportban egyesülni a fasiszta blokkal. Belpolitikájában a kormány nem hajtotta végre a szeptember 4-i programnyilatkozatában meghirdetett feladatokat, amelyeknek az ország defasizálását kellett volna eredményezniük. A külpolitika terén nincs különbség a Bagrjanov és a Muraviev által folytatott politika között. Petrov úgy véli, hogy a Muraviev-kormány meghirdette teljes és feltétel nélküli semlegesség (szeptember 4.) a Bagrjanov által meghirdetett semlegesség folytatása, az pedig, hogy Muraviev szakított Németországgal (szeptember 6.), a Szovjetunió által Bulgáriához intézett hadüzenet (szeptember 5.) eredménye.[44]

D. Szirkov tudományos főmunkatárs egyetértett Sztojan Petrovnak azzal a tézisével, hogy a burzsoázia két szárnya szövetkezett egymással. Ő azonban másképpen vélekedett arról, hogy ki kihez alkalmazkodott: a polgári demokrácia tért-e át a fasizmusra, s csak demokratikus és antifasiszta demagógiával leplezte ezt az áttérést, vagy a fasiszta burzsoázia adta fel pozícióját, s engedte át a kormánypálcát a nem fasiszta burzsoázia kezébe; önként engedelmeskedett-e annak az irányvonalnak, amelyet a nem fasiszta polgárság valósít meg, vagy egy harmadik változat következett be: a burzsoázia mindkét szárnya egyesült egy közös kompromisszumos álláspont alapján. Szirkov szerint a fasizmus zászlaja kompromittálódott mind Bulgáriában, mind pedig nemzetközi méretekben. A burzsoázia két szárnya megegyezett egymással, de nem a fasizmus megmentése, hanem polgári demokratikus rendszerrel való helyettesítése végett. A Muraviev-kormány burzsoá, nem fasiszta kabinet volt, amely a jobboldali, nem fasiszta burzsoáziára támaszkodva, a monarcho-fasiszta diktatúra fokozatosan nem fasiszta, hanem burzsoá-reakciós rendszerrel történő átalakításával igyekezett elejét venni a forradalomnak. Így tehát a monarcho-fasiszta apparátusnak egy reakciós, burzsoá, erőszakra épülő, ellenforradalmi stb. apparátussá történő átalakítása kezdetéről beszélhetünk.[45]

V. Ivanov docens felszólalásában arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Muraviev-kormányt egy fasiszta intézmény, a Régenstanács hozta létre, azzal a feladattal, hogy megmentse a rendszert, s teljes mértékben a készen talált hatalmi szervekre, a fasiszta rendszerre támaszkodott. A tömegek körében nem volt támasza. A burzsoá ellenzék tartós együttműködésre, szövetségre lépett a fasiszta burzsoáziával, a fasiszta rendszerrel, s arra támaszkodva igyekezett meghiúsítani a válságból való forradalmi kiutat. Ivanov semmiféle változást sem ismert el, s úgy vélte, hogy a monarcho-fasiszta és a nem fasiszta

[44] Uo. 205. old.
[45] Uo. 218—232. old.

burzsoázia közötti szövetségben az előző a domináló fél, s a kormány a monarcho-fasizmussal szövetségben, illetve attól függő helyzetben cselekedett. Mivel nem volt egyenjogú partner, a polgári demokrácia nem volt képes megváltoztatni, és lényegében nem is változtatta meg a fasiszta rendszer jellegét az ún. defasizálás útján.[46]

M. Iszuszov tudományos főmunkatárs, miután megvizsgálta a kormánynak a bulgáriai fasizmus által létrehozott politikai rendszerben elfoglalt helyét, annak a véleményének adott hangot, hogy a Muraviev-kabinet a politikai rendszer egy újabb láncszeme, s funkcióját tekintve nemcsak az egész politikai rendszerrel, hanem egyetlen alrendszerével sem lehet azonosítani. A Bagrjanov-kormány (1944. június 1-től szeptember 1-ig) felváltása a Muraviev-kabinettel szerinte az első lépés a fasizmus által létrehozott politikai rendszernek polgári demokráciával való felváltása felé. Ez a felváltás Iszuszov szerint azért nem történik meg teljes mértékben, azért nem öleli fel a fasiszta rendszer valamennyi összetevőjét, mert a Muraviev-kormány rövid ideig állt fenn. Szerinte a Muraviev-kormány szeptember 4-i deklarációja lényegében a korabeli bolgár politikai status quo ellen irányult. Egyes végrehajtott intézkedések (a politikai amnesztia megadása, a fasiszta szervezetek feloszlatása, a Németországhoz fűződő szövetség felmondása stb.) burzsoá, nem fasiszta kormánynak mutatják ezt a kabinetet. Amennyiben más, nem forradalmi kiutat keresett a válságból — reakciós volt. Politikai álláspontját és társadalmi funkcióját tekintve a fasiszta diktatúra és a polgári demokrácia közötti átmenet kormánya volt. Az adott esetben a társadalmi rendszer sorsáról volt szó, s a kormánynak a polgári demokrácián kívül nem volt más fegyvere a forradalom ellen.[47]

P. Kosztov professzor szerint a Muraviev-kormány jellegének meghatározásánál kritériumként nemcsak politikájának eredményeit kell figyelembe vennünk, hanem a kor jellegét, azokat a mozgató erőket, amelyek a forradalmi folyamatot biztosítják, a kabinetnek a népfronthoz és a kommunista párthoz fűződő viszonyát, a közvetlenül megoldásra váró fő feladatokat stb. is. Egyetértett azzal, hogy ez a kormány nem fasisztákból állott, s társadalmi támasza sem fasiszta volt, de szerinte egy kormány jellegét és politikáját nem összetétele, hanem az határozza meg, hogy melyik osztály érdekeit szolgálja. Kosztov álláspontja az, hogy ez a kabinet a fasizmussal való megalkuvás politikáját folytatta, megtisztította a fasizmus útját ahelyett, hogy átalakította és megsemmisítette volna. A Muraviev-kormány politikáját és magatartását a finánctőkéhez fűződő szoros kapcsolatai határozták meg, s ezért a monarcho-fasiszta diktatúrát szolgálta, azaz kísérletet tett arra, hogy megmentse a tőkésosztály és a fasizmus süllyedő hajóját, megkönnyítse a fasizmus, a hitleri fasizmus helyzetét.

---

[46] Izvesztija na Insztituta po isztorija na BKP, 30. sz. 232—238. old.
[47] Uo. 238—243. old.

„Szeptember 2-től szeptember 9-ig — mondotta Kosztov — Bulgáriában a monarcho-fasiszta diktatúra sajátságos tovább éléséről van szó. Ekkor az ország irányítását a monarcho-fasizmus átengedte a nem fasiszta burzsoá pártok képviselőinek, akik megalkudtak a monarcho-fasizmussal." A Muraviev-kormány „nemcsak a burzsoázia . . . hanem a fasiszta diktatúra süllyedő hajójának megmentésére tett kísérletet is jelentette". Ez a kormány „a fasizmus diktatúrájának tovább élése, amelyet a kabinet örökölt, s amelyet más eszközökkel és más formában tovább folytatott".[48]

J. Jotov tudományos főmunkatárs azt a véleményét fejtegette, hogy a Muraviev-kormány burzsoá, reakciós, ellenforradalmi, nem fasiszta, s a deformálódott és megcsonkított polgári demokrácia köreiből származtak tagjai. Jotov nem osztotta Avramovnak azt a nézetét,[49] hogy a polgári demokrácia ebben az időszakban áttért a fasizmus álláspontjára. Egyetértett azzal, hogy a polgári demokrácia és a fasiszta burzsoázia blokkot alkotott, de nem a fasizmus álláspontján. A fasizmus ekkorra már elvesztette perspektíváját. A Muraviev-kormánnyal megkezdődött a defasizálás folyamata.[50]

M. Jornenszki tudományos főmunkatárs megállapította, hogy a Muraviev-kormány alatt a fasizmus az addigi legális ellenzékhez idomult, emez azonban nem tudta kihasználni a fasizmusnak ezt az alkalmazkodását, a kormány pedig a fasizmus politikai mindenhatóságának hallgatólagos folytatódása mellett működött, míg fennszóval azt az álláspontját hangoztatta, hogy hamarosan helyreállítják a polgári demokratikus rendszert. A régensek hajlandók voltak lemondani a fasizmusról. Ezt a kormányt nem lehet úgy jellemezni, hogy *csupán* a burzsoá ellenzéknek a mérsékelt fasizmussal kötött szövetségét fejezte ki, sem pedig úgy, hogy kísérletet jelentett a válságból kivezető nem szocialista és nem fasiszta, hanem polgári demokrácia jellegű út megtalálására.[51]

Sz. Petrova tudományos főmunkatárs úgy vélte, hogy a fasiszta és nem fasiszta burzsoázia, azaz politikai képviselőik, a Régenstanács és a Muraviev-kormány között teljes egység, illetve összehangolt akcióegység uralkodott a rendszer megmentése végett. A monarcho-fasiszta burzsoázia kompromisszumot kötött, lemondott kiharcolt pozícióiról, de kényszeredetten, az események nyomása alatt, nem minden ellenkezés nélkül. Így például a hadügyminisztert a kormány állhatatos követelésére, a Régenstanács kezdeti tiltakozása ellenére nevezték ki; a politikai amnesztiát a kormány akkor hirdette ki, amikor a régensek még alá sem írták; Filov régens szembeszegült a kormánynak azzal a

[48] Uo. 257—258. old.
[49] Uo. 205. old.
[50] Uo. 258—261. old.
[51] Uo. 262—267. old.

követelésével, hogy mondjon le stb. A nem fasiszta burzsoázia nem azért vette kezébe az ország irányítását, hogy azt megossza a fasiszta burzsoáziával, hanem annak biztos tudatában, hogy eljött az az idő, amikor neki kell alakítania Bulgária sorsát. Petrova a fasiszta és a nem fasiszta burzsoázia ily módon létrejött kapcsolatát kettős hatalomként jellemezte, azaz a hatalom két formájának, két egymástól különböző politikai koncepciót képviselő hatalmi szervnek — a monarcho-fasiszta Régenstanácsnak és a monarchista, de nem fasiszta, polgári demokratikus kormánynak — egyidejű létezéseként.

Sz. Petrova nem értett egyet Petrov professzorral abban, hogy a Muraviev-kormány külpolitikája a Bagrjanov-kormány külpolitikájának folytatása. Szerinte a Bagrjanov-kormány által 1944 augusztus végén meghirdetett semlegességi nyilatkozat szovjetellenes és alapvetően Hitler-barát, a Muraviev-kormány semlegességi nyilatkozata pedig szintén szovjetellenes ugyan, de alapvetően angolbarát. A Muraviev-kormány belpolitikájában számos olyan intézkedést hozott (szeptember 3-án felfüggesztette a halálos ítéleteket, politikai amnesztiát hirdetett ki, szeptember 6-án feloszlatta a fasiszta és nacionalista szervezeteket, szeptember 7-én feloszlatta a csendőrséget stb.), amelyek ugyan lényegüket tekintve nem fasiszták, mégis elősegítik a fasiszta diktatúra megszilárdulását.[52]

D. Petrova docens felszólalásában vitatta azt az álláspontot, hogy egy kormány jellegének meghatározásánál pusztán eredményei, sőt a jelen esetben néhány napos tevékenysége alapján kellene ítéletet mondani. Nagyon fontos az is, hogy milyen pártok alkotják ezt a kormányt, milyen ezeknek a pártoknak a múltbeli tevékenysége, programjuk, szubjektív szándékuk, mit tehettek volna és mit vittek véghez a valóságban. D. Petrova nem értett egyet azzal a véleménnyel, hogy a Muraviev-kormánynak nem volt befolyása és társadalmi támasza. Szerinte a régensek nem véletlenül kérték fel a Bolgár Népi Földműves Szövetség-Vrabcsát, hogy K. Muraviev, a BNFSZ egyik kiemelkedő képviselője, miniszterelnökként vegyen részt az új kormányban. A BNFSZ-Vrabcsának még elég sok híve volt a jobbra álló földműves körökben és súlya volt a társadalmi-politikai életben. Petrova számos konkrét adatot ismertetett véleményének igazolására.[53]

V. Toskova, a történettudomány kandidátusa, csatlakozott ahhoz a véleményhez, hogy a Muraviev-kormány feladata a tőkés rend megmentése volt, de ennek érdekében le kellett mondania a fasizmusról, mint kormányzási rendszerről. Toskova német dokumentumokat idézett, amelyek bizonyították, hogy a hitleristák elutasítóan viszonyultak a Muraviev-kormányhoz. Az ő törekvésük az volt, hogy olyan államcsínyt hajtsanak végre, mint a nyilasok Magyarországon, s hogy

[52] Izvesztija na Insztituta po isztorija na BKP, 30. sz. 270—276. old.
[53] Uo. 276—282. old.

A. Cankovot, a szélsőséges fasiszta szárny képviselőjét helyezzék a miniszterelnöki székbe.[54]

K. Bajcsinszki professzor ahhoz a véleményhez csatlakozott, hogy a Muraviev-kormány átmenetet képezett a monarcho-fasiszta diktatúra és a polgári demokratikus rendszer között, megkísérelte a defasizálást, fordulatot igyekezett megvalósítani mind a kül-, mind pedig a belpolitikában, de erre már nem maradt ideje és ereje. Vitatta annak az álláspontnak a helyességét, hogy a kormány jellegének megítélésekor pusztán azt a hét napig tartó tevékenységét kellene figyelembe venni, míg a hatalmat gyakorolta. Szerinte az osztályok közötti erőviszonyok megoszlásából kell kiindulni; milyen osztályokat és politikai erőket képvisel a kormány, mi a kormány bel- és külpolitikájának alapvető iránya, milyen hatalmi apparátussal rendelkezik, milyen módszerek és eszközök révén gyakorolja funkcióit, mik politikájának társadalmi eredményei és következményei. Bajcsinszki úgy véli, hogy a kormány társadalmi bázisa széles volt.

A fasiszta és a nem-fasiszta burzsoázia közötti kapcsolatokról szólva Bajcsinszki annak a véleményének adott hangot: a kormány arra törekedett, hogy bizonyos minimális önállóságra, manőverezési képességre tegyen szert, de alapjában véve ugyanazt a politikai irányvonalat valósította meg, mint a fasiszta kormány.[55]

H. Nesztorov docens a Muraviev-kormányt olyan burzsoá, liberális-konzervatív orientációjú kabinetnek minősítette, amely egyrészt nem volt képes, másrészt nem volt ideje arra, hogy megvalósítsa irányvonalát.[56]

A vitát Kiril Vaszilev professzornak, az antifasiszta harcról szóló kétkötetes munka főszerkesztőjének részletekbe menő felszólalása zárta le. Vaszilev először olyan alapfogalmakat határozott meg, mint a hatalom általában, állam, politikai vezetés, politikai rendszer, kormány, államfő, nemzetgyűlés stb., majd rámutatott, hogy a Muraviev-kormányt nem szabad elválasztani a burzsoá diktatúra egész rendszerétől, de nem is kell azonosítani minden láncszemével és összetevőjével. Nem értett egyet azzal a véleménnyel, hogy egy kormány jellege pusztán tevékenységének eredményeitől függ. Szerinte ez módszertanilag egyoldalú megállapítás. Egy kormány jellegének meghatározása összetett kérdés, s megoldásánál abból kell kiindulni, hogy milyen pártokból áll az illető kabinet, milyen osztályokra támaszkodik, mik a szubjektív szándékai, programja, céljai, feladatai stb. Vaszilev szerint a Muraviev-kormány tagjai burzsoá és kispolgári jellegű pártokat képviseltek. Ez arra kötelezte a kormányt, hogy a burzsoáziát védelmezze, de vegye figyelembe a kispolgárság érdekeit is, amelynek a támogatására számított. Ez a kormány burzsoá (de nem kispolgári, noha kispolgári rétegek

[54] Uo. 284—285. old.
[55] Uo. 286—296. old.
[56] Uo. 296—304. old.

is álltak mögötte), reakciós, népellenes, Hazafias Front-ellenes, angolbarát, szovjetellenes. Funkcióját tekintve a tőkés rend, nem pedig a fasizmus megmentőjének tekinthető. A kormányt támogató társadalmi rétegek és a kormány által képviselt pártok nem fasiszták, ezeknek a pártoknak a történelmi hagyományai polgári demokratikusak; a kabinet törekvése az, hogy megmentse a burzsoá rendet.

Arra a kérdésre, hogy miért nem sikerült ennek a kormánynak defasizálnia Bulgáriát, Vaszilev több okot sorolt fel: a kormány rövid ideig volt hatalmon; a kormánynak nem volt elég belső politikai ereje; ingadozott a defasizálást szolgáló intézkedések meghozatalánál, mivel félt a forradalomtól. A kabinet arra törekedett, hogy fokozatos, gondos, olykor kompromisszumokon alapuló defasizálást valósítson meg, hogy az ne hajtsa a forradalom malmára a vizet.

Arra a kérdésre, hogy milyen körülmények követelik ebben az időben Bulgária defasizálását még a burzsoázia feladataként is, Vaszilev mindenekelőtt a Sztálingrád utáni nagy fordulatot emelte ki, amely gyökeres változást hozott a háború menetében; a Vörös Hadsereg előrenyomult és megközelítette Bulgáriát; a fasiszta Olaszország kapitulációja példát mutatott az eseményekből való kiútra; a fasiszta-földbirtokos Románia szintén kapitulált; a hitlerista Németország veresége nyilvánvaló perspektívává vált; Bulgáriában rohamosan növekedett az antifasiszta mozgalom, kompromittálódott a fasiszta rendszer, a tömegek balra tolódtak; s ide tartoztak még azok a feltételek, amelyeket Anglia és az Amerikai Egyesült Államok képviselői támasztottak a Kairóban folytatott tárgyalásokon előbb a Bagrjanov-, majd szeptember 2. után a Muraviev-kormánnyal folytatott tárgyalásokon. „Bulgáriában az objektív feltételek 1944 augusztusában és szeptember elején — mondotta Vaszilev — minden lényeges vonalon megkövetelték a fasiszta rendszer felszámolását."[57]

Vaszilev válaszolt egy másik kérdésre is, amely a vita során felvetődött. Szerinte Bulgáriában 1944. szeptember 2-tól 9-ig objektíve nem szövetség állt fenn (legalábbis, ha szövetségen két félnek az együttműködés és egymás kölcsönös támogatása céljából folytatott közös tevékenységét értjük), hanem ideiglenes együttélésre kényszerültek, illetve egyidejűleg funkcionált a fasizmus és a polgári demokrácia, miközben a fasizmus megpróbálta alárendelni a Muraviev-kormányt saját módosuló politikájának, a Muraviev-kormány pedig burzsoá-reformista módszerekkel igyekezett felszámolni a fasizmust mint rendszert. Az erők tusakodásában fokozatosan a polgári demokrácia kezdett felülkerekedni. Ezt bizonyítja a hadügyminiszter kinevezésének módja, az amnesztia kihirdetése, Filov régens lemondása.

Vaszilev meghatározta a defasizálás fogalmának különböző értelmezéseit is (forradalmi, nem forradalmi, reformista és fokozatos), mivel

[57] Uo. 347. old.

a vitából kitűnt, hogy sokan egyoldalúan értelmezik ezt a fogalmat. Szerinte a Muraviev-kormány alatt megkezdődött a reformista defasizálás, miközben a fasizmus megmaradt mind az államrendszerben, mind pedig azon kívül.

A Muraviev-kormány társadalmi támaszával kapcsolatban Vaszilev rámutatott, hogy ezt a problémát mind ez ideig nem tárták fel konkrétan történetileg. Mindamellett neki személyesen az a véleménye, hogy a kabinet adekvát társadalmi támasza főként a középburzsoázia, nem adekvát társadalmi támasza pedig a kispolgárság egy része volt.

Vaszilev általános jellemzést adott a Muraviev-kormányról strukturálisan mint egészről, és külön-külön, egyes összetevői alapján is: a hatalom mint a burzsoázia osztálydiktatúrája változatlan marad; a kormány nem fasiszta és nem a fasiszta felső csoport engedelmes eszköze; noha nagyon lassan és határozatlanul, de megkezdi a defasizálás folyamatát. A parlamentet feloszlatják, s így az nem játszik többé semmiféle politikai szerepet. A Régenstanács a fasizmus kezében van. A rendőrség és a hadsereg megőrzi régi arculatát, mint a fasizmus döntő fegyveres ereje, de tevékenységüket csökkentik és korlátozzák. A hivatalnoki kar és a helyi hatalmi szervek változatlanul megmaradnak, azzal a különbséggel, hogy aktivitásukat csökkentik. Az igazságszolgáltatás szerveit nem változtatják meg, de tevékenységüket korlátozzák. A politikai rendszerben megkezdődik a polgári demokrácia irányában történő változás folyamata, de 1944. szeptember 9-ig a fasizmus rendszere az uralkodó.

*

A bulgáriai fasizmus problémáiról lefolytatott vita alapján az alábbi következtetéseket lehet levonni.

A szervezők, a résztvevők és a jelenlevő tudósok nagyon érdekesnek és hasznosnak minősítették a vitát. Tisztán kirajzolódott a múltnak ebben a fontos kérdésében folytatott történelmi kutatások színvonala, állása, világossá váltak a tudományos kutatás eredményei és a még további kidolgozásra váró problémák.

A vita megmutatta, hogy a bolgár kutatók egyetértenek abban, hogy a fasizmus olyan bonyolult társadalmi-politikai jelenség, amely Bulgáriában is megnyilvánult. Ebben a vonatkozásban pozitívum, hogy a tények, események és jelenségek értékelésénél a történettudósok az Olaszországban, Németországban és más országokban kialakult fasizmus elméletének és gyakorlatának ismeretéből indultak ki, ismerve jellemző vonásaikat, ugyanakkor azonban keresték és feltárták a nemzeti sajátosság, az objektív körülmények, azaz a külső és belső feltételek egymásra hatásából kialakult helyzet szülte konkrét, a többi országétól eltérő vonásokat. A vita így fontos eredményekkel gazdagította a bolgár történettudományt.

A vita jelentősége azonban nem korlátozódik pusztán a történettudomány területére. Korunkat az éles nemzetközi ideológiai harc jel-

lemzi. Kísérletek folynak arra, hogy kisebbítsék a fasizmus által az emberiségnek okozott szenvedéseket, utólag rehabilitálják a fasiszta teoretikusokat és politikusokat. Akár felismerik ezt egyesek, akár nem, vannak, akik előkészítik a terepet a neofasizmus számára. Ilyen körülmények között egy olyan vitának, amely új érvekkel gazdagítja a jelenkort az emberiség e szörnyű veszélye ellen vívott harcában, mindenképpen aktuális politikai jelentősége van, hasznos jelenségnek tekinthető.

A vitának nem volt feladata, hogy a tárgyalt problémákat minden részletükben megvizsgálja, ez nem is lett volna lehetséges. A bolgár történészekre még sok kérdés megoldása vár.

VITA

SZERÉNYI SÁNDOR:

MEGJEGYZÉSEK LACKÓ MIKLÓS TANULMÁNYÁHOZ*

A Történelmi Szemle ez év tavaszán megjelent 1974. évi 3. száma közölte Lackó Miklós *A Blum-tézisek* című tanulmányát.

Lackó Miklós e tanulmányában a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságának 1929—1931 között tevékenykedő fiatal tagjairól *a történelmi tényeknek ellentmondó, önkényes megállapításokat tesz* anélkül, hogy akár csak megkísérelné, hogy állításait érvekkel, bizonyítékokkal támassza alá.

Az állásfoglalást azonban ennél is fontosabbnak tartom azért, mert az akkori KB-tagok közül ma már sajnos én vagyok az egyetlen olyan élő szem- és fültanú, aki Lukács Györgynek a Blum-tézisek tervezetével kapcsolatos önkritikáját és magatartását *kezdettől fogva ismerem*, s így hitelesen tudok hozzászólni ahhoz, amit Lukács György — évtizedekkel később — erről állított, s amit Lackó Miklós kritikátlanul, tényként fogad el.

E kérdést érintettem már a Párttörténeti Közlemények 1963. évi 2. számában megjelent tanulmányomban is. Állításaimat igazolni tudtam és tudom pártdokumentumokkal és a KB akkori tagjai közül még ma is életben levő elvtársakkal. Ők — ha néhány hónappal később is — szintén szem- és fültanúi voltak Lukács György igazi állásfoglalásának, magatartásának, nem „önkritikájának", hanem idézőjel nélküli, *valódi önkritikájának*. (Pothornik József, Rostás István, Lovas Márton, Kiss Hugó és Fürst Zoltán elvtársak.)

Nem tekinthető véletlennek, hogy amikor a harmincas évek közepétől pártunk Központi Bizottsága mindinkább szakított a korábbi szektás—dogmatikus hibákkal és a párt stratégiai célkitűzése, valamint egész politikája tekintetében helyes álláspontra helyezkedett,

* A szerkesztőség a vitában személy szerint érintett Szerényi Sándor cikkével nem kíván újabb eszmecserét indítani a Blum-tézisekről. Úgy véli azonban, hogy a tézisek teljes szövegének közlése (lásd e szám 154–207. old.) elősegíti majd az egész témakörre vonatkozó további kutatómunkát.

eközben még csak fel sem merült a Blum-tézisekkel kapcsolatos vita felújításának esetleges szükségessége. Aki elolvassa a Blum-tézisek teljes szövegét, az könnyen meggyőződhet arról, hogy — a kétségtelenül helyes megállapítások mellett — milyen sok hibás, egymásnak is ellentmondó állásfoglalást tartalmaz. Így semmiképpen sem érdemli meg azt az eszmei-politikai felmagasztalást, amiben 1956-ban, a vita felújításakor részesült, vagy egyes esetekben még ma is részesül.

Ezért szorítkozom e helyütt elsősorban arra, hogy Lackó Miklós ama tévedéseit cáfoljam, amelyek tanulmányának első részében, a Blum-tézisekkel kapcsolatos 1929. évi vitára és arra vonatkoznak, hogy kik voltak 1928—1931-ben a szektásság és dogmatizmus legfőbb képviselői a KMP-ban.

Lackó Miklós tanulmányát ezzel kezdi: „Amikor megszületett, *évekig a belső pártviták homlokterében állt.*" (Az én kiemelésem. — *Sz. S.*)

Szerintem ez túlzás. A Blum-tézisekkel kapcsolatos vita akkor valójában *mindössze néhány hónapig tartott* és „amikor megszületett", Szántó Béla és Alpári Gyula nézetei álltak *„a belső pártviták homlokterében"*.

Meg kell említeni, hogy e viták olyan viszonyok között bontakoztak ki, amikor Landler Jenő 1928 februárjában bekövetkezett halála után a KMP Külföldi Bizottságában kiújultak a frakcióharcok. Kun Béla, aki a Kommunista Internacionáléban a KMP KB képviselője volt, hamarosan Bécsbe utazott és átvette a párt irányítását. Letartóztatása, majd Moszkvába történt visszatérése után mindinkább megmutatkozott az a törekvése, hogy a vezető tisztségeket hozzá közel álló elvtársakkal töltse be.

A frakcióharc logikájából következett — és ez nem csupán magyar jelenség —, hogy a Külföldi Bizottságon belül felmerült eszmei-politikai vitákra jelentős mértékben rányomta bélyegét a frakciós hovatartozás. Mindkét csoport úgy igyekezett a saját pozícióját erősíteni, hogy eltúlozta a másik frakcióhoz tartozó KÜB-tagok valóságos vagy vélt ideológiai vagy politikai hibáját.

Ebben a légkörben került sor a KMP KB 1928. júliusi plénuma és a KI VI. kongresszusa utáni időszakban — a KMP II. kongresszusának eszmei-politikai előkészítésével kapcsolatban — a belső pártvitára. Ekkor már a Kominternben, a legtöbb kommunista pártban, így a mi pártunkban is, a KI VI. kongresszusához képest jelentős balratolódás következett be. A viták homlokterébe mindinkább „a jobboldali főveszély" elleni küzdelem került. A KÜB többsége egyetértett azzal, hogy a KMP-ben a jobboldali opportunizmus fő képviselőinek Szántó Bélát és Alpári Gyulát kell tekinteni, az ő nézeteik ellen kell koncentrálni a fő tüzet.[1]

Alpári Gyula sok mindenben nem értett egyet a Központi Bizottság tagjaival a magyarországi helyzet megítélésében. Úgy vélte, hogy a

[1] PI Archívum. 500. f. 2/221. őe.

Horthy—Bethlen-rendszer nem fasiszta diktatúra, a szociáldemokrata párt ellenzéki párt, s ezért nem fejlődik szociálfasisztává. Hibáztatta, hogy a KB kitart amellett: a párt közvetlen stratégiai célkitűzése továbbra is a proletárforradalom. Emellett nagyon pesszimista módon ítélte meg a magyarországi munkásmozgalom helyzetét és a KMP eredményes küzdelmének lehetőségeit.

Szántó Béla ugyancsak pesszimista módon ítélte meg a magyarországi forradalmi mozgalom perspektíváját, tagadta a munkásosztály balratolódását, a szakszervezeti mozgalom visszaeséséből arra a következtetésre jutott, hogy az egész munkásmozgalom „szétzüllik"! Ugyanakkor helyesen lépett fel az olyan balos nézetek ellen, hogy a kivált szakszervezeteket az új vörös szakszervezetek csírájának lehet tekinteni, vagy ilyenek alakítására kell törekedni.[2]

E rövid emlékeztetőből is megállapítható, hogy Alpári Gyula és Szántó Béla állásfoglalásaiban voltak nagyon is megszívlelendő elemek, különösen a helyzet és a szociáldemokrata párt *reálisabb* megítélése tekintetében. Nézeteik azonban jelentősen eltértek a KI erre az időre kialakult általános vonalától. Emiatt 1929 elején a Kommunista Internacionálé Nyugat-európai Irodája olyan határozatot hozott, hogy a KMP II. kongresszusának eszmei-politikai előkészítése során az e nézetek elleni harcot kell *„kiindulópontnak"* tekinteni.[3]

A KÜB tagjai 1929 elején ismerkedtek meg a Blum-tézisekkel. A kibontakozó *vita két legfontosabb és legterjedelmesebb dokumentuma: Kun Béla és Révai József levélváltása.* Kun Béla első ízben 1929. március 9-én, majd pedig április 8-án kelt és a KÜB-nek címzett levelében lépett fel élesen a Blum-tézisek ellen. Alig egy-két hónappal később (május 2-án) Lukács György már szóbeli, sőt írásos önkritikát gyakorolt, amelyben visszavonta tézistervezetét, elismerve annak opportunista hibáit. 1929. május 3-án válaszolt Kun Bélának Révai József a KÜB nevében.

A Blum-tézisekkel kapcsolatos pártvita tehát egészen rövid életű és szűk körű volt. Később, a KI Elnökségének 1929. októberi Nyílt Levelében, továbbá a KMP II. kongresszusán élesen elítéltük a Blum-téziseket. Ekkor azonban már senki sem *vitatkozott,* hanem egyértelműen elítélt. Lukács György pedig nem védekezett, hanem nagyon is *konkrétan,* és *gyakran* fejtegette és maga is elítélte a Blum-tézisek opportunista voltát. Mi sem jellemzőbb erre, mint Lukácsnak az Új Március ötödik évfolyamának 8—11. számában megjelent nyilatkozata:

„Nyilatkozat.

Ez év május 2-án nyilatkozatot adtam le a Központi Bizottságnak. Ebben a nyilatkozatomban tézistervezetemet »minden fenntartás nélkül« visszavontam és elismertem annak opportunizmusát. Májusi nyilatkozatom többek között kiemelte, hogy a második magyar forradalom semmiképp sem lehet alacsonyabb típusú, mint az első, vagyis prole-

[2] Uo. 500. f. 204. őe.
[3] Uo. 500. f. 1/120. őe.

tárdiktatúra *után* demokratikus diktatúra lehetetlen, hogy tézistervezetem nem vette figyelembe, vagy amennyiben az analízisben felismerte, nem vonta le stratégiai következményeit sem annak 1., hogy Magyarország a kapitalista fejlődés magasabb fokán áll, mint állt Oroszország 1917-ben, sem annak 2., hogy Magyarországon a nagybirtokosok messzemenően átalakultak agrárkapitalistákká, és az agrártőke és az ipari tőke összenövése a finánctőke vezetése alatt igen előrehaladott stádiumban van, sem annak 3., hogy Magyarországon nem lehet szó az egész parasztsággal való együttmenésről a feudális maradványok elleni harcban.

Bár a tézisek felett májusi nyilatkozatomban gyakorolt bírálat mai meggyőződésem szerint még nem volt elég következetes, amennyiben nem bírálta elég következetesen a tézisekben a demokratikus reformokért folytatott harcról való felfogását, nem bírálta a tézistervezetnek azt a felfogását, amely szerint a demokrácia — ma az imperializmusban a demokráciának fasizmussá való átalakulása idején — »a legjobb küzdőtér a munkásság számára« és nem értékelte ezt a hibás vonalat úgy, mint a párt szocialista forradalomra való vonalát ténylegesen likvidáló súlyos opportunizmust, mégis szükségesnek tartom leszögezni, hogy a tézistervezettel *már több mint egy féléve minden közösséget megtagadtam.* A Kommunista Internacionálé »Nyílt Levelének« bírálatát a tézistervezetről *teljes mértékben* magamévá teszem és teljes mértékben csatlakozom ahhoz az állásponthoz, hogy a tézistervezet vonala ellen a legélesebb ideológiai harc szükséges.

1929. évi december hó 4-én. *Blum"*[4]

Lackó Miklós teljesen hitelesnek veszi, hogy Lukács György csak színlelte az önkritikát és a Külföldi Bizottság ülésein, a magánbeszélgetések során, a KMP II. kongresszusa előtti KB-plénum ülésein, végül magán a kongresszuson is valójában változatlanul fenntartotta álláspontját, mint ahogy ezt évtizedekkel később állította. Sőt, Lackó Miklós eközben olyan megállapítást tesz, hogy: „Szerényinek tudnia kellett, hogy Lukácsnak, *ha továbbra is a mozgalomban akart maradni,* nem volt más választása, mint visszavonni tézistervezetét."

45 év távlatából és az azóta feltárt történelmi tények ismeretében a történész Lackónak nem lenne szabad megfeledkeznie arról, hogy 1929 végén és 1930 elején a kommunisták még abszolút tekintélynek tartották Sztálint és a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságát. Fel sem merült bennük, hogy megsérthetik a pártdemokráciát, sőt törvénytelenségek következhetnek. Erre ténylegesen csak a későbbi években került sor.

Mégis úgy kéri tőlünk számon Lukács kései magyarázkodásának elfogadását, mintha minderről nekünk már abban az időben is tudnunk

[4] Új Március, V. évf. 8—11. sz. 345. old.

kellett volna. Valójában akkor senkinek a KB tagjai közül nem kellett tudnia, hogy a tézistervezet visszavonása és Lukácsnak a pártban való megmaradása összefügg, illetve összefügghet. Lukács önkritikáját nem tekintettük a pártban való megmaradás feltételének. Úgy véltük (s én ma is úgy vélem), hogy Lukács akkor őszintén magáévá tette a többség álláspontját.

1956-ban, amikor hosszú évek után ismét feleleventették a Blum-tézisekkel kapcsolatos vitát, egyesek úgy állították be a kérdést, mintha 1928 végén valamilyen nagy és páratlan egyéni felismerést jelentett volna, amikor Lukács György arra a következtetésre jutott, hogy tézistervezetében a proletárdiktatúra helyett demokratikus diktatúra kivívását kell megjelölni a párt helyes stratégiai célkitűzéseként.

Valójában, mint ahogyan a KÚB 1929. augusztus 20-i ülésén ő maga és Révai József is ismertették ezt velem, tézistervezetében Lukács György a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusán elfogadott KI-program alábbi megfogalmazásából indult ki: A forradalmak második típusa szükségszerű, *„A kapitalista fejlődés középfokán álló országok[ban]* (Spanyolország, Portugália, Lengyelország, Magyarország, Balkán-államok stb.), ahol a mezőgazdaságban még jelentős félfeudális maradványok vannak, de már megvannak a szocialista építéshez szükséges minimális anyagi előfeltételek. Ezekben az országokban még nem fejeződött be a polgári demokratikus átalakulás. Ezen országok némelyikében lehetséges a polgári demokratikus forradalom többé-kevésbé gyors átnövése a szocialista forradalomba. Más országokban lehetséges a proletárforradalom, amiben azonban nagy helyet foglalnak el a polgári demokratikus feladatok. Az első esetben tehát lehetséges, hogy a proletárdiktatúra bekövetkezik később is, a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrájától a proletariátus szocialista diktatúrájára való átmenet folyamán; ott azonban, ahol a forradalom közvetlenül mint proletárforradalom fejlődik, ott ez föltételezi, hogy a proletárság a széles agrárparaszt-mozgalmat vezeti."[5]

Amint láttuk, *a program lehetőséget adott mind Lukács, mind pedig Kun álláspontjának megfogalmazására.* Lukács Magyarországot *helyesen* azon országok közé sorolta, amelyekben lehetséges a demokratikus diktatúra, mint átmeneti szakasz. Az 1919 óta e tekintetben változatlanul szektás-dogmatikus álláspontot képviselő Kun Béla viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a KMP stratégiai célkitűzése csakis az új proletárdiktatúra lehet.

Lukács Györgyöt én is — a KB több más fiatal tagja is — évek óta ismertük, később irányítása mellett, vele együtt dolgoztunk. *Tiszteltük, becsültük és szerettük őt.* Ilyen körülmények között elképzelhetetlen, hogy legalább a bizalmas magánbeszélgetések során ne mutatott volna rá arra, hogy az önkritikáját nem kell szó szerint venni. Hiszen

[5] A Kommunista Internacionálé Válogatott Dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó 1975. 315—316. old.

1929. augusztus 19-től, amikor a KB otthoni titkárságának vezetőjeként a KÜB-bel és a KI szerveivel való tárgyalások céljából Bécsbe, a KÜB-höz érkeztem és vele mindennap beszélgettem — erre módja lett volna. Más, akkor hozzá közel álló elvtársaktól sem kaptam ilyen jelzéseket. Lukács György párt-ideológus és politikus tekintélyének kevesebbet ártott volna az, ha a történelmi igazságnak megfelelően elismeri, hogy a párt stratégiai célkitűzése kérdésében 1929—30-ban — más KB-tagokkal együtt — ingadozott, mint az, hogy évtizedekkel később ennek ellenkezőjét kezdte állítani.

Szerintem távol áll az igazságtól az is, mintha Kun Béla 1929 április—májusában arra törekedett volna, hogy Lukács Györgyöt kizárassa a pártból. Személyi és politikai megfontolásokból arra viszont csakugyan törekedett, hogy kizárassa Lukácsot a KB-ból, s ezzel megakadályozza, hogy részt vehessen a KMP irányításában. De a pártból való kizárása *fel sem merült!*

A Magyar Filozófiai Szemle 1969. évi 6. számában Marxista fejlődésem: 1918—1930 címen megjelent munkájában Lukács a következőket írja: „A Kun körüli csoport a tézisekben a legtisztább opportunizmust látta; saját frakcióm támogatása meglehetősen langyos volt. Így történt, hogy amikor megbízható forrásból megtudtam, hogy Kun Béla arra készül, hogy »likvidátorként« kizárasson a pártból — ismerve Kun befolyását az Internacionáléban — *feladtam a további harcot és közzétettem egy »önkritikát«. Akkor is szilárdan meg voltam ugyan győződve álláspontom helyességéről,* tudtam azonban azt is — például Karl Korsch sorsából —, hogy a pártból való kizárásom akkor azt jelentette volna, hogy lehetetlenné válik aktívan részt vennem a közelgő fasizmus elleni harcban. E tevékenységhez való »belépőjegyként« — minthogy ilyen körülmények között többé nem tudtam és *nem akartam a magyar munkásmozgalomban dolgozni* — fogalmaztam meg ezt az »önkritikát«.

Hogy milyen kevéssé gondoltam komolyan ezt az »önkritikát«, azt az mutatja, hogy az alapbeállítottságom fordulata, amely a tézisek alapjául szolgált, *attól kezdve* — persze anélkül, hogy akár csak közelítőleg adekvát kifejezést kapott volna — *további elméleti és gyakorlati tevékenységem vezérvonalává vált.*" (Az én kiemelésem. — *Sz. S.*)

A történész Lackó Miklóstól aligha várhatta volna el bárki, hogy egy ilyen szubjektív állítást minden bizonyíték nélkül, mindenfajta forráskritika mellőzésével történelmi tényként fogadjon el.

Közvetlenül 1929. május 2. előtt, amikor önkritikáját írásban is megfogalmazta, Lukács György nemcsak a KB-nak, hanem Budapesten a KB titkárságának is tagja volt. Ekkor még fel sem merült benne, hogy abbahagyja a KMP-ban a pártmunkát. Erre számtalan bizonyíték van a KÜB és a KB jegyzőkönyveiben és egyéb dokumentumaiban.[6]

A Külföldi Bizottság kunista tagjait konspirációs hibáik miatt eb-

[6] PI Archívum. 500. f. 2/210. és 2/746. őe.

ben az időben tartóztatták le Bécsben. Lukács György és Révai József pozíciója nagyon megerősödött a KÜB-ben. Június—júliusban már meg voltak győződve arról, hogy a kialakult helyzetben a magyarországi KB-titkárság tagjait sikerült maguk mellé állítaniuk és így a KMP II. kongresszusának előkészítése során döntő győzelmet arathatnak a Kun-frakció és személy szerint Kun Béla fölött. Elérhetik a Kommunista Internacionálénál, hogy a párt vezetését rájuk bízzák.

A KÜB 1929 augusztus elején írt levelében közölte a KB-titkársággal, hogy a júliusban letartóztatott Háy Mihály pótlására *Lukács Györgyöt küldi ismét haza a KB-titkárság vezetőjeként.* A titkárság augusztus 11-i és 17-i ülésén foglalkozott — egyebek között — a KÜB-nek ezzel a döntésével, és 18-án a következő választ küldte:

„Nem értünk egyet Zweig [Lukács György] *hazaküldésével.* A titkárság maga gondoskodik a kongresszus frakciómentes előkészítéséről."[7]

Ha tehát Lukács György, a KÜB akkori tagja, augusztus második felében még haza akart térni a KB-titkárság vezetőjeként, *vajon hihető-e, hogy már május 2-ától nem akart többé részt venni a magyar munkásmozgalomban?*

Mi sem állt távolabb a valóságtól, mint az, hogy 1929. május 2-i önkritikája után is a Blum-tézisek alapbeállítottsága vált volna Lukács György „további elméleti és gyakorlati tevékenységének vezérfonalává". Nem volt pártunknak akkor egyetlen olyan publikált vagy belső dokumentuma (határozata, felhívása, tézistervezete stb.), amelynek a kidolgozásában Lukács György ne vett volna részt. *Márpedig ezek a dokumentumok a Blum-tézisekkel éles ellentétben, minden esetben a proletárforradalmat jelölték meg a KMP stratégiai célkitűzéseként,* és más vonatkozásban is ellentétben álltak a Blum-tézisek akkor — hangsúlyozom — *hibásan,* minden tekintetben jobboldali elhajlásnak tekintett egész felfogásával.

Továbbmenve, noha a KI határozata értelmében Lukács György 1929. novemberétől nem vett részt a KÜB munkájában, mégis már *néhány héttel később,* mint a KB tagja, igen aktív módon vett részt a KMP II. kongresszusát megelőző KB-plénum ülésein és magán a kongresszuson. Tagja volt többek között a vezetésem alatt álló szakszervezeti téziseket előkészítő bizottságnak is. Azt tapasztaltam, hogy elméleti és gyakorlati magatartása 1930 januárja és márciusa között ismét arról tanúskodott, hogy mennyire nem a Blum-tézisek, hanem a KI Nyílt Levelének és a KMP II. kongresszusa téziseinek szellemében foglalt állást valamennyi elvi és gyakorlati kérdésben. Ezzel szemben viszont Alpári Gyula és Szántó Béla nem vett részt a KB-üléseken és a kongresszuson, nem állt ki a nézeteivel ellentétes álláspont mellett.

Ha Lukács Györgynek tényleg csak egy 1929. május 2-i írásos „önkritikájáról" lett volna szó — ahogyan ő állítja —, s ennek nem mondana ellent későbbi magatartása, akkor még bizonyos mértékben hitelt

[7] PI Archívum. 500. f. 1/124. őe. 2—4. lap.

adhatnánk későbbi magyarázkodásának. Lukács György azonban a KMP II. kongresszusát előkészítő KB-üléseken és magán a kongresszuson a küldöttek és a KI VB képviselőjének jelenlétében ismételten és még határozottabban elhatárolta magát a „Blum-tézisek"-től.[8]

Lukács György számos önkritikáját szerintem még négy évtized múltán sem lehet egyszerűen színlelt „önkritikává" minősíteni. A bizonyítás természetesen ilyen jellegű kérdésekben nehéz. Ugyancsak kételyt ébreszt azonban az iránt, hogy Lukács önkritikája kifejezetten kényszeredett és taktikai jellegű lett volna, az a megnyilatkozása, amely „a magyar proletárirodalom platformtervezetéről" szóló vitában hangzott el. Nézetei a hagyományokhoz és a demokratikus szövetségesekhez való viszonyban messze túltettek a platformtervezet szűkkeblűségén és szektarianizmusán, olyannyira, hogy azoktól a szerkesztőség szükségesnek tartotta magát elhatárolni.[9]

Lackó Miklós Lukács 1956. nyári fejtegetését bíráló írásomat „. . . az egyébként közel 35 év távlatából egyáltalán nem indokolt — önigazolás elemeitől sem mentes hozzászólás"-nak minősíti és hozzáfűzi: „Szerényi — Kun Béla és Révai József akkor szintén »baloldali« állásfoglalása mellett — Lukács e magatartásával magyarázta saját maga és az 1929—30-ban előtérbe került többi fiatal kommunista vezető szektarianizmusát." Mi sem állt tőlem távolabb, mint az ilyen magyarázkodás.

Lackó Miklós nem bizonyítja azt az állítását, hogy a KB magyarországi fiatal tagjai „szélsőséges szektarianizmusukban jóval túltettek Kun Bélán". Mentegetőzni nem kívánok, de azt egyetlen történész sem tudja elvitatni, hogy a párt akkori politikai vonalának fő képviselője, legtekintélyesebb hangadója a KMP-ben Kun Béla volt. A félreértések elkerülése végett: ebből távolról sem következik az, hogy tagadni kellene vagy lehetne Kun Béla közismerten kimagasló forradalmi érdemeit. Még kevésbé állja meg a helyét az az állítás, hogy a Landler-frakció tagjait (különösen a Landler halálát követő időszakban) *általában* antiszektariánusoknak lehet tekintenünk. A szektarianizmus és antiszektarianizmus közötti választóvonal nem esett egybe a frakciókat elválasztó határvonallal. De ez már olyan kérdés, amellyel párttörténet-írásunk behatóan foglalkozott. (Gondolok itt Szabó Ágnes könyvére: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése, 1919—1925. Kossuth Könyvkiadó 1970.)

1963-ban, a már említett hozzászólásomban én nem önigazolásból, hanem a tények megvilágítása céljából emlékeztettem Lukács Györgyöt arra, ami valójában történt. Ma is nyugodt lelkiismerettel kitartok e véleményem mellett, mert ez felel meg a történelmi igazságnak.

---

[8] PI Archívum. A KMP II. Kongresszusának jegyzőkönyve. II. köt. 60—61. old.

[9] Lásd a Sarló és Kalapács 1931. szeptemberi számát.

A BLUM-TÉZISEK

A magyar kommunista mozgalomban Blum-tézisek néven ismertté vált ideológiai, politikai alapelveket *Lukács György* írta — mozgalmi álnéven. A tézisek kidolgozása és megvitatása hozzátartozott ahhoz az elméleti munkához, amelyet a magyar kommunisták a húszas évek végén, a Kommunisták Magyarországi Pártja soron következő II. kongresszusára készülve végeztek.

A húszas évek második felében sok tekintetben megváltozott a magyarországi belpolitikai élet. De jelentős változásokon ment át az egész nemzetközi politikai helyzet is. Az emberiség, amely egyre távolabb került az első világháború szörnyű élményétől, túljutott az 1917-et követő nagy forradalmi perióduson, amelynek eredményeként létrejött a világ első szocialista állama, majd azon az időszakon is, amelyben a kapitalizmus időlegesen és viszonylagosan stabilizálódott. A tőkés világ a gazdasági válság küszöbén állt, amikor egyre gyakrabban és egyre élesebben törtek felszínre az imperializmus ellentmondásai. E változások természetesen sokat foglalkoztatták a nemzetközi munkásmozgalmat, mindenekelőtt a kommunistákat, akik hazájuk mozgalmának tapasztalatait nemzetközi szervezetük fórumára, a Kommunista Internacionálé testületeinek üléseire vitték.

Lényegében e tapasztalatokat összegezték a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusán (1928), amely nemcsak regisztrálta az eseményeket, hanem igyekezett a változó világ legjellegzetesebb tendenciáit feltárni, rendszerbe foglalni, és ezzel segítséget adni a nemzetközi kommunista mozgalomnak. Így egyfelől a hazai helyzetben végbemenő politikai, gazdasági és társadalmi folyamatoktól, másfelől a nemzetközi kommunista mozgalomtól inspirálva készültek el azok a különböző tézisek, állásfoglalások, amelyek a húszas évek végén a magyar kommunisták soraiban elméleti vitákat váltottak ki. E nemzetközi ideológiai-politikai elemző munkának egyik értékes magyar dokumentuma, a Blum-tézisek című tervezet, pontosabban a Tézistervezet a magyar politikai és gazdasági helyzetről s a KMP feladatairól című írásmű. A tézisek egy részét már közölte a Párttörténeti Közlemények. (1956. 3. sz.)

A Blum-tézisek 1956 óta több ízben került az érdeklődés középpontjába. Az a tény, hogy a teljes anyag mindeddig nem került kiadásra, kissé „titokzatos légkört" teremtett körülötte. 1956-ban a terjedelmes munkából azok a részek kerültek sajtó alá, amelyek az 5. fejezet megértéséhez voltak szükségesek. E fejezetben van ugyanis szó Lukács Györgynek arról a korabeli helyes tételéről, amely a proletárdiktatúra és a munkás-paraszt demokratikus diktatúra egymáshoz való viszonyát tartalmazza, kimutatva elméleti vonatkozásait, valamint a magyarországi helyzetre való konkrét alkalmazás módját. Lukács tézisei azonban nemcsak a munkás-paraszt demokratikus diktatúráról mint történelmi célról szóló előremutató felismerést tartalmazzák, hanem az akkori nemzetközi

kommunista mozgalom egészére jellemző helytelen megállapításokat is. Nemegyszer olvashatunk benne leegyszerűsítő meghatározásokat a hazai társadalmi, politikai helyzetről. Levon-e ez valamit a tézisek értékéből? Aligha. Semmiképpen sem lenne azonban méltányos és Lukácshoz méltó, ha az eredményeket kizárólag Lukács érdemének, a tévedéseket pedig a korabeli nemzetközi kommunista mozgalomnak tudnánk be. A tézisek egyaránt mutatják keletkezésük időpontjának elméleti viszonyait és azt a haladást, amelyről Lukács Marxista fejlődésem 1918—1930 című művében ír.

Sokszor azonban úgy tűnik, hogy a tézisek nem annyira a bennük foglalt elméleti megállapítások miatt nevezetesek, hanem inkább későbbi sorsuk miatt, többek között azért, mert — a KMP vezetőinek javaslatára — a Kommunista Internacionálé elvetette őket. Tekintettel arra, hogy az említett részleges publikálást később hasonló megoldás követte, miközben filozófusok és történészek hivatkoztak a tézisekre, hasznos a tudományos kutatás előmozdítása szempontjából a szöveget teljes terjedelemben közreadni.

Anélkül, hogy ezúttal a tézisek kritikai elemzésére vállalkoznék, mindössze egy tényre szeretném felhívni az olvasók figyelmét. A tézisek egyes megállapításainak jegyzetelése lehetővé tette, hogy tovább pontosítsuk az elkészülés időpontjára vonatkozó ismereteinket. Amit eddig biztosan tudtunk, az az volt, hogy Lukács 1928 szeptemberében kapott a párt vezetőitől megbízatást a tézisek elkészítésére. Korábbi feltételezésünk szerint a szöveg november—decemberben már készen volt. A kézirat gondosabb tanulmányozása azonban arra enged következtetni, hogy a szöveg csak 1929 januárjában nyert végső megfogalmazást és került vitára. Lukács a magyarországi, sőt a nemzetközi helyzet elemzésénél is elsősorban 1928-as eseményeket vizsgál, a korábbiakra csak utal. A párt történetét illetően visszanyúl 1925-ig, a bel- és külpolitikai kérdések vizsgálatakor pedig 1927-ig. Viszont szó esik néhány olyan eseményről is, mint pl. Rassay Károly újévi beszéde, vagy a parlament elnapolása, ami azt mutatja, hogy Lukács még 1929 januárjában is dolgozott a téziseken, akkor véglegesítette.

Ami a jegyzetelést illeti, zömük a tézisek első részéhez kapcsolódik, míg a további oldalakhoz viszonylag kevés jegyzet készült. Ennek oka a tézisek felépítésében keresendő. Lukács ugyanis először számba veszi a hazai politikai, gazdasági fejlődés minden vonatkozását és abból vonja le következtetéseit, így tételszerűen ismétlődnek az általa érintett események. A tézisek első részében adott jegyzetekre tételenként visszautalni szükségtelen lenne.

A dokumentum őrzési helye az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archívuma. A szöveget a helyesírás mai szabályai szerint közöljük.

Tézistervezet a magyar politikai és gazdasági helyzetről s a KMP feladatairól

I. A KMP helyzete az I. kongresszuskor és fejlődése az 1928-as plénumig

1. A KMP I. kongresszusát[1] erős, felfelé fejlődő baloldali tömegmozgalmak idején tartotta. A legjobb baloldali munkáselemek ellenzékbe kezdtek tömörülni és ez ellenzék legtudatosabb részével a KMP-nak még a mozgalom kezdeti fokán sikerült az összeköttetést felvenni, azt befolyása alatt tartani. A mozgalom 1925 tavaszán a községi választásokkor kötött új polgári koalíció alkalmával a szocdem párt szakadásához vezetett.[2]

2. Az MSZMP politikai iránya kezdettől fogva helyesen volt beállítva a magyarországi osztályharc alapvető problémájára: az akkor konszolidálódó ellenforradalmi rendszer megbuktatására, az elégedetlen tömegek gyülekeztetésére. Ezért az MSZMP kezdettől fogva programként hirdette a koalíciós politika elvi elvetését és a burzsoáziával való megegyezés helyett a munkás- és paraszt szövetség problémáját tárta a munkásság elé. Ennek értelmében olyan élesen, amennyire azt a legalitás megengedte, előtérbe állította a földkérdést, a parasztságnak ingyen juttatandó földet. A tömegmozgalom stratégiai alapvető kérdéseit a kongresszus lényegesen tisztázta, főként azáltal, hogy beható elemzés alá vette a demokrácia kérdésével összefüggő összes elméleti és gyakorlati kérdéseket az akkori Magyarország részére.

3. Kevéssel a kongresszus után a KMP egész vezető rétege rendőr-

---

[1] A KMP I. kongresszusát 1925. augusztus 18-a és 21-e között tartották Bécsben.

[2] 1925. május 21—22-én voltak a fővárosi törvényhatósági bizottsági választások. — Az MSZDP a polgári-liberális ellenzéki pártokkal a Demokratikus Blokk elnevezésű tömörülésben indult. — A fővárosi törvényhatósági bizottsági választások előtt, 1925. április 14-én került sor az új, forradalmi marxista párt, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakítására.

kézre jutott,[3] a kongresszus tapasztalatait nem lehetett a párttagságon belül elterjeszteni. Egész új vezetőségről kellett gondoskodni. Ez a konszolidációs folyamat igen gyors tempóban ment végbe. 1926 tavaszán már újból akcióképes állapotban volt a párt. Ez a kezdődő konszolidációs folyamat azonban nem jutott el a beteljesülésig. Az illegális szervezkedés megindult ugyan, a párt nagyobb rázkódtatások nélkül leszámolt a legális illúziókba kapaszkodó likvidátorokkal (Weisshaus és társai),[4] de egészen szilárd, kom. pártszerű alapokra helyezni a vezetést most sem sikerült. Az 1926 őszén megindult tömegmozgalomban a pártnak sikerült viszonylag nagy tömegeket megmozdítania (20 000 aláírás a választásokon),[5] sikerült átmeneti programja központi jelszavát — köztársaság, élén a munkások és parasztok kormányával — a tömegek közé bevinni, de az átszervezés, a nyert befolyás szervezeti megrögzítése erősen mögötte maradt a politikai befolyás terjedésének. Az 1926-os karácsonyi KB-plénum[6] felismerte az ebben a helyzetben rejlő veszedelmeket és az illegális KMP kiépítését helyezte a munka középpontjába, hangsúlyozván, hogy az MSZMP csak egyik munkaterülete a KMP-nak. A rendőri üldözés ismét lehetetlenné tette a határozat végrehajtását: 1927 februárjában a KMP egész vezető gárdáját elfogták.[7]

4. Ezt az elfogatást, amely az MSZMP-t szinte teljesen a föld alá szorította és a tömegektől való kapcsolatától megfosztotta, súlyos visszaesési és válságokkal teli korszak követte. Nemcsak a párt felépítése haladt csak igen nehezen előre, nemcsak a kárderkérdés okozott szinte leküzdhetetlen nehézségeket, de ezenfelül mindenféle irányban jelentkeztek a legkülönbözőbb likvidátor áramlatok. A likvidátorok a legkülönbözőbb, látszólag homlokegyeneset ellenkező álláspontokat képviselték, részben a teljes elbúvást az illegalitásba, részben a teljes feloldódást a legális lehetőségekbe; működésük eredménye csak egy lehe-

---

[3] 1925. szeptember 25-én letartóztatták Rákosi Mátyást, Gőgös Ignácot, Hámán Katót, Őry Károlyt, Vas Zoltánt és a KMP, valamint az MSZMP 40 tagját.

[4] 1926 nyarán a KMP vezetősége határozatot hozott a kommunistáknak az MSZMP soraiban végzett tevékenységéről. Weisshaus és társai előbb arra törekedtek, hogy háttérbe szorítsák a kommunistákat a legális forradalmi párt vezetésében, majd kétségbe vonták az illegális KMP szükségességét. A KMP KB 1926. júniusi ülésén foglalkozott a legalitás illúziójának a KMP munkájára gyakorolt káros hatásával. Majd 1926. szeptember 12-én hozott határozatával Weisshaus Aladárt kizárta a KMP-ből. 1926. október 10-én az MSZMP választmányi ülése elítélte Weisshaus és társai tevékenységét. Weisshaust december közepén leváltották az MSZMP vezetőségében betöltött funkciójából, s 21 társával együtt kizárták az MSZMP-ből.

[5] 1926. december 8—10., illetve 14—15. között voltak a parlamenti választások. Az MSZMP-nek a választásokon való részvételét a hatóságok lehetetlenné tették.

[6] A KMP KB plénuma 1926. december 29—30-án volt Bécsben.

[7] 1927. február 24-től március 3-ig a KMP és az MSZMP mintegy 100 vezetőjét, köztük Szántó Zoltánt, letartóztatták.

tett volna: a KMP likvidálása. És mellettük jelentkezett a renegátok likvidátorsága: a csak tanulás ideológiája, a sejtmunka elleni szívós, demagóg, egészen a denunciálásig elmenő harc. A KMP-nak nehéz harcokban sikerült ezeket az összes likvidátor áramlatokat a pártból kiirtani, a renegátok befolyását a pártban megszüntetni és a párttal rokonszenvezők között is meglehetősen elszigetelni. Az MSZMP háromnegyed-illegalitása új taktikára kényszerítette a pártot. Túl kellett menni a karácsonyi plénum vonalán, be kellett rendezkedni az összes tömegszervezetekbe való rendszeres frakciómunkára, le kellett rakni ennek alapjait: az illegális sejtszervezetet, javítani kellett a konspiráció technikáját, a konspiráció szellemét a pártban. Nagy objektív és szubjektív akadályok legyőzése után ez a munka megindult. És a bethleni konszolidáció bomlási folyamatával együtt, melyet a párt idejekorán felismert és helyesen értékelt, folyton növekedett a párt befolyása, nőtt a vezetés és a szervezkedés pártszerűsége, annak ellenére, hogy az olló politikai befolyás és annak szervezeti kihasználása között még mindig fennállt. Ezt az erősödési folyamatot nem tudta feltartóztatni sem az új problémákkal kapcsolatban a KÜB-ben felmerült ellentét (Julius-kérdés),[8] sem az a nagyszámú lebukás, melynek a párt még mindig ki volt téve. De a párt szervezeti erősödésének világos jele, hogy úgy az otthoni, mint a külföldi (Kun Béla) lefogások[9] viszonylag izoláltan maradtak és nem szakították meg egy percre sem a pártmunka folytonosságát. Az 1928 nyári kibővített KB-plénum[10] levonta ennek a korszaknak a tanulságait és irányvonalat adott a párt további munkájára. A párt otthoni és külföldi elvtársakból álló delegációval részt vett a KI VI. világkongresszusán.[11]

II. A Bethlen-rendszeren belüli alapvető változások és az osztályok

1. Kiemelkedő vonás: a kapitalizmus viszonylagos súlyának növekedése az ország agrárkarakterének megmaradásán belül. Ezt már Trianon is elősegíti (lásd: U. M., 1928. nov.),[12] a későbbi fejlődés erősíti ezt

---

[8] 1928 augusztusában Alpári Gyula kifejtette azt a nézetét, hogy a KMP helytelenül ítéli meg a magyarországi ellenforradalmi rendszer jellegét, és ezzel összefüggésben a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot is.

[9] 1928 január és március között több letartóztatás történt. Januárban lefogták a földmunkások körében propagandamunkát végző kommunisták egy csoportját, márciusban a KMP sajtóterjesztői közül többeket. 1928. április 25-én Bécsben letartóztatták Kun Bélát és néhány munkatársát. Május 3-án az osztrák rendőrség Lukács Györgyöt is előállította.

[10] 1928 júliusában Prágában került sor a KMP KB kibővített plénumára. A plénum napirendjének előadói között szerepelt Lukács György is.

[11] A KMP képviseletében Kun Béla, Révai József, Orosz Nándor és Csapó József vett részt a KI VI. kongresszusán.

[12] Utalás az Új Márciusban, a KMP Bécsben megjelenő folyóiratában Az iparfejlődés iránya és az osztályharcos munkáspolitika címmel megjelent cikkre.

a tendenciát. Míg a mezőgazdasági termelés alig vagy igen lassú tempóban fejlődik (a háború előtti búzatermelés-átlag holdanként 7,6 q, az utolsó 6 év átlaga 7,56 q; az állattenyésztés inkább visszafejlődik), addig az ipar fejlődése igen gyors. Részben új iparok keletkeznek (textil), részben régi iparok mindjobban megközelítik vagy túlhaladják a békebeli színvonalat. (Foglalkoztatott munkás 1913-ban: 219 000, 1927-ben 217 000. Termelés értéke: 1913-ban 1887 millió a. K., 1927-ben 2347 millió a. K. Figyelembe veendő: *a)* munkaintenzitás növekedése, *b)* pénz értékének csökkenése. Összkép: inkább több, mint kevesebb.)

Még világosabbá teszi ezt az eltolódást a külkereskedelmi mérleg. Még 1921-ben a kivitel tipikusan agrárország benyomását tette (18% nyersanyag, 66% gyártmány). Azóta a nyersanyag-behozatal folyton nő, a gyártmánybehozatal folyton esik, pedig a növekvő iparosodás inveszticiós célokra is behozatalra szorul. (Pl. textilgépek.) 1927-ben a nyersanyag-behozatal már 30-nál többet tesz ki, míg a gyártmánybehozatal nem egészen 47%-ra esik. Ezt a fejlődésképet megerősíti a kivitelé. A mezőgazdasági termékek részesedése 1926-tól 1928-ig 32%-ról nem egész 30%-ra, az állat és állati termékkivitel 40%-ról 31%-ra esett, míg ugyanabban az időszakban a mezőgazdasági iparé 16%-ról 19,5%-ra, a szoros értelemben vett iparé 11,4%-ról közel 20%-ra emelkedett. (Persze az ipari kivitel emelkedése nem tudta mennyiségben teljesen ellensúlyozni a mezőgazdasági kivitel hanyatlását. Az ipar a belső szükségletek 87%-át tudja fedezni.)

Ezt a folyamatot erős koncentrációs és racionalizálási folyamat kíséri. Egyes iparágakban, különösen az új iparokban erős a gépek szerepének növekedése. (Csak textilgépet 1928 első 9 hónapjában 7,6 millió P-ért hoztak be.) Általában azonban a koncentráció főleg üzembeszüntetésekből áll. (Ganz-konszern; az 1927-es ipari statisztika 46 új iparvállalat alakulása mellett 124 beszüntetéséről számol be), a külkereskedelmi statisztikából Vágó József megállapítja, hogy a nagyipar által használt nyersanyagok behozatala nő, a kisiparé és kézműveseké csökken. A csődstatisztika pedig szintén azt mutatja, hogy a válságok és depressziók elsősorban a kereskedelmet, a közép- és kiskereskedelmet őrlik fel. A bankok áruosztályainak növekvő aktivitása, az elárusító kartell (vas, textilipar stb.), az áruházak stb. mindezt a folyamatot gyorsítják. A racionalizálás lényege munkaidő-leszállítás, hajcsárrendszer, munkaintenzitás növelése, nem pedig a technikai berendezés teljes átépítése, mint pl. Németországban. Általában észlelhető: *a)* a munkaintenzitás erős fokozódása. Egy munkáskéz éves termelése (ezer pengőben) 1924—27 közt így emelkedett: 7,04, 10,2, 10,4, 11,1. *b)* ugyanakkor a termelés összértékében a munkabér százalékos aránya esett. 1926-ban 12,5%, 1927-ben 12,2%. *c)* A szakmunkások száma csökken (1925—27 közt 5,9%-kal), a tanulatlanoké, főleg a nő- és ifjúmunkásoké növekszik. Nők aránya 1926-ban 27,2%, 1927-ben 29,6%. A textilipar 1926-ban 22 600 nőt és 10 700 férfit foglalkoztatott.

Még jobban erősíti ezt a tendenciát a kapitalizmus növekvő benyomulása a mezőgazdaságba. (Ez megnyilvánul a termelési módok modernizálásában. Pl. az elhasznált műtrágya az 1926-os 11,5 ezer vagonról 1928-ban 16,5 ezer vagonra emelkedett. A nagy reklámmal hirdetett parasztbirtokok földjavítására szolgáló kormányakció ebből kb. 250 vagont tett ki.) Az értékesítési válság terheit a nagybirtok — a bankok segítségével — mindinkább áthárítja a kis- és középbirtokra. Ez megnyilvánul: *a)* abban, hogy a nagybirtoknak sikerül gabonafölöslege egy részét tarifapanamák segítségével exportálni. *b)* A nagybankok kizárólagos befolyása alatt álló új exportintézet elsősorban a nagybirtok érdekeit szolgálja. *c)* A hitelviszonyok alakulásában (nagybirtok hosszúlejáratú jelzálogkölcsönt vesz fel; kisbirtokos eladósodása túlnyomórészben rövidlejáratú váltóhitel; földhitel kamatterhei). *d)* A gyufakölcsön segítségével a nagybirtoknak értéken felül fizetik meg a „megváltott" földet. *e)* Az értékesítési válság leküzdésére tervbevett és megvalósítani kezdett standardizálás óriási előnyben fogja részesíteni a nagybirtokot és versenyképtelenné teszi a tőkeszegény, inveszticiókra képtelen közép- és kisbirtokot — l. Németország hasonló fejlődése. *f)* Ezt a folyamatot gyorsítja az állam beavatkozása is. A „gazdasági minisztérium" nem más, mint központi szerv a nagytőkés-nagybirtokos érdekellentétek békés megoldására és olyan megoldások teremtésére, melyek a nagybirtok gazdasági fölényének gyors érvényesítését a kis- és középbirtok felett még jobban elősegítik. (Mindezek a tendenciák természetesen a parasztság legfelsőbb rétegét a nagybirtokkal az eddiginél szorosabban fűzik össze és élesíteni fogják az érdekellentéteket a parasztság legfelső és közép-, illetve alsó rétegei között.)

2. Az itt felsorolt tendenciák érvényesültek az 1928. év ellentmondásos gazdasági fejlődésében. Egészben véve az elmúlt év képe a fontos termelési ágak növekvő, vagy legalábbis az 1927-es jó konjunktúra színvonalát elérő termelés mellett mégis inkább a depresszió képét mutatja. A széntermelés és fogyasztás emelkedést mutat 1927-hez képest. Ezzel ellentétben úgy a hazai vastermelés, mint az elhasznált vasmennyiség valamivel mögötte marad az 1927-esnek. Az állami vasutak teherszállítása stagnál, az építkezést illetőleg nem alakult ki kép, az elhasznált téglamennyiség valamivel mögötte maradt az 1927-esnek. A munkanélküliség, különösen az év első és utolsó hónapjaiban nőtt. A szaktanács munkanélküli-statisztikája júniustól fogva állandóan magasabb számokat mutat az 1927-eseknél. Ezzel ellentétben a Munkaadó Szövetség foglalkoztatási statisztikája áprilistól kezdve átlagban 5—6000-rel több foglalkoztatott munkást mutat ki 1927-nél, ami ismét a munkásosztályon belüli racionalizálódási eltolódást jelzi. A mezőgazdaság értékesítési válsága változatlanul tart. Az állat- és állati termékek kivitele 1926 óta lefelé menő vonalon mozog. Ennek az összképnek teljesen megfelel a belső tőkeképződés igen lassú tempója. A takarékbetétek és különösen a folyószámlabetétek erről nem adnak

egész hű képet, bár ott is lassabbodott a fejlődés tempója 1927-hez képest. Feltűnő azonban a tőzsde forgalmának nagy csökkenése (1927: 1064 millió P.; 1928: 543 millió P.) párosulva valamennyi értékpapír állandó és erős értékcsökkenésével, ami annál inkább említésre méltó, mert az 1928-as osztalékok átlagban magasabbak voltak az 1927-eseknél és az 1929-esek valószínűleg még magasabbak lesznek. A külföldi kölcsönökre való ráutaltság, a kormány inveszticiós és szubvenciós beavatkozása tehát továbbra is fontos szerepet fog játszani a konjunktúra miként alakulásában. Hogy Bethlennek sikerülni fog-e újabb külföldi kölcsönt szerezni, döntő kihatással lesz a két vezető osztály egymáshoz való viszonyainak alakulásában.

3. Mindezek a tendenciák abban az irányban működnek, hogy a finánctőke vezetésével szorosabbra kovácsolják össze a nagybirtok és nagytőke szövetségét. Különösen a kapitalizmus bevonulása a mezőgazdasági termelésbe fog mindinkább ilyen irányban kihatni. Ez azonban távolról sem zárja ki azt, hogy a két vezető osztály közt — sokszor igen éles — érdekellentétek ne merüljenek fel. Különösen élesen ütköznek ki az érdekellentétek a vám- és tarifakérdések körül. Jellemző azonban, hogy az ilyenfajta összecsapásokban, mint előharcosok úgyszólván sohasem szerepelnek ezeknek az osztályoknak legtipikusabb képviselői. A nagybirtok részéről rendesen a szélső jobbszárny, a bankoktól viszonylag független feudális legitimista arisztokrácia halad az élen (Hadik János kirohanása a főrendiházban az OFB ellen). A nagytőke részéről viszont úgyszólván soha nem látjuk a nagybankok és a nehézipar képviselőit az első csatasorban, hanem ezt a szerepet átengedi a könnyűipar és kereskedelem képviselőinek. (Sándor Pál kirohanása a szövetkezetek ellen.) Ez részben arra vezethető vissza, hogy az összefonódás mérve mindegyik osztályon belül különböző (annál nagyobb, minél szorosabb a finánctőkéhez való kapcsolat), részben azonban taktikai okai vannak. Mindegyik osztály ugyanis arra törekszik, hogy széles kispolgári, sőt proletártömegeket állítson maga mögé. Ez egyrészt mint agrárfront történik, másrészt mint a város küzdelme a falu ellen. Ezek a manőverek annál inkább sikerülhetnek, mert a parasztság a Nagyatádi-párt szétverése óta úgyszólván egyáltalában nincs megszervezve, a városi kispolgárságnak és középpolgárságnak baloldali pártjai pedig vezető szerepet játszanak ezekben a harcokban. A szociáldemokrácia tőle telhető módon támogatja ennek a hamis ellenzéknek megrögződését a munkásságban: iparpártolási politikát folytat és nemcsak a kispolgári pártokat, hanem egyenesen a GYOSZ-t is támogatja, valahányszor érdekellentét merül fel közte és a nagybirtokos érdekeltség között. Ilyen módon ezek a manőverek eltakarják a kispolgári és munkásrétegek előtt az alapvető problémát, azt hogy a nagybirtok és nagytőke minden érdekellentét ellenére egyre szorosabban kapcsolódik össze és egyre mélyebben nyomja le az alsó és középrétegek életszínvonalát.

4. A valóságos érdekellentétek tehát itt vannak. A két uralkodó osztály érdekközösségét és közös harcát az alsó és középrétegek ellen a leg-

világosabban az állami bevételek és kiadások alakulása mutatja. Így az 1928—29-es költségvetésben az egyenesadók nagysága csak 11 millió P-vel több az elmúlt évnél. (Ebből azonban 10 millió P-t a házbéradó tesz ki, tehát olyan adó, mely elsősorban az alsó és középrétegeket sújtja.) Ellenben a közvetett adó szaporulata csak az előirányzat szerint 116 millió P, aminél tekintetbe kell venni, hogy a közvetett adókból mindig sokkal több folyik be az előirányzatnál (az elmúlt évben 100 millió P. volt a többlet), míg az egyenesadók nagyrészt megfelelnek az előirányzatnak. A két uralkodó osztály közös harca az összes, városi és falusi dolgozó rétegek ellen természetesen ebben nem merül ki. Az állam segítségével alkotott összes gazdasági intézmények mind ezt a célt szolgálják: exportintézetek, ipari hitelintézet, melynek megalakulása több mint egy évig húzódott, amíg a nagybankoknak sikerült döntő befolyásukat teljesen biztosítani és megszabni, hogy ipari jelzálogkölcsönt csak tőlük függő vállalatok kaphatnak stb. Ide tartozik a földbirtokreform anyagi likvidálása a gyufapanama segítségével, ahol is a nagybirtokosok a föld értékén felüli kártalanításban részesülnek, a földhöz juttatottak összeroskadnak a rájuk mért teher alatt, míg a finanszírozás költségeit az egész ország dolgozó lakossága fizeti a svéd—amerikai gyufatrösztnek. Ennek a tendenciának áll szolgálatában a kiskereskedelem egyre növekvő háttérbe szorítása úgy a bankok áruosztályai, mint az eladási kartellek (textil, vas, cement stb.), mint pedig az állami pénzen támogatott szövetkezetek által; az áruházak növekvő jelentősége szintén ennek a tendenciának szolgálatában áll. A falut illetőleg a kapitalizmus növekvő benyomulása a mezőgazdasági termelésbe (standardizálás) a kis- és középparasztságra lesz hasonló kihatással. A vámok, kartellek stb. okozta drágulás egyformán sújtja a város és falu dolgozó népét. A munkanélküliség növekedése, a munkafeltételek rosszabbodása egyaránt nyilvánul meg városban és falun. Az értékesítési válságból való kivezető út a tarifakedvezmények segítségével kizárólag a nagybirtok és nagytőke érdekeit szolgálják. Tehát — éles ellentétben a szociáldemokrácia felfogásával — a valóságos gazdasági helyzet a városi és falusi dolgozók érdekközösségét mutatja minden konkrét kérdésben a nagybirtok és nagytőke szövetségével szemben.

Bármennyire azon van minden konszolidációs párt (tehát a szociáldemokrácia is), hogy ezeket a valóságos érdekellentéteket elleplezze a dolgozó tömegek előtt, bármennyire szétszóródtak a városi kispolgárság és a középparasztság pártjai a Bethlen-féle konszolidáció következtében, mégis elkerülhetetlenné vált, hogy ezek a gazdasági tények mélyreható zajlást idézzenek elő a városi és falusi kispolgárságban, hogy ne növeljék azt az elválasztó űrt, mely a rendszer vezető osztályait annak alsó rétegeitől elválasztja. A felszínen a két vezető osztály közötti differenciák nyilvánulnak meg és mindegyik maga köré igyekszik csoportosítani minél szélesebb tömegeket, a valóságban azonban a konszolidációban, a szanálásban, a Bethlen-rendszerben való csalódás olyan mélyen és elementárisan nyilvánul meg, hogy ez — bár

csak elvétve jut a politikai élet felszínére — mégis a rendszer válságának kimélyülését, a tömegektől való növekvő izolálódást jelenti.[13]

5. Ezt a válságot nagymértékben növelte, tudatosította és felszínre hozta a Bethlen-kormány külpolitikai kudarca. Az angol—olasz orientációban való hit igen széles kispolgári tömegekben keltett reményt abban az irányban, mintha gazdasági nyomoruk — mint Trianon következménye — csak időleges lenne, mintha a nemzeti egységfrontban való kitartás, Bethlen külpolitikájának támogatása belátható időn belül meghozhatná a maga gyümölcseit.[14] Objektíve természetesen kezdettől fogva világos volt, hogy az angol–olasz orientáció Trianon revízióját illetőleg semmi körülmények közt sem hozhat pozitív eredményeket, hogy tehát Bethlennek nincs más választása, mint ellenszolgáltatás nélkül liferálni a magyar munkásokat és parasztokat a Szovjetunió elleni háború céljaira. Mégis, különösen az olasz–francia ellentét, a maga közvetlen kihatásaival a Csehszlovákiához és Jugoszláviához való viszonyra azt a provinciális illúziót keltette széles tömegekben, mintha a francia—olasz ellentét állana az európai konfliktusok homlokterében, mintha ebbe belekapcsolódva a Bethlen-féle „reális külpolitika" tényleges eredményeket érhetne el. (A szocdem párt „ellenzéki" platformja,[15] a jugoszláv orientáció csak megerősítette ezt a provinciális illúziót.) Az angol—francia antant nyilvánosságra jutása végleg széttépte ezeket az illúziókat. Világossá vált, hogy: *a)* a Szovjetunió-ellenes háború áll az európai politika homlokterében, *b)* hogy ebben Magyarországnak feltétel nélkül kell belekapcsolódnia, *c)* hogy Anglia és Franciaország gyors tempóban likvidálják a Balkán-államok összes külső és belső ellentéteit, hogy azokat a Szovjetunió-ellenes háború részére harcképessé és blokkalkotásra alkalmassá tegyék. Rövid ingadozások után Bethlen sietteti a feltétlen behódolás álláspontjára helyezkedést (varsói út,[16] ami a lengyel—román szövetség erőssége mel-

[13] A II. rész 1—4. pontjában foglaltakat vö. *Berend T. Iván—Ránki György:* Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919—1929 (Akadémiai Kiadó 1966.) című munkájának megállapításaival.

[14] A húszas évek közepétől a magyar külpolitikában egyre nagyobb jelentőséget kapott a revíziós propaganda. Az olasz—magyar szerződés aláírásával (1927. április 5.) egyre nyíltabban hirdették a trianoni békeszerződés revíziójának szükségességét. A magyar és olasz érdekek a kisantant felbomlasztási törekvésében találkoztak. Az olasz imperializmusnak a Balkánra irányuló politikája sértette a kisantant-barát francia külpolitikai érdekeket.

[15] A szociáldemokrata pártvezetőség centrista jellegű ellenzéke, dr. Kis Jenő és társai, már a szociáldemokrata párt 1928. január 6—8-án megtartott kongresszusán benyújtott ellenzéki javaslatukban bírálták a kormány angol—olasz külpolitikai orientációját. 1928. szeptember 22-én Vissza a tömegekhez! A szociáldemokrata baloldal állásfoglalása (Bp., 1928.) címmel kiadtak egy röplapot, amely összegezte kritikai állásfoglalásukat. Elítélték a kormány külpolitikáját. Bírálták a szociáldemokrata párt vezetőségét is és tiltakoztak az ellen a propaganda ellen, hogy Trianon revíziója az ország minden gazdasági gondját megoldja. A környező országokkal való kapcsolat kiépítését szorgalmazták.

[16] Az 1927. áprilisi Mussolini—Bethlen-tárgyalásokon felmerült, hogy Lengyelország közvetítő szerepet vállalna Románia és Magyarország között. 1928

lett a gyakorlatban a Romániával való ellentétek félretevését kell hogy jelentse).

Ennek a fordulatnak különösen belpolitikai része döntően fontos. A „reális külpolitika" legfontosabb funkciója a nemzeti egységfront összetoldozása volt. (Szociáldemokrácia beállása a nemzeti egységfrontba. Viszony a Rothermere-akcióhoz,[17] gazdasági határok követelése, kultúrfölény stb.) A Trianon revíziójával összefüggő gazdasági illúziók illúzió-voltuk ellenére igen reális szerepet játszottak a tömegelkeseredés levezetésében, mélyen be még a munkásosztályba is. Ez az illúzió-karakter nem azt jelenti, mintha a magyar nagyiparnak nem volna reális érdeke Trianon revíziója révén a régi nyersanyagterületeket visszahódítani és a belső piacot erőszakosan kitágítani. Az illúzió abban rejlik, mintha a trianoni határ lenne a magyar gazdasági válság alapvető kérdésének, a mezőgazdaság értékesítési válságának igazi oka; az az ok a valóságban nem Trianon, hanem a régi monarchiával való vámközösség megszűnése, a világpiaci árakon felüli, monopolhelyzetből folyó gabonaértékesítés lehetősége. A nyáron beállott külpolitikai fordulat tehát szükségképpen élesítette a rendszer belső válságát, aláásta a Bethlen-rendszer presztízsét, nyilvánosságra hozta az egész rendszer válságát.

6. A Bethlen-rendszer kezdődő válsága már régebben arra késztette az uralkodó osztályok egy részét, hogy a rendszer megingása vagy bukása esetére utódról gondoskodjanak, vagyis – a forradalmak és ellenforradalmak tanulságai alapján — már eleve is gondoskodjanak arról, hogy Bethlen bukása esetén az uralom változatlanul a nagybirtokos-nagyburzsoá osztályok kezében maradjon. Ez az „ellenzéki" mozgalom, mely már a tavasszal mint választójogi blokk kísértett, a külpolitikai kudarc okozta válság után világosabban megmutatta az arcát, anélkül persze, hogy egyelőre szilárd pártformát vett volna fel. Az ilyen tömörülésnek legnagyobb akadálya a szövetség teljesen elvtelen karaktere, amennyiben ott a nagybirtok szélső jobbszárnya (Apponyi—Andrássy és a legitimista mágnások) lép blokkba a nagy- és középburzsoázia balszárnyával, a kereskedelmi tőke és a nem trösztösített ipar képviselőivel (Kállay, Rassay, Sándor Pál stb.) a liberalizmus, a demokrácia jelszava alatt. Világos, hogy ennek a szövetségnek uralomra jutása esetén a most vezető rétegek csakhamar háttérbe szorulnának az uralkodó osztályok most döntő szerepet játszó rétegeivel szemben

---

májusában a lengyel külügyminiszter járt Magyarországon, 1928 szeptemberében a magyar külügyminiszter tett látogatást Varsóban, ahol aláírtak egy lengyel—magyar döntőbírósági szerződést.

[17] Lord Rothermere, konzervatív angol sajtómágnás, nem sokkal az olasz—magyar szerződés aláírása után, Mussolini közbenjárására vállalkozott, hogy lapjában sajtókampányt indít a trianoni békeszerződés revíziója érdekében. A Daily Mail 1927. június 21-én közölte a Magyarország helye a nap alatt című cikket, amely a közép-európai határok megváltoztatásának szükségességét hangoztatta. Rothermere kezdeményezésére Magyarországon megalakult a Magyar Revíziós Liga, amely hatalmas soviniszta kampányba kezdett.

(nagybankok és tőlük függő nehézipar), azonban egy ilyen átcsoportosulás az uralkodó osztályok részére sokkal kevésbé lenne veszedelmes, mintha — ahogyan az ellenforradalom idején — újból a kispolgárságtól és középparasztságtól kellene visszahódítani a vezetést. Ez az oka annak, hogy nemcsak az ellenzék áll Bethlennel szemben a végletekig lojális álláspontón, hanem Bethlen maga is tűri ezt az ellenzéket és nem vágja el azokat a szálakat, melyek azt őhozzá kapcsolják. Viszont az ellenzék a legnagyobb erővel azon van, hogy az elégedetlen kispolgári elemeket teljesen a háttérbe szorítsa, ha kell, szakadás árán is. (Rassay dezavuálja Fábiánt a Sztranyavszky-afférban.)[18] Az új ellenzék szigorúan konszolidációs karaktere megnyilvánul egyrészt abban, hogy teljesen a revíziós külpolitika alapjain áll, csupán azzal a különbséggel, hogy magáévá teszi a régebben szocdem és kispolgári részről hirdetett jelszót: a demokrácia és revízió összefüggéséről, a nyugati demokráciák rokonszenvének megnyeréséről belső demokratizálódás következtében. Ennek a demokráciának értékét legvilágosabban bizonyítja az, hogy a liberális ellenzék mindig nyíltabban és határozottabban legitimista vezetés alá kerül (Nagykanizsa).[19] Ez a legitimista előretörés egyáltalában nem jelenti a királykérdés előtérbe tolását. Ellenkezőleg, hangsúlyozottan teljes a megegyezés Bethlennel abban, hogy a királykérdés ma „nem aktuális". A legitimizmus hangsúlyozásának jelentősége kizárólag kispolgári fasiszta törekvések ellen irányul („trónbitorló"), sőt Apponyi nyíltan kijelentette, hogy ha nem lehet legitim király, akkor inkább legyen köztársaság, ami a német és osztrák példa nyomán világosan mutatja a liberális ellenzék osztályjellegét.

Ennek a határozottan nagybirtokos-nagytőkés osztálykarakternek ellenére a revízióval összekapcsolt demokrácia jelszava alkalmas arra, hogy újabb trianoni illúziókat keltsen. A legitimizmushoz fűzött jelszó a közélet tisztaságáról szintén alkalmas arra, hogy a magángazdaság szanálásával csalódott tömegek, amelyek látják, hogyan oldják meg az uralkodó osztályok a gazdasági válságot panamák segítségével a maguk javára, azt higgyék, hogy ez irányban van kivezető út. Ezeket az illúziókat és kispolgári tömegek csatlakozását nagyban elősegíti az a támogatás, amelyben a szocdem párt a liberális ellenzéket részesíti.

---

[18] Utalás az 1928. október 23-i parlamenti vitára, amikor Fábián Béla, liberális ellenzéki képviselő azt vetette Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkár szemére, hogy bár 1927. április 8. óta ismeri a csongrádi bombamerénylet tetteseit, nem indított az ügyben vizsgálatot. A csongrádi merényletet az ébredő magyarok fasiszta szervezete követte el 1923 karácsonyán a zsidó nőegyleti bál résztvevői ellen. A merénylet során hárman meghaltak, 40-en súlyosan megsebesültek.

[19] 1928. december 9-én Apponyi Albert gróf a Magyar Férfiak Szentkorona Szövetségének nagykanizsai alakuló gyűlésén „a királyi hatalom és a nemzet szabadságjoga" egységéről beszélt. Beszédéhez csatlakozott Bárczy István, aki kifejtette: „az igazi liberalizmus és demokrácia nem áll ellentétben a törvényes királyság eszméjével, ellenkezőleg, lehetővé teszi a népakarat minél szabadabb megnyilvánulását".

Álharccal falaz a legitimista propagandának és segít minden tüzet a kispolgári fasiszta törekvések (Albrecht)[20] ellen koncentrálni. A demokratikus revíziópolitikában pedig teljesen egy vonalon halad Kállayval, Rassayval és Apponyival. Természetes, hogy — mivel az ellenzék sem szakított teljesen Bethlennel — a szocdem pártot sem kényszeríti az ellenzékhez való csatlakozása Bethlennel való szakításra. A szocdem párt a konszolidáció hadseregtartalékának szerepét tölti be: egyaránt támogat és fog támogatni Bethlen- vagy Kállay-féle konszolidációs megoldást.[21]

7. A liberális ellenzék számottevő részét a városi kispolgárság alkotja. Ez azonban távolról sem jelenti azt, mintha a városi kispolgárság a maga egészében, vagy akár többségében a liberális ellenzékhez csatlakozott volna. Az ellenforradalom első korszakában uralomra jutott városi kispolgárságot a konszolidáció teljesen dezorganizálta politikailag. Az ellenforradalom elején létrejött szervezetei részben felbomlottak, részben a Bethlen-kormány beolvasztotta őket az államgépezetbe. Az ellenforradalom elején uralkodó zavaros, ellentmondásokkal teli ideológia (fajvédelem, kispolgári antiszemitizmus és antikapitalizmus) a konszolidáció folyamán teljesen szétfoszlott és elvesztette széles tömegekre gyakorolt vonzóerejét. Ezt a politikai dezorganizációt fokozza a városi kispolgárság folyton növekvő gazdasági elnyomorodása, melyet az államgépezet folytonos növelése csak egy igen szűk rétegre vonatkozólag képes ellensúlyozni. A kispolgárság a konszolidáció folyamán folyton süllyedt lefelé, részben a fent említett gazdasági okok miatt, amelyekhez még hozzájárul a háborús maradványoknak nagykapitalista módon történt likvidálása (infláció, hadikölcsön stb.). Ily módon a kispolgárság teljesen szét van aprózva. Jelentékeny része — mégpedig úgy jobboldali, mint baloldali — Bethlen mögött húzódik meg, anélkül, hogy a Bethlen-rendszernek igazán lelkes híve volna. A baloldali részt részben felszívja a liberális ellenzék, részben a szocdem párt. A tiszta fasiszta kispolgári intellektueleknek a Gömbös-csoport feloszlásával nincs többé számbajövő önálló politikai képviseletük.[22] Ennek ellenére a konszolidációban való csalódás és a Bethlen-rendszer presztizsének megszűnte a külpolitikai kudarc következtében ismét erőteljesebb mozgolódást vált ki a fasiszta kispolgárságban. Ennek a mozgolódásnak politikai centruma az Albrecht-kérdés, mint kísérlet, az ellenforradalom elején uralkodó kispolgárságot ismét az uralomhoz vezetni. Komoly politikai sikerre ez az irányzat nemigen szá-

[20] A konzervatív legitimista politikai csoportosulással szemben a Gömbös Gyula köré csoportosult szabad királyválasztók szélsőjobboldali csoportja Habsburg Albrecht főherceg trónra juttatásának gondolatát támogatta.

[21] Kállay Tibor, volt pénzügyminiszter, 1928-ban kilépett az Egységes Pártból, mert nem értett egyet a Bethlen-kormány belpolitikájával.

[22] 1923-ban a Gömbös Gyula által alapított Fajvédő Párt 1928. szeptember 6-án feladta ellenzékiségét. Gömbös és párthívei visszatértek az Egységes Pártba. Gömböst szeptember 7-én honvédelmi államtitkárrá nevezték ki.

míthat. A fasiszta kispolgári intelligencia egy másik szárnya kapcsolatokat keres részben a parasztság felé (Bartha Miklós-kör,[23] Előörs),[24] részben még a munkásság felé is (Oláh György cikke Pilisvörösvárról)[25] Zavaros, fasiszta szociálforradalmár ideológiája, szektaszerűen kicsiny szervezete ellenére ez az irányzat bizonyos veszedelmeket rejthet esetleg magában, amennyiben sikerül neki munkások és parasztok elkeseredett, csalódott, de visszamaradt rétegeiben bizonyos befolyásra szert tenni.

8. A parasztság a konszolidációval szintén elvesztette politikai szervezeti formáját: a kisgazdapárt még megmaradt része beolvadt az Egységes Pártba és a kilépetteknek nemigen van komoly szervezetük a falun (Berky Gyula).[26] A parasztság széles tömegei ily módon minden önálló szervezet nélkül állanak és a Bethlen-kormány a legnagyobb erőfeszítéseket fejti ki abban az irányban, hogy nemcsak megakadályozzon minden parasztszervezkedést, hanem a parasztságot falunként államilag vezetett szervezetekben tömörítse. (Faluszövetség,[27] Levente, olvasókörök, műkedvelő előadások, népházak stb.) Ilyen körülmények közt a parasztság elégedetlensége és csalódottsága csak néha-néha nyilvánul meg, annyival is inkább, mert a magyar sajtóviszonyok mellett legfeljebb a fasisztáknak áll módjukban képet nyújtani a parasztság helyzetéről. De ha ezeket a képeket összevetjük az objektív gazdasági helyzettel, akkor világosan látszik a parasztság súlyos csalódottsága az ellenforradalmi konszolidációban. A földreform a birtokviszonyoknak csak egészen minimális eltolódását hozta magával. (1921-ben a nagybirtok az ország területének 53,5%-át tette ki, 1927-ben 47,8%-át.) Eltekintve attól, hogy a nagyon kevés és terhes feltételek mellett elosztott föld jelentékeny részét nem a parasztság kapta (hivatalos adatok szerint a kiosztott föld legalább ¼ részét vitézek, tisztviselők kapták, a valóságban bizonyára sokkal többet), a földreform egyáltalában nem elégítette ki a parasztságnak semmiféle rétegét. Az értékesí-

[23] A Bartha Miklós Társaság 1925-ben alakult Budapesten. Tagjai elsősorban az Erdélyből, a Felvidékről és a Vajdaságból az első világháború után Magyarországra került írók és egyetemi hallgatók voltak. Megalakulása idején a Szabó Dezső-féle faji mítosz hirdetői voltak a hangadók. A húszas évek végén került a baloldal, a marxizmushoz közeledő csoport az előtérbe. A társaság kapcsolatban állt Bajcsy-Zsilinszky Endre agrárpártjával is.

[24] Az Előörs 1928. december 15-én induló hetilap. Felelős szerkesztője Bajcsy-Zsilinszky Endre.

[25] Lásd: Magyarság, 1928. december 25. 7. old. *Oláh György:* Pilisvörösváron áll a harc. — A cikk a sztrájkoló bányászoknak a kormányban bizakodó hangulatát kívánja tanúsítani.

[26] Dr. Berky Gyula a Nagyatádi Szabó István-féle kisgazdapárt egyik vezetője Baranya vármegyében. 1921 végén egyik szorgalmazója az Egységes Párt megteremtését előkészítő politikai tárgyalásoknak. 1922-ben, majd 1926-ban egységespárti képviselő. 1929 elején egy időre kilép az Egységes Pártból, majd visszatérve, az ún. kisgazda-frakció vezetője.

[27] A Faluszövetséget 1920-ban alapították. Első elnöke az agrárius Rubinek Gyula.

tési válság következtében pedig a drágaság, közvetett adó stb. által folyton rosszabb helyzetbe jutó kis- és középparasztság mind gyorsabb mértékben eladósodik. (Vidéki pénzintézetek uzsorakamatai, zöldhitel.) A legutolsó idők eseményei pedig úgy gazdasági, mint politikai téren növelik a parasztságban a cserbenhagyottság, az elárultatás érzését, a bizalmatlanságot úgy az állammal, mint a politikai pártokkal szemben. A falun létesített állami szervezetek, különösen a Levente, egyáltalában nem népszerűek a parasztság alsó rétegeiben. Ez a hangulat pedig csak erősödhetik, ha a földreform pénzügyi megoldása és az értékesítési válság terheinek áthárítása a parasztság alsó és középrétegére magával rántja a parasztság leggyengébb, a földreformban földhöz jutott részét.

Még nyilvánvalóbb ez a helyzet a földmunkásoknál. Itt is növekvő elégedetlenség teljes szervezetlenség mellett. Az 1922-es[28] paktum óta a földmunkásszövetség mint tömegszervezet megszűnt (a szakszervezetek statisztikája 1927-ből 3800 tagot mutat ki), a kubikosoknak 1925—26-ban az MSZMP-be való tódulását pedig a hatósági terror akasztotta meg. A földreform ugyan — hivatalos adatok szerint — a földmunkások számát 895 000-ről 713 000-re redukálta. De ez a redukció csak látszólagos. Mivel az átlagos birtok, amihez jutottak, 1,7 hold, mivel sem jószáguk, sem egyéb munkaszerszámjuk nincs, az újonnan földhöz jutott földtelenek kénytelenek a közelben, uradalmakon, vagy zsírosparasztoknál bármi áron munkába szegődni, hogy a kölcsönkapott igásokat ledolgozza. Ily módon a földreform által földhöz juttatott réteg mint röghöz kötött bérlenyomó szerepel. A földreform ez a hatása meg is nyilvánul abban, hogy 1926-ról 1927-re a mezőgazdasági napszámbérek 15—20%-kal estek. Ennek természetesen nem kizárólag a földreform az oka, hanem megnyilvánul már a mezőgazdasági termelés kezdődő kapitalizációja (gépek bevezetése stb.), aminek biztos jele, hogy a munkanélküliség a mezőgazdaságban folyton nő. Megnyilvánul benne továbbá a földmunkásság teljes szervezetlensége.

9. A munkásság helyzetével és fejlődésével külön fejezetben fogunk foglalkozni.

10. Az összkép tehát: a társadalom alsó- és középrétegeinek leválása a konszolidáció pártjairól, elidegenedésük az ellenforradalmi és konszolidációs ideológiáktól, a Bethlen-rendszer izolálódása a tömegektől, az Egységes Pártnak mint keretnek fennmaradása mellett a nemzeti egységfront szétporladása és megrohadása. Ezzel a folyamattal szemben, melyet a konszolidáció messzebb látó politikusai és publicistái egyáltalában nem ismernek félre, a kormány a következő védelmi intézkedéseket teszi:

a) Mindenáron igyekszik a két vezető osztály ellentéteit elsimítani, kooperációjukat biztosítani. Gazdasági minisztérium mint ennek a kooperációnak központi irányítószerve. Exportintézetek. Földreform

[28] Utalás az 1921 decemberében megkötött Bethlen—Peyer-paktumra.

és gyufa. Tarifaengedmények a nagybirtokosoknak. A gazdasági élet állami befolyásolása (a kormány letétje a Nemzeti Banknál 234 millió P.). Inveszticiók. Kísérlet külföldi kölcsön felvételére. A kispolgárság és parasztság teljes kiszolgáltatása nagybirtoknak és nagytőkének.

b) Az államgépezet erősítése. Gömbös[29] mint honvédelmi államtitkár vezérkari főnöke az összes hadseregen kívüli fegyveres alakulatoknak. Házszabályrevízió.[30] Sajtótörvény.[31] Autonómiák elkobzása. Klebelsberg kultúrpolitikája,[32] mint rendszeres fasiszta ideológiateremtés, fasiszta intelligencia elhelyezése minden fontos stratégiai ponton. (Iskolapolitika, mint kísérlet a vidéki kispolgárságot és parasztságot fasiszta intelligencia vezetése alá vonni.)

c) Szociáldemokráciával való politika. Állandó közelebb hozása a bürokráciának az államgépezethez. Tárgyalás a bürokráciával a szakszervezeti törvényről.[33] Békéltetés (Pilisvörösváron).[34] Falazás a bürokrácia panamáinak (MÉMOSZ enyhe kezelése).[35] Az államgépezet kellő megerősítése utánra titkos választójog perspektívája. Ugyanakkor azonban fenyegetés, hogy másképp is tudnak munkáspolitikát csinálni

---

[29] Gömbös Gyula nem volt vezérkari főnök, a tárgyalt időszakban Janky Kocsárd tábornok töltötte be ezt a tisztséget.

[30] 1928. december 3-a és 19-e között volt a házszabályrevízió általános vitája a képviselőházban. A házszabályrevízió célja a parlamenti ügyvitel szigorítása volt. A vita középpontjában a cenzúra szakasz állott, amely meghatározta, hogy a parlamenti ülések eseményei milyen mérvű sajtónyilvánosságot kaphatnak. A revízió növelte az elnök hatáskörét, korlátozta még az újságírók mozgási szabadságát is a parlament épületén belül.

[31] A 1914. XIV. tc. megerősítése, azzal a kiegészítéssel, hogy a lapalapítást igen magas kaucióhoz köti. Ezzel elsősorban a munkáslapok alapítását nehezítették. Emellett sajtóvétség esetén a kiadásért felelős képviselőt nem védte a mentelmi jog.

[32] 1927. november 16-án terjesztette be Klebelsberg Kunó gróf, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a népoktatást, továbbá a hírhedt numerus clausus elnevezésű antiszemita korlátozást felülvizsgáló törvényjavaslatát.

[33] 1927. február 14-én Bethlen István gróf miniszterelnök veszprémi beszédében meghirdette a szakszervezeti törvényt. A szakszervezeti törvény célja a szakszervezetek politikai jogainak teljes beszüntetése volt. E kérdésben 1928. február 23-án a Szakszervezeti Tanács tagjai az egyes szakmák képviseletében tájékoztatták Dréhr Imre népjóléti államtitkárt a szakmák helyzetéről, Peyer Károly mint a Szaktanács vezetője foglalkozott általában a munkanélküliség kérdésével, a munkásosztály nyomorával, majd a többi szakszervezeti vezető tájékoztatást adott az általa képviselt szakma gondjairól. Az államtitkár ígéretet tett, hogy a kapott információkat a kormányhoz továbbítja.

[34] 1928. december 11-én a pilisvörösvári bányászok családtagjaikkal együtt mintegy 2000-en éhségfelvonulást rendeztek. Budapestre akartak vonulni. Üröm nél a hatósági szervek megállították őket. A szociáldemokrata pártvezetők javaslatára és vezetésével küldöttséget (Esztergályos János, Kabók Lajos, Kéthly Anna, Peyer Károly) menesztettek Vass József népjóléti miniszterhez, aki vállalta a bányászok és a bányatársaság közötti közvetítést.

[35] 1928 szeptember végén csődbe ment az építőmunkások „Alapkő" nevű építőipari társulása.

(Sztranyavszky és a sasok).[36] Szakadár mozgalmak tűrése (Migray),[37] sőt elősegítése (Szentirmay).[38]

d) Lavírozás a királykérdésben. A királykérdés „nem aktuális", ebben megegyeznek legitimista-liberálisokkal. Albrecht elleni harc átengedése legitimistáknak és szocdemeknek.

e) Teljes behódolás az új antantnak. Varsói út.[39] Háborús készülődések. (Állandó fegyvercsempészet: Szentgotthárd,[40] Bécs[41] stb. Levente, falu fasizálása, háborúhoz szükséges iparok támogatása stb.) Fenntartás nélküli beállás a Szovjetunió elleni frontba. A háború a Bethlen-rendszer számára egyre növekvő mértékben belpolitikai szükségletté válik, mint a nemzeti egységfront helyreállításának hovatovább egyetlen lehetősége, mint a rendszer rohadásának ellenszere.

11. Az összkép tehát: általános zajlás az osztályokban, a rendszer egyetemes válságának kezdete. Ugyanakkor azonban — a forradalmak és az ellenforradalom tapasztalatai következtében — a politikai élet felszínén csak konszolidációs pártok vannak. Ebben a helyzetben mindinkább a demokrácia jelszava tolul az előtérbe, mint a konszolidáció szükséges megerősítője, mégpedig úgy Bethlen, mint a liberális ellenzék részéről. Az összes pártok konszolidációs jellege élesen megnyilvánul a következő kérdésekben: *a)* minden párt teljesen szakít, illetve lemond a polgári demokráciával járó demokratikus reformokról. (Fábián—Sztranyavszky-affér; Rassay újévi beszéde:[42] a konszolidáció jogfoly-

— —

[36] Az 1926-os választási győzelem után a kormány „nemzeti alapra helyezett" munkáspolitikát kívánt kialakítani. Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkár irányításával épült ki az Ébredő Magyarok Egyesületében az ún. „sportszakosztály" fasiszta elemekből. A „sasok", így hívták őket, a sztrájktörők szerepét töltötték be, számtalan esetben támadást intéztek a munkásszervezetek ellen. Sztranyavszky és a „sasok" kapcsolatáról Peyer Károly 1928. július 11-én interpellációt nyújtott be a képviselőházban.

[37] A szociáldemokrata Migray József 1928 őszén szembekerült a pártvezetőséggel. Először a bécsi Világosság-csoporttal állt kapcsolatban, majd nacionalista pártot akart alapítani. Pártbomlasztó tevékenységéért 1928. november 20-án az MSZDP ellenőrző bizottsága kizárta a pártból.

[38] Szentirmay Imre a klérushoz közel álló Nemzeti Újság munkatársa volt. A Nemzeti Újságban 1928 novemberében a Migray-üggyel és a szociáldemokrata párttal foglalkozo cikkek szerzője.

[39] Lásd a 16. sz. jegyzetet.

[40] 1928. január 1-én az osztrák vámhatóságok a Szentgotthárdra érkező vonatban több láda fegyvert találtak. A fegyvereket Olaszországból szállították hamis fuvarlevéllel Magyarországra. E fegyvercsempészés is része volt Magyarország titkos felfegyverzésének. A fegyvercsempészés leleplezése nagy nemzetközi tiltakozást váltott ki.

[41] 1928 decemberében a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Társaság egyik szállító gőzösén két ládát foglaltak le az osztrák hatóságok, amelyekben gépfegyveralkatrészek voltak. 1929 januárjában a bécsi ügyészség a fegyvercsempészés vádját elejtette, megállapította, hogy mindössze fegyvertilalom megszegéséről van szó, és az csak egyszerű „kihágás".

[42] 1929. január 1-én Rassay Károly az Országos Szabadelvű Klubban beszédet mondott, amelyben latolgatta a demokrata párt parlamenti képviseletének esélyeit.

tonosság-hirdetése;[43] a szocdem párt és a házszabályok,[44] egységespárti látogatás a szakszervezeteknél.)[45] *b)* Szakszervezeti kérdésben mindenki a fasizálás alapján áll, csak az utakban és módszerekben vannak különbségek, melyek mögött persze egyes esetekben osztálykülönbségek rejlenek. (Nagyburzsoázia vagy kispolgárság vezető szerepe.) *c)* Minden párt a revízió alapján áll. *d)* Minden párt egyformán értékeli a kommunista veszedelmet. *e)* Minden párt helyesli a háborút, különösen a Szovjetunió elleni háborút. Tehát amennyiben — részben angol—francia nyomás alatt, mint a többi Balkán-államban — kísérlet történik a rendszer reorganizálására, ez minden valószínűség szerint demokratikus reorganizálás lesz: a polgári demokráciának demokrata formák közt való teljes likvidálása. Ez az eset azonban nem jelenti új osztályoknak vagy akárcsak rétegeknek uralomra jutását, tehát semmiképpen sem analógiája a Maniu-esetnek.[46] Akár Bethlennek sikerül a demokratikus átépítés, akár egy Kállay—Apponyi-blokk hajtja ezt végre, akár Bethlen kiszélesíti Kállayval s Apponyival a nemzeti egységfrontot, a rendszer osztálytartalma az új demokratikus köntösben ugyanaz marad: a finánctőke által egyesített nagybirtok és nagytőke együttes uralma fasizált államgépezettel, teljes függésben az angol—francia imperialista blokktól, mint annak zsoldosa a Szovjetunió elleni háborúban.

12. Mindez egyre növekvő osztályellentétek mellett játszódik le. A rendszer folyton rohad. A pártok növekvő mértékben izolálódnak tömegeiktől, elvesztik rájuk gyakorolt befolyásukat. Az állam mindjobban elszigetelődik. A konszolidációhoz és az ellenforradalom győzelméhez fűzött illúziók szétfoszlanak: *a)* gazdasági illúziók megszűnése azáltal, hogy a magángazdaság szanálása mindinkább lelepleződik mint a nagytőke kíméletlen előnyomulása — a dolgozó tömegek növekvő nyomora, a középrétegek növekvő lecsúszása mellett. *b)* Politikai illúziók oszlása úgy a nemzeti egységfrontot és a konszolidált ellenforradalom egyéb ideológiáit, mint a revíziós reményeket illetőleg. (Bár kétségtelen, hogy a demokratizálás bizonyos illúziókat fog felkelteni a kispolgárságban és talán a parasztság és munkásság egyes rétegeiben.) Az állami apparátus még akcióképes a tömegek megmozdulá-

[43] Feltehetően utalás arra a közigazgatási törvényjavaslatra, amelyet ez idő tájt tárgyaltak a parlamentben.

[44] 1928. december 14-én Farkas István a képviselőházban felolvasta az MSZDP deklarációját, amely tiltakozott a házszabály megszigorítása ellen. A deklaráció megjegyzi, hogy a házszabályrevízió „lerombolja a parlamentarizmusba vetett hitet", bevezetésére „a kormánynak csak akkor volna erkölcsi jogosultsága, ha előbb a titkos választójogot törvénybe iktatná".

[45] 1928. december 14-én 14 egységespárti képviselő Peyer Károly meghívására, Peyer és Vanczák kíséretében, meglátogatta a szabó-, bőripari, építő-, könyvkötő, nyomdászipari és vasmunkások, valamint a magánalkalmazottak szakszervezeti központjait.

[46] Utalás az 1928. december 12-i romániai választásokra, ahol a Maniu-féle Nemzeti Parasztpárt elsöprő győzelmet aratott.

saival szemben, de belül teljesen rohad. (Korrupciók és panamák, az egész államgépezet a nagybankok kezében van.) Az ellenforradalmi ideológiák hajtóerejének gyengülése, az államgépezet és a konszolidációs pártok izolálódása a tömegektől azt eredményezik, hogy a politikai nyomás enyhül. A tömegeket sem pártjaik fegyelme vagy ideológiája, sem a hivatalos állami ideológia nem tudja már visszatartani, vagy legalábbis folyton csökkenő mértékben. A konszolidált kapitalizmusnak a tömegekre gyakorolt társadalmi nyomása, szuggesztív ereje eloszlóban van. Ez az enyhülés megnyilvánul a tömegek nagyobb mozgási kedvében és lehetőségében, bizonyos ideológiai megnyilvánulások kényszerű megengedésében, noha a tisztán rendőri nyomás változatlanul fennáll, sőt időnként erősödik.

III. A munkásosztály helyzete

1. A folyton növekvő drágaság már régen túlkompenzálta az 1927-es konjunktúra gyönge hatásait. A munkásságnak a szakszervezeti bürokrácia ellenállása, a spontánul kitört sztrájkok leszerelése és elárulása következtében nem sikerült a drágulást még csak meg is közelítő béremeléseket elérni.

2. A szakmunkások száma viszonylag csökken, a tanulatlanoké, nőké és ifjúmunkásoké szaporodik.

3. Szakszervezetek taglétszáma állandóan csökken. Emögött a csökkenés mögött egyrészt a már említett, a racionalizálás okozta eltolódás rejlik, amit különösen erősít az, hogy a szakszervezetek semminemű harcot nem folytatnak a racionalizálás ellen, sőt azt nemcsak passzivitásukkal támogatják, hanem egyenesen propagandát csinálnak mellette. Ily módon a szervezett munkások tekintélyes része, mely nem látja érdekeit védve a szakszervezetek által, kimaradt. Másrészt a sztrájkok állandó szabotálása, elgáncsolása és elárulása a munkások széles rétegeiben mélyreható undort vált ki a szakszervezetekkel szemben. A magyar munkásosztály mai gyenge szervezettségi állapotát tehát nem szabad mechanikusan megítélni, mint közönséges visszaesést a mozgalom primitív stádiumába, hanem konkréte kell nézni, hogy a szervezetlenek tömege kikből áll és miért szervezetlenek. Itt mindenekelőtt tekintetbe kell venni egy olyan rétegét a munkásoknak, akik már voltak szervezve, részben régóta és hosszú ideig, akik azonban a bürokráciától való undorból otthagyták a szervezetet. Ezek között kétségkívül vannak passzivitásba süllyedt elemek, vannak akik jobbfelé fejlődtek, tekintélyes részük azonban radikális munkás, aki osztályharcos, komolyan küzdő szervezetbe visszavihető. Egy másik fontos réteget a fiatal munkásgeneráció tesz ki. Ezek, a forradalom utáni időben felnőtt munkások már eleve bizalmatlansággal viseltetnek a szocdem párt és a szakszervezeti bürokráciával szemben. Amennyiben egyáltalában szervezve vannak, a kultúregyesületekben tömörülnek, de van olyan réteg is, amely sehol sincs szervezve, amellett azonban az üzemi

osztályharcokban élénken kiveszi a részét. Egészen speciális kérdés emellett az új iparoknak, különösen a textiliparnak szinte teljesen szervezetlen munkássága, melyben a nők és a vidékről, a faluról nemrég feljött munkások igen nagy szerepet játszanak. A győri és szegedi textilsztrájkok[47] tanulságai azt mutatják, hogy ebben a munkásrétegben is megvan a hajlandóság az osztályharcos szolidaritásra és kitartásra. Egyszóval: a szervezetlenség növekedését semmi körülmények kozt sem szabad úgy értékelni, mintha az már magában véve a munkásmozgalom züllését, szükségképpen lefelé menő vonalát jelentené. Ez jobboldali elhajlás. Ez a megállapítás természetesen nem jelenti azt, hogy a párt a növekvő szervezetlenségben rejlő veszedelmeket ne ismerje fel és ne harcoljon ellenük.

4. A szakszervezeti és pártbürokrácia folyton erősebben függetlenedik a munkásmozgalomtól és nő bele a konszolidált kapitalizmus gazdasági és államrendszerébe. A parlament és a városháza, a különböző vállalatok, a párt- és a szakszervezeti állások pragmatikája, a szervezeti demokrácia teljes megszűnése stb. lehetőséget nyújtanak egy felső bürokrata rétegnek, hogy egzisztenciáját a munkásmozgalom helyzetétől és a munkások állásfoglalásától teljesen függetlenítse. Ez a réteg aztán parlamenti, városházi stb. kijárások segítségével, kisebb alkalmazások nyújtásával stb. egzisztenciát teremt egy alsó munkásbürokrata rétegnek, mely az ő akaratát a különböző szervezetekben keresztülviszi. Ez a folyton növekvő függetlenedés a munkásmozgalomtól az objektív alapja a mind sűrűbben nyilvánosságra jutó panamáknak és korrupció-eseteknek. A szakszervezeti vagyonok spekulációs célra való felhasználása szükségképpen együtt jár a panamákkal. A MÉMOSZ-eset egyáltalában nem izolált, nem is egyesek hibája vagy bűne, hanem az egész rendszer szükségszerű következménye, éppen úgy, mint Peyer, Mónus stb. botrányos egyéni esetei. A bürokrácia ilyen irányú fejlődése, a szakszervezetek spekulatív alapra helyezése (gildszocializmus) a legbiztosabban készíti elő a talajt a szakszervezetek fasizálására.

5. A bürokrácia ilyen beállítása ellenére a munkásság igen erősen reagál úgy gazdasági helyzetének növekvő rosszabbodására, mint a politikai nyomás enyhülésére. Tehát: *a)* A nagy sztrájkok egymást érik (fás,[48] textil, bányamunkás).[49] Ezeknek a sztrájkoknak különleges

[47] Győrött 1928. március 17—20. között 650 munkás sztrájkolt. Szegeden június 26—29. kozott 46 munkás munkabeszuntetését, akik az egészségtelen munkakörülmények és az alacsony bérek miatt léptek sztrájkba, az egész gyár (750 fő) szolidaritási sztrájkja kísérte. 1928. október 11-e és november 26-a kozott ugyancsak a Szegedi Kenderfonógyár Rt. munkásai sztrájkoltak. Ez utóbbi sztrájk alkalmával a szegedi szervezett építőmunkások pénzt gyűjtöttek a részukre.

[48] 1928. május 8-tól július 7-ig több száz famunkás sztrájkolt.

[49] A már említett decemberi pilisvorösvári bányászsztrájkon kívul 1928. november 20—25 kozott sztrájkoltak a bányászok Salgótarjánban, Pécsett és a kisebb borsodi bányatelepeken

karaktere az, hogy üzemi méretben indulnak meg a szakszervezetek akarata ellenére, sok esetben pedig a szakszervezet ellenállása ellenére szakmai méretre tágulnak ki. Különösen kiemelkedő az, hogy ezekben a sztrájkokban a szervezetlenek éppúgy kitartanak, mint a szervezettek. (Győr, Szeged, Pilisvörösvár.) *b)* A munkásság felveszi a harcot az utcáért. (Sztrájktörő sasok megveretése,[50] numerus clausus-tüntetés,[51] munkanélküli tüntetések.)[52] Ez a harc még teljesen ösztönös, sőt a numerus clausus-tüntetés esetében politikai eszközül szolgált a pártvezetőség liberális blokk-politikájának. (Nagy lépés előre a munkanélküli tüntetés.) Ezek a megszorítások azonban nem csökkentik annak a ténynek a jelentőségét, hogy a munkások aktíve és harciasan megjelennek az utcán és szembeszállnak fasiszta alakulatokkal. *c)* A munkások és különösen a fiatalabb munkások bátrabb hangja, nyíltabb kiállása a marxizmus, az osztályharc és a Szovjetunió mellett. Ennek jelentőségét nem csökkenti, hogy ez főleg – bár nem kizárólag – a kultúregyesületekben nyilvánul meg és néha éretlen formákat vesz fel. Ide tartozik az is, hogy a munkások élénken és észrevehetően reagálnak a Népszava Szovjetunió-ellenes rágalmazó cikkeire és még centrista vagy likvidátor orgánumok is kénytelenek az oroszok mellett, ha csak kultúrvonalon is, állást foglalni.

6. Ennek a hangulatnak megfelel a munkásság folyton növekvő aktív ellenállása a bürokráciával szemben (AMSZ,[53] lakatosok,[54] MÉMOSZ).[55] Ezeknek a mozgalmaknak azonban: *a)* nincs még politikai irányuk, sőt még szakszervezeti programjuk, gazdasági követeléseik sincsenek. A harc szinte kizárólag a bürokrácia ellen irányul. Ösztönös reakció a fasizálás talajának előkészítésével szemben a bürokrácia részéről. Az ösztönös mozgalom ilyen korlátainak leszögezése mellett azonban megállapítandó, hogy a lakatosok mozgalma kezdettől fogva magasabb osztályharcos színvonalon mozgott, amint annak idején az esztergályo-

---

[50] 1928 nyarán több összetűzés volt a munkások és a sztrájktörő „sasok" között. 1928. augusztus 25-én az összecsapásnak Csábi János bányász áldozatul esett.

[51] 1928. február 14-e és 17-e között a parlament tárgyalta a numerus clausus módosításáról szóló törvényjavaslatot. Ez időben antiszemita tüntetéseket rendeztek az egyetemeken és főiskolákon, ezekkel szemben a szervezett munkások erélyesen felléptek.

[52] 1928 tavaszán az MSZDP szervezésében több munkanélküli gyűlésre került sor az ország különböző városaiban.

[53] 1928. szeptember 30-án a Népszava közölte, hogy az MSZDP vezetősége és a Szakszervezeti Tanács a baloldali vezetés alatt álló Alkoholellenes Munkás Szövetséggel „párt- és szakszervezetellenes magatartás" miatt minden kapcsolatot megszakított.

[54] 1928. október 14-én a kivált gyáripari lakatosok a szövetség pénzének pazarlásával vádolták meg a Vas- és Fémmunkások Szövetsége vezetőségét.

[55] Az építőmunkás ellenzék röplapot adott ki, amely az „Alapkő"-vállalkozás csődjével összefüggésben felelősségre vonja az Építőmunkás Szövetség egész vezetőségét.

soké[56] és hogy a mozgalom kifejlődésével – a KMP hatása alatt – ez a színvonal folyton emelkedett. A MÉMOSZ-ellenzék fellépése pedig, ingadozások ellenére, kezdettől fogva a lakatosoknál osztálytudatosabb volt. Viszont az AMSZ esetében (túlságos előnyomulás mellékes vonalon, kooperáció hiánya a többi kultúregyesületekkel, később rendezetlen visszavonulás és kompromisszum) világosan megmutatkozott az ilyen ösztönös mozgalom határa. *b)* Ezek az ösztönös mozgalmak nem függnek össze egymással, nem kooperálnak, sőt legtöbb esetben még csak nem is keresnek kapcsolatot egymással. *c)* Az Általános Munkásszövetség[57] szindikalista ideológia zászlaja alatt igyekszik szervezetet teremteni (főleg 1925-ben kizárt cipészek). A szindikalista ideológiának, mely apolitizmushoz és ennek révén a mai magyar viszonyok közt könnyen fasizmushoz vezet, a szocdem bürokráciától való mély undor ad bizonyos talajt.

7. A pártvezetőség és a szakszervezeti bürokrácia folytatják szakító politikájukat. Megállapítható azonban, hogy részben a szervezetek általános gyöngülésének hatása alatt, részben a munkások növekvő ellenállása következtében időleges ingadozások, bizonytalanságok mutatkoznak. Ez megnyilvánul különösen a MÉMOSZ-esetben, de meglátszott az AMSZ esetében is, amikor a Szaktanács az éles fellépés, a pártvezetőség a konfliktus elsimítása mellett foglalt állást. Nem egy esetben a bürokrácia lavírozó taktikával, az ellenzék szétbontása kísérleteivel próbálkozott (Vasas-közgyűlés Hackspacher-féle,[58] Palotás-féle álellenzék a MÉMOSZ-ban stb.)[59] Ingadozás mutatkozott a Migray-esetben is; abban is, hogy a kizárt lakatosokat a párt megtűri a pártszervezetekben. Mindez természetesen csak időleges gyöngeség jele, ha a nagy botrányokat követő felháborodás elülne, ha az ellenzéki mozgalmak lecsendesednének, a bürokrácia újra felvenné az „erős kéz" politikáját.

---

[56] 1924 május kozepén a vasesztergályos szakosztály kivált a Vas- és Fémmunkások Szovetségéből. A kivált esztergályosok új szakszervezetet alakítottak, titkáruk, Hackspacher István jobboldali nacionalista irányba vitte a szervezetet. 1928-ban a lakatos szakosztály kivált a Vas- és Fémmunkások Szövetségéből; a szakosztály vezető tisztviselőjének, Schwartz Aladárnak közvetlen kapcsolata volt a bécsi, centrista Világosság-csoporttal. 1928-ban szó esett a vasesztergályosok visszatéréséről. 1929-ben viszont a két kivált szervezet egységesen fellépett a vasasszakszervezet ellen.

[57] A Magyarországi Általános Munkásszövetség 1926-ban készítette el alapszabályzatát; a bürokratikus vezetésű szakszervezetekkel ellentétben az a szándéka, hogy minden munkásnak gazdasági biztonságot, védelmet és testvéri szolidaritást biztosítson.

[58] 1928 március 26-án, április 13-án és április 19-én Esztergályos János elnoklétével tárgyalásra került sor a Vas- és Fémmunkások Szovetsége és a kivált esztergályosok kozott.

[59] Palotás Imrét, aki ellenzéki magatartása miatt 1923-tól ki volt zárva a Magyarországi Építőmunkások Országos Szovetségéből, 1928 augusztusában visszavették. Palotás Imre továbbra is az ellenzékhez tartozott, erre utalnak a vezetőséget bíráló cikkei a szovetség lapjában. Lukács megállapítása tehát téves.

8. A bürokráciának ezt a politikáját a legnagyobb mértékben megkönnyíti, lehetővé teszi a centrizmus nyílt zászlóbontása. Kis Jenő brosúrája sok tekintetben igen fontos jel. A magyar ausztro-marxizmus szociális alapját az teszi, hogy: *a)* a munkásság körében folyton nő az elégedetlenség a bürokrácia politikájával szemben, *b)* ez az elégedetlenség még nem elég tudatos ahhoz, hogy a munkások a szociáldemokráciával való elvi szakítást elkerülhetetlennek látnák, *c)* hogy számos baloldali munkás fél az illegalitástól, az illegális KMP-hez való csatlakozással járó veszedelmektől és az az illúziója, hogy mint legális ellenzék is érvényesíteni tudja elveit. Ennek az illúziónak programatikus visszfénye, *d)* a magyar centrizmus „Bécs kontra Moszkva" jelszava, annak az illúziónak jelszóba foglalása, hogy a szocializmus vagy akár a polgári demokrácia Magyarországon forradalom nélkül megvalósítható. A centrizmus funkciója ilyen körülmények között levezetni a munkástömegek elégedetlenségét, benntartani az elégedetlen munkásokat a szocdem pártban. Kis Jenő tehát éppen úgy tartaléka Peyernek, mint Peyer Bethlennek. A centrista ellenzék ilyen elvtelensége megnyilvánul a pártvezetőség kritikájának egész módszerében. (Felismeri, hogy a Peyer-féle harc a bolsevizmus ellen visszatetszést kelt a munkásokban, tehát „finomabb" módszereket ajánl, a parasztság és földmunkásság elárulásával szemben nem állít jelszavakat, hanem reklamálja a párt agrárprogramját, a revíziós külpolitika támogatásával csak azellen harcol, hogy ilyen „látszat" létrejöjjön, vagy a jugoszláv orientációt állítja szembe az angol—olasz orientációval, az agitációban marxista terminológiát, de csak terminológiát, nem tartalmat követel stb.) A gyakorlatban a centrista ellenzék már több esetben megmutatta, hogy csakugyan ezt a funkciót tölti be. A centrizmus hatására vezethet vissza a MÉMOSZ-ban kialakult álellenzék, mely komoly ellenzéki mozgalom kialakulását nagyban hátráltatja. Ugyancsak az ausztromarxista vezérek tették (Kis és Halász), mint vizsgálóbizottsági tagok, lehetővé a Peyer—Mónus-társaságnak, hogy a Migray-botrányt nagyobb baj nélkül megússza.

9. Mivel Kis Jenőéknek ez ideig sikerült a szocdem ellenzéken belül a látható vezetést kezükben tartani, ez az ellenzék nem volt képes egységesítő és összefogó befolyást gyakorolni a kialakuló baloldali mozgalmakra. A szocdem ellenzéken belül működő nagyszámú, igazán baloldali munkások a legtöbb esetben meghátráltak a centrizmus elől és átengedték a vezetést Kis Jenőéknek. Ennek következtében az ellenzéki mozgalom ez ideig sem programot nem tudott állítani, sem országos jellegre nem tudott szert tenni. A szocdem párt legalitásmonopóliuma és a KMP propagandájának illegalitása mellett a szocdem ellenzék szükségképpen legális központja, gyülekező helye az elégedetlen baloldali munkásoknak. Az e helyzetből adódó feladatoknak az ellenzék eddig nem volt képes megfelelni.

10. Az MSZMP helyzete lényegileg változatlan maradt, bár helyenként némi felélénkülés volt tapasztalható, és egyes vidéki szervezetek

a hatósági üldözés s a szinte teljes illegalitás ellenére még mindig működnek. De ennek dacára az MSZMP most sem volt képes a baloldali munkásságnak még csak egy részét sem egyesíteni és gyülekeztetni.[60]

11. Mindebből megállapítható, hogy a plénum[61] elemzése a baloldali munkásfront kialakulásának hiányát illetőleg helyes volt, bár a plénumot követő időben nagy jelentőségű események, komoly ellenzéki mozgalmak voltak a munkásmozgalomban. A tömegekben észlelhető zajlás és mozgolódás mélyebbről jön és szélesebb tömegeket mozgat meg, mint 1924—25-ben. Azonban ebből kevesebb jut a politikai felszínre, mint akkor, a mozgalom kevésbé egységes úgy szervezetileg, mint programatikusan az 1924—25-ös mozgalomnál, ezért általában véve ösztönösebb, ideológiai színvonala alacsonyabb, a kommunista vezetés — bár szervezeti garanciái sokkal pártszerűbbek és rendszeresebbek s teljes kiépítésük esetén szilárdabbak és tartósabbak lesznek az 1925-ös mozgalméinál — ma még kevésbé biztosított. Ebből a következő veszedelmek adódnak:

a) A fasizálás elleni ösztönös védekezés megmarad az ösztönösség színvonalán. A bürokrácia elleni harc megreked a pusztán szakmai méretű, szakmán belüli demokrácia követelésénél. Az ellenzéki mozgalmak még gazdasági követeléseikben sem igen mennek túl a szakszervezetek követelésein, nemhogy a fasizálás elleni ösztönös harcot politikai harccá tudatosítanák. Ily módon természetesen nem tudnak kellő vonzóerőt gyakorolni a szakszervezeteken kívül álló széles munkástömegekre. A szakszervezetek akarata ellen kitörő üzemi sztrájkok, melyek szintén ösztönös védekezést jelentenek a készülő fasizálás, a sztrájkjog elkobzása, a kötelező békéltető bíráskodás ellen, szintén pusztán ösztönösek maradnak, nem politizálódnak és ezért a munkástömegek nem látják ezeknek a harcoknak a nagy politikai kérdésekkel, a fasizálással való összefüggését. Ugyanez áll a sztrájktörők elleni harcra is. A munkásság tehát szakmai, helyi, üzemi méretekben harcot folytat a fasizálás talaját előkészítő bürokrácia ellen, de a puszta ösztönösség következtében nem jut el annak tudatához, hogy tulajdonképpen már a fasizálás ellen harcol és ezért nem tudja megtalálni ennek a harcnak a helyes módszereit.

b) Ezzel összefügg a magyar munkásmozgalom mai legaktuálisabb veszedelme: a munkásmozgalom elaprózódása, kicsiny, néha szektaszerű szervezetekre való szétbomlása, melyek egymással nincsenek összefüggésben. Ez az elaprózódás depolitizálódást hozhat magával és

---

[60] 1928 tavaszán, nyarán a Magyarországi Szocialista Munkáspártnak még voltak szétforgácsolódott szervezetei. Néhány röplapjuk is megjelent. 1929 végéig viszont a KMP-ben többször felmerült — így a közölt Blum-tézisekben is — annak a gondolata, hogy valamilyen formában újjászervezik az MSZMP-t.

[61] Az 1928-as júliusi plénumról van szó. A baloldali munkásfront lényege az az elemzés, amely egyfelől a szociáldemokrata ellenzékhez való viszonyt vizsgálta, másfelől azokat a más munkásszervezeteket, elsősorban kultúrszervezeteket, amelyekben a kommunisták ez időben tevékenykedtek.

mint minden depolitizálódás, a fasizmushoz való ideológiai közeledéssel járhat (Általános Munkásszövetség). Ez az elaprózódás, összefüggő, programatikus egység által összefogott baloldali munkásfront hiánya azért is jelent ma különös veszedelmet, mert a bürokrácia fasizálás felé hajló politikája a mai viszonyok mellett akár — ami kevésbé valószínű — kényszerszervezet formájában valósul meg, ahogy azt a vasasbürokrácia egy része óhajtja, akár a kötelező békéltető bíráskodás formájában, megvalósítható akkor is, ha a bürokrácia mögött csak igen kis szervezetek, akár csak keretorganizációk állanak (persze a vagyon, székház stb. birtokával együtt). Feltéve, hogy az ellenzéki osztályharcos mozgalmak nem tudnak komoly szervezeteket teremteni, melyek gazdasági és politikai programjuk, osztályharcos fellépésük segítségével komoly befolyást gyakorolnak a ma szervezetlen munkások nagy tömegeire.

IV. A KMP működése a plénum óta

1. A plénum-tézisek politikai perspektívája és vonala helyesnek bizonyult. Úgy az általános politikai helyzet, mint a munkásmozgalom fejlődése az ott előre látott irányban mozgott. A plénumtézisek lehetőséget adtak a pártnak, hogy a bennük jelzett tendenciák fejlődésére — egészben véve — helyesen reagáljon. Ennek ellenére a párt a munkásmozgalom mai legfontosabb kérdésében, a baloldali munkásfront kialakításában csak gyenge eredményeket ért el.

2. Ezeknek a tendenciáknak gyors kibontakozása az ősz folyamán a pártot a MÉMOSZ- és a lakatoskérdésben döntő állásfoglalás elé kényszerítette. Az így szükségessé vált fordulatot a párt szakszervezeti taktikájában, tehát a mai viszonyok mellett életbevágó fontos munkaterületen, a párt gyorsan és egészben véve helyesen hajtotta végre.

3. A párt tevékenységének a lefolyt szakaszban legfőbb eredményei:

a) A pártszerű vezetés kialakítása. A felső és alsó szervek pártszerű munkájának erősödésével a párt politikai akcióképessége megnőtt, bár még mindig nem tart ott, hogy egy helyesen felismert akció érdekében rögtön képes volna szervezetten harcba vinni az egész párttagságot.

b) A pártszerűség növekedése együtt jár a konspiratív módszerek megjavításával, a lebukások ritkulásával, a bekövetkezett lebukások izolálásával. Ennek politikai következménye a párton belüli likvidátorság likvidálása (értve ezalatt a likvidátorság azon formáit, melyek az 1927—28-as válságos időben jelentkeztek), a párt növekvő befolyása a párton kívül levő likvidátor elemek izolálására, eredményes harc ellenük. Ugyanebből folyik, hogy a pártnak, ha lassú tempóban is, de egyre növekvő mértékben sikerül a baloldali munkások félelmét az illegális kom. párttal szemben leküzdeni. (Ma már nemegyszer bekövetkezik az az eset, hogy baloldali munkások egyenesen keresik a pártot, részben csatlakozásra, részben mert érzik, hogy még mint pártonkívüliek sem dolgozhatnak jól a párttal való szoros együttműködés nélkül.)

Ez a félelem egyik legfőbb akadálya az egységes baloldali munkásfront kialakításának, mert akadálya annak, hogy a baloldali munkáselemek legjobbik része pártszerűen, pártfegyelem alatt, szervezetten és tervszerűen vegyen részt minden üzemi, szakmai és politikai mozgalomban.

c) A salgótarjáni sztrájk döntő lépést jelent a párt fejlődésében.[62] Ez az első nagyobb szabású sztrájk, mely kommunisták vezetése alatt, a KMP utasításainak megfelelően, a bürokrácia ellenállása dacára tört ki és folyt le. Bármennyi hiba és ingadozás mutatkozott itt a sztrájk vezetésében (különösen mint gyöngeség a sztrájkot leszerelő bürokráciával szemben), mégis ez az eredmény megállapítandó. Annyival is inkább, mert a salgótarjáni sztrájk országos méretűvé való kiszélesedése a kommunisták által kezdeményezett, a többi bányamedencét beutazó küldöttség munkájának eredménye volt. A sztrájk kedvező hatása megnyilvánult abban a kemény ellenállásban, melyet a bányászok, különösen a tarjániak és tataiak, a pilisvörösvári sztrájk leszerelése alkalmával az országos bányászkonferencián tanúsítottak.

d) A párt befolyása a kivált lakatosokra folyton nő, ami röpirataik erősödő osztályharcos szellemében nyilvánul meg. A lakatosoknál és esztergályosoknál kiépülő frakció munkája előkészíti a talajt egy osztályharcos vasmunkásszövetség teremtésére.

e) Osztályharcos MÉMOSZ-ellenzék kialakítása, ami annyival inkább eredménynek könyvelendő el itt, mert az ellenzék kialakításában számba jövő centrista álellenzékkel kellett megküzdeni (Palotás), és megakadályozni, hogy a bürokrácia gyors megrendszabályozásokkal izolálja a mozgalom vezetőit az ellenzéki tömegektől.

f) A Kommunista növekvő hatása széles munkástömegekre, egyáltalában a párt politikai hatásának szélesedése, bár sem szakszervezeti, sem politikai vonalon nem sikerült egységes ideológiai, még kevésbé szervezeti egységbe fogni és vezetése alá vonni a baloldali munkástömegeket.

4. Ennek okai:

a) Szervezetiek: sejtek gyengesége, befolyásuk hiánya az üzemekben, frakció kialakulatlansága (MÉMOSZ), frakciók tervszerűtlen, nem egységes munkája (szocdem ellenzék, kultúrszervezetek).

b) Kevés funkcionárius, azok alacsony színvonala, politikai gyakorlatlanságuk, legális és illegális munka kombinálásában való tapasztalatlanságuk, ami egyik legfőbb oka annak, hogy a sejtek nem képesek az üzemekben kellő befolyáshoz jutni.

c) A párt helyes analízisei és jelszavai gyakran elkésve, vagy nem eléggé jutnak bele a párttagságba és ezen keresztül a tömegek közé.

---

[62] 1928 március elején a KMP Kun Béla részvételével szűk körű konferenciát tartott Losoncon. Ezen a bányászok között végzendő munkáról, feladatokról és lehetőségekről tárgyaltak, időszerűnek tartották, hogy egy bányászsztrájkot szervezzenek. Az 1928 őszén kibontakozott nagy bányászmegmozdulásban az itt elfogadott határozatok játszottak közre. A sztrájk Salgótarjánban kezdődött, ahol a kommunistáknak nagy volt a befolyásuk a mozgalomra.

d) Alsó vezetésben megnyilvánuló ingadozás, kapkodás (különösen a vasaskampányban).

e) Ifjúmunkás-mozgalommal való kapcsolat elégtelensége, rendszertelensége. Bár itt a plénum óta határozott javulás észlelhető, az akciókban megnyilvánuló kapcsolat még mindig nem kielégítő.

f) Nőmunka teljes hiánya, ami különösen a textilsztrájkokra való befolyástalanságot eredményezi.

5. De ezek a szervezeti okok nem merítik ki egészen a helyzetet. A még mindig fennálló ollónak a párt politikai befolyása és annak szervezeti kihasználása, szervezeti meggyökereztetése és így a párt akcióképessége között politikai okai is vannak. Ezek közül a legfontosabbak:

a) A párt nem mutatja meg kellő mértékben arcát, még akkor sem, ha ő iniciál és vezet valamely akciót. Kétségtelen, hogy ennek nehézsége és veszélyei vannak, de más országok illegális tapasztalatai azt bizonyítják, hogy ez nem megoldhatatlan kérdés. Az embereket kell konspirálni, nem a politikát. Ha a sejtek értenek hozzá, hogy szimpatizálókat gyűjtsenek maguk körül, ha képesek ezeket az akciókban mozgatni, akkor a párt nyílt kiállása, arcának megmutatása nem jár többé a lebukás veszedelmével. De ennek a munkának erősítése mellett a pártnak nem szabad engednie az alsó szervezetek túlzott, meghaladott fejlődési szakaszból származó félelmének ettől a nyílt kiállástól. A párt helyes akcióinak csakis ily esetben lehet komoly tömegvisszhangja, hatása távolabb álló munkásrétegekre.

b) A párt nem mindig volt képes agitációjában és propagandájában a plénum-tézisek központi stratégiai jelszavait kellő módon belekapcsolni az aktuális napi kérdésekbe és ezzel a spontán vagy a párt által kiváltott harcokat a kialakítandó baloldali munkásfront tudatos részeseivé tenni.

c) A párt stratégiai jelszavainak egy részét (harc a háború ellen, harc a „demokratikus követelésekért") nem volt képes kellő mértékben a tömegekbe belevinni.

d) A plénum téziseinek alkalmazása s a párt vonalának kialakítása közben úgy a központi vezetésben (Julius, Robert), mint a párttagságon belül jobboldali elhajlások mutatkoztak, melyek következtében a párt olykor vagy nem elég gyorsan, vagy nem elég határozottan reagált egyes eseményekre. Ezek a jobboldali elhajlások olykor csak mint hangulatok jelentkeznek, melyeknek közvetlen kiváltója a nehéz körülmények közt dolgozó pártmunkásoknak az az érzése, hogy felkészültségük és a mögöttük álló szervezeti erő nem áll arányban az előttük álló feladatokkal. Nem szabad azonban szemet hunyni az előtt, hogy alapjában véve minden jobboldali elhajlás mögött egy ilyen aránytalanságnak, az erők és feladatok aránytalanságának érzése rejlik. A legtöbb jobboldali elhajlás mögött a gyengeségnek egy ilyen ideológiája, kitérés a konkrét harci feladat előtt áll. Természetes azonban, hogy ezt másképp kell megítélni és másképp kell harcolni az ilyen jobboldali elhajlások, illetve hangulatok ellen aszerint, hogy magasabb vagy alacso-

nyabb színvonalon, rendszerbe foglalt vagy esetleges, izolált állásfoglalásban nyilvánulnak meg. Általában ezek a jobboldali elhajlások és hangulatok különböző oldalakról jelentkeznek, nem alkotnak frakciót, de összefüggnek, amennyiben a mai magyar helyzet legfontosabb kérdéseinek hamis értékeléseit tartalmazzák, és ezzel a párt mai aktuális, döntő kérdéseinek megoldását akadályozzák, hátráltatják a pártnak ezekben a kérdésekben világos, elvileg tiszta állásfoglalását.

6. A legfontosabb ilyen jobboldali elhajlások a következők:

a) Julius elvtárs [Alpári Gyula] állásfoglalása a Bethlen-rendszer és a szociáldemokrácia értékeléséről (l. a KI. Ländersekretariatja előtt tartott beszédét[63] a tézisek mellékletében). Julius elvtárs itt kifejti, hogy a KMP egész, utolsó években folytatott politikájával nem ért egyet. Állásfoglalása összefüggő jobboldali rendszert képez. Tagadja a Bethlen-rendszer fasiszta jellegét, tagadja a szocdem párt belenövését a bethleni fasizmusba és a szocdem pártot mint ellenzéki, a demokratikus reformokért küzdő pártot értékeli. Világos, hogy ha ez igaz volna, akkor a KMP-nak revideálni kellene egész politikáját. A valóságban Julius elvtárs „analízise" azzal a gyakorlati következménnyel járna, hogy a pártnak nem maradna más tevékenység hátra, mint támogatni, legföljebb balra tolni az ellenzéki szocdem pártot a demokratikus reformokért folytatott küzdelemben, és önálló feladatnak nem maradna más hátra számára, mint a proletárdiktatúra tisztán elméleti propagandája. Julius elvtárs platformja, eltekintve analízisének teljesen hamis voltától, csak arra volna alkalmas, hogy a pártot visszasüllyessze egy, közvetlen a diktatúra bukása utáni állapotba, egy tiszta propagandacsoport színvonalára. Ez az állásfoglalás, mely az eltérő viszonyoknak megfelelően hasonlatos a többi nemzetközi jobboldalok álláspontjához, lényegében visszariadást fejez ki a párt előtt álló nehéz aktuális feladatok megoldásával szemben.

b) Robert elvtárs [Szántó Béla] álláspontja (l. három cikkét a tézisek mellékletében) még inkább magán viseli a gyengeségi ideológia bélyegét. Robert elvtárs látja a közeledő fasizálást, látja a szakszervezetek taglétszámának folytonos süllyedését, azonban nem lát semmit e fejlődés konkrét körülményeiből. Ezért a szakszervezetek taglétszámának mélypontját mechanikusan azonosítja a munkásmozgalom mélypontjával, a munkástömegek szervezetlenségében csak a mozgalom züllésének jeleit látja, az ösztönös mozgalmakban mechanikusan csak Messiás-várást. E szűk látókörű beállítás következtében, mely teljesen vak a tömegek radikalizálódásának sokrétűségével és különböző utakon való fejlődésével szemben, kitér a párt mai konkrét és alapvető feladatai elől. Ezt a kitérést látszat-radikalizmus köntösébe öltözteti. Azt állítja, hogy a plénum organizációs tézisei ellentétben vannak a politikaiakkal, hogy a plénum vonala és perspektívája ellentétben állnak egymással. Itt nemcsak nem veszi észre azt a szükségszerű dialektikus

[63] 1928. augusztus 12-én hangzott el.

ellentétet, mely minden ösztönös mozgalom alkalmával a párt perspektívája és vonala közt fennáll: a párt ti. arra dolgozik, hogy az ösztönös mozgalomnak más irányt adjon, mint ahová az puszta ösztönösségében fejlődnék. Robert elvtárs látszat-radikalizmusa tehát tagadja az ösztönösen megnyilvánuló balratolódás sokféle területének (kultúregyesület, szocdem ellenzék stb.) jelentőségét, és a párt munkáját kizárólag az üzemi sejtmunkára akarja redukálni, azzal az indokolással, hogy csak itt, „a legerősebb ellenállás vonalán" lehet a tömegekhez eljutni. Azonban, ha mellőzzük a centrizmus elleni harcot, ha a szakszervezetek visszafejlődését a munkásmozgalom züllésével azonosítjuk, ha ennek következtében a fasizálást elkerülhetetlennek állítjuk be, ami ellen a munkásság nem is védekezik, sőt észre sem veszi, ha tehát nem ismerjük fel a munkásság balratolódását, azt, hogy a munkásság már most is, bár csak ösztönösen, de harcol a fasizálás előkészületei ellen — akkor mi marad tevékenységi körnek a sejtek számára? A frakciómunkától izolált, politikai tartalomtól megfosztott sejtek visszaesést jelentenének a pártnak az utolsó években elért fejlődése mögé. Csak formálisan léteznének, minden akciólehetőség, minden politizálódás lehetősége nélkül. Holott a pártnak ma épp az a feladata, hogy a sejtmunka központba helyezése segítségével a munkásmozgalom valamennyi frontján, mindenütt, ahol tömegek vannak, folytassa munkáját egy baloldali munkásfront kialakítása érdekében a KMP vezetése alatt. Robert elvtárs álláspontja mögött tehát szintén a gyengeség ideológiája áll, ő a párt politikai befolyása és szervezeti ereje közötti ollót úgy szünteti meg, hogy megszünteti a párt politikai befolyását.

c) A centrizmus lebecsülése és határozatlan fellépés a centristákkal szemben. Ilyen *hangulat* a Magyarországon dolgozó pártmunkások körében felütötte a fejét (Robert elvtárs rendszerének ez is egyik része). Különböző formákban jelentkezik, sőt egészen ellentétes módon. Részben úgy, hogy a szociáldemokráciának már nincs semmi befolyása a tömegekre, hogy a mi győzelmes harcunkat a szociáldemokrácia ellen csak a rendőri üldözés akadályozza meg, hogy Kis Jenő mögött nem áll senki stb. Részben mint félelem attól, hogy a legális ellenzékben dolgozó kommunisták túlságosan leleplezik az osztályharcos ellenzék kommunista karakterét, ha élesen felveszik az ideológiai harcot a centrizmus ellen. Mind a két felfogás jobboldali elhajlás, vagy legalábbis olyan hangulat, amely ha tudatosodik, jobboldali elhajlássá válik, mert kitérés a párt mostani konkrét feladata elől. A centrizmus a szociáldemokráciának az a szerve, melynek segítségével a balfelé igyekvő, még nem tudatos tömegeket visszatartja a kom. párttól, vagy legalábbis annak befolyása alá kerüléstől. A kommunistáknak tehát, ha a baloldali munkásságot vezetésük alá akarják vonni, a centrista ideológia ellen minden ponton fel kell venniük a harcot. Nem elég, ha konkrét esetekben bebizonyítják, hogy a centristák kiszolgálják Peyeréket, hanem igyekezniük kell az egész centrista ideológiát a munkások előtt leleplezni mint az osztályharc legfőbb akadályát, és kiirtani a munká-

sok fejéből. A centrizmusnak, mint legveszedelmesebb ellenségünknek fel nem ismerése vagy alábecsülése Magyarországon éppúgy, mint az egész nemzetközi mozgalomban, komoly jobboldali elhajlást jelent.

d) Ugyancsak jobboldali hangulatok és nemcsak ügyetlenség, tapasztalatlanság rejtőznek az illegális és legális munka kombinációjától való visszariadás, az illegalitásba való elbújás, a párt megmutatkozásától, nyílt kiállításától való félelem mögött. Azáltal, hogy a párt már teljesen kinőtt a tiszta propagandakorszakból, hogy a plénum-tézisekben kitűzte azt a feladatot, hogy önállóan, fedőszervek közvetítése nélkül vezesse le az akciókat, fordulat állt be a párt egész taktikájában, ami minden egyes párttag magatartására mélyreható kihatással van. A tagság egy része, mely még nem volt képes ennek a fordulatnak összes taktikai és szervezeti következtetéseit levonni, mely tehát még nem értette meg, hogy a kommunista alapszervek biztonsága annál nagyobb, minél szélesebb gyűrűjét a megmozgatható rokonszenvezőknek teremti meg maga körül, visszariad attól, hogy a párt az akciókban megmutassa az arcát, félti ettől a szervezetek lebukását. Itt kétféle visszariadás a konkrét feladatoktól sűrűsödik össze jobboldali hangulattá: a tagság egy része egyfelől nem ért ahhoz, hogy a sejtet vagy a frakciót a szimpatizálók széles gyűrűjével vegye körül, másfelől az innen eredő gyöngeségi érzetből fél a nyílt kiállástól. Ez a hangulat azért helytelen, mert a párt sohasem fog tudni széles, eddig még el nem ért tömegekre hatni és az egész baloldali munkásság vezetőjévé lenni, ha ezek a tömegek csak a kommunisták elveit ismerik és nem látják a párt konkrét akcióit.

e) Ugyanilyen, gyöngeségből támadó, de következményeiben káros hangulat az is, mely abban nyilvánul meg, hogy egyes tagok és szervezetek úgy akarnak kitérni a konkrét feladatok elől, hogy komplikált manőverekkel, kerülő utakkal, párton kívüli szervezetek létesítésével, hajuknál fogva előráncigált párhuzamos akciókkal igyekeznek helyettesíteni a konkrét elvégzendő, pártszerveken keresztül folytatandó tömegmunkát. Az ezzel járó kapkodás és iránytalanság nemcsak a tömegek előtt gyengíti a párt tekintélyét, hanem alkalmas arra is, hogy dezorganizálóan hasson a párttagságra.

Minden jobboldali irányzat és hangulat ellen a pártnak ideológiai harcot kell folytatnia. Ebben az ideológiai harcban azonban élesen meg kell különböztetnie a nagyrészt gyengeségből, tapasztalatlanságból származó hangulatokat a rendszerré összefoglalt, tudatos jobboldali elhajlásoktól. Az előbbiekkel szemben rendszeres felvilágosító munkát kell folytatni, rendszeres munkával kell igyekezni azokat a szervezeti gyengeségeket kiküszöbölni, melyek nagyrészt alapjai ezeknek a hangulatoknak. Azonban nyíltan fel kell tárni az elvtársak előtt azt is, hogy az ilyen hangulatok leküzdése nélkül a szervezeti gyengeségek nem küszöbölhetők ki. A rendszerbe foglalt jobboldali elhajlásokkal szemben a pártnak élesen és határozottan fel kell vennie az ideológiai harcot, és ezeket az elhajlásokat gyökerestől ki kell irtania a pártból

éppen azért, mert ezek az elhajlások a párt döntően fontos stratégiai kérdéseire vonatkoznak, elhomályosítják a párttagság előtt azokat az objektív gazdasági és politikai körülményeket, melyek a párt stratégiáját meghatározzák. Ezzel lehetetlenné teszik, hogy a párttagság megértse és helyesen alkalmazza a párt politikai vonalát.

V. A mai helyzet fő problémái

1. A magyar politikai életen belül lefolyó átcsoportosulás és a Bethlen-rendszer külpolitikai kudarcának következményei három fő irányban nyilvánulnak meg, melyek egymással a legszorosabban összefüggnek, ugyanannak a folyamatnak különböző mozzanatai. A pártnak ezekre tehát mindig úgy kell reagálnia, hogy ez az egység mindennapi küzdelemben látható és a tömegek számára érthető legyen. Ezek a fő kérdések: *a)* A demokratikus reformok, a polgári demokrácia teljes likvidálása, mégpedig demokratikus formák között. *b)* A fasizálás rendszeres kiépítése, minden jel szerint „nyugati", nem olasz formák közt (kötelező békéltető bíráskodás), tehát nem ellentétben a „demokráciával". *c)* Készülődés a Szovjetunió-ellenes háborúra, a háború mint a nemzeti egységfront összekovácsolója.

2. Ezzel a pártnak a demokratikus reformokhoz való viszonya olyan élesen van feltéve, mint még eddig soha. A párt régi vonala úgy a köztársaság kérdésében, mint a készülő választójogi blokkhoz való viszonyban helyes volt és helyes volt az ezzel szemben megnyilvánuló jobboldali álláspontnak (Julius) éles visszautasítása. De a mostani helyzet a kérdést élesebben teszi fel és konkrétabb állásfoglalást kíván. A KMP eddig is helyesen leplezte le, hogy az ún. demokratikus reformok pártjai nem küzdenek komolyan még a polgári demokratikus reformokért sem. A mostani helyzet azonban olyan, hogy meg van adva a lehetősége annak, hogy a polgári reformok ilyen elárulása, a fasizált államgépezetnek demokrata köntösbe való öltöztetése, ami valamennyi polgári párt, tehát a szociáldemokráciát beleértve, közös megegyezésével történik, széles tömegek előtt nyilvánvalóvá váljék. A tények mind világosabban mutatják, hogy ma Magyarországon a KMP az egyetlen párt, mely komolyan küzd a polgári demokráciáért. Ezt a harcát a pártnak széles tömegharccá kell kifejlesztenie, mely harcnak túl kell terjednie a proletariátus körén. Ennek a harcnak, mely az egész Bethlen-rendszer megbuktatására irányul, központi jelszava: a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrája.

A. Demokratikus diktatúra

3. A VI. világkongresszus által elfogadott program Magyarországot, igen helyesen, azok közé az államok közé sorozta, melyekben a proletárforradalomba való átmenet alkalmával a demokratikus diktatúra kérdése döntő szerepet játszik. A pártnak tehát ezt a kérdést minden lehe-

tő eszközzel világossá kell tennie elsősorban a párttagság, azután a legszélesebb dolgozó tömegek előtt. A kérdés tisztázásánál nagyon kell vigyázni a következőkre: *a)* Harcolni kell a munkásság körében a szocdem párt politikájában való csalódás folytán létrejött nihilizmussal szemben a polgári demokráciát illetőleg. A marxizmus felfogását — a polgári demokrácia mint legalkalmasabb küzdőtér a proletariátus részére — népszerűsíteni kell a párttagság körében és meg kell értetni, hogy ennek a harctérnek létrejöttéért komoly, forradalmi harcokra van szükség. Az 1917-es orosz és az 1918—19-es magyar forradalmak tapasztalait kell itt levonni és népszerűsíteni (Lenin 1917 tavaszán: „Oroszország a világ legprogresszívabb demokráciája"). *b)* Már előre is harcolni kell minden olyan felfogás ellen, amely azt állítja, hogy a demokratikus diktatúra egy átmeneti kormányforma a Bethlen-rendszer és a proletárdiktatúra között, olyanformán, hogy most a Bethlen-rendszer van, azután kivívjuk a demokratikus diktatúrát, és ha azt kiépítettük és teljesítettük, majd akkor jön el az ideje a proletárdiktatúrának. A demokratikus diktatúra formái a lehető legkülönbözőbbek. Lenin 1917 elején Kamenyevvel szemben, aki a pártot le akarta szögezni a demokratikus diktatúra 1905-ös formájához, hangsúlyozta, hogy az 1917-es forradalom elején a demokratikus diktatúra sajátos formák között valósult meg: a munkás- és katonatanácsok által gyakorolt ellenkormány volt ez a forma. A demokratikus diktatúra tehát, mint a polgári demokrácia tökéletes megvalósítása, a szó legszorosabb értelmében csatatér, a döntő csata területe burzsoázia és proletariátus között. Természetesen egyben ennek a harcnak egyik legfontosabb eszköze, lehetőség a legszélesebb tömegekhez szólani, széles tömegeket forradalmi öntevékenységre buzdítani és vezetni, lazítani azokat a szervezeti és ideológiai formákat, amelyek segítségével a burzsoázia „normális időben" a dolgozó nép széles tömegeit dezorganizálja, megteremteni azokat a szervezeti formákat, melyek segítségével a dolgozók széles tömegei érdekeiket a burzsoáziával szemben érvényesítik. A demokratikus diktatúra tehát, bár konkrét célkitűzései közvetlenül megvalósítandó követeléseinek szorosan vett osztálytartalma nem mutat túl a polgár társadalom keretein, sőt a polgári demokrácia legtökéletesebb megvalósulása, mégis a kapitalizmus mai fejlettségi fokán elvileg összeférhetetlen a burzsoázia gazdasági és társadalmi uralmának fennmaradásával. (1793-ban a teljes demokrácia megvalósítása még nem állt elvi ellentétben a kapitalizmus uralmával, sőt elősegítette azt.) Ezért állott be úgy a Kerenszki-, mint a Károlyi-forradalomban szükségképpen az a helyzet, hogy a forradalom kitörését követő „legfejlettebb demokráciát" a burzsoázia rövidesen leépíteni igyekezett, arra törekedvén, hogy minél hamarább helyreállítsa a kapitalizmus uralmát biztosító „normális demokráciát", azt az állapotot, amikor az újra rendbehozott állami apparátus, a társadalmi szervezkedések, a burzsoázia gazdasági fölénye stb. következtében a tömegek öntevékenysége ismét megszűnik, a tömegek ismét dezorganizáltatnak a burzsoázia és annak

ügynökei, elsősorban a szociáldemokrácia által. A demokratikus diktatúra tehát, bár közvetlen tartalmában nem megy túl a polgári társadalmon, dialektikus átmeneti forma vagy a proletárforradalom — vagy az ellenforradalom felé. A demokratikus diktatúránál, mint megrögzített, „alkotmányba foglalt" fejlődési szakasznál való megállás szükségképpen az ellenforradalom győzelmét jelenti. A demokratikus diktatúra tehát nem érthető másképpen, mint az a konkrét átmenet, amelyen keresztül a polgári forradalom átlendül a proletárforradalomba. „Nincs kínai fal a polgári és proletárforradalom között" (Lenin). *c)* Ezért igen pontosan meg kell értetni a párttagsággal a polgári demokrácia ellentétes funkcióit aszerint, hogy ebben a demokráciában a burzsoázia-e a politikailag uralkodó osztály, vagy pedig — a gazdasági kizsákmányolás fennmaradása mellett — át kell engednie, legalább részben, a hatalmat a dolgozók széles tömegeinek. Az első esetben a demokráciának az a funkciója, hogy szétporlassza, félrevezesse, dezorganizálja a dolgozó tömegeket. A második esetben, hogy aláássa, dezorganizálja a burzsoázia politikai és gazdasági uralmának fenntarthatóságát, hogy önálló cselekvésre szervezze a dolgozó tömegeket. A kommunistáknak tehát a demokrácia értékét vagy értéktelenségét illetőleg úgy kell feltenniük a kérdést, melyik osztálynak uralmát dezorganizálja a demokrácia? Vajon a burzsoázia szempontjából konszolidációs vagy destruktív hatású-e? (A szociáldemokrácia ún. harca a demokratikus reformokért mindig a konszolidáció jegyében, a forradalom megelőzése érdekében folyt le.) A demokratikus diktatúrának minden egyes jelszava tehát ebből a szempontból, a tömegek mozgósítása és a burzsoázia dezorganizálása szempontjából ítélendő meg. Így pl. a termelésnek akkor aktuálissá váló proletár ellenőrzése, amellyel szemben nem szabad olyan illúziókat táplálni, mintha ennek magára a termelésre valamelyes „konszolidációs" kihatásai lennének, a burzsoázia szabotázsának leleplezése, esetleg megtörése csak — mint a hatalomért való harc, a tömegek mozgósításának egy szakasza bír értékkel.

4. Ha a demokratikus diktatúrát mint konkrét stratégiai jelszót akarjuk alkalmazni a mai korszakban, akkor tisztában kell lennünk azzal, hogy a háború utáni imperializmus mostani harmadik szakaszában (VI. világkongresszus megállapítása)[64] mit jelent és milyen formákat vesz fel a demokrácia a burzsoázia uralmának konszolidálása érdekében. Ezt a kérdést az európai dolgozók széles tömegeiben erősen elhomályosítja az a tény, hogy Európa legtöbb országában a demokrácia polgári forradalmak eredményeként jött létre, hogy az elnyomott és kizsákmányolt osztályok évszázadokon, vagy legalábbis évtizedeken keresztül együtt harcoltak a burzsoáziával a hűbéri abszolutizmus megbuktatásáért, a polgári demokrácia kivívásáért. Ezért nehezen is-

[64] A harmadik szakasz lényege, hogy a kapitalista stabilizáció ellentmondásai véget vetnek a kapitalizmus stabilizált korszakának.

merik fel az imperializmus folytán létrejött teljesen új helyzetet, pedig ennek a helyzetnek úgyszólván iskolapéldája áll előttük az Amerikai Egyesült Államok demokráciájában, ahol a burzsoáziának mint kizárólag uralkodó osztálynak (melynek nem kellett hűbéri uralmat megbuktatnia proletár és félproletártömegek segítségével) sikerült a demokráciának olyan formáit megteremteni, amelyek megadják a tőke szabad fejlődésének, forgalmának és terjeszkedésének minden lehetőségét, melyek tökéletesen megőrzik a demokrácia külső formáit, ahol azonban a dolgozó tömegeknek a valóságos politikai vezetésre egyáltalában semmi befolyásuk nincsen. Amerika a mai burzsoáziának nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is az ideálja. A nagy „nyugati demokráciák" politikai fejlődése az utolsó években mindinkább arrafelé halad, hogy különböző formák közt egy ilyen demokráciát valósítson meg. A munkástömegekben, az előbb említett forradalmi hagyományoktól eltekintve, melyek különösen Franciaországban nagyon elevenek, de hatékonyak Németországban is, ezeket az illúziókat elsősorban a szociáldemokrácia politikája támogatja. A szociáldemokrácia, mely az orosz forradalmat közvetlenül követő időben a proletárdiktatúra elleni agitációra összpontosította erőit, ma mindenáron azon van, hogy egy ilyen amerikai típusú demokráciát segítsen létrehozni Európa minden államában. Ennek az állásfoglalásnak igen komoly gazdasági okai vannak a munkásbürokrácia szempontjából. A háború utáni imperializmus ugyanis, különösen az új világháború előkészítése szempontjából, de a világpiacért folytatott elkeseredett verseny miatt is arra van kényszerítve, hogy a háború előtti típusú szakszervezeti harcot semmiféle formában ne tűrje: fasizálja a szakszervezeteket. Ennek a fasizálásnak igen különböző útjai vannak. Az egyik típus a Mussolinié, aki kispolgári—középparaszti ellenforradalom segítségével szétzúzta a régi szakszervezeteket és egészen újakat állított a helyükbe. Ez a megoldás úgy a burzsoázia, mint a munkásbürokrácia részére veszedelmekkel jár. A burzsoáziának nagy erőfeszítésébe kerül a kispolgári ellenforradalmat nagyburzsoá konszolidációvá átváltoztatni, a munkásbürokrácia egy része pedig elveszti munkásmozgalmi pozícióját (olasz emigráció),[65] amelyik része pedig beilleszkedik a fasiszta rendszerbe, veszélyesen szembekerül a munkástömegekkel. Ennél a megoldásnál úgy a nagyburzsoázia, mint a munkásbürokrácia szempontjából kedvezőbbnek, simábbnak és veszélytelenebbnek látszik az a módszer, amely Németországban a kötelező békéltető bíráskodás révén már megvalósult, s amely Angliában a szakszervezeti törvény által részben életbe lépett és melyet a mondizmus[66] van hivatva megkoro-

[65] Filippo Turatival az élen 1927-től kezdve igen jelentős és aktív olasz szocialista emigráció élt Franciaországban.

[66] Az 1927-ben hozott szakszervezeti törvény illegálisnak bélyegzett minden általános és szimpátiasztrájkot. Intézkedéseket hozott, amelyek gyengítették a Labour Party politikai befolyását és megrendítették a szakszervezetek pénzügyi alapját. 1927 novemberében Sir Alfred Mond (a későbbi Lord Melchett) terve-

názni. Világos, hogy mind a két rendszernek osztálytartalma, amennyiben az a proletariátusra vonatkozik, ugyanaz. Csak a módszerek különböznek, persze ez a módszerbeli eltérés azt jelenti, hogy mindegyik esetben más-más rétegek gyakorolják a fasizált államban az uralmat, illetve más-más arányban részesülnek ebben az uralomban. Ebből a helyzetből érthetővé válik, hogy az egész nemzetközi szociáldemokrácia ma így teszi fel a kérdést: demokrácia vagy fasizmus? És ezzel a kérdésfeltevéssel eltakarja a munkások előtt a mai, az imperializmusban lehetséges demokrácia valóságos osztálycéljait: az osztályharc lefojtását, a bérharcok intézményes lehetetlenné tételét, a szakszervezetek fasizálását, a szociáldemokrácia és szakszervezeti bürokrácia belenövését a fasizált államgépezetbe. (Ennek az egész rendszernek háborút előkészítő konzekvenciái a legvilágosabban láthatók Paul Boncour mobilizációs törvényjavaslatában,[67] mely különben szintén amerikai mintákra megy vissza.) Tehát, ahogy a proletárforradalom első szakaszában legelső rangú feladat volt a diktatúra hamis kérdésfeltevését leleplezni és megmutatni, hogy az igazi kérdésfeltevés így szól: burzsoá diktatúra vagy proletárdiktatúra — úgy most elsőrangú feladat leleplezni a demokrácia vagy fasizmus kérdésfeltevés félrevezető mivoltát. Kimutatni, hogy a most meginduló demokratikus fejlődés nálunk éppúgy, mint a „nyugati demokráciában", a fasizálódásnak egy válfaja, mely — ellentétben az olasz típussal — nagyburzsoázia és munkásbürokrácia összeműködésén alapszik. Ezért kell a demokrácia vagy fasizmus jelszavával szemben az „osztály az osztály ellen" jelszavát állítani, a dolgozó rétegeknek mozgási lehetőséget biztosító demokratikus követelésekért való harcot: harcot a demokratikus diktatúráért.

A háború utáni imperialista korszakban a termelési rend megváltozásával alapvető változáson megy keresztül az állam szerepe is. Állam és kapitalista termelés szoros kapcsolata, egyrészt mint az állam folyton növekvő befolyása a tőkés termelés, tőkeelhelyezés, tőkeakkumuláció stb. lehetőségeire, másrészt mint a nagytőke (banktőke és általa vezetett nehézipar) egyre növekvő befolyása az államra. Nagytőkének és államnak ilyen szoros összeforrása már a háború előtti fejlődésben jelentkezett, a háború alatti és utáni fejlődés óriási mértékben fokozták ezt az összenövést. Az osztályharc növekvő élesedése pedig mindjobban arra kényszeríti az államot, hogy ezzel szemben intézményes biztosítékot teremtsen. A tömegek dezorganizálása, befolyástalanná tevése az államéletben, a munkásság osztályharcának törvényes formákkal való eltiltása nem új dolgok, de most új összefüggésekben jelentkeznek.

---

zetet dolgozott ki a szakszervezetek és munkáltatók együttműködésére a Nemzeti Ipari Tanács keretei között. Az ún. mondizmus megvalósítására 1928 január és július között számtalan tárgyalás folyt az angol szakszervezeti szövetség és Mond között.

[67] A törvényjavaslat célja Franciaország militarizálása, a hadseregnek modern fegyverekkel való ellátása, ennek érdekében a repülőgépek, tengeralattjárók és mérges gázok gyártásának fokozása.

Mert: *a)* A tömeg politikai súlya és politikai színvonala ma sokkal magasabb, mint régebbi fejlődési szakaszokban. De ezzel szemben: *b)* A nagytőke rendelkezésére álló befolyásoló eszközök is sokkal fejlettebbek (sajtó stb.). *c)* Teljesen új mozzanat, hogy az összenőtt nagytőke és állam ilyen tendenciáit a munkásosztály hivatalos vezető rétege támogatja. Itt is az Egyesült Államok az ideál. De ehhez képest Európában alapvető politikai és gazdasági különbségek állanak fenn: *a)* A munkásosztály felső rétegét Amerikában (mint a háború előtti európai imperialista államokban) az akkumuláció, a tőkeexport, az extraprofit óriási mérve és gyors szaporulata miatt anyagilag ki lehet elégíteni. Ennek a fejlődésnek európai bázisa nagyon keskeny. *b)* A munkásság osztályharcos tradíciói, melyek Amerikában hiányoznak. *c)* Európa számos államában csak a háború utáni idő tette politikailag uralkodó osztállyá a burzsoáziát (Németország) vagy juttatott neki a réginél nagyobb részt a politikai vezetésben (Magyarország). Ezért a politikai demokrácia összeegyeztetése a tömegek tényleges befolyástalanságával, az osztályharc intézményes vagy erőszakos lefojtásával Európában nem érte el és nem is fogja elérni az amerikai ideált. Ez nem gátolja meg a burzsoáziát és a munkásbürokráciát abban, hogy ne igyekezzék az amerikai típust megközelíteni. De ennek alapjai ingadozóbbak kell hogy legyenek az amerikainál, és ezért a fasizmus „klaszszikus" (olasz) típusának lehetőségét egy európai burzsoázia sem fogja soha teljesen elejteni; az osztályharc kiélesedése, a tömegeknek a burzsoáziáról való leszakadása esetére mindig készenlétben fogja tartani ezt a lehetőséget is. Ezért a mai imperialista-kapitalista állam egyszerre igyekszik a tömegeket politikailag teljesen befolyástalanná tenni és államilag (vagy „társadalmilag", állami felügyelet mellett) összefogni, megszervezni őket. A fasizálás demokratikus formája ennek a kettős célnak legmegfelelőbb, de persze távolról sem egyedüli formája.

5. A magyar fejlődés történelmi körülmények folytán lényegesen különbözik úgy az olasz, mint az angol típustól. Magyarországon a forradalom bukása kispolgári—középparaszti rétegeket juttatott uralomra. Ezeknek azonban nem sikerült sem szétverni, sem dezorganizálni a szakszervezeti mozgalmat, még kevésbé sikerült, mint Mussolininak, a munkásságon belül híveket szerezni. (Ennek az ellenállásnak oka igen messzemenően éppen a forradalom bukásában, a munkásság demokratikus illúzióiban, illúzióiban a szocdem párttal szemben keresendő.) A kispolgári—középparaszti ellenforradalmat felváltó, annak szervezeteit az államgépezetbe beépítő nagybirtokos—nagytőkés konszolidáció hosszú ideig ellentétes eszközökkel operált ebben a kérdésben és operál részben még ma is (paktum a szocdemekkel egyfelől, sasok támogatása másfelől). De a Bethlen-kormány az utolsó években gyors tempóban végzi az állami apparátus és a társadalmi szervezkedés olyan átépítését, amely rövidesen lehetővé fogja tenni számára az áttérést a „nyugati demokratikus" módszerekre (akár Bethlen, akár más hajtja végre ezt az átalakulást). A legfontosabb ilyen irányú intézkedések: *a)* Par-

lamenti házszabály kérdése, nagyszámú nyílt ajánlás szükségessége a titkos szavazások kerületeiben, ami a rendszer részére minden veszély nélkül lehetővé tenné a titkos választásnak a vidékre, sőt a falura való kiterjesztését. *b)* Új sajtótörvény, mely a kaució magasságával és a fokozatos felelősség elvével könnyen törvényes úton megakadályozhat mindennemű ellenzéki sajtót vagy az esetleg létrejöttet bármikor, ugyancsak törvényes eszközökkel megsemmisítheti. *c)* A városi stb. autonómiák megszüntetése. *d)* A főrendiház mint a nagybirtok és nagytőke korlátlan érvényesülésének biztosítéka bármilyen parlament mellett. *e)* Egyesülési és gyülekezési jog olyan rendezése, mely a mostani állapotot, munkások és parasztok egyesülési és gyülekezési jogának teljes elkobzását törvényes, sőt demokratikus formák közt megerősíti. *f)* A falu fasizálása. *g)* Fasiszta kultúrpolitika. Végül mint legfontosabb: *h)* A sztrájkjog elkobzása kötelező békéltető bíróság révén. Ha ez az egész épület szilárdan áll, úgy semmi akadálya sincs többé, hogy a Bethlen-rendszer vagy esetleges liberális utódja át ne térjen az általános titkos szavazati jogra, ne építse le az összes rendkívüli törvényeket és rendeleteket, szóval ne helyezkedjék a tökéletes nyugati demokrácia álláspontjára. Ennek a demokráciának lenne a legitim király az igazi megkoronázása. Ez a demokrácia lenne társadalmi bázis a magyar ellenforradalom részére, hogy Anglia szolgálatában háborúba menjen a Szovjetunió ellen. Az egész polgári demokrácia, az összes polgári demokratikus reformok ilyen demokratikus likvidálását illetőleg teljes az egység Bethlentől Kis Jenőig. A kispolgári fasiszták ellenállása ezzel a blokkal szemben nem sokat számít. A demokrácia ilyen rendszerének leglelkesebb híve és hirdetője a szocdem párt. A kapitalista termelés erősödésével, a forradalomtól és az ellenforradalomtól való távolodással párhuzamosan a konszolidált magyar ellenforradalom tehát belép a „nyugati fejlődés" korszakába. A KMP az egyetlen párt, amely a Bethlen-rendszerrel szemben a demokratikus reformokért való igazi küzdelmet képviseli.

6. Ebben a harcban, amely szükségképpen a demokratikus diktatúráért való harcban éri el csúcspontját, a pártnak fenn kell tartania régi jelszavát, a köztársaságot. Mindaddig, amíg a nagybirtok és nagytőke háborítatlan és zökkenő nélküli uralmának kifejezője és megkoronázója a legitim király, addig a széles tömegek felé a köztársaságért vívott harc reprezentálja az összes szabadságjogokért, egyesülési, gyülekezési jogért, sztrájkjogért stb. vívott harcot. Ennek a jelszónak propagálásában nem szabad, hogy megtévesszen bármely kommunistát a szocdemek ún. köztársasági propagandája. Ellenkezőleg, rá kell mutatni arra, hogy a köztársasági jelszó a szocdemeknél nem jelent mást, mint falazást a legitimizmusnak, vadászkutya szerepet a kispolgári, Albrecht-párti fasisztákkal szemben. Természetesen a köztársasági jelszót ezután sem szabad a pártnak izoláltan kiadnia. A köztársasági jelszó csak úgy szerepelhet, mint harc a demokrácia egészéért, köztársaságért, élén a parasztság és munkásság kormányával, mint harc a demokrácia de-

mokratikus likvidálása ellen, mint az „osztály osztály ellen" jelszó megvalósítása, mint gyülekeztetés a demokratikus diktatúráért vívandó harcra. (Ez az állásfoglalás a köztársaságot illetőleg azonban csak addig érvényes, amíg a nagybirtok és nagytőke szövetsége a legitim királyság álláspontján áll. Ha ezt - külpolitikai okokból - feladná és egy német—osztrák típusú burzsoá köztársaságot valósítana meg, akkor a KMP-nak anélkül, hogy stratégiai vonalán változtatna valamit, taktikai jelszavait revideálni kellene.)

7. Ezt a harcot a munkásság számára a legszorosabb összefüggésbe kell hozni a szigorú értelemben vett munkáskövetelésekkel. Ki kell mutatni, hogy az egész demokratizált fasizmusnak középpontjában a munkásosztály életszínvonalának leszállítása, a sztrájkjog elkobzása áll. Tehát a demokratikus diktatúráért való küzdelmet állandó összefüggésben kell a munkások elé tárni a fasizálódás, a kötelező békéltető bíráskodás elleni harccal. Természetesen ebbe a harcba bele kell kapcsolni az összes demokratikus szabadságjogok (egyesülési és gyülekezési jog, sajtószabadság stb.) gyakorlati jelentőségének kimutatását a munkások napi osztályharcára, fel kell venni a harcot a munkások mozgási szabadságáért az üzemekben (bizalmirendszer, üzemi bizottság), állandóan le kell leplezni a rendszer gyakorlatát a munkásság minden megmozdulásával szemben (toloncolás, csendőrök szerepe bányász- és földmunkássztrájkoknál stb.), egyszóval a polgári szabadságjogokért való harcot össze kell kapcsolni a munkások mindennapi szükségleteivel. A szociáldemokrácia árulásának, a demokratizált fasizmusba való szerves beilleszkedésének leleplezését éppen ezekkel a mindennapi kérdésekkel kapcsolatban kell végrehajtani. Amennyire azonban küzdeni kell minden nihilizmussal szemben, mely a polgári szabadságjogokat illetőleg megnyilvánul, annyira előtérbe kell állítani mindig az egész demokráciának — a polgári társadalom keretein belül, tehát még a demokratikus diktatúrán belül is — relatív értékét a munkásság szempontjából. „Kizsákmányoló és kizsákmányolt, burzsoá és proletár között nem lehet egyenlőség" (Lenin). A polgári demokrácia legtökéletesebb megvalósítása még nem szünteti meg a munkásság kizsákmányolását.

8. A magyarországi fejlődés sajátossága az, hogy viszonylag fejlett és folyton fejlődő kapitalizmus mellett a földbirtokeloszlás hűbéri formája változatlanul megmarad, sőt a földbirtokreform következtében inkább rosszabbodott, mint javult. Bár az uralkodó osztályok egyes, a dzsentri provincializmuson felülemelkedő tagjai tisztában vannak azzal, hogy a földbirtokeloszlás mai állapota egy parasztforradalom csíráit hordja magában és ennek megelőzése kedvéért új földreform lehetőségéről beszélnek, mégis a nagybirtok és nagytőke folyton erősödő összenövési folyamata mellett objektíve ki van zárva annak lehetősége, hogy a földbirtokeloszlás reformista úton csak némileg is megváltozzék. A középparasztságnak és még inkább a parasztság alsó rétegének nincs pártja. A városi kispolgári pártok és a szociáldemokrácia

ebben a tekintetben is fenntartás nélkül mennek a nagytőke után. Ezen a fontos területen is tehát a KMP marad az egyetlen párt, amely a polgári forradalom követeléseinek következetes végigvitelét írja zászlójára: a nagybirtok kártalanítás nélküli elkobzása, a föld forradalmi elfoglalása, ingyen föld a parasztnak! Ennek következetes propagandája nélkül, elszánt harc nélkül ennek megvalósítása érdekében a munkások és parasztok szövetsége, a demokratikus diktatúra üres frázis marad. A KMP-nak mindent el kell követnie, hogy ennek a programnak minél szélesebb földmunkás- és szegényparaszt-rétegeket nyerjen meg. Fel kell használni e célból a munkásság ama rétegeit, melyek a faluval való kapcsolatot még nem vesztették el. Földmunkás-kapcsolatok rendszeres és szervezett kiépítése révén igyekeznie kell gyökeret verni a falu alsó rétegeiben. A parasztság bizalmának visszanyerése érdekében, amihez az ellenforradalomban való csalódás objektíve nagyban hozzájárult, a pártnak kíméletlen önkritikát kell gyakorolnia a diktatúra hibás agrárpolitikája felett, kertelés nélkül ki kell mondania, hogy a párt ebben a kérdésben megváltoztatta diktatúra alatti álláspontját. A párton belül pedig mindenkivel meg kell értetni, hogy itt a párt döntő stratégiai kérdéséről van szó, a hatalom meghódításának, a proletariátus felszabadításának múlhatatlan előfeltételéről. Tehát nem szabad semmiféle olyan szempontnak érvényesülnie, hogy „ez még nem szocializmus", hogy a termelés folytonosságának érdekei, a városi munkásság ellátásának érdekei mást kívánnak stb. Az egész párttagságnak meg kell értenie, hogy itt a polgári forradalomból a proletárforradalomba való átmenet alapvető kérdéséről van szó, hogy a nagybirtok és nagytőke uralma Magyarországon csak egy ilyen forradalom útján dönthető meg, hogy a hűbériség maradványait csak a kapitalizmus megdöntésével együtt lehet kigyomlálni.[68]

B. Harc a szakszervezetek fasizálása ellen

9. A demokratikus diktatúráért vívott harcnak a munkásság részéről — ma középpontjában a fasizálás elleni harc áll: az osztályharcos szakszervezetek védelme az állami apparátus és az abba belenövő munkásbürokrácia ellen. A munkásságnak spontán ellenállását a készülő, a megvalósulás felé közeledő fasizálással szemben a bürokrácia azzal igyekszik hamis vágányra vinni, hogy azt az illúziót ébreszti a munkásokban, mintha a fasizmus veszedelme kizárólag azok kispolgári szárnya részéről fenyegetne, mintha a sasok és azok állami védnökei jelentenék a központi veszedelmet. A Népszava állandóan ennek a felfogásnak csinál propagandát, és úgy tünteti fel, mintha a kormány „felvilágosult" tagjai, tehát Bethlen, Vass József, Klebelsberg undorral néznék Sztranyavszky machinációit a sasokkal. Ez falazás a fasizmus igazi elő-

[68] A KMP agrárpolitikájáról lásd *Szakács Kálmán:* A kommunista párt agrárpolitikája, 1920—1930. Kossuth Könyvkiadó 1961.

készítésének, aminek felismerése és kíméletlen leleplezése természetesen nem jelenti azt, mintha a kommunistáknak nem kellene a legélesebb harcot folytatniuk a sasok ellen, élére állni minden spontán harcnak ellenük, sőt igyekezni ilyen harcokat minél gyakrabban és minél intenzívebben kiváltani. De az igazi veszedelem abban van, hogy a bürokrácia belenő az állami apparátusba, hogy teljesen függetlenítette magát a munkástömegektől, és ennek a függetlenségének keres véglegesen szilárd bázist a kormánnyal való szövetségben, hogy a szakszervezetek megszűntek osztályharcos szervezetek lenni, átalakultak üzleti vállalatokká (gildszocializmus stb.), hogy a bürokrácia évek óta tudatosan küzd minden sztrájk ellen, hogy rendszeres agitációval kezdeményezte a kötelező bíráskodást és szívós propagandája segítségével Pilisvörösváron meg is valósította, hogy minden kérdésben támogatja a nagyburzsoázia politikáját (iparpártolás, falu és város ellentéte), hogy aktíve és passzíve elősegítette a racionalizálás zavartalan és kizárólag a munkásosztály hátán való végigvitelét.

10. Ahogy a bürokrácia ilyen függetlenedése a munkásmozgalomtól a fasizálást készíti elő, úgy a munkásság harca a bürokrácia ellen egyben ösztönös harc a fasizálódással szemben. A KMP-nak ebbe a harcba bele kell kapcsolódnia, ezt a harcot tudatosítania kell, szemben a pusztán szakmai és szindikalista, tehát apolitikus és ezért a fasizmus felé hajló felfogásokkal. E célból egyrészt ki kell emelnie a bürokrácia elleni harcot a puszta szimptómák elleni küzdelemből, fel kell tárnia a munkások előtt, meg kell értetnie a munkásokkal a bürokrácia egész politikájának (panama, korrupció, szakszervezeti demokrácia hiánya, kizárások, sztrájkpolitika) különleges osztálytartalmát, társadalmi okait és szükségszerű következményeit. Ugyanakkor azonban meg kell értetni a munkásokkal, hogy a bürokrácia ellen vívott jogosult harc csak akkor lehet eredményes, ha azok osztályáruló politikájával osztályharcos követeléseket állítunk szembe és azokat teljes energiával igyekszünk megvalósítani. Tehát harc kollektív szerződésekért, a bizalmi rendszer visszahódításáért, kiépítéséért és harcos tartalommal való megtöltéséért, üzemi bizottságokért, munkanélküli segélyért, békereálbérért, 8 órai munkaidőért.

11. A magyar munkásság többsége azonban ma szervezetlen. A fasizmus elleni küzdelem csak akkor lehet eredményes, ha ezeket a szervezetlen tömegeket sikerül osztályharcos szervezetekbe ismét bevonni. Hogy ennek lehetősége megvan, azt bizonyítja a szervezetlenek már fentebb jellemzett karaktere és összetétele, bizonyítják az üzemi sztrájkok, ahol együtt harcoltak a szervezettekkel, sőt harcoltak olyan helyeken is, ahol szinte egyáltalán nem voltak szervezett munkások. (Küzdeni kell tehát olyan felfogások ellen, melyek lebecsülik a szervezetleneket: Robert.) A szervezetlenek rendszeres mozgósítása, osztályharcos szakszervezetekbe való bevonása annyival is inkább fontos, mert a mai helyzetben, mint kiemeltük, a bürokrácia viszonylag kicsiny szakszervezeti taglétszám mellett is végrehajthatja az állami

apparátusba való belenövését, a fasizálódást, feltéve, hogy a nagy munkástömegek nincsenek osztályharcos szervezetekben egyesítve.

12. Ezzel azonban felmerül az osztályharcos szakszervezetek megvédésének központi, a párt taktikájában fordulópontot jelentő kérdése: megszervezni — de hová? A párt eddig teljes erővel azon volt, hogy a bürokrácia árulása következtében kivált vagy a bürokrácia által az árulás elleni küzdelemért kizárt baloldali munkásokat visszavigye a szakszervezetekbe, hogy a szakszervezeteken belül vegye fel a harcot a bürokrácia ellen, hogy a szervezetleneket bevigye, illetőleg visszavigye a szakszervezetbe. (Toborzó bizottságok.) Ebben a törekvésében a párt nem mindig tudott eredményeket elérni. (Esztergályosok, budapesti 1. sz. cipészcsoport, földmunkások és MSZMP.) A munkások, igen gyakran a legjobb baloldali munkások elkeseredése a bürokráciával szemben, csalódása a szakszervezettel olyan mély és elementáris, hogy a „vissza a szakszervezetbe" jelszó mechanikus alkalmazása nemcsak nem vezetne sikerre, hanem igen könnyen izolálhatná a pártot éppen a legjobb munkáselemek tekintélyes részétől. Felmerül tehát nálunk is, úgy mint számos külföldi országban, annak szükségessége, hogy a bürokrácia elleni harcot ne korlátozzuk a szakszervezeten belüli ellenzéki mozgalmak kialakítására, a szakszervezetek meghódítására, hogy ne kössük meg kezeinket a szakszervezeti alapszabályokhoz a mindenáron bennmaradáshoz való ragaszkodással. Ezzel pedig élesen felvetődik az új szakszervezetek alakításának szükségessége. Olyan esetben pl. mint a MÉMOSZ-é volt, amikor a munkások tagdíjai a csődtömeg javára folytak be, lehetetlen lett volna a munkásoknak azt mondani, hogy érjék be ellenzékieskedésssel és bírálattal a szakszervezeten belül. Azonban egy ilyen kérdésben való határozott kiállás szükségképpen maga után vonhatja az így fellépők megrendszabályozását, kizárását és ezzel új szervezetek megalakításának szükségességét. Ez kétségkívül fordulatot jelent a párt szakszervezeti taktikájában. 1925-ben az MSZMP megalakítása még képes volt — legalább részben — megállítani a már akkor meginduló szakadási folyamatot[69] (1922-es[70] paktum hatása), de ma a fasizálódás annyira előrehaladt, hogy ezt a folyamatot megállítani nem lehet, ez a párt akaratától függetlenül is végbemegy (lakatosok kiválása, Általános Munkás Szövetség). Ha a párt ezekkel a mozgalmakkal szemben mereven hangsúlyozná a szakszervezetek mechanikus egységét, nemcsak izolálódna a tömegektől, hanem ezeket az ösztönös mozgalmakat sorsukra hagyná, nem volna képes őket osztályharcos tartalommal megtölteni, az ösztönösség színvonaláról az osztálytudat színvonalára felvinni. Ha pedig a párt ezt akarja, akkor kötelessége az ilyen mozgalmakat nemcsak támogatni, hanem élükre állni, azoknak irányt, célt, programot,

[69] Az MSZMP megalakulása idején, majd az I. kongresszuson a KMP a leghatározottabban a szakszervezetek egységének megőrzése mellett foglalt állást.
[70] Helyesen: 1921.

osztályharcos tartalmat adni. Ez az adott esetben azt is jelenti, hogy a párt új szervezetek megalakításában kezdeményező szerepet játszik.

Ebben a kérdésben a pártnak mindenkor a konkrét helyzet világos felismerésére és hajlékony taktikára van szüksége. Amilyen opportunizmus volna az itt vázolt szükségszerűséggel szemben elzárkózni és nem levonni annak minden következményét (ami ellentétbe hozná a pártot a VSZI IV. és a KI VI. világkongresszusának határozataival), olyan bizonyos, hogy semmiképpen sem szabad mechanikusan, sportszerűen a szakszervezetek szakítására dolgozni. Ott, ahol még nem alakult ki komoly ellenzék, ahol nincs még komoly tömegelkeseredés a bürokráciával szemben, vagy ahol a szakszervezeti ellenzéknek még módjában áll a szakszervezeten belül komoly munkát kifejteni, esetleg szakosztályokat vagy helyi csoportokat meghódítani és rajtuk keresztül osztályharcos politikát folytatni, ott világos, hogy a párt frakciója révén a régi vonalon kell, hogy dolgozzék. (Tehát itt a toborzó munka éppúgy az előtérben marad, mint azt a párt régi határozatai előírják.) A párt taktikájában beállott fordulat az ilyen munkára persze annyiban van kihatással, hogy — amennyiben egy így megszervezett ellenzék összeütközésbe kerül a bürokráciával — ilyen helyeken is felmerülhet a szakadásnak, az új szakszervezet megalakításának kérdése. A szakszervezeti ellenzéki mozgalmak taktikájára ez a fordulat tehát annyiban hat ki, hogy nem állnak többé a mindenáron való bent maradás, a mindenáron való lojális ellenzék álláspontján. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szakadást provokálni akarják. Ha a KMP azt hirdeti, hogy a bürokrácia a bűnös a szakszervezeti egység megbontásában, ha a tömegek előtt a bürokráciára hárítja a felelősséget a szakításokért, úgy ez egyáltalában nem taktikai sakkhúzás. A szakszervezeteket csakugyan a bürokrácia szakítja azzal, hogy szakít az osztályharcos munkásmozgalommal, mely alapvető szakításnak az egyes esetekben létrejövő kizárások és kiválások szükségszerű következményei. Ha tehát a párt úgy viszi taktikailag az ellenzéki mozgalmat, hogy a szakítás ódiuma mindig a bürokráciát terhelje, akkor csak arra törekszik, hogy a konkrét taktikai helyzet kifejezője és ne meghamisítója legyen az objektív történelmi helyzetnek.

A párt tehát azon van, hogy az ellenzéki mozgalmakat minél szélesebb tömegmozgalmakká fejlessze fel, hogy a létrejövő kiválások alkalmával komoly tömegszervezetek alakuljanak és ezért ellene van minden olyan szakadási mozgalomnak, melyet tömegbefolyás nélküli kis csoportocskák hajtanak végre, mert ez kitérést jelent a bürokráciával megvívandó harc elől. Méginkább ellene van a párt az egyes munkások kilépésének vagy kiválásának, a kilépés politikum kell, hogy legyen, mely a tömegekre radikalizálóan hasson. Az egyéni, zajtalan kiválás opportunizmus. Ez a megállapítás azonban nem jelenti azt, mintha az új szervezetek jelentőségét kezdeti taglétszámuk, a szakadás alkalmával kivált szakszervezeti tagok száma határozná meg. Bár arra kell

törekedni természetesen, hogy kiválás esetén ezek száma minél nagyobb legyen, mégis egyrészt illúzió volna azt hinni, hogy a mai viszonyok közt bármely szakszervezetben a tagok többsége azonnal csatlakoznék egy kiválási mozgalomhoz, másrészt az a vonzóerő határozza meg az új szakszervezet jelentőségét, melyet az a szervezetlenek nagy tömegére és a régi szervezetben bent maradt baloldali elemekre gyakorol. A legfontosabb kérdés tehát arról gondoskodni, hogy az új szervezet magáévá tegye a párt osztályharcos követeléseit (8 órai munkaidő stb.), és hogy minél hamarabb akciókkal mutassa meg a munkásságnak, hogy hajlandó és képes ezekért a követelésekért küzdeni. Ilyen esetekben a pártnak az új szervezet köré kell koncentrálni legjobb erőit, ezeken keresztül érvényesíteni a maga politikáját. (Ebből szükségszerűen folyik, hogy ilyen esetben a régi szakszervezetben nem szabad toborzómunkát folytatni, hanem ezt az új szervezet érdekében kell koncentrálni. Hogy ilyenkor a régi szervezetben mekkora frakció marad benn és meddig működik ott, azt a konkrét körülmények határozzák meg.)

13. Az új szervezetek egyesítését a lehetőségig forszírozni kell. Ebben a tekintetben ma a pusztán szakmai programmal fellépő, ingadozó szervezetek (Hackspacher) könnyebb munkaterületet képeznek, mint az Általános Munkás Szövetség. Tehát általában az újonnan kivált csoportokat inkább ide kell csatlakoztatni, de ezt természetesen szintén nem szabad mereven felfogni. Ez a kérdés — legalitási szempontoktól eltekintve — függ a frakciómunka eredményétől úgy az esztergályosoknál (Vasas Szövetséggel való lepaktálás megakadályozása), mint az Általános Munkás Szövetségnél (szindikalista ideológia elleni küzdelem). Törekedni kell az új szervezetekből alakuló új szakszervezeti központ kialakítása felé. Az új szervezetekben meg kell kísérelni a szervezkedésnek üzemi alapokra való helyezését (üzemi befizetőhelyek, üzemi gyűlések) és népszerűsíteni kell az ipari szervezetek gondolatát. Állandó és rendszeres propagandát kell folytatni a VSZI ideológiájának és törekedni kell arra, hogy az új szervezetek — persze illegálisan — szervezetileg is csatlakozzanak a VSZI-hez.

14. A legfontosabb taktikai feladatok egyike a szükségképpen különböző helyen szervezett (régi és új szakszervezetek, Ált. Munk. Szöv.) baloldali munkások összeműködése. Ennek legfőbb biztosítéka az egységes frakciómunka, mely a különböző helyen működő kommunistákat összefogja. (Minden ez ellen megnyilvánuló felfogással, pl. régi szervezetben és Ált. Munk. Szöv-ben dolgozó cipészek ellentéte, fel kell venni az ideológiai harcot.) De ez magában véve nem elég az összeműködés biztosítására. Szükség van a tömegekre ható, a tömegek előtt látható összefogó szervekre: egységbizottságokra. Ezt a kérdést is igen hajlékonyan kell kezelni. Világos, hogy közvetlenül a szakadás idejében az egységbizottságok igen könnyen megzavarhatják a munkásokat, öntudatlanul, akaratuk ellenére eszközül szolgálhatnak a bürokrácia manővereinek. Az egységbizottságok formáját,

megjelenési módját mindenkor a konkrét körülmények határozzák meg. Vannak esetek, amikor a sejt által kezdeményezett üzemi bizottság veszi át ezt a szerepet, konkrét akciók esetén üzemi sztrájkbizottság, mely esetleg később állandósul üzemi bizottsággá, olyan üzemekben vagy szakmákban, ahol az új szervezetek dominálnak, azok toborzó bizottságai stb. Amennyiben ezek a mozgalmak kiszélesülnek és elmélyülnek, szükségessé válik szakmai méretű egységbizottságok alakítása. Olyan szakmákban, ahol a kisüzem dominál, a szakmai egységbizottság szükségessége még égetőbb.

15. A munkások ösztönös védekezésének a szakszervezetek fasizálása ellen másik alapvető megnyilvánulási módja az üzemi sztrájk. A bürokrácia akarata ellen kitörő, szervezetlenek részvételével folyó üzemi sztrájkok már ismertetett nagy jelentősége mellett ezek kiváltása és vezetése a sejtmunka központi feladata. Az üzemek önálló fellépése, önálló harcai, önálló szervezkedése (bizalmirendszer, üzemi bizottság) a legfontosabb és leghatályosabb védekezés a szakszervezetek fasizálásával szemben. Éppen ezért alapvető kérdés, hogy a párt a sejtek révén ne csak befolyásolja és vezesse ezeket a harcokat, hanem ezekben meg is mutassa az arcát, hogy hatást tudjon gyakorolni a többi üzem munkásságára, hogy ezt a harcot az egész munkásság harcává tudja szélesíteni a fasizálással szemben. A párttagságnak meg kell tanulnia a legális és illegális módszerek kombinálását: az embereket konspirálni, nem a pártot és politikáját; harcolni kell a régebbi korszakokból fennmaradt elbúvási ideológia ellen.

16. Az üzem önálló harca, a szembenállása a szakszervezettel a mai magyarországi viszonyok mellett objektíve már politikum. De a pártnak nem szabad beérnie a harcok ilyen pusztán objektív, tehát pusztán ösztönös politikai karakterével, hanem minden egyes esetben konkrét követelések felállításával kell törekednie a harc tudatos politizálására. Ennek első vonala a fasizálás elleni küzdelem, amely harcban felléphetnek a demokratikus követelések is (bizalmirendszerért való harc, szakmai nagygyűlések tartása, harc az utcáért, harc a hatósági beavatkozások ellen). A pártnak minden ilyen esetben a konkrét kérdésekkel kapcsolatban fel kell vetnie a fasizálás elleni harc összes jelszavait és az egész kérdést a maga országos politikai jelentőségében tárgyalni a munkások előtt. Mint agitációs jelszónak kell szerepelnie lehetőség szerint a háború kérdésének is, abban az összefüggésben, hogy ez a fasizálás háborús előkészület, hogy tehát a fasizálás elleni harc — harc a háború ellen. Emellett: *a)* Konkrét napi politikai követeléseket kell a lehetőség szerint felállítani. *b)* Aktív harcot kell folytatni a sztrájktörők ellen. *c)* Ezt a harcot az utcáért való harcig kell kifejleszteni. *d)* Harcolni kell a békéltetés ellen, úgy a békéltető bíróság döntése előtt, mint — ha lehet — annak döntésével szemben. Csakis ilyen nyílt és konkrét politizálásával a harcoknak lehet a szakszervezeti álellenzékeket leleplezni és a hozzájuk tartozó komoly baloldali munkásokat róluk leszakítani.

17. A fasizálás elleni harc: élethalálharc a szocdem párt ellen, mely a konszolidáció legfontosabb tartaléka. A demokratikus formák között végrehajtott fasizálás — a nagytőke háborítatlan uralmának legfőbb biztosítéka. A szociáldemokrácia értékelésében nemcsak attól kell óvakodni, mintha az a demokratikus reformok ellenzéki pártja volna (Julius), hanem attól az illúziótól is, mintha a fasizálás kérdésében éles ellentét választaná el a szociáldemokrácia két szárnyát, a szociálfasiszta szárnyat a szociálliberális szárnytól. A fasizálás mai aktuális formáját illetőleg, a kötelező békéltetőbíráskodást illetőleg a két szárny között teljes az egyetértés, a harmónia. Különbség legfeljebb abban van, hogy a bürokrácia egyik szárnya (Peyer) hajlandó volna aktíve támogatni egy olasz típusú fasizálást is és abban d'Arragona[71] szerepére vállalkozni, míg a másik szárny (Weltner és társai) egy ilyen fejlődést csak passzíve segítenének elő. A szocdem párt kétségkívül veszített és állandóan veszít vonzóerejéből a tömegekkel szemben, de opportunista illúzió volna azt hinni, hogy mögötte már egyáltalában nem állnak tömegek, hogy a KMP győzelmes harcának a szociáldemokráciával szemben ma még csak rendőri, illegalitás akadályai vannak. A legalitásmonopólium következtében a szocdem párt még mindig viszonylag széles tömegeket tart közvetlenül befolyása alatt és adott esetekben — akár sztrájkról, akár választásról stb. van szó — még szélesebb tömegeket tud megmozgatni. Éspedig nemcsak kispolgári és munkásarisztokrata tömegeket, hanem igazi munkástömegeket is. Ezt a helyzetet fel kell ismerni, szembe kell nézni vele, ha a párt feladatát teljesíteni akarja. Ez a feladat: harc a szociáldemokrácia tönkretételéért, teljes megsemmisítéséért.

Ebből a feladatból a következő célkitűzések folynak:

a) Párt és szakszervezet elválasztása. Köztudomású, hogy a magyar szocdem pártnak a szakszervezetek alkotják nemcsak a tömegbázisát, hanem anyagi létalapját is. A szakszervezetek elválasztása a párttól tehát a párt tönkretételével lenne egyenlő. Ebben a tekintetben az MSZMP-szakadás korszakos jelentőségű volt a magyar munkásmozgalomban. Bármennyi MSZMP-tagot zártak is ki a szakszervezetekből, igen sok mégis bent maradt, számosat visszavettek, sőt a szakítás hatása alatt előfordult az is, hogy kommunistáknak ismert munkások bent maradtak a szakszervezetben. Az ily módon meglazult talaj lehetővé teszi, hogy a párt és szakszervezet elválasztása most már ne csak agitációs jelszó legyen, hanem akció jelszó is. A jelszót legalizálta az, hogy a centrista ellenzék is kiadta, ha teljesen hamis indokolással, ha minden megvalósítási szándék nélkül is. A pártnak nemcsak a legszélesebb körű agitációt kell folytatnia abban az irányban, hogy ezt a jelszót népszerűsítse a tömegekben, hogy propagandát csináljon a szakszervezetek marxi felfogásának: a szakszervezet nyitva kell, hogy

[71] Arragona Mussolini korporációs terveit azzal támogatta, hogy 1927 januárjában síkraszállt az Általános Munkásszövetség önfeloszlatásáért.

álljon minden osztályharcos munkás számára tekintet nélkül párthoz tartozására, hanem ezenfelül igyekeznie kell konkrét esetekben demonstratíve megvalósítani párt és szakszervezet különválását, befejezett tények elé állítani és állásfoglalásra kényszeríteni a párt- és szakszervezeti bürokráciát. Pl. a kivált lakatosok egy része, mely még mindig bent van a szocdem pártban és amely ellen a pártvezetőség nem mert semmit sem tenni, folytasson ott ahol tud, éles és határozott ellenzéki munkát, exponálja ki ezt a helyzetet, vegye föl ezen a vonalon a harcot a szocdem párttal szemben. A KMP törekedjék arra, hogy a hozzá közel álló tömegek, pl. a kultúrszervezetekben tömörültek, minél nagyobb tömegekben térjenek vissza a szakszervezetekbe, anélkül, hogy a szocdem pártba belépnének. Ott, ahol valamely szakszervezetben a párt befolyása erős, igyekezzen népszerűsíteni ezt a jelszót és konkrét, a munkásokat közelről érintő esetekben (paktálás a kormánnyal, nacionalista fellépés, iparpártolás, békéltető bíráskodás stb.) igyekezzen ebben az irányban akciókat is kiváltani.

b) Szocdem párt szakítása. A szakadás kérdése — az ellenzék ingadozása, a frakciómunka gyengesége ellenére — objektíve napirenden van. A pártnak tehát igyekeznie kell a szakadásnak lehető közeli perspektívát adni és a frakció munkáját erre beállítani. A szakadás a párt három központi jelszava körül kell, hogy történjen. Csak terminológiai különbségek, legalitás előírta gyengítések lehetségesek. Tehát: köztársaság, persze kellő interpretációval és a földkérdés helyes beállításával (kártalanítás nélküli kisajátítás, ingyen föld a parasztnak); harc az osztályharcos szakszervezetek szabadságáért; harc a háború ellen. A szakadást igyekezni kell minél szélesebbé és mélyebbé tenni, nem szabad, hogy kizárólag a szocdem pártban levő kommunisták és azok közvetlen környezete szakadjon, viszont azonban nem szabad függővé tenni a mai ellenzék teljes egészében való blokkban maradásától. Erős frakciómunka révén a befolyást erősíteni kell anélkül, hogy az új pártnak valaha is azt a jelentőséget volna szabad tulajdonítani, amit valamikor a MSZMP jelentett a KMP részére. Az új párt tehát *egyik* legális munkaterülete, egyik legális megnyilvánulási formája lenne a KMP-nak és létrejötte egyáltalán nem szabad, hogy érintse a párt azon vonalát, hogy a baloldali tömegeket igyekezzen közvetlenül saját vezetése alá vonni. Ez a változás nemcsak azért szükséges, mert a mai ellenzék összetételében, osztálytudatosságában nem hasonlítható össze az MSZMP magját alkotó régi ellenzékkel, hanem főleg azért is, mert az objektív viszonyok változása, a KMP megerősödése, közvetlen befolyásának növekedése következtében a régi politika folytatása ma akadálya lenne a párt fejlődésének.

c) A szociáldemokrácia elleni harc központi kérdése: harc a centrizmus ellen. A baloldali szociáldemokrácia, a centrizmus Magyarországon csakúgy mint a külföldön, a komm. párt legveszedelmesebb ellensége, a bürokrácia utolsó és legfontosabb tartaléka. Itt tehát a legélesebb ideológiai harcra van szükség, és a párton belül küzdeni kell

minden olyan irányzat ellen, mely a centrista veszedelmet vagy alábecsüli, vagy pedig lanyhán, gyáván lép csak fel ellene. Tisztában kell lenni azzal, hogy a centrizmus a mai helyzetben a szocdem párt szakításának és ezzel a baloldali munkásfront kiszélesítésének legfőbb akadálya. Veszedelmes volna azt hinni, hogy — mint 1921-ben — egyes centrista vezérek együtt fognak menni a kiváló ellenzékkel. (Mint annak idején Hajdu, Szilágyi stb.)[72] Az objektív helyzet élesedése, az MSZMP-szakadás tapasztalatai ezt eleve lehetetlenné teszik. A szocdem baloldalon belül tehát múlhatatlanul differenciálódásnak kell beállnia és ha a helyzet komollyá válik, akkor Kis Jenő és társai szükségképpen teljesen Peyerékhez fognak csapódni. (A MÉMOSZ-ügyben és Migray-esetben ez már igen messzemenően bekövetkezett.) Ezt a differenciálódást azonban úgy kell végrehajtani, hogy az ellenzéken belül levő baloldali, idősebb, tekintélyesebb munkásokat, akik nem kommunisták, leválasszuk a centristákról, és Kis Jenőéket izoláljuk. Az így szükségessé váló hajlékony és ügyes taktika azonban nem jelenti azt, hogy a szocdem ellenzékben működő frakció lemondjon a centrizmus bírálatáról, hogy átengedje az ideológiai vezetést centristáknak. Ellenkezőleg, a felvonulás és gyülekeztetés idejét arra kell felhasználni, hogy határozott elvi harc segítségével leleplezzük a centrizmus álellenzéki jellegét és izoláljuk az ellenzék komoly munkáselemeitől.

C. Harc a háború ellen

18. A készülő világháború, annak szükségessége az imperializmus fejlődéséből, annak a Szovjetunió ellen irányított frontja — mindezekben a kérdésekben a KMP teljes mértékben a KI VI. világkongresszusának alapján áll és kötelessége annak háborús téziseit a tagsággal minél behatóbban megismertetni, az azokban kifejtett elveknek a legszélesebb munkás- és parasztttömegekben népszerűséget szerezni, az ott előírt akciókat a lehető legnagyobb energiával végrehajtani. A KMP-nak ugyanakkor kötelessége ezeket a határozatokat a konkrét magyar viszonyokra alkalmazni. Ez az alkalmazás azonnal a következőket mutatja: a gazdasági és politikai elemzésünkben mutatkozó két fő tendencia, a demokrácia demokratikus likvidálása, csakúgy mint a fasizálás egyaránt a háború előkészítését szolgálja. Ez az elemzés azt is megmutatta, hogy a Bethlen-rendszer részére, a bomladozó egységfront helyreállítása céljából úgyszólván nem áll más út szabadon, mint a háború útja, a háború a Bethlen-rendszer számára mindinkább égető belpolitikai szükségességgé válik. Ehhez hozzájárulnak az uralkodó osztályok gazdasági érdekei, egyrészt a nagybirtokosok régi érdekeltségei az elvesztett területeken, másrészt a fejlődő nagyipar imperialista expanzív törekvései. (A kispolgárság egy része, különösen a deklasszált intelli-

[72] Az MSZMP tagjairól, Hajdu Henrikről, az ismert műfordítóról és Szilágyi Gyuláról van szó.

gencia továbbra is lelkes híve marad a háborúnak abban a reményben, hogy a területi integritás helyreállítása visszajuttatja a háború előtti, mostaninál kedvezőbb helyzetébe.) A Bethlen-rendszert tehát a rendszer bomlása és rohadása egyre inkább hajtja a háború felé. Hogy ez a háború a Szovjetunió ellen irányul, az csak növeli annak népszerűségét úgy az uralkodó osztályokban, melyekben még elevenen él a proletárdiktatúra emléke, mint a kispolgárság egy részében, valamint a szociáldemokráciában, mely nálunk éppen úgy mint Németországban, a legelső sorokban harcol a Szovjetunió ellen és amely egy Szovjetunió-ellenes háborúban még gyorsabban ledobná a pacifista jelmezt, még lelkesebben vállalkozna hadiönkéntes szolgálatra, mint bármely más háborúban.

19. A háborúellenes harc tehát elsősorban a háború előkészületei ellen folyik. A KMP-nak szakadatlan propagandával kell lelepleznie: *a)* a háború belpolitikai előkészületeit, a háborús államgépezet kiépítését és — legelsősorban — a szakszervezetek fasizálását. Konkrét elemzésekkel, konkrét napi kérdésekhez kapcsolódva, külföldi példákon megvilágítva (Paul Boncour, német páncélos cirkáló)[73] kell ezt a kérdést szakadatlanul napirenden tartani. *b)* A Bethlen-rendszer külpolitikai csődjének leleplezése, a trianoni revíziós illúziók kezdődő szétfoszlásának felhasználása és siettetése — elsőrangú propagandisztikus feladat. Állandó propagandával kell leleplezni a Trianon revíziójához fűződő gazdasági illúziókat, ezzel kapcsolatban az ún. demokratikus ellenzék belpolitikai hazugságait és külpolitikai provincializmusát. (Jugoszláv esetet felhasználni annak bemutatására, hogy mennyit törődnek a nyugati demokráciák a kis államok belső demokráciájával.)[74] *c)* Nemzeti kérdésben táplált illúziók leleplezése. Németek nemzeti elnyomása a mai Magyarországon. Maniu példáján bebizonyítani, hogy a mai imperializmus mellett nemzeti felszabadulás lehetetlen. A Bethlen-kormány nemzeti programjának leleplezése. Nemzeti felszabadulás és nemzetközi proletárforradalom összefüggése. *d)* Bethlen külpolitikájának összefüggése a Szovjetunió-ellenes front kialakulásával. Varsói út, lengyel—magyar—román közeledés. Kimutatni, hogy tisztára zsoldos szolgálatot teljesítenek a nemzetközi ellenforradalomnak a Szovjetunió ellen. Szociáldemokrácia szerepe. *e)* Az állandó fegyverkezés leleplezése. Illegális katonai alakulatok katonai jellegét leleplezni. Különös figyelem fordítandó a Leventére. Fegyvercsempészet stb.

---

[73] 1928-ban a német vezérkar követelni kezdi a páncélos cirkálók építésének jogát. A májusi választások után a szociáldemokrata Hermann Müller vezetésével alakult meg a kormány. Müller kormánya, mit sem törődve a fegyverkezést ellenző tömeghangulattal, elrendelte az első páncélos cirkáló építését.

[74] 1928. június 20-án Sándor jugoszláv király politikai ellenfelei, a Parasztt-Demokrata Koalícióba tömörült ellenzék képviselői ellen a parlament ülésén merényletet követtek el. A merényletnek három halálos áldozata volt. Köztük Styepan Radicot, a horvát parasztpárt vezérét is meggyilkolták.

f) Az iparpártolás háborút előkészítő jellege, különösen a vegyipart illetőleg.

20. Polgári és szocdem rágalmak állandó visszaverése: mindig tényeket állítani a hazug állításokkal szemben. De ez a propaganda ne érje be a támadások visszaverésével, hanem offenzív vonalon folyjon. A Szovjetunió mint a munkások és dolgozó parasztok hazája. Munkások és parasztok gazdasági és kulturális helyzetének folytonos javulását állandóan kell propagálni. Igyekezni kell erre a célra minden rendelkezésre álló legális eszközt felhasználni, hogy ezek a tények a legszélesebb tömegek közé jussanak. Ez a propaganda két fő vonalon folyjék: *a)* Épülő szocializmus (szocdem rágalmak visszaverése úgy elméleti téren, mint tényekkel illusztrálva). Szocializmus mint a dolgozó rétegek jólétének állandó javulása. „Kapitalista akkumuláció a nyomor akkumulációja." (Marx) „A szocialista akkumuláció a jólét akkumulációja." (Sztálin) *b)* A Szovjetunió, mint az egyetlen állam a világon, amely a békét akarja. A békekísérletek állandó tárgyalása. Állandó leleplezése az imperialista államok hazug ürügyeinek, amelyekkel a Szovjetunió békekísérleteit visszautasítják vagy szabotálják.

21. A szociáldemokrácia szerepe a háború előkészítésében. Széles tömegek előtt népszerűsíteni a háborús és háború utáni tapasztalatokat: szociáldemokrácia szerepe az új világháború előkészítésében. Nemzetközi és magyar vonalon egyaránt. Ebben a kérdésben különösen éles harcot kell folytatni a centrizmus ideológiája ellen. (Kis Jenő brosúrája meg sem említi az imperializmus és a háború kérdését.) Szociáldemokrácia viszonya a Szovjetunióhoz. Külpolitikai beállítása (olasz veszedelem, jugoszláv orientáció stb.) csak arra alkalmasak, hogy a proletariátus figyelmét eltereljék az igazi háborús kérdésektől. Széles propagandával harcolni a pacifista illúziók, az egész pacifista ideológia ellen. Itt különbséget tenni: *a)* A nyilvánvalóan imperialista pacifizmus (népszövetségi pacifizmus, Kellog-paktum[75] stb.), melyet a szociáldemokrácia jobbszárnya fenntartás nélkül támogat és *b)* az ún. radikális pacifizmus között (Népszövetség belső reformja, „parlamentarizálása" mint centrista ideológia, a parlamenti kretenizmus imperialista formája). *c)* Szektárius pacifizmus (háború bojkottja, be nem vonulás stb.) között. A pacifizmus minden árnyalata ellen egyaránt kell küzdeni. A legveszélyesebb ideológia itt is a centrizmus ideológiája, mert ez a legkönnyebben hathat proletártömegekre is.

22. Minden, a háborút „megelőző" vagy „megakadályozó" illúzióval szemben (mint általános sztrájk a háború megelőzése céljából, bevonulás bojkottálása stb.) a pártnak nagyon erélyesen állást kell foglalnia. Rá kell mutatni arra, hogy a háborút megelőzni csak győzelmes proletárforradalommal lehet. A KMP központi feladata tehát — ha a

[75] 1928. augusztus 27-én kötötték meg. Aláírói az amerikai Kellog és a francia Briand. A paktum célja, hogy az országok közötti konfliktusokat békés tárgyalások útján rendezzék.

háborút nem előzte meg az előbb kitört proletárforradalom — abban áll, hogy az imperialista háborút polgárháborúvá változtassa át. Nem szabad illúziójának lenni abban a tekintetben, mintha a háború kitörése alkalmával széles kispolgári, paraszti, sőt munkástömegek nem követnék a kormány és a szociáldemokrácia imperialista háborús politikáját. A KI régi és minden imperialista háborúra érvényes központi jelszava: Az imperialista háború átváltoztatása polgárháborúvá — a mostani háborús perspektíva, a Szovjetunió-ellenes háború perspektívája mellett oda módosul: minden eszközzel meg kell védeni a Szovjetuniót, a proletárforradalom fellegvárát, a proletariátus hazáját. A bevonult katonák számára tehát nemcsak „fraternizálás az ellenséggel" a jelszó, mint az imperialista háborúban, hanem a Szovjetunió Vörös Hadseregének aktív támogatása. Ez az aktív támogatás azt a kötelezettséget foglalja magában, hogy a hadseregben szolgáló kommunisták igyekezzenek dezorganizálni a hadsereget és minél több katonatársukat átvinni a Szovjetunió seregébe.

23. Hogy a párt ezt a politikát eredményesen tudja keresztülvinni, a párton belül ki kell alakítani a háborúellenes leninista álláspontot, el kell mélyíteni a párttagság és a szimpatizálók minél szélesebb tömegeiben. Tehát „harc a háború megakadályozására" illúziója ellen, a háború bojkottja ellen. A KMP ezt a jelszót adja ki tagjainak: Be a hadseregbe és fordítsátok fegyvereiteket az imperialisták ellen. Ennek a helyes leninista álláspontnak kialakításában a párt többrendbeli helytelen ideológiával találkozik, amelyeket kitartó nevelő munkával, ha kell ideológiai harccal a párttagságból ki kell irtani. Ilyenek a fent említetteken kívül: *a)* a háborús veszedelem általános alábecsülése. Ez veszedelmes jobboldali elhajlás, amelynek gyökere az imperialista gazdaság és politika helytelen értékelése (tehát szocdem csökevény). Az elmúlt háború kitörését megelőző korszak tapasztalataival kell világossá tenni ezek előtt az elvtársak előtt, hogy a felszínen mutatkozó „béketendenciák" mennyire nem mondanak ellent a háború előkészítése perspektívájának. *b)* A magyar munkásság világtól való elzártsága következtében elkerülhetetlenül bizonyos provincializmus fejlődik ki a tagság egy részében, melynek következtében nem látják meg a magyar politika összefüggését a világpolitikával és ennek folytán a magyar munkásságra háruló konkrét háborús feladatokat. Ennek a provincializmusnak nem mond ellent bizonyos világpolitikai kérdések (gyarmati szabadságharcok) iránt megnyilvánuló lázas érdeklődés, mert figyelemmel kísérni Kínát,[76] és figyelmen kívül hagyni a magyar—lengyel közeledést — szintén a provincializmusnak egy fajtája. A pártnak állandóan ismertetnie kell ezért a magyar külpolitika kér-

[76] Utalás az 1927. augusztus 1-én kezdődő második forradalmi polgárháborúra. A kínai kérdés az egész nemzetközi politikai életet foglalkoztatta. A Kommunista Internacionálé VB 1927. május 18—30. között megtartott VIII. plenáris ülése is részletesen foglalkozott vele. Ennek megfelelően a KMP illegális sajtójában is számos cikket találhatunk a kérdésről.

déseit, szoros összefüggésben a világpolitika kérdéseivel. Különösen fontos ebből a szempontból az utódállamokkal és a Balkánnal való behatoló foglalkozás. A provincializmus leküzdésére alkalmasak nemzetközi szolidaritási akciók, melyekben a párt a körülményekhez képest a VS-szervezeteket[77] is fel kell hogy használja. (Harc a nemzetközi fehérterror ellen, mely szintén a háború előkészítésének egyik eszköze.)

24. A háborúellenes harc központi szerve az illegális szervezet, az illegális üzemi sejt. A párttagsággal meg kell értetni, hogy az illegális technika tökéletes kifejlesztése, az illegális és legális módszerek helyes kombinálása, a legális illúziókkal és a velük járó likvidátorsággal való leszámolás múlhatatlan előfeltételei a háború elleni eredményes küzdelemnek. A háború minden körülmények között abszolút illegalitást, dühöngő fehérterrort fog létrehozni, ami ellen már előre úgy kell védekeznünk, hogy egyrészt a lehető legtökéletesebben kiépítjük az illegális szervezeteinket, másrészt azokat mélyen beágyazzuk a munkástömegekbe. A háború a mostani szűk legális lehetőségeket egy csapásra meg fogja szüntetni. Ha tehát a párt nem készül fel, hogy teljes illegalitás, legnagyobb üldözés ellenére akcióképes legyen, akkor nem tud eredményesen harcolni a háború ellen.

25. A pártnak a legnagyobb erőfeszítéseket kell tennie, hogy behatoljon minden muníciós és egyéb háborús ipari üzembe, ott sejteket teremtsen, mégpedig olyanokat, amelyeknek komoly befolyásuk van a munkástömegekre. Különösen törekedni kell a vasutasok, távírászok stb. közé behatolni.

26. A pártnak sürgősen le kell raknia egy antimilitarista hadseregpropaganda alapjait. Sürgősen hozzá kell látnia, hogy legalábbis összeköttetéseket teremtsen a hadsereggel. Ezeknek az összeköttetéseknek, a tőlük nyert információknak segítségével ki kell dolgoznia azokat a konkrét követeléseket, amelyekkel már most, napi kérdésekben hozzáláthat a hadseregben való propagandához. (E tekintetben a nemzetközi tapasztalatokat, különösen a KFP[78] tapasztalatait kell értékesíteni.) A kommunistáknak tehát nem szabad a katonai szolgálatot bojkottálniuk, nem szabad kivonniuk magukat a katonai szolgálat alól (vonatkozik ez a Leventére is), és a hadseregben dezorganizáló munkát kell kifejteniük. Antimilitarista irodalmat kell teremteni, mégpedig nemcsak munkások, hanem igen népszerű hangon tartva parasztok részére is. Ebben az irodalomban tényekkel kell bemutatni a világháború szörnyűségeit, a háború gazdasági következményeit a

[77] A Vörös Segély szervezetről van szó.

[78] A Francia Kommunista Párt felvette a küzdelmet a militarizmussal. 1927 tavaszán már mozgósított a háború veszélye és az ország tervezett militarizálása ellen. Országos petíciós kampányt szervezett. A katonai szolgálatra behívottak mintegy húsz táborban tiltakoztak az új katonai törvények ellen, mindenekelőtt az ellen, hogy a leszerelt katonákat időről időre tartalékos szolgálatra hívják be.

dolgozók széles rétegeire, a háborús készülődés anyagi terheit a dolgozók részére, a jövendő háború rémségeit (gázháború).

27. A kultúrszervezeteket — óvatosan — fel kell használni legális háborúellenes propaganda céljaira. A KI háborúellenes téziseinek egész vonalát, csak a terminológia megváltoztatásával és egynéhány egyenesen a pártnak szóló utasítás mellőzésével, érvényesíteni kell ebben a propagandában. Ezt arra is fel kell használni, hogy számunkra különben hozzá nem férhető tömegek előtt az imperializmus, az állam stb. lenini felfogását propagáljuk.

28. Az ifjúmunkás mozgalommal a mostaninál jobban kell erősíteni a kapcsolatot. Az ifjúmunkás mozgalomból széles tömegmozgalmat kell csinálni. A Levente-szervezetekbe való behatolás, sejtek teremtése, napi követeléseken keresztül való háborúellenes agitáció elsőrangú feladata a pártnak. De bármennyire előtérben áll is a Levente-munka az ifjúmunkásság feladatai között, az ifjúmunkás mozgalmat a pártnak egyéb háborúellenes harcaiban is következetesen, rendszeresen fel kell használnia (pl. hadsereghez való kapcsolatok kiépítésében).

29. Nőmozgalom alapjainak lerakása szintén alapvető feladat a háború elleni eredményes küzdelem szempontjából. A jelenlegi agitáció központjában az elmúlt háború és a háború utáni idő közvetlen tapasztalatai kell hogy álljanak. Ezt az agitációt fel kell használni kapcsolatok és szervezetek megteremtésére, mert az elmúlt háború tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a háború gazdasági következményeinek érezhetővé válása esetén itt elsőrangú dezorganizációs munka lehetőségei nyílnak meg a háború ellen.

D. A párt jelszavai és közvetlen feladatai

30. A fent kifejtett elemzésnek és feladatoknak megfelelően a KMP működése a következő jelszavak körül csoportosul:

a) Harc a Bethlen-rendszer megbuktatásáért! Harc a Bethlen-rendszer minden álellenzéke ellen, polgári és szocdem álellenzék ellen egyaránt! Le a burzsoáziával való minden paktálással — osztály az osztály ellen — éljen a munkások és parasztok szövetsége!

Harc a fasizmus demokratikus formák közti megvalósítása ellen! Harc a „demokrácia vagy fasizmus" munkásokat megtévesztő jelszava ellen. Harc a szociáldemokrácia, mint a fasizálás fő támasza ellen! Harc a közszabadságokért, melyek a munkásság mozgási szabadságát biztosítják (egyesülési és gyülekezési jog, sajtószabadság, sztrájkjog), harc a közszabadságok összefogásáért: köztársaságért, élén a munkásság és parasztság kormányával. Harc a munkások és parasztok demokratikus diktatúrájáért! Harc a proletárdiktatúráért!

Harc a föld forradalmi elfoglalásáért a szegényparasztság részéről, a 100 holdon felüli birtokok kártalanítás nélküli elkobzásáért! Ingyenföldet a parasztoknak!

b) Harc a munkásmozgalom osztályharcos egységéért. Harc a mun-

kásmozgalom elaprózódása, széthullása ellen. A bürokrácia szervezetbontó politikája ellen. A szakszervezetek osztályharcos jellegének védelme a bürokrácia ellen a régi szakszervezeteken belül, ha kell — a régi szervezeteken kívül. A szakszervezetek osztályharcos jellegének védelmében nem köthetik meg kezünket a szakszervezeti alapszabályok.

A szakszervezetek védelme a fasizálás ellen — a Bethlen-kormány és a vele szövetkezett bürokrácia ellen. Le a békéltető bíráskodással! A munkásság anyagi helyzetén csak az osztályharc végigküzdése segíthet.

8 órai munkaidő. Békereálbér. Munkanélküli segély. Harc a racionalizálás ellen.

Az osztályharc kérdése az egész munkásosztály kérdése. A szervezetlenek bevonása a bérharcokba. A szervezetlenek bevonása az osztályharcos szakszervezetekbe.

A „politikamentesség" megöli a gazdasági harcot is. A „politikamentes" szakmai elfogultság vagy szindikalizmus a fasizmus felé vezeti a munkásokat. Gazdasági harcok politizálása. Szolidaritás minden sztrájkoló munkással. Harc a sztrájktörők ellen. Harc a sztrájktörőket támogató, a sztrájk lehetőségét szűkítő, a sztrájkokat letörő állam ellen. Harc a fasiszták ellen. Harc az utcáért!

Az üzem az osztályharcos munkások vára. Bizalmirendszer. Üzemi bizottságok. Üzemi bérmozgalmak a bürokrácia akarata ellenére: üzem a bürokraták vezetése alatt álló szakszervezetek ellen. Az osztályharcos szervezkedés alapja az üzem. Az ipari szövetség gondolatának propagandája (üzemi befizetőhely).

Éljen a VSZI! A VSZI ideológiájának terjesztése. Kísérlet a VSZI-hez való csatlakozások megvalósítására.

c) A Bethlen-rendszer háborúba viszi Magyarországot. Az ellenség nem kívül van, hanem belül. Le a területi integritással! Le a revíziós szélhámossággal! A nemzetek felszabadulását csak a nemzetközi proletárforradalom fogja meghozni.

A Bethlen-rendszer háborús tartaléka a szocdem párt. A szocdem párt tartaléka a centrista „ellenzék". Le Peyerrel és Kis Jenővel, Bethlen háborús politikájának támogatóival!

A Bethlen-rendszer a Szovjetunió ellen készít elő háborút. Meg kell védeni a Szovjetuniót az imperialisták támadása ellen. A háború átváltoztatása polgárháborúvá. A munkás- és parasztkatonák átmennek a Szovjetunió Vörös Hadseregébe!

Le a pacifista illúziókkal! A népszövetség „békéje" — a Szovjetunió-ellenes háború előkészítése. A „radikális" pacifizmus becsapása a munkásoknak. A háborút nem lehet az utolsó pillanatban megelőzni. (Sem bojkottal, sem általános sztrájkkal.)

Le a hadsereg bojkottjával. Be a hadseregbe! Be a Leventébe! Be a muníciós üzemekbe, a vasúthoz, postához, távírdához. Be minden

háborúhoz szükséges szervezetbe, hogy azt dezorganizáljuk, hogy a burzsoázia fegyvereit és hadieszközeit ellene fordítsuk.

Agitáljunk már ma a katonák között. (Követelések kidolgozandók.)

31. A KMP itt felsorolt jelszavai és feladatai még az eddiginél is sokkal erősebben a politikai munka központjába állítják a párt alapszervezeteit, az üzemi sejteket; alapvető feladattá teszik a sejtek politizálását. A KMP jelszavai bármelyik „munkaterületre" vonatkoznak is, egységes rendszert alkotnak és egymástól elválasztva meg nem értethetők a munkásokkal, még kevésbé lehet értük így harcba vinni a munkásokat. De ennek az egységnek valóságos alapja: a munkás élete, a munkás életének mindennapi kérdései. Csak ezeken keresztül válhatnak ezek a jelszavak igazán vérévé a munkásoknak. A sejt feladata tehát: mindent, ami az üzemben történik, az üzem aktuális, konkrét problémáit megragadni, a munkásosztály egész helyzetével és felszabadulása eme útjával összefüggésbe hozni és a konkrét, mindennapi üzemi problémák ilyen felfejlesztése, általánosítása, országos, sőt nemzetközi méretekbe való beleillesztése révén túlvinni a munkásokat az üzemi harc elszigeteltségén, a harc módjának ösztönösségén és szűk keretein, anélkül, hogy a kapcsolat a konkrét napi problémákkal elveszne.

Az üzem legyen a mi várunk. Az üzem a mi stratégiánk kiindulási pontja. A KMP minden harca, minden tömegmunkája (a frakciókon keresztül) csak akkor lesz eredményes, ha szilárd alapját a munkásélet alapja és a munkásélet osztályharcos kérdéseinek alapja, az üzem képezi.

Közli: *Szabó Ágnes*

Tudományos ülésszak hazánk felszabadításának 30. évfordulóján

A Magyar Tudományos Akadémia, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Párttörténeti Intézete és Politikai Főiskolája 1975. április 23-án és 24-én tudományos ülésszakot rendezett Budapesten hazánk felszabadulásának 30. évfordulója alkalmából. A tanácskozáson részt vett a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának küldöttsége is.

A tudományos ülésszak plenáris üléssel kezdődött, amelyet *Erdey-Grúz Tibor* akadémikus, az MTA elnöke nyitott meg. Bevezető szavaiban méltatta a történelmi évforduló jelentőségét, kegyelettel emlékezett meg azokról a szovjet hősökről, akik életüket áldozták népünk szabadságáért. Méltatta az elmúlt három évtized országépítő munkájának eredményeit, szólott az MSZMP XI. kongresszusa által megfogalmazott történelmi távlatról. Erdey-Grúz Tibor megnyitó szavai után hangzottak el az előadások. *Vass Henrik*, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatója A szocializmus építésének egyes elméleti-történeti kérdései az alapok lerakása után; *Lakos Sándor*, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének igazgatója Társadalmi, gazdasági változások az elmúlt tizenöt évben Magyarországon és *Köpeczi Béla*, az MTA főtitkárhelyettese A társadalmi tudat fejlődése hazánkban az utóbbi másfél évtizedben címmel tartotta meg referátumát.*

A plenáris ülésen felszólalt *I. I. Minc* akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája küldöttségének vezetője is. Hangsúlyozta, a történelmi események sorában, bár nehéz pontos határt húzni, mégis meg kell különböztetni az elsősorban nemzeti jelentőségű történést a nemzetközi jelentőségű eseménytől. A történeti események két típusát azonban nem lehet és nem szabad mereven elválasztani egymástól. Ennek bizonyítására utalt arra, hogy míg Magyarország felszabadulása elsősorban nemzeti jelentőségű volt és a német fasizmus megsemmisítése nemzetközi hatású tény, mégis a két történeti esemény szoros összefüggésben van egymással.

A plenáris ülést követően a tanácskozás két szekcióban folytatta munkáját. Az első szekcióban, melynek elnöki tisztét Lakos Sándor látta el, a Társadalmi, gazdasági változások az elmúlt tizenöt évben Magyarországon című témakörben hangzottak el korreferátumok. A második szekcióban, ahol Köpeczi Béla töltötte be az elnöki tisztet, az előadások, felszólalások A társadalmi tudat alakulása az utóbbi másfél évtizedben című témakörhöz kapcsolódtak. Beszámolónkban a teljesség igénye nélkül, röviden, tematikusan ismertetjük a korreferátumok legfontosabb megállapításait.

*

* Az előadások megjelentek a Párttörténeti Közlemények 1975. évi 3. számában.

Az első szekcióban tizenkét magyar és szovjet kutató szólalt fel.

Három korreferátum elemezte hazánk elmúlt másfél évtizedes *gazdasági fejlődését. Drecin József,* az Országos Tervhivatal elnökhelyettese Az iparfejlődés másfél évtizedéről, *Sipos Aladár,* a közgazdaságtudomány doktora, az MSZMP Politikai Főiskola tanszékvezető egyetemi tanára, A magyar mezőgazdaság iparosodásáról, *Kozma Ferenc,* a közgazdaságtudomány doktora, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának főosztályvezetője A külgazdasági kapcsolatok tizenöt évéről beszélt.

Drecin József a magyar ipar legutóbbi másfél évtizedes fejlődését értékelve megállapította, hogy társadalmunk gazdasági szerkezete kimozdult korábbi merevségéből és kialakultak egy iparilag fejlett társadalom gazdasági szerkezetének alapjai. Eredményeinkben alapvető szerepet töltött be a termelőeszközök szocialista tulajdonának általánossá válása, a gazdasági növekedés ütemének felgyorsulása és a gazdasági növekedés piaci hátterének a kiszélesedése. Ezzel párhuzamosan jelentős változáson ment keresztül az ipari termelés szerkezete is, és országunk ma már olyan korszerűbb ipari struktúrával rendelkezik, amely nemcsak az ipari hagyományokat karolja fel, hanem ugyanakkor jelentősen bővíti vagy új alapokon szervezi meg ipari termelőképességünket a teljes foglalkoztatottság és az ipari export távlati céljaihoz igazodva.

A legutóbbi másfél évtizedes fejlődésünk egyik legfontosabb vonása, hogy a kis méretű, nyitott gazdaság iparosításával járó egyik legnagyobb veszélyt, az autarkiás fejlődést sikerült elkerülni. Ezt csak az iparcikk-külkereskedelem fejlesztésével összhangban valósíthattuk meg. Jelenleg a magyar iparcikk-export volumene elmarad az iparcikk-importtól. Ezen az arányon változtatni csak távlati célként lehetne, de figyelembe kell venni, hogy országunk méretbeli adottságai mellett egy ilyen célkitűzést csak erősen specializált ipari termeléssel lehet elérni, ez azonban élezné külpiaci problémáinkat.

A gazdasági fejlődés eredményeként Magyarország iparának fejlettségi színvonala közepesnek minősíthető, hasonlóképpen a munka termelékenysége, a gyártmányok, a technológia, valamint a szervezési kultúra szintje is. Ezen az általános értékelésen belül azonban tudomásul kell venni, hogy az ipar különböző ágazataiban a minősítő szempontokat vizsgálva nagy különbség tapasztalható. Strukturális szempontból a nemzetközi összehasonlítások kedvezőbbek, iparunk ágazati termelésszerkezete sokkal fejlettebb, mint a gyártmányszerkezet. Az utóbbival kapcsolatos gondok abban nyilvánulnak meg, hogy egyrészt a korszerű gyártmányok arányával még nem lehetünk elégedettek, másrészt iparunkat még mindig a gyártmányok túl széles spektruma jellemzi.

A magyar gazdasági növekedésben a hetvenes évek második felében az ipar csak úgy töltheti be szerepét, ha termékeinek számottevő hányada külkereskedelmi cserén megy keresztül. E téren azonban számítanunk kell a következő tendenciák érvényesülésére: minden velünk jelentősebb kapcsolatban álló szocialista ország fő törekvése a jövőben az lesz, hogy legalább annyi ipari terméket exportáljon, mint amennyit importál. Természeti tényezők miatt kereskedelmi aktívumot a feldolgozóipari és részben a mezőgazdasági, élelmiszeripari termékek forgalmában kell biztosítani, s ezen belül az eddiginél nagyobb arányban kell exportálni tőkésországok piacaira; a kohászat fejlesztésében elsősorban értéknövelő beruházásokra van szükség, míg az alumíniumiparban a feldolgozó kapacitások növelésére, a vegyiparban pedig az értéknövelő és termelést nagymértékben bővítő beruházásokra. Tekintetbe kell venni a világ energiahelyzetében végbement változásokat és az eddig elképzelt energiastruktúránkat némileg módosítani kell a szilárd tüzelőanyagok javára — elsősorban a villamosenergia-termelésen belül.

Drecin József felszólalásához kapcsolódva Sipos Aladár megállapította, hogy a magyar mezőgazdaság a szocialista átszervezés óta eltelt időben jelentősebb változáson ment át, mint korábbi fél évszázados történetében. A nagyüzemi gazdaságok megszilárdulásával a mezőgazdasági termelés, amely korábban meglehetősen ingadozott, és csak mérsékelt ütemben fejlődött, kiegyensúlyozottabb

lett, s növekedése meggyorsult. Ezek az eredmények alapvetően a mezőgazdaság iparosodása nyomán jöttek létre. Az iparosodás során gyökeresen átalakult a mezőgazdaság energiabázisa, meghatározóvá vált a gépi vonóerő s kiegészült a traktorok szerepe. A korábban elsősorban vontatásra és alapvető talajmunkák elvégzésére használt traktorok a mezőgazdaság univerzális gépeivé váltak, központi helyet foglaltak és foglalnak el a mezőgazdaság iparosodásában. Ennek következtében igen sok munkafajta, amely nem oly régen még csak egymás után volt elvégezhető, ma már egyetlen munkamenetben teljesíthető. Az elmúlt másfél évtizedben lezajlott nagyarányú gépesítés ellenére azonban mezőgazdaságunk gépesítettségi színvonala még csak közepesnek mondható.

A mezőgazdaság iparosodásának fontos vonásai a vegyipar termékeinek tömeges felhasználása a növénytermesztésben és állattenyésztésben, valamint az utóbbi években rohamosan teret hódító iparszerű termelési rendszerek. Az iparszerű termelési rendszerek lényege, hogy a jól képzett szakemberek a termelés valamennyi szakaszában a legkorszerűbb termelési tényezőket komplexen alkalmazzák. Ennek következtében olyan technológiai rendszer alakul ki, amelyben valamennyi tennivaló pontosan meghatározott és programozott.

Hazánkban az iparszerű termelési rendszerek először az állattenyésztésben honosodtak meg, mert a termelési folyamat itt volt leginkább függetleníthető a külső, elsősorban időjárási tényezőktől. A növénytermesztési rendszerek szervezése a hetvenes években kezdődött meg, s kezdetben az jellemezte, hogy egy-egy növényi kultúrára terjedt ki. Ezekből az egyedi növénytermesztési rendszerekből a hatékonyság fokozása érdekében ágazattársítással több profilú iparszerű rendszereket hoztak létre. Napjainkban a termelési rendszerbe vont növények területe a mezőgazdaságilag művelt földterületnek 13,7%-át, a szántóterületnek pedig 18,2%-át öleli fel. Az iparszerű termelési rendszerek működésének tapasztalatai arra figyelmeztetnek, hogy a termelési rendszerekben részt vevő mezőgazdasági üzemek egy része nem megfelelően alkalmazza a tudományosan kidolgozott termelési, technológiai eljárásokat. Ennek az a következménye, hogy a termésátlagok elmaradnak a várakozástól. A tapasztalatok azonban megmutatták azt is, hogy az ún. rendszerközpontok sem mindig jártak el kellő gondossággal, s olyan méretű területfejlesztést hajtottak végre, amelyhez sem a szükséges személyi, sem az anyagi feltételeket nem tudták biztosítani. A jövőben az iparszerű termelési rendszereket azokban a mezőgazdasági ágazatokban s azokon a mezőgazdasági területeken szükséges bevezetni, ahol a legjobban elégítik ki a társadalmi, gazdasági hatékonyság követelményeit.

Hazánk külgazdasági kapcsolatainak az utóbbi másfél évtizedes fejlődéséről szólva Kozma Ferenc hangsúlyozta, hogy gazdasági fejlődésünkben, megtermelt javaink értékesítésében fontos helyet foglal el a külkereskedelem. Külgazdasági forgalmunk kilenctized része Európában bonyolódik le, és 60—65%-a a KGST keretében realizálódik. Legnagyobb külkereskedelmi partnerünk a Szovjetunió, amellyel külkereskedelmi forgalmunk egyharmada bonyolódik le. A külgazdasági kapcsolatok azonban nemcsak termékeink értékesítése szempontjából, a nagy sorozatú termelés értékesítése miatt jelentősek, hanem azért is, mert kívülről ható fejlődési forrást jelentenek a magyar népgazdaság számára. A külkereskedelmi kapcsolatok ugyanakkor kiemelkedő helyet foglalnak el a szocialista iparosítás folyamatában is, elsősorban az egyre növekvő minőségi követelmény miatt. Ezzel együtt befolyást gyakorolnak a termelés hatékonyságára is. E hatás lehetséges iránya egyrészt az ún. innovációs központok létrehozása, másrészt az adaptálásra egyoldalúan beállított gazdaság kifejlesztése. Ez utóbbi egyértelmű lemaradást hozna magával a világ termelőerőinek fejlődéséhez képest. Ezért törekedni kell olyan gazdasági szerkezet kialakítására, amelyben az innovációs és adaptáló szektorok arányosan helyezkednek el. Az innovációs szektort egyrészt azon pontokon kell kialakítani, ahol a magyar kutatási, fejlesztési és termelési hagyományok a legfejlettebbek, másrészt ahol a világpiac hosszú távon prognosztizálható kereslete dinamikus.

A gazdasági fejlődés elemzése mellett a korreferátumok másik csoportja a

társadalmi viszonyok változásával foglalkozott. *Halay Tibor*, a közgazdaságtudomány kandidátusa, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének igazgatóhelyettese a munkásosztály helyzetének néhány társadalompolitikai aspektusáról, *Habuda Miklós*, a történettudomány kandidátusa, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tudományos főmunkatársa, szekcióvezető és *Rákosi Sándor*, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tudományos főmunkatársa a munkásság politikai szervezettségének kérdéséről, *Orbán Sándor*, a történettudomány doktora, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa a parasztság gazdasági-társadalmi fejlődéséről, *Illés János*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője az értelmiség fejlődéséről és rétegződéséről beszélt.

Halay Tibor hangsúlyozta, hogy a munkásosztály helyzetének alakulását a közfelfogás és gyakran a szakirodalom is helytelenül leszűkíti a munkások anyagi és életviszonyaira, esetleg munkakörülményeire. Ezzel szemben, véleménye szerint, a munkásosztály csak a maga történelmi és társadalmi teljességében ragadható meg. Helyzete magába foglalja — tevékenysége, érdekei, más osztályokhoz és rétegekhez való viszonya alapján — a társadalmi, illetve a gazdasági struktúrában elfoglalt helyét, az osztály politikai funkcióit, valamint egyes tagjainak aktivitását, tudati-ideológiai jellemzőit is.

A napjainkban az aktív keresők 58%-át kitevő munkásosztály utánpótlása a hatvanas évek második felében változáson ment át. A hatvanas évek első feléig a belépő munkások nagy része előzőleg parasztként dolgozott vagy mezőgazdasági környezetből jött, kisebb része kisiparos vagy kiskereskedő, egy töredéke pedig a régi uralkodó osztály tagja vagy közvetlen kiszolgálója volt. Az ezt követő időszakban viszont már a munkásosztály saját utánpótlása került előtérbe. Napjainkban már a munkások közel 90%-a a felszabadulás után vált munkássá.

A munkásosztály helyzetének differenciáltabb megítélése szempontjából is fontos a fogalom értelmezése. Ma már részben elfogadott, hogy a munkásosztály nem azonos az iparban foglalkoztatott fizikai munkások összességével, hanem magába foglalja a szállítás, a kereskedelem, a szolgáltatások, a mezőgazdasági állami gazdaságok dolgozóinak, a művezető és technikusi rétegnek egy részét is. Ezzel a munkásosztály fogalma horizontálisan és vertikálisan is szélesebb határokat ölel fel. Ugyanakkor politikai értelemben a munkásosztályhoz tartozónak kell tekinteni a társadalom különböző vezető beosztásaiba kiemelt és nyugdíjba vonult munkásokat. Halay Tibor hangot adott annak a véleményének, hogy a munkásosztály tagjai közé kell sorolni a termelőszövetkezetekben alkalmazott közel 100 000 nem tagsági viszonyban dolgozó alkalmazott munkás funkciókat ellátó részét is. Véleménye szerint az álláspontjával szemben felhozható ellenérvek nem helytállók, mert a kisipari termelőszövetkezetek dolgozóinál és az állami gazdaságok munkásainál ezeket az elveket már a mostani munkásosztály-fogalommal is átléptük.

Társadalompolitikai szempontból fontos szerepe van annak, miként alakulnak a munkásosztály jövedelmi és életfeltételei (lakásviszonyok stb.) a dolgozók más csoportjaihoz viszonyítva. Figyelmet kell fordítani az üzemi demokrácia fejlesztésére is mint a munkások közéleti tevékenységének egyik fontos tényezőjére, amely a munkásosztály helyzetének alakulására is hatást gyakorol.

A munkásság politikai szervezettségét vizsgálták a párt munkástagságának alakulása szemszögéből Habuda Miklós és Rákosi Sándor közös korreferátumukban. Visszatekintve az elmúlt három évtizedes fejlődésre, megállapították, hogy a felszabadulás az üzemi munkásság szervezettsége tekintetében döntő fordulatot hozott, és ennek eredményeként a két munkáspárt rövid időn belül tömegpárttá vált. Az SZDP és az MKP tagságának legjelentősebb részét az üzemi, ezen belül is főként a nagyüzemi munkásság alkotta. S míg 1945-ben a gyári munkásságnak mintegy 40—45%-át tömörítette soraiba a két munkáspárt, addig 1948-ra üzemenként 60—65%-át, néhány nagyüzemben a 80%-át is elérte az MKP és az SZDP szervezettsége. Az, hogy 1945 és 1948 között a munkásság politikai aktivitása növekedett s az üzemi munkásság többsége a két munkáspártba tömö-

rült — döntő feltétele volt a hatalomért folytatott sikeres harcnak, az ország újjáépítésének.

Az MKP és az SZDP munkástagságának túlnyomó többsége tagja maradt az egyesült pártnak. Az MDP-ben — melynek karakterét a munkástagság adta, s utánpótlását is elsősorban a munkásság soraiból merítette — a munkásság politikai szervezettségének alakulását több tényező befolyásolta. Egyrészt hatott a munkásság létszámának gyors növekedése, a munkáskáderek tízezereinek kiemelése, másrészt a párt taglétszámának általános csökkenése, a párt politikájának torzulása, különösen a munkássággal kapcsolatban elkövetett politikai és gazdasági hibák. Mindezek következtében a munkásság aránya a párttagságon belül és a párttagok száma és aránya a munkásság soraiban csökkent.

Az ellenforradalmi lázadás leverése után az MSZMP újjászervezésének időszakában a munkás párttagok aránya nem érte el az ötvenes évek első felének arányát, ez azonban nem jelentette a párt erejének csökkenését. 1959 és 1962 között, bár jelentős mértékben emelkedett a munkás párttagok száma és aránya, ez a növekedés mégsem tudott lépést tartani a munkáslétszám emelkedésével. A szocializmus alapjainak lerakását követően a munkásság létszámának bővülése lelassult, a foglalkozási struktúra arányai viszonylag gyorsan tolódtak el a szellemi munka irányába. Ez hatott a párttagság összetételére is, fokozódott a szellemi foglalkozásúak beáramlása az MSZMP soraiba. S bár a munkások pártba szervezettségének mértéke lényegesen nem változik, sőt a munkás párttagok száma növekszik, mégis megfigyelhető az a tendencia, hogy az MSZMP soraiban a munkások aránya gyors ütemben csökken. E folyamat részben párton belüli okokra vezethető vissza, részben azonban a társadalomban bekövetkezett változások hatásaival, a párt társadalmi bázisának szélesedésével, a társadalmi mobilitással magyarázható. Az MSZMP azonban nem elégedhetett meg az okok feltárásával, hanem a munkásosztály helyzetének javítására, társadalmi vezető szerepének erősítésére irányuló törekvéssel összhangban, 1972-ben intézkedéseket léptetett életbe a taglétszám növekedésének szabályozására, differenciált tagfelvételi követelményrendszer alkalmazására és a párt utánpótlásában a fizikai munkások többségének biztosítására.

A magyar társadalom másik alapvető osztályának, a parasztságnak a társadalmi, gazdasági fejlődését elemezte hozzászólásában Orbán Sándor. A mezőgazdaság szocialista átszervezése során az újonnan létrejött termelőszövetkezetekben a parasztság minden, korábban kialakult rétege megtalálható volt. A termelőszövetkezeteken belül azonban új típusú tendenciák bontakoztak ki, amelyek új alapokon differenciálták a tagságot. Kialakítottak egy olyan skálát, amelyet egyfelől, bár csökkenő mértékben, a hajdani parasztsághoz még hasonlítható, másfelől pedig, növekvő mértékben, már a munkással rokonítható vagy éppen azzá vált termelőszövetkezeti tag típusa jellemez. Ezért a termelőszövetkezeti parasztság jellemzése ma már nem oldható meg az elsősorban a tulajdonhoz, azaz a termelőeszközökhöz való viszony alapján. Figyelembe kell venni a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyet, különösen pedig a konkrét munka természetét. Ebben az összefüggésben a termelőszövetkezeti parasztság egyes rétegei egyfelől a szakképzettséggel, másfelől a jövedelemmel differenciálhatók, de ugyanakkor ezek a rétegek más társadalmi csoportokhoz, különösen a munkássághoz hasonlóvá, sőt vele egyezővé válnak. Ezt a tendenciát a statisztikai adatok is alátámasztják. 1973-ban a 600 000 aktív termelőszövetkezeti tagnak mintegy 60%-a végzett az egykori paraszti munkához hasonló mezőgazdasági munkát, míg 40%-a betanított, illetve ipari szakmunkásként dolgozott. Ez a változás összefügg a már Sipos Aladár korreferátumában is elemzett folyamattal, a mezőgazdaság iparosodásával. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek területi koncepciója és ágazati specializációja is lazítja a paraszti tulajdoni kötődést, s ezzel segíti a munkásvonások kialakulását. Ugyanebbe az irányba hat a nem paraszti munkakörökben dolgozó alkalmazottak 120 000-es tömege, a vegyes keresetű háztartások nagy száma (a termelőszövetkezeti tagság harmada tartozik ilyen háztartásba).

Mindezek alapján kimondható, hogy a termelőszövetkezet mint gazdasági és társadalmi keret átmeneti jellegű. Ezt a képet nem befolyásolja lényegesen sem a már nem aktív kereső termelőszövetkezeti tagok több száz ezres tömege, sem a háztáji gazdaságok hatása. Az utóbbiak ugyanis a kicsinyített hajdani parasztgazdaságoknak ma már csak részben folytatói, jelentősebb részük valójában a termelőszövetkezeti gazdaságot kiegészítő vállalkozói típusú kisüzem, amely nem a korábbi paraszti státuszt konzerválja. Mindezek alapján jogos az a megállapítás, hogy a szocializmus építésének időszakában a parasztság társadalmi átalakulása valójában e társadalmi csoportnak a szocialista társadalomba való integrálódását jelenti. Ez az integrálódási folyamat egyben pótolja azt az évszázados késést is, melynek során a parasztság egyáltalán nem, vagy csak torzult módon épülhetett be a társadalomba. Éppen ezért itt valójában a beépülés fáziskésésével és egyben új formájával is találkozunk. A napjainkban zajló folyamat a szövetkezeti parasztság gazdasági és társadalmi helyzetét is a munkáséhoz vagy éppen az alkalmazottéhoz teszi hasonlóvá, majd vele azonossá.

Illés János korreferátumában az értelmiség és egyéb szellemi dolgozók társadalmi kategóriáján a szellemi munkával foglalkozók rétegét értette, akik általában rendelkeznek a szakmunkájukhoz szükséges képzettségi szinttel, speciális képesítéssel. Az általában kifejezést azért hangsúlyozta, mert a szellemi munkakörök egy részét olyanok töltik be, akik a társadalmi mobilitás rövidebb, intenzív pályáján jutottak el jelenlegi beosztásukba, de, különösen a korábbi évtizedekben, nem rendelkezhettek formális képesítéssel. Az értelmiségi és szellemi foglalkozásúak rétegének pontos körülhatárolását befolyásolja a fizikai és szellemi munka közötti különbségek csökkenése is. Ez a folyamat a határesetek számát megnövelte, a határterületeket kiszélesítette.

Szocialista fejlődésünk időszakában az értelmiségi és szellemi munkakörben dolgozók száma és aránya a termelési viszonyok változásával, a szocialista tervgazdálkodás, a gazdaság- és államirányítás korszerűsítésével, a termelőerők fejlődésével, a kulturális forradalom kibontakozásával és a társadalmi szolgáltatás intézményrendszerének fejlődésével összhangban nőtt. E réteg száma 1949-től 1960-ig több mint kétszeresére emelkedett, az ezt követő években mérséklődött a számszerű növekedés, viszont, pozitív jelenségként, változás zajlott le az értelmiségi és szellemi munkakörben dolgozók belső tagozódásában. Emelkedett a szakalkalmazottak száma, ehhez képest mérsékelten nőtt a vezetőké és irányítóké, s az irodai dolgozók kezdetben ugyancsak mérsékelt növekedését 1970-től csökkenés váltotta fel. Az elmúlt negyedszázadban felcserélődött e rétegen belül a nemek aránya is, ami azt jelenti, hogy 1973-ban az értelmiségi és szellemi munkakörben dolgozók háromötöde nő volt.

A felsőfokú végzettséggel rendelkező szakemberek között 1963 óta leggyorsabban a közgazdasági, a műszaki és természettudományi, a mezőgazdasági és állatorvosi képesítésűek száma nőtt, míg a számszerű növekedés a jogi pályán volt a legalacsonyabb. A felső és középfokú végzettségűek több mint egynegyede az iparban, közel fele pedig a nem anyagi jellegű ágazatokban dolgozik.

Az értelmiségi és egyéb szellemi munkakörben alkalmazottak közel háromnegyede a városokban dolgozik. Társadalmi mobilitását tekintve az értelmiség több mint egynegyede saját életpályája megváltoztatásával fizikai munkásból emelkedett ki, míg társadalmi származását tekintve egynegyede munkás- — és közel egynegyede parasztszármazású.

A szekció tanácskozása során többen foglalkoztak *a szocialista társadalom irányításának kérdéseivel*. E problémákat boncolgatta *Kulcsár Kálmán* akadémikus, az MTA Szociológiai Intézetének igazgatója A gazdasági és társadalmi folyamatok összefüggése és a társadalmi tervezés, *Halász József*, a jogtudomány kandidátusa, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője Társadalmi változások és az államigazgatás fejlődése, valamint *Lick József*, a filozófiatudomány kandidátusa, az MSZMP Politikai Főiskolájának tanszékvezető egyetemi docense Osztályérdek és osztálytudat a leninizmusban címmel elhangzott előadása során.

A gazdasági és társadalmi jelenségek sokoldalú összefüggésének tudatos kezelése fontos a szocialista társadalom tervszerű építésének gyakorlatában, hangsúlyozta Kulcsár Kálmán, aki felszólalásában a gazdasági és társadalmi folyamatok, jelenségek fent említett összefüggését nem a társadalmi tervezés szempontjából vizsgálta, hanem egy eddig kevéssé érvényesített szempontra hívta fel a figyelmet Arra, hogy a társadalmi-gazdasági tervezés folyamatában milyen szerepet játszik a társadalmi és gazdasági jelenségek összefüggésének történetisége

Napjaink társadalmi viszonyai, jelenségei, folyamatai magukban hordozzák a történeti kialakultság következményeit Ez a konkrét kutatások folyamatában három elemre oszlik A történeti szemlélet első eleme a történetileg kialakult viszonyok bizonyos kötőerejének felismerése, azaz annak tudatosulása, hogy napjaink jelenségeit csak történeti fejlődésükben érthetjük meg Ennek az elvnek a konkrét, gyakorlati hatása az adott társadalmi, gazdasági jelenségtől függően sokféle lehet. A társadalmi tervezés folyamatában ez úgy jelentkezik, hogy társadalmunk fejlődése részben igényeket, szükségleteket, feladatokat fogalmaz meg, de ugyanakkor még hatnak a korábbi történeti fejlődés következményei is, amelyek az új igények, szükségletek, feladatok teljesítését sokszor kedvezőtlenül befolyásolják. Történetileg mindkét folyamat valóságos, de az utóbbi hatás megszüntetése nélkül az új nem bontakozhat ki a maga teljességében E folyamat lezajlása azonban nem várható a fejlődés automatizmusától, hanem a tudatosan irányított társadalomnak és e társadalom „tervezésének" meg kell határoznia a kedvezőtlen hatások megváltoztatásának, kikuszobolásének a módját is

A történetiség második eleme az egyes történeti, társadalmi szituációk hatásának elemzése Az egyes történeti, társadalmi szituációk olyan elemeket hordozhatnak, amelyek következtében azonos vagy hasonló jelenségek és folyamatok történeti időszakonként módosult formában zajlanak le Ez olyan következményekkel járhat, amelyeket a konkrét társadalompolitikai tervezésben is érvényesíteni kell

A társadalom tudatos tervezésében jelentős szerepet játszik a történetiség harmadik eleme, a jövő történetisége A társadalomépítő tervezés során kialakuló jövőképe nemcsak az elérni kívánt célok rendszerét tartalmazza, hanem az elérendő célokhoz vezető utat meghatározó tényezők összességét is. Ezért a tervezés csak úgy képes „dolgozni" a jövő társadalomképével, ha az nem a valóságos történeti folyamatoktól, gazdasági és társadalmi törvényszerűségektől elszakított gondolati termék, hanem rájuk épülő valóságos társadalomkép. Ez pedig azt tűzi feladatul a társadalomtudományok művelői elé, hogy napjaink társadalmát és fejlődési törvényszerűségeit az eddiginél alaposabban ismerjék meg

Halász József korreferátumában szorosan kapcsolódott a Kulcsár Kálmán által megfogalmazott igényhez egy területen, az államigazgatás területén Azt vizsgálta, hogy a fejlett szocialista társadalom építése milyen követelményeket támaszt az államigazgatással szemben, és az államigazgatás milyen módon vehet részt a társadalom építésében

A fejlett szocialista társadalom építése, a megnövekedett és bonyolultabbá váló feladatok az egész politikai felépítmény aktívabb tevékenységét igénylik Különösen vonatkozik ez az olyan alapvető politikai intézményekre, mint az állam és a jog, az államigazgatás egész szervezete Amikor a fejlett szocialista társadalom nagyobb lehetőségeket nyújt a politikai intézmények és állami szervek számára a társadalom életének szervezésében, egyidejűleg a dolgozók és társadalmi, politikai szervezeteik, különböző kollektíváik, üzemi, intézményi és munkahelyi szervezeteik jogainak növelését is elómozdítja Ez azt jelenti, hogy az államhatalom erősítése és az államigazgatás szerepének növelése összefügg a társadalmunk politikai rendszeréhez tartozó társadalmi, politikai intézmények és szervezetek jogainak fejlesztésével.

E periódusban, amikor a különböző társadalmi réteg- és csoportérdekek foko-

zottabban jutnak kifejezésre, az állam és a kozigazgatás a társadalmi viszonyok széles szférájában a társadalmi érdek kifejezőjeként és kozhatalommal felruházott érvényesítőjeként szerepel Ez szukségessé teszi az állam, az államigazgatás és a jog szerepének novelését

Halász József a barátı szocialista országokban a szocialista állam fejlődéséről kibontakozott vitákat értékelve megállapította, hogy a fejlett szocialista társadalom államát lényegében kozos funkciók, államigazgatási szervei kozós fő tevékenységi irányok jellemzik Ezek a fejlett szocializmust építő államokra jellemző kozos funkciók, az államszervezet felépítésének kozos alapelvei az egyes országok adott társadalmi és gazdasági feltételei kozott, nemzetiségi, kulturális viszonyaiktól és hagyományaiktól fuggően valósulnak meg. Ez teszi okvetlenül szukségessé a barátı szocialista országok sokoldalú államépítési tapasztalatainak a fejlődés konkrét feltételeivel való összehasonlító elemzését, a szocialista fejlődésre gyakorolt hatásuk vizsgálatát.

Lick József az ideológiai konfrontáció egyik csomópontjáról, az osztályérdek és osztálytudat problematikájáról szólt. Hangsúlyozta, az antimarxista nézetek fő torekvése „bizonyítani", hogy a szocialista társadalom nem a munkásosztály és a néptomegek érdekeit valósítja meg Vitatkozott e felfogás néhány válfajával, és cáfolta a helytelen nézeteket. Elószor az érdekek „munkamegosztás által való szétforgácsolódásának" elméletét elemezte, amely a munkásosztály vonatkozásában az egyes munkásrétegek érdekeinek abszolutizálását hirdeti. Ennek az álláspontnak a kovetői csak az érdekek osztálytól fuggetlen partikularitását ismerik el, és ennek megfelelően a társadalmi rétegződés és a szociális struktúra forrásait, valamint az érdekek jellegzetességeit a tulajdonviszonyokon kívul eső tényezőkben keresik. Ez a koncepció elvezet az osztály létének és egységes ideológiájának tagadásához. Ez az elmélet megjelenhet a szocializmus viszonyai között is, ahol formálisan elismeri ugyan a társadalmi érdekeket, de azt hirdeti, hogy minden érdek csak részleges lehet. Ebből kovetkezően azután az érdekellentétek megoldásaként a részérdekek utkoztetését ajánlja a szocialista társadalomirányítás egyik alapvető módszereként.

Az antimarxista nézetek egy másik válfaja abszolutizálja az osztályérdekek felszíni megjelenési formáit. A jobboldali revizionizmusnak és a reformizmusnak eme tipikus elmélete alapján lehetetlen eljutni a kapitalizmuson túlmutató forradalmi magatartáshoz. Ez a koncepció szocialista körulmények kozott olyan felfogásokban nyilvánul meg, amelyek a szocialista érdekviszonyok meghatározó elemeit az elosztás, a forgalom, az árucsere szférájában vélik felfedezni. Ehhez hasonló felfogások hazánkban a gazdaságirányítás rendszerének reformja során merultek fel, és az árucsere szocialista viszonyok kozotti létéből azt a kovetkeztetést vonták le, hogy a végigvitt gazdasági reformnak a csoporttulajdonon alapuló árutermelő társadalomhoz kell vezetnie.

Az antimarxista nézetek harmadik csoportjába azok az elméletek tartoznak, amelyek abszolutizálják az érdekek homogeneitását. Ez egyik alapja lehet a szektás és dogmatikus hibáknak. E felfogások ugyanis csak egyféle, homogén érdeket ismernek el, és nem veszik figyelembe az osztály, a társadalom érdekviszonyainak összetettségét és heterogeneitását.

Az MSZMP társadalomirányító tevékenységében azért sikerült elkerülni az említett elméleti és gyakorlati hibákat, mert pártunk a lenini koncepció szellemében folytatta a munkásosztály alapvető érdekeinek elsődlegességén nyugvó politikáját. Az osztálykülönbségek megszüntetése során elért eredmények hozzájárultak az alapvető osztályérdekek homogenizálódásához, amelynek további kibontakoztatása jelentős erőfeszítéseket igényel. Ezzel párhuzamosan azonban egyre inkább előtérbe került az érdekviszonyok vertikális és „horizontális" síkon való elrendeződése, amelyek rangsorolása a társadalomirányítási döntésekben alapvető szerepet játszik.

V. Ty. Fomin szovjet hadtörténész a német fasizmus felett aratott győzelem 30. évfordulójához kapcsolódva. A szovjet fegyveres erők internacionalista hőstette a második világháborúban című előadásában hangsúlyozta: a

Vörös Hadsereg történelmi jelentőségű győzelme annak köszönhető, hogy a szovjet fegyveres erők szervezésének, irányításának alapelvei közé tartozott és tartozik a proletár internacionalizmus. A szovjet hadsereg és flotta, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának lenini elméletét megvalósítva, megalakulásától kezdve az első szocialista állam egységes, soknemzetiségű katonai szervezete volt. A Vörös Hadsereg a második világháború idején nemcsak az agresszor kiűzését tekintette céljának, hanem más népeknek a fasiszta elnyomás alól való felszabadítását is. Ez az internacionalista segítség kezdetben a fasiszta iga alatt nyögő országok ellenállási mozgalmának támogatásában, a Szovjetunió területén létrehozott katonai alakulatok kiképzésében és felfegyverzésében nyilvánult meg. Az internacionalista segítségnyújtásnak új szakasza kezdődött 1944-ben, amikor a szovjet hadsereg megkezdte a fasiszta megszállás alatt álló országok, köztük Magyarország felszabadítását is. A felszabadított területeken a Vörös Hadsereg intézkedései a proletár internacionalizmuson és a belügyekbe való be nem avatkozás politikáján alapultak. Ennek megfelelően a szovjet parancsnokságok nagy jelentőséget tulajdonítottak a helyi önkormányzati szervekkel és a néppel, így a magyar néppel való kapcsolatuknak is.

L. N. Nyezsinszkij szovjet kutató, a történettudományok doktora, hozzászólásában a mindkét ország társadalomtudósai előtt álló kutatási feladatokról beszélt, amelyek közül kiemelte a tudományos technikai forradalom társadalmi, gazdasági folyamatainak elemzését, a szocialista társadalomra és gazdaságra gyakorolt hatásának vizsgálatát. Fontosnak tartotta behatóan kutatni azt, hogy milyen hatást gyakorolt és gyakorol a szocialista országok összehangolt diplomáciai tevékenysége a nemzetközi politika alakulására, a nemzetközi erőviszonyoknak a szocializmus javára való megváltozására. Hangsúlyozta, hogy mennyire szükséges a szocialista építés tapasztalatainak összehangolt, elemző vizsgálata és az általánosítható tapasztalatok széles körű cseréje.

■

A második szekcióban a tizenkét magyar, illetve szovjet hozzászóló *a társadalmi tudat fejlődését* elemezte. A társadalmi tudat fejlődésének eredményeit, fejlesztésének feladatait vizsgálta előadásában *Wirth Ádám*, a filozófiatudomány kandidátusa, az MSZMP Politikai Főiskolájának tanszékvezető egyetemi tanára A szubjektív tényezők megnövekedett szerepe a fejlett szocialista társadalom építésében címmel, valamint *Széchy András*, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársa Eszmei harc és művelődéspolitika a fejlett szocialista társadalom építésének körülményei között című korreferátumában.

Wirth Ádám hangsúlyozta, hogy a tudati tényezők szerepe és a tudati viszonyok fejlesztése napjainkban minőségileg más módon vetődik föl, mint a szocializmus alapjainak lerakása előtt. Akkor a társadalmi lét fejlettsége még nem tette lehetővé, hogy napirendre kerüljön az egész társadalmi tudat átfogó szocialista átalakítása, a szocialista tudatnak legfeljebb egyes elemei alakulhattak ki és terjedhettek el, sok tekintetben megelőzve a társadalmi lét változásait is. A szocializmus alapjainak lerakásával megteremtődött az objektív alap a társadalmi tudat átfogó szocialista átalakításához, ezzel együtt azonban a szocialista tudati fejlődés meggyorsítása a szocialista fejlődés egyik kulcskérdésévé, nélkülözhetetlen feltételévé vált.

A napjainkra kialakult és a továbbiakban alakuló szocialista társadalmi tudatot az jellemzi, hogy nem statikus, kifejlett társadalmi állapot tükrözése, hanem egy átalakuló, dinamikusan változó társadalmi lét tudata, amelynek átalakulásában és fejlődésében a kialakuló szocialista tudat maga is aktívan részt vesz. Ezt a folyamatot ellentmondások szövik át, amelyeknek objektív és szubjektív okai vannak. Az ellentmondások szubjektív, tudati okai egyrészt azzal függnek össze, hogy a társadalmi tudat fejlődése sok vonatkozásban elmarad az objektív lehetőségek és szükségletek fejlődése mögött, másrészt abból erednek, hogy a társadalmi lét ellentmondásai a társadalmi tudatban sokszor felerősödve

tukroződnek. Az objektív ellentmondások lekuzdésének is fontos feltétele a társadalmi tudat szocialista vonásainak erősítése és a nem szocialista vonások visszaszorítása.

A felszólaló utalt arra, hogy a társadalmi tudaton belul meg kell kulonboztetni az elméleti és a koznapi tudat viszonylag onálló és sajátos szintjeit. A társadalmi tudat szocialista átalakulása során alapvetően megváltozik mindkét tudati szint és egymáshoz való viszonyuk. Az elméleti tudat szintjén a szocialista tudatosság erősodése feltételezi a szocialista társadalom tudományos elméletének alkotó továbbfejlesztését és alkalmazását a társadalom tudományos irányításában, a marxista társadalomtudományi kutatások fejlodését A koznapi tudat szocialista fejlődésének kulcskérdése a szocialista szemlélet minél szélesebb elterjedése és érvényesulése a munkában, a kozéletben, az életmódban Ugyanakkor a koznapi tudatra hatnak, fejlódését befolyásolják a szocialista elméleti tudat eredményei. A fejlett szocialista társadalom építése megkívánja, hogy a koznapi és az elméleti tudat kozelebb keruljon egymáshoz és a koznapi tudat az elméleti tudat alapján fejlódjon

A szocialista társadalmi tudat fejlődése hazánkban — hangsulyozta Wirth Ádám — szoros kolcsonhatásban van a nemzetkozi ideológiai folyamatokkal is. Erre a jovőben fokozott figyelmet kell fordítani, mert a két társadalmi rendszer harcában tovabb novekszik a nemzetkozi ideológiai konfrontáció jelentősége

Széchy András korreferátumában az eszmei harc és a művelodéspolitika általános kovetelményeit elemezte a fejlett szocialista társadalom építése, a két társadalmi rendszer kozotti verseny, a bekés egymás mellett élésért folytatott harc és a tudományos technikai forradalom kibontakozásának korulményei kozott. Hangsúlyozta, hogy a társadalomtudományok szerepe novekszik a politika, az egész társadalomépítő tevékenység irányításában, a kultúra fejlesztésének tudományos megalapozásában. A fejlett szocialista társadalom megteremtésének elhanyagolhatatlan feltétele napjainkban a gazdasági, kulturális építés organikus osszekapcsolása a tudományos technikai haladás legfejlettebb vívmányainak elsajátításával és alkalmazásával Ez a folyamat a két világrendszer kozotti történelmi harcnak egyre inkább dontő teruletévé válik

A dolgozó tomegek szabad alkotó tevékenységének kibontakoztatása szempontjából kulcsfontosságú tényezó az iskolarendszerű ideológiai, általános és szakmai képzés, valamint a folyamatos továbbképzés kiterjesztése és szívonalának emelése. A szocialista kozgondolkodás, erkolcs, életmód és szokásrendszer kozos irányú kialakításában emellett fontos szerep vár a szocialista tomegkommunikációra, a kozművelődésre, a munkahelyi kollektívák nevelo tevékenységére és mindezek tervszerűbb, harmonikusabb osszekapcsolására. Novekszik az irodalom és művészetek specialis valóságfeltáró, tudatformáló és életformaalakító szerepe, erosodik a szocialista kultúra internacionalista jellege, amely kritikailag magába foglalja és továbbfejleszti az emberiség valamennyi haladó értékét

Az eszmei harc és a művelódéspolitika továbbfejlesztésének néhány aktuális kérdését elemezve a korreferens szólt arról, hogy a fejlett szocialista társadalom építésének kibontakozása idoszakában a kultúra teruletén már nem csupán a szocialista hegemóniáért való kuzdelem van napirenden, hanem egyre inkább a szocialista eszmeiség általánossá tétele, gyozelemre vitele kerul elotérbe. A szocialista kultúra fejlesztésében is tervszerű, tudatos irányításra van szukség.

A szocialista tudatformálás szempontjából napjainkban kulonosen aktuális a legszélesebb tomegekre hatást gyakorló kulturális intézményekben, kommunikációs fórumokon, a társadalomtudományokban a szocialista ideológia uralkodó pozíciójának biztosítása Ezzel kapcsolatban Széchy András is szólt a koznapi tudatban jelentkezo visszahúzó nézetekrol A legveszélyesebbnek a nacionalizmus kulonbozo válfajainak, a berogzodott magántulajdonosi szemléletnek a továbbélését tartotta Hangsúlyozta, hogy még jelentékeny tomegek vannak társadalmunkban, amelyek nem jutottak el a tudományos materializmusig, s ezért szukség van a további jól átgondolt, tudományos ateista propagandára.

J. A. Lukin professzor, a filozófiatudomány doktora, *a szocialista kultúra nemzetközi egységének a kialakulását* elemezve megállapította, hogy a szocialista társadalmi rendszer magasabbrendűségének egyik bizonyítéka a baráti országokban kialakult minőségileg új kultúra, amely tartalmát tekintve szocialista, formáját illetően soknemzetiségű, szellemét és jellegét nézve pedig internacionalista. Véleménye szerint ez a kultúra az egyes nemzeti kultúrákból csak a demokratikus és szocialista elemeket veszi át. A társadalmi élet és ezen belül a szellemi élet tervszerű és tudatos internacionalizálásának alapját a szocialista termelési mód, az azonos típusú termelési és társadalmi viszonyok biztosítják.

A szocialista országok között évről évre erősödő és szélesedő kulturális kapcsolatok, az egyes nemzeti kultúrák erősödő kölcsönhatása közrejátszanak abban, hogy a dolgozók szocialista tudatának internacionalista vonásai elmélyülnek. Ez a fejlődés ugyanakkor az egyes országok kutatóitól számos aktuális elméleti probléma kidolgozását is igényli, így a szocialista nemzetközi kultúra fejlődése törvényszerűségeinek és dialektikájának, a szocialista nemzeti kultúrák kozeledésének és kölcsönös gazdagodásának, a művészet és kultúra ideológiai harcban játszott szerepének, az irodalmi és a művészeti kritika módszertani alapjainak a közös tisztázását.

A társadalmi tudat fejlesztésében fontos szerepet játszik a felsőfokú oktatás, az itt nyújtott *világnézeti, ideológiai nevelőmunka*. Ennek jelenlegi helyzetéről és feladatairól szólott *Bence László*, az Oktatási Minisztérium főosztályvezetője A szakképzés és a marxizmus—leninizmus oktatás funkciója az egyetemi és főiskolai hallgatók kommunista nevelésében című előadásában. Hangsúlyozta, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók kommunista nevelésében jelentős előrehaladást jelentettek azok az irányelvek, amelyek a korábban csak esetlegesen egymáshoz kapcsolódó nevelési tényezők funkcionális egységét kidolgozták. Ez azonban önmagában nem tudta felszámolni azt az elterjedt nézetet, hogy a jövő társadalmi fejlődése szempontjából alapvetően fontos világnézeti, politikai, erkölcsi meggyőződés kialakítása kizárólag a marxizmus-oktatás feladata s a szakmai és világnézeti, politikai nevelés a nevelésnek elkülöníthető, párhuzamosan futó részterülete. A társadalmi igények azonban túlhaladták a nevelés e felparcellázó szemléletét és gyakorlatát és a legutóbbi időben már egyre inkább kikristályosodik az az oktatói álláspont, hogy a kommunista nevelés a maga konkrét világnézeti, politikai, erkölcsi céljaival nem az oktató-nevelő munka egyik területe, hanem az oktatási-nevelési folyamat egészét átfogó cél.

Az egyetemi és főiskolai oktatásban erőteljesen érezhető ellentmondást okozott az, hogy a szakmai oktatók egy része elhanyagolta a szakmai oktatás világnézeti nevelő szerepét. Így azután a marxizmus oktatása a maga társadalmi gyakorlatra és jövőre orientáló jellegével magára maradt a képzés folyamatában. Ennek az ellentmondásnak a feloldására az első lépést a marxizmus—leninizmus oktatás azzal tette meg, hogy tananyagát igyekezett a szakképzés igényeihez hozzáigazítani. Ez a törekvés azonban aggasztó vadhajtást is növesztett, néhány helyen a marxizmus-oktatást megpróbálták feloldani valamiféle „szakmai marxizmusban". Ez azt eredményezné, hogy a marxizmus-oktatás az egész helyett csak a valóság szűk sávjával szembesítené a hallgatókat és elfeledkezne azoknak a helytelen eszmeáramlatoknak a leküzdéséről, amelyek az ifjúság körében is megjelennek. A probléma érdemi megoldását az biztosíthatja, ha a szakmai képzés és a marxizmus-oktatás közeledik egymáshoz, és a szakmai képzés is természetes feladatának tartja, hogy kivegye részét az aktív, szocialista társadalmi elkötelezettségű hallgatók neveléséből.

A társadalmi tudat általánosabb kérdéseit boncolgató hozzászólások mellett több korreferátum foglalkozott *a munkásosztály és az értelmiség tudatának alakulásával*. *Kovács Ferenc*, a filozófiatudomány kandidátusa, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója A munkásosztály tudatának alakulása, *Lengyel Zsuzsa*, a történettudomány kandidátusa, az Agrártudományi Egyetem tanszékvezető docense A parasztság tudatát alakító tényezők, *Huszár Tibor*, a neveléstudomány kandidátusa, az ELTE tanszék-

vezető egyetemi docense A társadalmi tudat alakulása és az értelmiség címmel szólalt fel

Kovács Ferenc a munkásosztály tudatának vizsgálatáról szólva többek között elemezte a kutatás néhány módszertani problémáját és meghatározta a munkásosztály osztálytudatát általánosan jellemző alapelveket. Véleménye szerint a következő alapelvek, értékek ismerete, elfogadása és érvényesítésére való törekvés jellemzi a szocialista korszak munkásosztályának osztálytudatát: a munkásosztály világtörténelmi hivatása; a szocialista társadalmi rendszer, a kommunista társadalom felépítése és a szocialista embertípus kialakítása; a dialektikus materializta világnézet; a munkásosztálynak, marxista—leninista pártjának vezető szerepe; a munkásosztály szövetsége a többi dolgozó réteggel; a néptömegek történelemalkotó szerepe; a képességek szerint végzendő munka és a társadalmilag hasznos munka szerinti elosztás; a magánélet és a közélet összhangja; a demokratikus centralizmus elve; a szocialista hazafiság és a szocialista nemzetköziség egysége; a szocialista humanizmus; a szocialista realista művészet.

A munkásosztály tudatának alakulását annak a vizsgálatával lehet feltárni, hogy mindez hogyan valósul meg a gyakorlati cselekvésben, magatartásban, életmódban. Hazánkban azonban a munkásosztály tudatáról, politikai, ideológiai műveltségéről és aktivitásáról eddig folytatott vizsgálatok, felmérések eredményei csak az ismeretek szintjét és a megszerzésükre való törekvést, a véleményeket és a nyilvánításukra való készséget, valamint az osztályszervezeteiben és mozgalmaiban történő aktív, személyes felelősségvállalással járó, rendszeres részvételt jellemző adatokat tárták fel.

A kutatások ismeretszint-vizsgálatai azt bizonyították, hogy az egész lakosság politikai, közéleti, ideológiai ismereteinek színvonala emelkedett, ezen belül a munkásosztályé, elsősorban a szakmunkás és művezető, technikus, csoportvezető kategóriáké jelentősen megnőtt, s alig vagy egyáltalán nem maradt el a szellemi dolgozók átlagos politikai, ideológiai ismereteinek színvonalától.

Lengyel Zsuzsa hozzászólásában társadalmunk másik alapvető osztályának, a szövetkezeti parasztságnak a tudatát alakító tényezőket elemezve megállapította: e vizsgálatnál nem szabad megfeledkezni arról, hogy az egységes szövetkezeti parasztság közvetlenül az osztályok megszűnése előtt, az osztálykülönbségek eltűnésének folyamata során kialakuló osztály. A szövetkezeti parasztság tudatára ható, nem elhanyagolható tényező az, hogy léte a szocialista tulajdon meghatározott, sajátos vonásokkal rendelkező formájához kötődik. E ténynek — a tudatra gyakorolt hatását érintő — két vonására hívta fel Lengyel Zsuzsa a figyelmet. Egyrészt a szövetkezetek csoporttulajdonra épülnek, amely önmagában is hat a szövetkezeti parasztság gondolkodásmódjára, másrészt jelentős tudat- és életmód-befolyásoló tényező az, hogy a szövetkezetekre jellemző tulajdon- és elosztási viszonyok sem teljesen homogének. Ugyanakkor a háztáji gazdaságok és zártkertek is bizonyos vonatkozásban még a régi, kisárutermelő maradványokat hordozzák és fenntartják napjainkban is a korábbi paraszti rétegződés néhány vonását, az ott végzett tevékenység pedig konzerválja a parasztság korábbi életmódját is.

A korreferátum elemezte a szövetkezeti parasztság tudatára gyakorolt hatás szempontjából a fő rétegképző tényezőket. Ezek közül elsőként arról szólt, hogy a szövetkezeti parasztság korábbi rétegződése, elsősorban származása, ma még jelentősen befolyásolja a foglalkozási megosztottságot, az ágazatok és szakképzettség szerinti megoszlást. Befolyásolja az életmód és ezzel a tudat alakulását is. A továbbiakban utalt arra, hogy a szövetkezetek jelenleg kiterjedt alkalmazotti réteggel dolgoznak, amelynek magasabb a szakképzettsége mint a szövetkezet sorsát eldöntő tagoknak. Ez a réteg azonban, mivel nem kötődik eléggé a szövetkezethez, kisebb hatást gyakorol a szövetkezeti parasztság életvitelére és gondolkodására, mint lehetne. A parasztság jövendő jellemzőit kezdi mutatni életmódjában, tudatában az a szakképzettséggel rendelkező réteg, amelynek kialakulása összefügg a nagyüzemi termelés kiterjedésével A fent említett tényezők mellett befolyásolják a szövetkezeti parasztság tudatát a nemzetközi és bel-

politikai kérdések is. Igen nagy hatást gyakorol a parasztság tudatára a munkásosztálynak és a szocialista államnak a szövetkezetek, a parasztság iránt tanúsított magatartása, a helyi hatalmi és közigazgatási szervekkel való kapcsolata, a tömegkommunikációs eszközök és intézmények hálózata.

Huszár Tibor az értelmiség felszabadulás után lezajlott átalakulását s ennek tudati hatását elemezve utalt arra, hogy ezt a társadalmi réteget 1945-ben a szociális zártság és a konzervatív ideológiai áramlatok jellemezték. Jelentős része magát az ún. történelmi középosztály képviselőjének tekintette. Ez a réteg retrográd törekvéseknek lett társadalmi bázisa, támogatója. Befolyásolta az értelmiség tudatát az is, hogy a felszabadulás után jövedelemszintje, és ennek más osztályokhoz, rétegekhez viszonyított aránya romlott. Az arányok megváltoztatását azonban akkor a történelmi igazságtevés, a kaszt jellegű kiváltságok megszüntetése indokolta. Az ötvenes években a helyes törekvéseket már túlhajtották és ez az értelmiség keresetének aránytalan csökkenéséhez vezetett.

Az értelmiség szellemi arculatának átformálódására hatott szociális összetételének megváltozása, a marxista világnézet térhódítása és az új, a szocialista társadalomhoz kötődő rétegének a kialakulása. Szellemi arculatának átformálódását az ötvenes évek politikai, gazdasági folyamatai befolyásolták s így korántsem volt harmonikus, ellentmondástól mentes. Az értelmiség világnézeti fejlődésének vannak közös vonásai, amelyek minden értelmiségi csoportot jellemeznek, a marxista világnézet, a marxista kultúra egyetemes jellegű, elsajátításuk nincs szakmához kötve. Az egyes értelmiségi rétegek ideológiai kötődése nem azonos, tehát a szocialista tudat változásai is különböző mértékben érintették. Ezért az értelmiség tudati állapotának vizsgálatánál nem nélkülözhető az egyes értelmiségi kategóriák funkciójukból következő sajátosságainak feltárása.

A hozzászólások külön csoportját alkották azok a korreferátumok, amelyek *az egyes tudományágak, a tömegkommunikáció, a népművelés tudatformáló szerepével* foglalkoztak. *Bodnár György*, az irodalomtudomány kandidátusa, az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos főosztályvezetője Az irodalom és a művészetek szerepe a tudat formálásában, *Benczédi László*, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa Történettudomány és szocialista hazafiság, *Szecskő Tamás*, a filozófiatudomány kandidátusa, az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontjának igazgatója A tömegkommunikáció szerepe a társadalmi tudat fejlődésében, és *Vitányi Iván*, a pszichológiatudomány kandidátusa, a Népművelési Intézet igazgatója A közművelődés szerepe a társadalmi tudat fejlődésében címmel tartott korreferátumot.

Az irodalom és a művészet tudatformáló szerepe vitathatatlan, hangsúlyozta felszólalásában Bodnár György. Maga az irodalom és a művészet nem más, mint objektivált tudatforma, amelynek belső elemzése éppen ezért tudatvizsgálatnak felel meg. Az így nyerhető következtetések azonban szükségképpen sok áttétellel kapcsolódnak a tudat problémáihoz, s a tudat vizsgálatában csak akkor használhatók fel, ha a filozófia a maga törvényei szerint és módszerével továbbépíti az irodalomtudomány és a művészettudományok gondolatmenetét. Az irodalom és a művészetek, valamint a társadalmi tudat összefüggő vizsgálatát mindenekelőtt a marxista irodalomszemlélet társadalmi elvhűsége és történetisége teszi lehetővé. Napjainkban már nem az a feladat, hogy a társadalom és a művészet egymásra hatását bizonyítsuk, hanem hogy felderítsük miképpen megy végbe ez a folyamat.

Napjaink „műközpontú" irodalom- és művészettudományi törekvéseinek a gondját a művet befogadók vizsgálata oldja fel. A mű mondanivalója ugyanis a világ felé nyitott. A mondanivaló pedig feltételezi a befogadót is, aki asszociációi segítségével hozzájárul a mű határainak bővítéséhez vagy szűkítéséhez. Mivel azonban nincs elvont befogadó, joggal feltételezhető a történelmi és társadalmi tudat asszociatív szerepe. Az emberi tudat különböző képződményei, amelyekben a társadalmi osztályok ugyanúgy, mint az egyének, végigküzdötték a maguk történelmi, társadalmi problémáit, az emberi tudat részeivé válnak s amennyiben már kialakultak és megfogalmazódtak, bennük az egyén is átélheti

és tudatosíthatja a közösség problémáit. Az így létrejövő tudati közkincs bekapcsolhatja az egyedi művet az objektív összefüggések rendszerébe anélkül, hogy a kapcsolat bizonyításának ára a belemagyarázás lenne. Ezt a gondolatmenetet visszafelé is végigkövetve megállapíthatjuk, hogy az egyéni és közösségi tudattartalmaknak az integrálódása a mű alkotójában is végbemegy-e, akinek alkotó tevékenysége nem más, mint az egyéni élmények és mondanivalók áttétele abba a közegbe, amelyben a kommunikáció létrejöhet.

Az irodalomnak és a művészetnek a társadalmi tudat vonatkozásában hármas meghatározottsága van: ők maguk is a társadalmi tudat teremtményei, ugyanakkor bemutatják, kifejezik, és ezzel egyszersmind alakítják is a társadalmi tudatot.

Benczédi László a szocialista hazafiság és a történettudomány kapcsolatáról szólva utalt az elmúlt másfél évtized azon eredményeire, amelyek nemzeti tudatunkat az internacionalizmus irányába mutató új, szocialista vonásokkal gyarapították. E téren három mozzanatot emelt ki: a társadalmi szempontok elsődlegességének tudatosítását a múlt és a jelen kérdéseinek megítélésében; a hosszú távú gazdasági, társadalmi és ideológiai folyamatok feltárására irányuló kutatások fellendülését; a hazai történelem nemzetközi összefüggésekben való tárgyalását, a magyar történelmi fejlődés sajátosságainak a korábbinál árnyaltabb, pontosabb ábrázolását az összehasonlító módszerek alkalmazásával. Hangsúlyozta hogy a szocialista hazafiság ápolásával és fejlesztésével egyidejűleg következetesen fel kell lépni a nacionalizmus és kozmopolitizmus mindenfajta maradványa ellen, hiszen a szocialista hazafiság erősítése és a nacionalizmus elleni küzdelem ugyanannak a törekvésnek a két oldala. A fentebb vázolt törekvések eredményeként a történettudomány olyan új szemlélet kialakításához járult hozzá, amelyből korábban hiányoztak ezek a motívumok.

Az előadó a történettudomány utóbbi másfél évtizedes tudatformáló tevékenységének eredményei mellett — állást foglalva a fentebb vázolt kutatási ágazatok és irányok további művelése érdekében —, felhívta a figyelmet az előrelépés szükségességére is. Ennek érdekében újra fel kellene lendíteni az utóbbi időben háttérbe szorult történeti forráskiadást, amely történelmi múltunk eddig feltáratlan rétegeit tehetné a nemzeti kultúra közkincsévé. A történettudomány egészén belül — a történetírás ideológiai funkciójának fejlesztésével összhangban — erősíteni kell a politikatörténeti szempontot és nagyobb erőt fordítani a politikatörténeti, s ezen belül az eseménytörténeti kutatásokra, a politikai szokásrendszerek és a politikai intézmények vizsgálatára. A hozzászóló hangsúlyozta, hogy véleménye szerint a fejlett szocialista társadalom építése során ideológiai életünk fejlesztésének elengedhetetlen feltétele lesz a marxista történettudomány s történetszemlélet sokoldalú, kiegyensúlyozott és arányos fejlődése.

Az elmúlt másfél évtizedben hazánkban is jelentősen bővült a tömegkommunikációs eszközök elterjedtsége és hatóköre, hangsúlyozta Szecskó Tamás. A régebbi tömegkommunikációs eszközök közé betört a televízió is. A nagymértékű fejlődést tekintve jogos a kérdés, miképp járult hozzá a tömegkommunikáció kiterjedése a társadalmi fejlődés eredményes változásaihoz, a társadalmi tudat alakulásához. A társadalmi tudat vizsgálata azt sugallja, hogy a tömegkommunikáció hazánk többi intézménye közé ágyazva fejti ki hatását s így hatékonysága sem vizsgálható másként, mint csakis a tömegpolitikai munka többi intézményével, az oktatási rendszerrel, a közművelődési rendszerrel kölcsönhatásban. A korreferens elvetette azokat a helyenként nálunk is megtalálható nézeteket, amelyek a tömegkommunikációs munka hatékonyságát azon kívánják lemérni, hogy milyen a tömegkommunikációs eszköz és közönsége közötti viszony intenzitása és minősége. Rámutatott, hogy az előbb vázolt koncepció a szocializmus eszmerendszerétől idegen következtetésekre vezethet.

Szecskó Tamás kísérletet tett a tömegkommunikációs hatékonyság értelmezésére is, hangsúlyozva, hogy a hatékonyságvizsgálatoknak szocialista viszonyok között komplexnek kell lenniük, nem pedig egyes műsorok, cikkek hatékonyságát kell elemezni. Ennek a hatékonyságkutatásnak elsősorban az egyén munká-

hoz, közösséghez, társadalomhoz fűződő viszonyát és ennek a változását kell kibontania. A tudatformáló tevékenység szempontjából elemezni kell, hogy a tömegkommunikáció mennyiben elégíti ki a kulturális, tájékoztatási és egyéb igényeket, illetve mennyire képes új igényeket támasztani, mennyire tudja az egyént bekapcsolni a társadalom mozgásába.

Vitányi Iván korreferátumában képet adott a művelődés és ezen belül a közművelődés szerepéről, lehetőségéről, történeti alakulásáról. A művelődés szerepét vizsgálva, különbség állapítható meg a forradalmi átalakulás, a belső átrendeződés és a stabilizált építés egymást dialektikusan követő időszakából adódó feladatok között. A művelődés szerepe a forradalmi átalakulás periódusában speciálisan a forradalom előkészítéséhez és végrehajtásához kötődik, programja a közművelődés, valóságos gyakorlata azonban mindenekelőtt a forradalmi élcsapat megnyerése. A politikai forradalmat követő belső átrendeződés szakaszában a művelődést kettősség jellemzi, egyrészt megindul a kulturális forradalom, másrészt azonban a művelődés ekkor még mindig csak programjában valódi közművelődés, mert kiterjed ugyan az egész közre, de egyelőre még nem egységesen a forradalmi osztály kultúrájának szellemében. A társadalmi fejlődés harmadik szakaszában, amikor a belső átrendeződés befejeződött és a cél az elért eredményeknek az egész társadalomra való kiterjesztése, a kulturális forradalom az előkészítés szakaszából a megvalósítás szakaszába lép, s ekkor válik kiemelkedően fontossá a köz, az egész társadalom művelődése. A társadalmi és a kulturális forradalom egymáshoz való viszonyát vizsgálva tehát fáziseltolódásról beszélhetünk.

Napjainkban a kulturális forradalom vonatkozásában még egy extenzív szakasz áll előttünk: hatalmas tömegeket kell bevonni a művelődés áramába, de már egy intenzív művelődési koncepció jegyében. E feladatot az teszi jelentőssé, hogy formáját tekintve hasonló folyamat megy végbe a kapitalizmus korulményei között is, de ez a kommersz tömegkultúrát eredményezi. Nekünk a szocialista közművelődést kell győzelemre juttatni. Ezt szükségessé teszi az is, hogy még ma is jelentős tömegek maradnak ki a magasabb rendű szocialista szellemi kultúra áramlataiból, és sokszor nálunk is kitermelődnek a kulturális tevékenységek és termékek azon formái, amelyek nem a közművelődés szocialista alternatíváját képviselik. A közművelődés problémáinak megoldása az eddiginél nagyobb erőfeszítéseket kíván a társadalomtól, mert az előrejutás e téren nem fog a társadalmi, gazdasági fejlődés hatására automatikusan a szocialista irányba haladni. Más szóval azt is mondhatnánk, hogy társadalmunk egyik jelentős feladata a szocialista közművelődés elméletének és gyakorlatának kialakítása.

A. I. Puskas szovjet történész, a történettudomány doktora, egyetemi tanár Az új típusú szovjet—magyar államközi kapcsolatok kezdetei című korreferátumával hazánk felszabadításának egy érdekes, kevéssé feldolgozott és éppen ezért a társadalmi tudatban sok téveszmével kapcsolódó időszakát ismertette. Elemezte a Horthy Miklós kezdeményezésére 1944 őszén megindult tárgyalásokat, majd hangsúlyozta, hogy ettől eltérő alapon folyt le a szovjet kormány és az Ideiglenes Kormány fegyverszüneti tárgyalása, amelynek eredményeit az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti szerződés rögzítette. Ettől az időtől kezdve alapvetően megváltoztak a Szovjetunió és Magyarország kapcsolatai, a magyar kormány nemcsak gazdasági téren, hanem a kulpolitikai elszigeteltségből való kitörés vonatkozásában is számíthatott a szovjet kormány támogatására.

Magyarország 1945 őszén szovjet kezdeményezésre diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval. Ez a lépés hazánkat nemcsak diplomáciai elszigeteltségéből emelte ki, hanem jelentősen megszilárdította nemzetközi helyzetét is. A szovjet kormány támogatása volt Magyarország egyetlen támasza a béketárgyalásokon az imperialista hatalmak mértéktelen gazdasági követeléseivel szemben. A Szovjetunió a továbbiakban is támogatta Magyarország kulpolitikai, diplomáciai konszolidálódását s a proletárdiktatúra győzelmét követően ezek a kapcsolatok a szocialista országok új típusú együttműködésévé fejlődtek.

A szekcióülések befejezését követően a tanácskozások elnökei plenáris ülésen

értékelték a végzett munkát, összegezték a mélyreható vita tanulságait. Lakos Sándor megállapította, hogy a tizenkét korreferátum mindegyike számos új értékelési szempontot, kutatási irányt fogalmazott meg, valamint közös feldolgozó munkát kívánó témákat is. Utalt arra, hogy a tanácskozás munkájában jelentős teret kaptak az elméleti kérdések. Felhívta a figyelmet arra, hogy a hozzászólók az életmód problematikáját nemcsak a tudat oldaláról közelítették meg, hanem a társadalmi, gazdasági feltételek felől is. Hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonított az érdekviszonyok tárgyalásának. Ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy az érdekviszonyokat, érdekellentéteket, érdekkülönbségeket nemcsak az elosztás, hanem a termelés vonatkozásában is figyelembe kell venni. Felhívta a figyelmet ugyanakkor azokra a veszélyekre is, amelyek leegyszerűsítésekhez, egyes munkásrétegek érdekeinek abszolutizálásához vezethetnek.

Köpeczi Béla összefoglalójában rámutatott arra, hogy több felszólaló is kísérletet tett a szocialista kultúra közös vonásainak, jellemzőinek megfogalmazására, s ezzel kapcsolatosan a közös tudományos kutatások igénye is felmerült. Megállapította, hogy nagyfontosságú elméleti kérdések kerültek tárgyalásra a szocialista tudat vizsgálata során, és általános igényként merült fel a köznapi tudatnak az elméleti, teoretikus tudathoz való közelítése. A korreferátumokból is kiderült, hogy tudati és életmód vonatkozásban helyesebb lenne a kispolgári jelző helyett a magántulajdonosi minősítést használni. A hozzászólások figyelemre méltó megállapításokat tettek a társadalmi tudatfejlesztés hatásának és hatékonyságának mérésére vonatkozóan is. A szekció munkája így hozzásegít ahhoz, hogy egységes felfogás alakuljon ki a társadalmi tudat kérdésében, s jól szolgálhatja a fejlett szocialista társadalom építése feladatainak megoldását is.

Nemes Dezső akadémikus, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, az MSZMP Politikai Főiskolájának rektora zárszavában mérleget vonva megállapította: a tanácskozás megfelelt a kitűzött feladatoknak és beillett az ideológiai élet egészséges irányú fejlődésébe. Egyben megfogalmazta azokat a tudományos feladatokat is, amelyeknek a kutatását szocialista társadalmunk fejlődése igényli.

Botos János

A párttörténeti és marxizmus—leninizmus intézetek vezetőinek nemzetközi tanácskozása Csehszlovákiában

A kommunista és munkáspártok központi bizottságai mellett működő párttörténeti és marxizmus—leninizmus intézetek vezetői 1975. szeptember 23—24-én tanácskozást tartottak Csehszlovákiában. A tanácskozáson 13 tudományos pártintézmény képviselői vettek részt. A szocialista országok tudományos pártintézményeinek vezetőin kívül a tanácskozáson részt vett az olaszországi Gramsci Intézetnek, a franciaországi Thorez Intézetnek és az NSZK-beli Marxista Kutatások Intézetének az igazgatója. Első ízben vett részt a tanácskozáson a Kubai Kommunista Párt történettudományi intézetének vezetője. A napirenden az előző évben Magyarországon tartott tanácskozás ajánlásainak megvalósításával kapcsolatos kérdések szerepeltek. Az előző évi tanácskozáson — mint ahogy folyóiratunk 1974. évi 4. számában hírt adtunk róla — hosszabb távra szóló tématervet dolgoztak ki azzal az elhatározással, hogy a tervbe vett témákat komplex módon, közösen kialakított elvek és módszerek figyelembevételével végzett közös kutatások eredményeként fogják feldolgozni.

A tanácskozás tagjai megelégedéssel állapították meg, hogy a témák közös kutatásának előkészítése sikeresen folyt. Több szakértői tanácskozás eredményeként a témafelelős intézetek elkészítették *A jelenkori burzsoá, reformista és revizionista nézetek elleni harc* (CSKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézete), *A szocialista országok kommunista pártjainak szociálpolitikája* (SZKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézete) és *A párttörténetírás metodológiai kérdései*

(MSZMP KB Párttörténeti Intézete) című témák kutatásának és feldolgozásának részletes tervezeteit. Nemzetközi munkacsoportokat hoztak létre, amelyeknek feladata egységes koncepció alapján koordinálni a témák feldolgozásában részt vevő testvérintézetek tudományos munkatársainak már most eredményesen folyó kutatómunkáját.

A csehszlovákiai tanácskozáson részt vevő intézeti vezetők azonban nemcsak mérleget készítettek az egy év leforgása alatt végzett munkáról, hanem egyes témák kutatási tervének megvitatásával maguk is hozzájárultak a közös munka előkészítéséhez és eredményes folytatásához. Beható eszmecserék után megállapodtak abban, hogy a burzsoá, reformista és revizionista ideológia bírálata témakörében elsősorban arra kell törekedni, hogy a kutatómunka eredményeként korszerű marxista—leninista választ adhassunk jelenünk legfontosabb kérdéseire. Ebből pedig logikusan következett a tanácskozásnak az az állásfoglalása, hogy bár a témát sokoldalúan, komplex módon szükséges tanulmányozni, a figyelmet a legfontosabb kérdésekre kell koncentrálni, s ennek megfelelően átalakítani a kutatási tervet is. Az eredményesebb munka érdekében több nemzetközi munkacsoport létrehozását határozták el, s az egyiknek az lesz a fő feladata, hogy a téma kutatásának elméleti és módszertani kérdéseit tanulmányozza.

A delegációk vezetői külön napirendi pont keretében, de a fenti eszmecseréhez kapcsolódva, ismertették intézetük új középtávú tudományos terveinek irányelveit. Ez a kölcsönös tájékoztatás azt a célt szolgálta, hogy a testvérintézetek tudományos tervkoncepcióinak ismeretében mód nyíljék az új középtávú tervek összehangolására, a kutatómunka célszerű megszervezésére. E napirend tárgyalása során is kiderült, hogy a tanácskozáson képviselt pártintézmények készek erejükhöz mérten részt venni az 1974. évi magyarországi tanácskozáson kidolgozott tudományos program megvalósításában, s hogy e program témáinak többsége az egyes intézmények középtávú terveinek szerves részét képezi.

A tanácskozás résztvevői az új kezdeményezés jelentőségének, a sokoldalú nemzetközi tudományos összefogás célszerűségének hangsúlyozása mellett szükségesnek tartották a kétoldalú tudományos kapcsolatok ápolását és továbbfejlesztését is. Megállapították, hogy a testvérintézetek kétoldalú kapcsolatainak fejlődése során, annak eredményeként alakultak ki a sokoldalú együttműködés feltételei, s hogy a kétoldalú együttműködés nem akadálya, hanem segítője a sokoldalú összefogás megszilárdulásának, fokozza hatékonyságát.

A tanácskozás résztvevői egyetértettek azzal a javaslattal, hogy 1976-ban ismét találkozzanak s e találkozó során is elsősorban a sokoldalú együttműködés kérdéseit, a közös kutatások eredményeit, tapasztalatait s az ezzel kapcsolatos további feladatokat kívánják majd megtárgyalni.

Zs. A.

A magyar—szovjet történész vegyesbizottság tudományos ülésszaka

1975. szeptember 16—17-én tartotta Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében a magyar—szovjet történész vegyesbizottság immár 1969 óta rendszeres, évenként soron következő tudományos eszmecseréjét. A közös munkaprogram alapján ezúttal két kérdéscsoport került megvitatásra.

Az egyik munkacsoportban *Magyarország 1867 és 1918 közötti történetének kérdéseit* vitatták meg. Magyar részről *Diószegi István* egyetemi docens, *Gonda Imre, Sarlós Béla, Somogyi Éva* kandidátusok, továbbá *Kolossa Tibor,* az MTA Történettudományi Intézetének munkatársai és — munkásmozgalomtörténeti vonatkozásban — *Erényi Tibor,* a történettudomány doktora, a

Párttörténeti Intézet osztályvezetője készítettek referátumot. Szovjet részről *T. M. Iszlamov*, a történettudomány doktora, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Balkanisztikai és Szlavisztikai Intézetének főmunkatársa terjesztett elő beszámolót. Ez lényegében azonos volt a szerző korábbi műveinek historiográfiai vonatkozásaival. (Lásd *T. M. Iszlamov:* Politicseszkaja borba v Vengrii v nacsale XX. veka. Moszkva, 1959.; Isztorija Vengrii v troh tomah. Szerkesztő bizottság: *T. M. Iszlamov, A. I. Puskas, V. P. Susarin.* Moszkva, 1971.) A tanácskozásokat *Hanák Péter* kandidátus, a Történettudományi Intézet osztályvezetője és *Mucsi Ferenc* kandidátus, főmunkatárs vezette.

A magyar referátumok általában történetírásunknak a dualizmus időszakával kapcsolatos, a legújabb években kialakított, s a Magyarország története című egyetemi tankönyv IV. kötetében jelentős részben a szakközvélemény előtt ismertté lett álláspontját képviselték, de ezen túlmenően is, számos fontos összefüggésre újszerűen rámutatva tájékoztattak a témakör kül- és belpolitikai, gazdasági, társadalmi, politikai és nem utolsósorban historiográfiai vonatkozásairól. A Megjegyzések a dualizmus kori magyar munkásmozgalom-történet historiográfiájáról című referátumban Erényi Tibor röviden vázolta, hogyan ábrázolták a szocialista mozgalom történetét az 1945 előtti kommunista, szociáldemokrata és polgári szerzők, majd rátért a felszabadulás utáni időszakban írt művek áttekintésére. Ez utóbbival — nemcsak a munkásmozgalom-történetet, hanem Magyarország egész történetét illetően — T. M. Iszlamov jóval részletesebben foglalkozott. Értékes megállapításai kapcsán — a historiográfiáról szinte szükségszerűen a történeti értékelésre áttérve — vita bontakozott ki közte és a hazai referens között. Mindketten hangsúlyozták a munkásosztály és a munkásmozgalom nagy történeti jelentőségét a századforduló Osztrák—Magyar Monarchiájának életében. A vita konkrétan az MSZDP helyzetének és lehetőségeinek megítéléséről folyt. T. M. Iszlamov úgy találta, hogy Erényi kisebbnek, korlátozottabbnak látja a valóságosnál a párt lehetőségeit, politikájának túlzottan is a „megmagyarázására" törekszik. Erényi Tibor a kérdéssel kapcsolatban hangsúlyozta az objektív adottságok figyelembevételének fontosságát, ami természetesen nem jelentheti a reformista törekvések és megalkuvások mentegetését. Mind a referensek, mind a vitavezető Hanák Péter egyetértettek abban, hogy — bár a dualizmus korával foglalkozó hazai és külföldi, elsősorban szovjet történetírók, mint az előterjesztett anyagok is bizonyították, jelentős eredményeket értek el — a kérdések tisztázásához még további kiterjedt kutató-, illetve feldolgozó munkára van szükség.

Ebben az összefüggésben esett szó röviden a feladatokról. A vita résztvevői egyetértettek abban, hogy fontos feladat a *munkásosztály* múltjának felderítése (struktúra, életforma, kultúra). Nagy jelentőségűek a most meginduló eszmetörténeti vizsgálatok és szükség van komparatív jellegű kiszélesítésükre (tudati állapot, a marxizmus—leninizmus eszméinek elterjedése). Ezenkívül folytatnunk kell a korábbi kutatásokat a forradalomelmélet, a polgári demokratikus feladatok, a szövetségi politika s még sok más fontos témakört illetően is.

A másik munkacsoport *a szocialista építés historiográfiáját* tűzte napirendre. Magyar részről az alábbi tájékoztató áttekintések kerültek vitára. *Balogh Sándor*, a történettudomány doktora, egyetemi tanár: Magyarország felszabadulás utáni történetének kérdései történeti irodalmunkban, *Vida István* kandidátus, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa: A felszabadulás utáni agrárátalakulás kérdései a magyar marxista történetírásban, *Tóth Sándor* alezredes, kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa: Megjegyzések az 1944—45. évi magyarországi hadműveletek szovjet historiográfiájához, *Fehér András* kandidátus, egyetemi docens: A népi demokratikus korszak kutatása és feldolgozása a magyarországi helytörténetírásban, *Széchy András*, a Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa: A magyarországi szocialista kulturális forradalom historiográfiája, *Ságvári Ágnes* kandidátus, a Fővárosi Levéltár igazgatója: A nyugatnémetországi Ostforschung Magyarországról.

Szovjet részről *A. V. Mitrofanova*, a történettudomány doktora, a Szovjet-

unió történetét kutató intézet szekcióvezetője készített összefoglalót s tartott konzultációt a szovjet szocialista iparosítás historiográfiájának problémáiról. Áttekintette és jellemezte a több évtizedes kutatások termését, legfontosabb eredményeit, felhívta a figyelmet a témakör 1972-ben megjelent összefoglaló bibliográfiájára (Szocialisztyicseszkaja industrializacija SZSZSZR. Ukazatyel szovjetszkoj lityeraturi, izdannoj v 1926-1970 g. Moszkva, 1972.). Jelezte, hogy rövidesen megjelenik V. Sz. Lelcsuknak, a téma jeles kutatójának kritikai analízise A szocialista iparosítás a Szovjetunióban s megvilágítása a szovjet történetírásban címmel. Az elmúlt időszakban különösen fellendült az egyes területek, városok, üzemek történeti kutatása az egyes köztársaságokban, a helytörténeti vizsgálódásokban. A Szovjetunió történetét kutató intézetben külön szektor foglalkozik a téma összegező kutatásaival, éspedig hármas megközelítésben: gazdaságtörténeti és technikafejlődési szempontból, mint a szovjet ipari munkásság fejlődésének történetét, valamint az új típusú szocialista üzemek kialakulását és fejlődését elemezve. E kutatásokban kiemelkedő helyet foglal el a pártirányítás tartalmának és megvalósítási formáinak elemzése az iparosítási politika gyakorlatában; a leninista koncepció érvényesítéséért folyó harc a különböző torzításokkal és elhajlásokkal szemben; s nem utolsósorban az ipari anyagi-technikai bázis megteremtése törvényszerűségének vizsgálata.

I. E. Zelenyin, a történettudomány doktora, a Szovjetunió történetét kutató intézet szekcióvezetője, a mezőgazdaság szovjetunióbeli kollektivizálásának problémáiról készített összefoglalót a legújabb szovjet történeti munkák tükrében. Utalt azokra a bírálatokra, amelyek felülvizsgálták és kiigazították a harmincas és negyvenes évek irodalmában tapasztalható sematikus leegyszerűsítéseket, valamint az SZKP KB 1964. októberi plénuma előtti időkben jelentkező egyoldalú, szubjektivista megvilágításokat a kollektivizálás összetett folyamatainak történetéről. A legújabb munkák sorából kiemelte Sz. P. Trapeznyikov művét, amely párttörténeti szempontból is különösen értékes (Isztoricseszkij opit KPSZSZ v oszuscsesztvlenyii lenyinszkovo kooperatyivnovo plana. Második bővített kiadás. Moszkva, 1974.). A legújabb történeti munkák nagy figyelmet fordítanak az egyes területeken végbemenő kollektivizálás eltérő sajátosságainak vizsgálatára, valamint a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején Nyugat-Belorussziában és Ukrajnában, a balti köztársaságokban, Moldáviában lezajlott kollektivizálás tapasztalatainak feldolgozására. Az előadó a kérdésekre adott válaszában hangsúlyozta, hogy a szovjet agrárelméleti és -történeti irodalomban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdéseit elkülönítik azoktól a feladatoktól, amelyek a kolhozgazdaságok és a kolhozparasztság továbbfejlődése során a szocializmus és a kommunizmus továbbépítési időszakaiban aktuálissá válnak, de minőségileg már más természetűek, nem közvetlenül a szocialista átszervezéssel kapcsolatosak.

V. T. Jermakov kandidátus, a Szovjetunió történetét kutató intézet tudományos főmunkatársa, a szovjet kultúra historiográfiájának problémáit ismertette. Összefoglalta és jellemezte a szovjet kultúrtörténet-írás fejlődésének szakaszait. Kiemelte a kultúra egyes ágazatai fejlődésének kutatásait szintetizáló átfogó kultúrtörténeti kutatás elsőrendű fontosságát. Betekintést adott a Szovjetunióban az elmúlt években kibontakozó vitákba, melyek a kultúra, a kulturális forradalom értelmezéséről, valamint a kulturális forradalom fejlődésének szakaszairól folynak. (Kulturnaja revoljucija v SZSZSZR. Moszkva, 1967., lásd még a Voproszi isztorii 1973—1974-es számaiban a kultúra történeti kutatásának tárgyáról és metodológiájáról szóló cikkeket.) A legújabb szovjet szocialista korszakkal foglalkozó kultúrtörténeti munkák közül kiemelte az SZKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézetének kollektívája által készített Az SZKP a kulturális forradalom élén című monográfiát (KPSZSZ vo glave kulturnoj revoljucii v SZSZSZR. Moszkva, 1972). A beterjesztett szovjet referátumok — amint a megbeszélés résztvevői rámutattak — jelentősen hozzájárultak a szocialista építés problémáinak megismertetéséhez, és gondolatébresztően hatottak az ezzel a témakörrel foglalkozó hazai kutatókra.

A magyar—szovjet történész vegyesbizottság foglalkozott az 1976-os munkatervének összeállításával. Munkásmozgalom-történeti témáról szólva, a munkatervbe beillesztették többek között a magyar hadifoglyoknak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban való részvételével kapcsolatos történeti kutatások problémáit, továbbá az elmúlt 30 év történelmi fejlődése vizsgálatának közös metodológiai kérdéseit.

E. T.— Sz. A.

RÖVID HÍREK

Az SZKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézete más szovjet társadalomtudományi intézményekkel együtt 1975. augusztus 27—28-án a japán militarizmus fölött aratott szovjet győzelem 30. évfordulója alkalmából nemzetközi tanácskozást rendezett Moszkvában. A tanácskozás munkájában magyar részről részt vett *Béki Ernő*, intézetünk tudományos főmunkatársa és *Nádor Tibor* alezredes, a Hadtudományi Könyvtár vezetője.

*

A CSKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézete „A burzsoá ideológia és a revizionizmus elleni harc a jelenlegi időszakban" címmel készülő nemzetközi kiadvány munkálatainak előkészítésével kapcsolatban tanácskozást rendezett Prágában, 1975. szeptember 9—10-én. A megbeszéléseken, más testvérintézetek képviselői között, részt vett *Habuda Miklós* kandidátus, a Párttörténeti Intézet szekcióvezetője is.

*

1975. szeptember 9-e és 13-a között tartották meg az ausztriai Linzben a XI. nemzetközi munkásmozgalom-történeti konferenciát, melynek napirendjén „Az egységfront és népfront az antifasiszta harcban az 1935—1939 közötti időszakban" és „Az osztályharc és a nemzetiségi kérdés a II. Internacionáléban" című témát beszélték meg. A tanácskozás munkájában magyar részről a következők vettek részt: *Erényi Tibor*, a történettudomány doktora, a Párttörténeti Intézet Tudományos Osztályának vezetője, *Jemnitz János*, a történettudomány doktora, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatása, *Mucsi Ferenc* kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa, *Szabó Ágnes* kandidátus, a Párttörténeti Intézet szekcióvezetője, *Kun József* alezredes, magyar katonai levéltári küldött a bécsi Kriegsarchivban, valamint *Szinai Miklós*, magyar levéltári küldött a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban. A tanácskozáson az 1976. évi, következő konferencia témáját „A szakszervezet-történetírás történeti és módszertani kérdései, különös tekintettel az 1900-tól 1918-ig terjedő időszakra" címmel határozták meg.

*

A Második Világháború Története Nemzetközi Bizottságának égisze alatt 1975. szeptember 13—16. között „A második világháború historiográfiája 30 év távlatából" címmel nemzetközi konferenciára került sor az olaszországi Villa Monastero di Varennában. A tanácskozáson több szocialista és kapitalista ország történészei mellett részt vett és felszólalt *Szabó Ágnes* kandidátus, intézetünk szekcióvezetője is.

*

Sipos Péter kandidátus, a Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa 1975. szeptember 14-e és 27-e között Moszkvában tartózkodott, ahol a Profintern történetére vonatkozóan kutatásokat folytatott az SZKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézetének könyvtárában és archívumában.

*

1975. szeptember 16-tól 23-ig intézetünk vendégeként Magyarországon

tartózkodott *Mircso Dimitrov*, a BKP KB mellett működő BKP Története Intézet igazgatóhelyettese, archívumvezető. Megbeszéléseket folytatott *Bakó Ágnes* igazgatóhelyettessel, *Szűcs Lászlóval*, intézetünk archívumának vezetőjével, más levéltári intézmények vezetőivel; megismerkedett archívumunk munkájával, és előadást tartott a munkatársak számára.

■

Gábor Sándorné kandidátus, intézetünk tudományos főmunkatársa 1975. szeptember 21-e és október 14-e között „A különböző osztályok és rétegek mozgalma a háború és a fennálló rend ellen 1914—1918-ban" című témájához folytatott kutatásokat a prágai és pozsonyi levéltárakban.

■

Landler Jenő születésének 100. évfordulója alkalmából a Kossuth Könyvkiadó a Párttörténeti Intézet gondozásában megjelentette Az Öreg. Emlékezések Landler Jenőre című kiadványt, amelyet *Szabó Ágnes* és *Gadanecz Béla* szerkesztett. A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete Történeti Tanulmányok sorozatában elsőként *Friss Istvánné* A textilmunkások sztrájkjairól a két világháború között című munkája jelent meg.

BALOGH SÁNDOR: PARLAMENTI ÉS PÁRTHARCOK MAGYARORSZÁGON (1945—1947)*

Monográfiák sora tanúsítja, hogy a népi demokratikus rendszer megszületésétől a munkáshatalom kivívásáig terjedő időszak hazánk felszabadulás utáni történetének viszonylag legjobban feltárt korszaka. Balogh Sándor közelmúltban megjelent műve azonban meggyőzően bizonyítja, hogy ennek ellenére a történésznek ezekről az évekről is bőven akad még mondanivalója, különösen ha szakavatott tollal arra vállalkozik, hogy az igen bonyolult és szerteágazó parlamenti küzdelmekről és pártharcokról *teljes történeti áttekintést* adjon, s ezzel lényegében e sorsdöntő évek *politikatörténetének átfogó képét* rajzolja meg.

A kötet egyes fejezetei részletesen elemzik az ország nemzetközi és belpolitikai helyzetét a második világháború befejezésekor, az 1945. évi nemzetgyűlési választásokat, a Tildy-kormány megalakulását és politikáját, az 1946. évi tavaszi tömegmozgalmak hatását a koalíciós pártokra és a Nagy Ferenc-kormány politikájára, a koalíció baloldalának elszigetelésére irányuló jobboldali kísérletek kudarcát, a baloldali pártok befolyásának növekedését, hatalmi pozícióik megerősödését és a kisgazdapárt felbomlását, az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választásokat. E pusztán tematikai felsorolás is jól érzékelteti a szerző tudományos vállalkozásának horderejét. Pedig ki sem fejezi azt a tényt, hogy egy mű keretében a népi demokratikus időszak csaknem minden *alapvető* politikai vonatkozásával és számos társadalmi, gazdasági kérdésének politikai aspektusával foglalkozik, miközben a rendkívül gazdag, eddig egyáltalán nem, vagy csak részben publikált forrásanyagot imponálóan uralja, vallatja.

A már megjelent feldolgozások, helytörténeti munkák, valamint jelentősebb kéziratok figyelembevétele — egyes megállapításaik bírálata — mellett a felhasznált források között találjuk az Országos Levéltár, az Országgyűlés Irattára, az Esztergomi Prímási Irattár e témára vonatkozó iratait, és mindenekelőtt a pártközi kapcsolatoknak, tárgyalásoknak a Párttörténeti Intézet Archívumában található teljes iratanyagát. Ezeket egészítik ki az egyes pártok sajtóorgánumai, a koalíciós pártok vezető személyiségeinek itthon és külföldön megjelent memoárjai és más forrásanyagok.

Nem túlzunk, ha megállapítjuk, hogy e tudományos alapossággal, színvonalasan elkészített feldolgozás igen jelentős, nélkülözhetetlen lépés a még előttünk álló feladat: a népi demokrácia története minden eddigi próbálkozásnál megalapozottabb feldolgozása tekintetében.

Balogh Sándor, a teljesebb történeti valóság feltárásának igényével, nem riad vissza más szerzők munkáiban már tárgyalt kérdések újrafelvetésétől sem. Újabb és újabb tényanya-

* Kossuth Könyvkiadó 1975. 632 p.

gok felsorakoztatásával, a történettudomány elért eredményeire is támaszkodva, számos, az eddigi munkákban nem érintett vagy azoktól eltérően értékelt összefüggés, következtetés megfogalmazásával részben új, részben árnyaltabb, megalapozottabb válaszokat ad.

E tekintetben, valamint a mind ez ideig szinte teljesen érintetlenül hagyott területekre vonatkozóan példaként említhetjük meg, hogy a szerző a felszabadulás utáni Magyarország társadalmi és politikai helyzetét nemzetközi összefüggésekbe ágyazva vázolja fel; a létrejött pártokat és jelentősebb politikai csoportosulásokat szinte hiánytalanul számba veszi; ismerteti a koalíciós pártok nemzetközi kapcsolatait és külpolitikai törekvéseit; az FKP politikai kezdeményezés átvételére irányuló próbálkozásainak minden eddiginél hitelesebb krónikáját és értékelését adja a Baloldali Blokk 1946 tavaszi általános offenzívája utáni időből; méltatja a demokratikus államrend, a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvény jelentőségét, melyet olyan körülmények között hoztak, amikor egy „kisebbségi" végrehajtó hatalom jobboldali többségű törvényhozással állt szemben; ismerteti továbbá az MKP III. kongresszusának a kisgazdapártra gyakorolt hatását, általában az FKP tevékenységének, majd — különösen centruma — felbomlásának az eddigi publikációknál több vonatkozásban körültekintőbb, alaposabb elemzését adja; feltárja a különböző pártok közötti ellentmondások okait, megrajzolja vezető egyéniségeik portréját; nyomon követi és kritikusan értékeli a koalíciós pártok békecéljait, valamint a kormány békeelőkészítő tevékenységét; felméri a választási szövetségre lépett és a koalíción kívül elhelyezkedő pártok erőviszonyait az 1947-es választások kapcsán.

Balogh Sándor könyvének különösen érdeme, hogy miközben az ország belső fejlődésének kérdéseit a nemzetközi körülmények figyelembevételével vizsgálja, a törvényszerű kölcsönhatások bemutatásával közvetett módon bizonyítja a még ma is felfelbukkanó „hungarocentrikus" szemlélet történelmietlen voltát, tarthatatlanságát.

A történések kronológiájában alaposan dokumentálva rávilágít arra a tényre, hogy Európa, így hazánk sorsának alakulását is a nagyhatalmak antifasiszta koalíciója, a koalícióból eredő szerződések rendszere számos tekintetben alapvetően befolyásolta. Továbbá arra, hogy mivel a földkerekség számos pontján — nem utolsósorban Európában — a hatalmi viszonyok átmeneti állapotot tükröztek, a helyzet alakulásában döntő szerepet játszott az Egyesült Államok és a Szovjetunió később követett politikája. Világossá válik, hogy hazánk vonatkozásában is csakúgy, mint a világpolitikában, két alapvetően ellentétes koncepció és gyakorlat követéséről volt szó. A Szovjetunió a fasizmus megsemmisítésével egyidejűleg számos felszabadult országban a társadalmi haladás, a forradalmi átalakulás következetes támogatójává vált. Az angolszász hatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok viszont — miként ez hazánk történetében is egyértelműen kimutatható — a fasizmus alól felszabadult országokban parancsolóvá vált demokratikus átalakulás során a polgári hatalmi viszonyok megtartásában érdekelt osztályoknak, csoportoknak, pártoknak sietett segítségére, s ahol a polgári társadalom kereteit meghaladó fejlődést tapasztalt, igyekezett a következetesen demokratikus, forradalmi erőket a maga eszközeivel, mindenekelőtt folytonos beavatkozásaival visszaszorítani.

Igaz, hogy pl. 1945-ben, a nemzetgyűlési választások MKP részéről történt viszonylag korai *felvetését* Balogh Sándor is csak közvetve hozza összefüggésbe nemzetközi vonatkozásokkal. Arra azonban felhívja az olvasó figyelmét, hogy a választások *sürgetésére* már „Potsdam után" került sor. Másrészt, a jobboldali elemeknek csak egy kis részét kizáró, ennélfogva a választási eredmények alakulását jelentősen befolyásoló, széles körű választójogi törvény elfogadásában a meghatározó szerepet, véleménye szerint, „. . . a nemzetközi helyzet, s ezen belül is elsősorban Potsdam szelleme" játszotta. (59. old.) A koalíciós

pártok választási szövetségét pedig — a választási szabadság védelmének jelszavát hirdetve és kilátásba helyezve az elismerés megtagadását — a nyugati hatalmak beavatkozása hiúsította meg. Mindezek figyelembevétele mellett a szerző az eddigi feldolgozásoknál kiérleltebben összegezi azokat a belpolitikai okokat, amelyek végső fokon meghatározták a választások kimenetelét. Egyben arra is rámutat, hogy saját programja nem lévén, az FKP-nak az abszolút többség birtokában nem kínálkozott más választás, mint az MKP által körvonalazott program elfogadása. Más kérdés, hogy e programot csak hosszan tartó, szívós harc, heves ütközetek, néha megtorpanások közepette sikerült realizálni. De mint az előbbi példa is bizonyítja, a népi demokratikus fejlődés során a gazdasági, társadalmi, politikai előrehaladás nagy kérdései, reális lehetőségei általában mindig az MKP által megfogalmazott elvek, elképzelések alapján tisztázódtak. Mint a fejlődést előrelendítő fontos láncszemeket, ezeket ragadták meg vagy egészítették ki az MKP mellett felsorakozó baloldali erők is. Ez a tény a kommunista pártnak, a kommunista politikának nagy helyzeti előnyt biztosított az oppozíció szintjén megrekedt FKP-val szemben, amely önálló kezdeményezéssel sorsdöntő kérdésekben konstruktív választ a tárgyalt időszakban aligha fogalmazott meg.

De visszatérve a történések nemzetközi összefüggéseire, sorolhatnánk még az angolszász hatalmak beavatkozási kísérleteit. Magyarország gazdasági újjáépítése miatt „aggódva", valójában a magyarországi kőolajlelőhelyek felkutatása, kiaknázása érdekében pl. felléptek az 1945-ben megkötött magyar—szovjet gazdasági egyezmény ratifikálása ellen, s követelték a „legnagyobb kedvezmény" elvének biztosítását. Az Egyesült Államok kormánya ugyanakkor nemcsak a bányák államosítását nézte bizalmatlanul, hanem határozott ellenvéleményét fejezte ki 1945 végén mindenfajta államosítással szemben, amit a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság tudomására is hozott. Ezek a próbálkozások végső soron nem jártak sikerrel, amiben nem kis szerepet játszottak a Szovjetunió határozott fellépései. Abban azonban, hogy a meg-megújuló beavatkozási kísérleteket nem minden esetben lehetett azonnal teljes sikerrel elhárítani, jelentős szerepet játszott a koalíció sáncain belül elhelyezkedő polgári jobboldal.

Balogh Sándor műve teljes mértékben igazolja azt a korabeli baloldali következtetést, hogy a felszabadulás után a politikai porondra lépő és aktív szerepet játszó egyes politikai pártok, illetve csoportok mintha elfelejtették volna a közelmúlt eseményeit. Nem nyújtott kellő tanulságot számukra a volt uralkodó osztályok csődöt mondott politikája, amely az angolszász hatalmak „kivárásának" jelszavával, alapvető nemzeti érdekeket rendelt alá osztálycéljaiknak. Az FKP jobboldali csoportjai még a jaltai konferencia határozataiban is annak lehetőségét vélték felfedezni, hogy Magyarország angolszász „érdekterület" lesz.

A történelmi tanulságok kritikai értékelésének hiánya, a nemzetközi realitások fel nem ismerése, vagy bizonyos felismerések ellenére is illuzórikus elképzelések nem kis szerepet játszottak abban, hogy a polgári platformon álló pártok és csoportok alapvetően elhibázott álláspontot alakítottak ki a békeszerződés kérdésében. Az FKP sajtója 1945 végén egyre erőteljesebben hangoztatta az etnikai határok kijelölésének igényét. A bizonyos soviniszta kicsengésektől nem mentes hangokra az MKP és az SZDP sajtója, az NPP lapjában pedig Darvas József egyértelműen elutasítóan válaszolt. Leszögezték, hogy a békekonferencián bármiféle rendezést elérni nem az etnikai elv alapján, hanem csakis a demokrácia érdekében végzett munkával, a reakció elleni harcban elért eredményekkel lehet. A jobboldal azonban, miközben az 1946. tavaszi baloldali offenzíva „revansán", vagyis a népi demokratikus fejlődés visszatartásán fáradozott, a nemzeti érzések „élesztgetésével" próbálta felfokozni a közvélemény megalapozatlan várakozását, s a munkáspártokra, mindenekelőtt az MKP-ra szórta a nemzetietlenség rágalmát.

Felhívja a szerző az olvasó figyelmét azokra a korabeli értékelésekre, melyek szerint az FKP jobboldala igyekezett a magyar közvéleményt szembeállítani a szomszédos országokkal s főként a Szovjetunióval, hogy ezáltal megfelelő bázist teremtsen az angolszász orientációhoz. Az általa megfogalmazott békecélokat is az angolszász hatalmak támogatásával kívánta elfogadtatni. Ez a törekvése azonban eleve kudarcra volt ítélve. Többek között jellemző tény, hogy a békekonferencia plenáris ülésén az Egyesült Államok külügyminisztere felszólalásában csak az amerikai állampolgárok kártérítése szempontjából érintette a magyar béke kérdését.

Balogh Sándor könyvében tárgyalja a határainkon kívül élő magyarság helyzetét, problémáit is. Így rámutat a Csehszlovákiában élő magyarság helyzetének kedvezőtlen alakulására, amely a tárgyalt időszakban változó intenzitással a hazai politikai küzdelmekre is hatott, befolyásolta őket. A problémák megnyugtató megoldására csak az 1948. februári csehszlovákiai események után, akkor kerülhetett sor, amikor mindkét országban győzött a munkáshatalom.

A német nemzetiségű lakosság Magyarországról való kitelepítésének kérdésében a szerző igyekszik elkerülni az eddigiek során tapasztalható bizonyos fokú leegyszerűsítéseket. Számba veszi mindazokat a tényezőket (potsdami egyezmény, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szerepe a kitelepítésekkel kapcsolatos teendők meghatározásában és ellenőrzésében, az Egyesült Államoknak ez ügyben tanúsított kétszínű magatartása stb.), amelyek a kitelepítés mértékét, módját alapvetően meghatározták. Ennek során rámutat többek között arra is, hogy „A kommunista párt a kollektív felelősséget elvileg visszautasította és sokat tett annak érdekében, hogy a német nemzetiségű munkásokat, főleg bányászokat kivonja a rendelet hatálya alól." (153. old.)

Miközben azonban a szerző a történeti látóhatárt igen helyesen kitágítja, s hazánk határain túlra is tekint, nem téveszti szem elől azt a tényt, hogy az ország belső gazdasági, társadalmi előrehaladásáért, a társadalom mélyreható átalakításáért folytatott mindennapi harcot *a belső forradalmi erőknek* kellett megvívniuk, következetesen végigvinniük. Esetenként igen heves politikai összecsapások árán, más alkalmakkor átmeneti kompromisszumok megkötésével, és ami ilyen bonyolult küzdelmek, gyorsan zajló események közepette érthető: nem éppen belső ellentmondás nélkül, de a fő célkitűzéseket, a népi demokratikus fejlődés előrevitelét, a munkáshatalom kivívását illetően eredményesen. Mindezt jól érzékelteti, gazdagon illusztrálja Balogh Sándor, amikor a koalíciós pártok hatalomért folytatott harcának különböző (gazdasági, társadalmi, politikai stb.) vetületeit vizsgálja s a tényleges mozgatóerőket megleli, a valóságos okokat feltárja.

Ennek során ismerkedhetünk meg a már említetteken kívül, többek között, a kisgazdapártnak a hatalmi pozíciók „arányosításáért" folytatott küzdelmével az 1945. évi választások után; a koalíció baloldalának a súlyos gazdasági kérdések megoldásáért kifejtett erőfeszítéseivel; a baloldali pártoknak tömegbefolyásuk erősítéséért egymással folytatott versengésével; a köztársaság megteremtésének körülményeivel; a baloldali tömegmozgalmak kibontakozásával s a Baloldali Blokk tevékenységével; a parasztság megnyeréséért folytatott erőfeszítésekkel; az SZDP és az NPP jobboldalának egységbontó törekvéseivel; a koalíciós pártok viszonyának alakulásával a köztársaság elleni összeesküvés felfedése után; a fakultatív vallásoktatás bevezetése körüli csatározásokkal; a hároméves terv bevezetésének előkészítésével; az 1947. évi országgyűlési választások lefolyásának teljességre törekvő megrajzolásával, értékelésével.

A parlamenti küzdelmekben pártharcokban kifejeződő nézetkülönbségek megoldásának módját, a kommunisták s a velük együtthaladó baloldali erők harci módszerét, valamint az összecsapások végső kimenetelét vizsgálva, egyrészt vitathatatlan a tömegek mozgósításának, nyílt színre lépésének döntő jelentősége, az *alulról jövő* kezdeményezések nagy hordereje,

másrészt a *felülről* — a legfelsőbb hatalmi szervekben, politikai testületekben — folytatott harcnak a szerepe, és különösen a kétféle harci módszer kombinálásának fontossága, eredményessége.

Egy rövid ismertetésben nem lehet a munka valamennyi értékét számba venni. Úgy véljük azonban, hogy az elmondottak is bizonyítják: *a népi demokratikus korszakkal foglalkozó történeti irodalmunk, sőt egész történettudományunk jelentős művel gazdagodott.* Joggal válthat ki elismerést a tudományág művelői, oktatói körében és mint név- és tárgymutatóval is ellátott, jól áttekinthető kézikönyvet, gördülékeny, izgalmas olvasmányt veheti kezébe minden olvasó, aki történelmünk iránt érdeklődik.

Habuda Miklós

SZABÓ BÁLINT: FELSZABADULÁS ÉS FORRADALOM. TANULMÁNYOK*

A második világháború végén, a Szovjetunió vezetésével a fasizmus felett aratott győzelem nyomán kibontakozott népi demokratikus forradalmak — köztük a magyar népi demokratikus forradalom — történeti és elméleti kérdései, e forradalmak sajátosságai, mint eléggé közismert, már a negyvenes évek vége óta a marxista társadalomtudományi kutatás és az elméleti-politikai viták egyik központi területét képezik. Az a tudományos polémia, amely népi demokratikus forradalmunk elméleti-történeti kérdései körül folyik, a különböző álláspontok összeütközése, különösen megélénkült és bővült a hatvanas évek első felében. Bár egyes kérdésekben közeledtek az álláspontok, a véleményeltérések fennmaradtak, a viták mind a mai napig nem fejeződtek be.

A hatvanas években kibontakozott hazai viták egyik aktív résztvevője, sok vonatkozásban kezdeményezője Szabó Bálint volt, akinek Felszabadulás és forradalom címmel az e tárgykörben írt tanulmányait az Akadémiai Kiadó adta közre.

Szabó Bálintnak a hatvanas években írt s a kötetben összegyűjtött hét tanulmánya a népi demokratikus fejlődés, a magyarországi szocialista építés egész sor lényeges elvi-elméleti és módszertani kérdését átfogja: a népi demokratikus forradalom feltételei érlelődésének magyarországi sajátosságait, a belső és a nemzetközi tényezők szerepét a forradalmi válság kialakulásában, a kibontakozott forradalmi folyamat jellegét és szakaszait, a szocialista forradalomba való átfejlődés napirendre kerülésének időpontját és folyamatát, a demokratikus és szocialista forradalmi periódus egymáshoz való viszonyát, a kommunista párt politikai irányvonalának és taktikájának alapvető kérdését, a szocialista építés kibontakoztatásának főbb szakaszait. A tanulmányokban jelentős helyet kap annak sokoldalú elemzése és bemutatása, hogy forradalmunkban mennyire igazolódott és fejlődött tovább a szocialista forradalom lenini elmélete; melyek a szovjet úttal egybevetve, a szocialista forradalom népi demokratikus útjának főbb jellemzői; hazánk szocialista fejlődése mennyiben igazolja Marxnak A gothai program kritikája és Leninnek az Állam és forradalom című műveiben a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetről, a kommunista formáció kifejlődési fázisairól kifejtett következtetéseit.

A Szabó Bálint — többségében polemikus jellegű — tanulmányaiban szereplő sok lényeges probléma közül itt különösen három kérdésre — melyek mind a hazai tudományos élet, mind a nemzetközi ideológiai harc szempontjából ma is aktuális jelentőségűek, s a hatvanas évek vitáiban központi szerepet játszottak — szeretnénk felhívni a figyelmet: mikor és milyen tényezők hatására indult el a for-

* Akadémiai Kiadó 1975. 155 p.

radalom hazánkban, kibontakozásában a külső vagy a belső feltételek játszották-e a döntő szerepet; forradalmunk kezdettől fogva szocialista forradalomként értékelendő-e, vagy a szakadatlan forradalmi folyamaton belül jellegükben különböző, demokratikus és szocialista szakaszok különböztethetők meg; a kommunista párt politikai irányvonala a hatalomért vívott harc időszakában megfelelően számolt-e az ország adottságaival, helyes politikát jelentett-e, vagy a dogmatizmus, a szektás politika, a kialakuló személyi kultusz már ebben a periódusban is éreztette negatív hatását.

Az első kérdésben, egyebek mellett a történelmi kontinuitás hangsúlyozásával, de különösen az akkori társadalmi-politikai viszonyok, az objektív folyamat sokoldalú elemzésével a tanulmánygyűjtemény azt bizonyítja, hogy a forradalom objektív és szubjektív feltételei már 1944 őszén érlelődőben voltak, s hogy a szovjet hadseregnek a forradalom elindításában játszott viszonylag nagyobb szerepe ellenére, a forradalmi válság teljessé válásának döntő oka hazánkban is a belső társadalmi ellentmondások elmélyülése, kiéleződése, az ellenforradalmi fasiszta rezsim politikájának teljes csődbe jutása volt. Hibásnak tartja tehát azokat a koncepciókat, amelyek a forradalmi folyamat kibontakozásának csak a külső okait, feltételeit hangsúlyozzák, s lebecsülik vagy teljesen figyelmen kívül hagyják a belső okokat.

Szabó Bálint, természetesen, nem tagadja a külső feltételek, különösen a Szovjetunió szerepét, hiszen a forradalmakat sohasem lehetett, de korunkban különösen nem lehet az egyes országok és népek között mind szorosabbá váló kapcsolatok miatt csak az adott ország belső fejlődéséből levezetni, különösen nem egy nemzetközi méretű forradalmi hullám idején. Az azonban, hogy a különböző tényezők közül mit tartunk döntőnek és meghatározónak, több szempontból is elvi-elméleti és metodológiai jelentőségű. Egyfelől döntő szerepe van az elkezdődött forradalom jellegének, fejlődési szakaszainak, sőt az egész korszaknak az értékelésében. Másfelől közvetlen és szerves kapcsolatban van a két rendszer közötti ideológiai küzdelemmel, hiszen, ahogy erre a szerző is utal, a hazánkban és más európai országokban a második világháború végén kibontakozó társadalmi változások értelmezése változatlanul a nemzetközi ideológiai harc egyik fő területe.

Ha az uralkodó osztályok, a fasiszta rendszer válságának kialakulásában csak a külső, a nemzetközi feltételek szerepét hangsúlyozzuk, s nem mutatunk rá, hogy döntő okai a belső ellentmondások voltak, akkor akarva, akaratlanul nemcsak a forradalom exportját hirdető hamis polgári elméletek malmára hajtjuk a vizet, s lebecsüljük a belső forradalmi és antifasiszta erők harcát, hanem azt is kétségbe vonjuk, hogy hazánk akkori társadalmi viszonyai forradalmat, gyökeres társadalmi átalakulást tettek szükségessé, s hogy az elkezdődött forradalom a magyar társadalmi fejlődés szükségszerű terméke volt.

Az elmúlt évtized vitáiban a második kérdést illetően is sok eltérő álláspont alakult ki, amelyek bizonyos megszorításokkal, végső soron két ellentétes koncepcióban összegezhetők. Az egyik szerint a felszabadulás nyomán kibontakozott forradalmi folyamaton belül nem lehet egymástól jellegükben különböző periódusokat megkülönböztetni. Ez a nézet — gyakran kizárva a forradalmi folyamatból a kezdeti időszakot, 1944—1945 fordulóját — az 1945 és 1948 közötti időszakot „a szocialista forradalom tartalmával végbement sajátos népi demokratikus átalakulásnak tekinti: nem választható szét demokratikus és szocialista periódusra, nem e két forradalom egymásutánjáról van szó, hanem sajátos békés útról a szocializmus győzelméhez" (Magyar Tudomány, 1970. 4—5. sz. 253. old.), amelyet a szocialista tartalmú átalakulás ellenére az első időszakban a munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája jellemez.

A másik koncepció szerint — ez az, amelyet Szabó Bálint minden tanulmányában következetesen képvisel — a forradalom az ország felszabadításával párhuzamosan már 1944 végén elkezdődött, és a szakadatlan forradalmi

folyamaton belül két tartalmilag különböző szakasz létezett. A forradalom 1944 végén antifasiszta demokratikus forradalomként kezdődött el, s viszonylag gyorsan — a fő antifasiszta feladatok megoldása után — 1945 tavaszától-nyarától átnőtt a szocialista forradalomért vívott harc szakaszába, amely 1947—1948 fordulóján elvezetett a proletárdiktatúra győzelméhez.

A Szabó Bálint képviselte koncepció jelentőségét nemcsak az adja meg, hogy visszatükrözi a végbement társadalmi, történelmi folyamatot, annak valóban minőségileg is különböző fejlődési szakaszait, marxista módon alkalmazva Leninnek a demokratikus és a szocialista forradalom kapcsolatára, a demokráciáért folytatott harcnak a szocializmusért folyó harcban játszott szerepére vonatkozó megállapításait, hanem egyben elvi és metodológiai jelentősége van korunk különböző forradalmi mozgalmainak a megítélésében is.

Kétségtelen, hogy korunkban minden antifasiszta és antiimperialista mozgalom része a szocializmusért folyó küzdelemnek. De azt jelenti-e ez, hogy minden antifasiszta és antiimperialista tartalommal indult, s esetleg a munkásosztályt, a kommunista pártot is hatalmi pozíciókhoz juttató forradalom már eleve szocialista forradalom? Vajon Chilében, a két évvel ezelőtti fasiszta puccs egy szocialista jellegű forradalmi folyamatot szakított meg, vagy jelenleg Portugáliában egy szocialista jellegű forradalom válságának vagyunk a tanúi? A szocialista elemek jelenléte természetesen kétségtelen, ahhoz azonban, hogy az adott forradalmi folyamat szocialista jellegű, a proletárdiktatúra megteremtését közvetlenül célul tűző forradalommá váljon, az osztály-erőviszonyok, a politikai feltételek olyan átalakulása szükséges, amely lehetővé teszi az antiimperialista szakasz következetes végigvitelét, antikapitalista forradalmi szakaszba való átfejlődését.

A különböző jellegű feladatok jelenléte és összefonódása tehát nem jelenti és nem is jelentheti azt — ez a szerző koncepciójának egyik alapvető metodológiai elve —, hogy a forradalmi folyamaton belül ne keressük meg és ne mutassuk meg a részét alkotó, egymással összefonódó, de egymástól jellegükben különböző és viszonylagos önállósággal is rendelkező szakaszokat. A megkülönböztetés kritériuma ez esetben az, hogy a forradalmi folyamat adott periódusában milyen osztálytartalmú változás történik a politikai hatalomban, az államhatalom jellegében, s a megoldandó társadalmi ellentmondásokból, a végrehajtásban részt vevő osztályerők összetételéből, célkitűzéseiből stb. fakadóan (minden egymásba fonódás ellenére) milyen jellegű feladatok dominálnak, melyek határozzák meg az adott periódusban a forradalmi folyamat alapvető tartalmát.

A harmadiknak jelzett kérdésben Szabó Bálint azokkal a kutatókkal száll vitába, akik szerint — az 1949 után bekövetkezett súlyos hibákat és torzulásokat mintegy visszavetítve — a párt politikai irányvonala s ezzel összefüggésben szövetségi politikája már a hatalom kivívása előtt is hibás volt. Ennek kapcsán a szerző sokoldalúan elemzi a párt stratégiájának és taktikájának alakulását és fejlődését, nem tagadva és nem hallgatva el a kedvezőtlen jelenségeket sem. Így pl. részletes elemzést és áttekintést ad arról az elméleti bizonytalanságról, amely a népi demokrácia és a szocializmus viszonyát illetően az MKP és más pártok vezetésére ezekben az években jellemző volt, szól a párt munkamódszerében megnyilvánult egészségtelen tünetekről stb.

Mindez azonban, hangsúlyozza Szabó Bálint (s ezzel a véleményével is egyet lehet érteni), nem igazolja azok nézetét, akik szerint a párt politikai irányvonala már 1945-től sem volt egészében és alapjában véve helyes. Ellenkezőleg, bár a későbbi hibák és torzulások bizonyos előzményei már ezekben az években is megvoltak, a párt politikája — stratégiája és taktikája — a proletárdiktatúra kivívásáig és megszilárdításáig egészében véve helyes, az ország akkori adottságait, társadalmi viszonyait szem előtt tartó politika volt, a marxizmus elvein nyugodott, alkotóan és eredményesen alkalmazta hazánk akkori viszonyaira a lenini tanítást. A későbbi hibák tehát

— ez a szerző fő konklúziója — „nem következtek szükségszerűen, szinte végzetszerűen a korábbi, 1948 előtti politikából. Sőt, a hibákat csak akkor érthetjük meg igazán, ha látjuk, hogy azok e politikától sok tekintetben idegenek, annak ellentmondanak." (102. old.)

A fentiek, úgy hisszük, meggyőzően bizonyítják, hogy Szabó Bálint tanulmányainak egy kötetben való megjelentetése több szempontból is helyes és hasznos vállalkozás volt. Mindenekelőtt azért, mert a kötet anyaga bizonyos betekintést nyújt a hatvanas években a népi demokratikus fejlődésről kibontakozott vita menetébe, megismertet a vitás kérdésekkel, a gyakran egymással is szemben álló koncepciókkal. Ebből következik, hogy a kötet tanulmányai jól hasznosíthatók az oktatás különböző szintjein is.

Nagyon hasznos volt a tanulmányok kiadása azért is, mert a nemzetközi erőviszonyoknak a szocializmus erői javára való eltolódása, az antiimperialista demokratikus mozgalmak felélénkülése és előretörése folytán a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban — de a burzsoázia ideológusai és politikusai körében is — jelentősen megnőtt az érdeklődés a szocializmushoz vezető átmeneti fejlődési szakaszok, különböző formák, konkrétan a népi demokratikus forradalmi út tapasztalatai iránt. Ez a felfokozott érdeklődés arra kötelez bennünket, hogy a marxista társadalomelmélet és metodológia alkotó alkalmazásával minél sokoldalúbban tárjuk fel az antifasiszta és a munkáshatalomért folytatott küzdelem folyamatának jellemzőit, egyes fejlődési szakaszait, az egyes országokra jellemző egyedi vonásait és a nemzetközileg is hasznosítható, s ezért ma is aktuális tapasztalatait.

Szabó Bálint tanulmányainak egészében pozitív értékelése természetesen nem jelenti azt, hogy a kötet minden egyes tételével és megállapításával egyetértenék. Némely kérdésben (pl. az antifasiszta, antiimperialista, demokratikus forradalmi szakasz tartalmi megítélése, a szocialista jellegű forradalmi szakaszhoz való viszonya, a párt politikai irányvonala megítélésének egyes részkérdései stb.) lehetnek és vannak is véleményeltéréseink. Ezek azonban nem a tanulmányokban következetesen képviselt koncepció lényegével, elméleti és politikai tartalmával kapcsolatosak. Véleményem szerint, a szerző tanulmányaiban egy összefüggő és következetes, a marxista—leninista forradalomelméletet alkotóan érvényesítő, a társadalmi, történelmi folyamat objektív elemzésén alapuló koncepció alaptételeit és fejlődését kísérhetjük nyomon.

Kárpáti Sándor

A KMP ELSŐ KONGRESSZUSA*

1975 tavaszán jelent meg a Kommunisták Magyarországi Pártja első kongresszusának lényegében teljes korabeli dokumentációs anyaga. A korábban megjelent dokumentumkötetből, valamint a KMP 1919 és 1925 közötti történetéről szóló feldolgozásokból, monográfiákból a legfontosabb anyagok részben már ismertek voltak a magyar munkásmozgalom története iránt érdeklődők előtt. A jelen kötet összeállítói azonban ennél többre vállalkoztak, nevezetesen arra, hogy bemutassák: az új harci körülmények között hogyan jut el a párt újjászervezése során felmerült elméleti és gyakorlati kérdésekre választ kereső forradalmi mozgalom a közös álláspont kialakításáig, a szervezeti és cselekvési egység megteremtéséig, a párt első kongresszusának megtartásáig.

Ismeretes, hogy a magyar kommunista mozgalom tevékenységét nem csupán az illegalitás nehéz és veszélyes körülményei nehezítették, gátolta a mozgalom részbeni megosztottsága is.

* Kossuth Könyvkiadó 1975. 275 p. A kötetet összeállította és szerkesztette: *Szabó Ágnes* és *Imre Magda.*

Ilyen korulmények kozott jóval nagyobb felelősség hárult azokra a kommunista vezetőkre, akik 1925 nyarán, Bécsben megtárgyalták a magyar munkásmozgalom, a KMP helyzetét és feladatait.

A kotet anyaga három nagy részre tagolódik. Az első rész dokumentumaiban a kongresszus előkészítéséről, a másodikban magáról a kongresszusról, míg a harmadik részben a kongresszus határozatainak megvalósításáról olvashatunk. A dokumentumok az 1924 januárjától 1925 szeptemberéig terjedő időszakot ölelik fel.

A kongresszus előkészítéséről közolt dokumentumok terjedelmileg a kötet legrovidebb fejezetét adják. A kotet összeállítói ebben a részben elsősorban arra törekedtek, hogy a kongresszust megelőző időszak előkészítő munkájának levelezéséből csupán a legfontosabbakat válogassák, amelyek megfelelően reprezentálják Kun Béla, Landler Jenő, Alpári Gyula és az emigrációban dolgozó kommunisták erőfeszítéseit a párt szervezeti egységének megteremtéséért, illetve bemutassák a Kommunista Internacionálé és az újjászerveződő KMP kapcsolatát. Elismerve a levelezés jelentőségét, úgy érezzük, hogy a kongresszust előkészítő munka egyik legfontosabb dokumentumának, a KMP Organizációs Bizottsága által kidolgozott hathónapos munkatervnek a közlése indokolt lett volna. Bár a munkaterv más gyűjteményes kötetben is megjelent, a kötet tartalma és szerkezete megkívánta volna a dokumentum ismételt közlését. Elsősorban arra gondolunk, hogy a kongresszus jegyzőkonyvében, a kongresszusi vita anyagában, a tézisekben stb. tobbszor találkozunk a KMP hathónapos munkatervére való hivatkozással. A kozlés lehetőséget adott volna arra, hogy az olvasó összevesse az 1924-ben megfogalmazott célokat a kongresszuson elhangzottakkal.

A kotet második fejezete a kongresszus dokumentumait kozli. A kongresszusi vitából és a fennmaradt tézisekből, határozatokból, irányelvekből kirajzolódó kép tanúsága szerint a KMP reálisan vetett számot a hazai mozgalom lehetőségeivel, adottságaival. Ezért nem véletlen, hogy jelentős helyet foglalt el az illegális és a legális munka összekapcsolásának gondolata; a legális forradalmi párt, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt tevékenységének vizsgálata; az uzemekben, a szakszervezetekben, valamint a parasztság körében végzett munka. A kongresszus külön foglalkozott az ifjúság megnyerése érdekében teendő lépésekkel, s külön határozat szólt a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségének munkájáról. A bécsi találkozó, mint a párt újjáalakuló kongresszusa, természetesen megfelelő szervezeti lépéseket, intézkedéseket is tett. Elfogadták a KMP, illetve a KMP Központi Bizottságának a szervezeti szabályzatát. A KMP szervezeti szabályzata meghatározta a párt nevét, a párttagság feltételeit, a párt felépítését, kulon foglalkozott az üzemi sejtekkel mint a pártszervező munka alapjaival. A KB szervezeti szabályzata a hazai illegális és legális munka irányításának szervezeti feltételeit foglalta ossze. Így többek között meghatározta a Központi Bizottság és a Kulföldi Bizottság, a Titkárság, valamint a KB osztályainak és bizottságainak teendőit.

A kongresszus kulon uzenetben fordult a magyar kommunista emigrációhoz, s oromét fejezte ki, amiért „az emigrációban éveken át dúlt *frakcióharcok*, amelyek megbénították az emigráció támogató munkáját, *megszűntek*". A kongresszus résztvevői udvözölték a Kommunista Internacionálé Elnokségét, az orosz párt kozponti bizottságát, a Nemzetközi Voros Segély Végrehajtó Bizottságát.

A kotet harmadik fejezete a bécsi kongresszuson elfogadott dokumentumokat gyűjtotte egybe. Itt olvashatjuk a KMP KB üléseinek jegyzőkönyveit, a KB jelentését a kongresszus munkájáról, amelyet a KI Végrehajtó Bizottságához kuldtek meg, a KMP KB és a KI Titkársága közott történt levelezés egy részét, valamint a kongresszusról szóló beszámoló előadások téziseit is.

Kulon kell szólnunk a kötet bevezető tanulmányáról, amely mértéktartóan, tudományos igényességgel

kalauzolja az olvasót a dokumentumok között. Felvázolja azt a történelmi hátteret, amelyben a kongresszus lezajlott, felhívja a figyelmet a legfontosabb kérdésekre, de a fő szerepet a dokumentumoknak engedi át. A források jobb megértését segíti, hogy a kötet összeállítói a dokumentumokban szereplő illegális nevek feloldását külön névjegyzékben is közlik. Egészében véve, olyan átfogó dokumentumkötet jelent meg, amely jelentőségének megfelelően mutatja be a KMP első kongresszusát, s egyben nagy segítséget nyújt a kérdéses időszak történetét kutatók és oktatók munkájához.

Stemler Gyula

HUNYA ISTVÁN: EMELT FŐVEL*

A magyar politikai memoárirodalom figyelemre méltó terméke Hunya István könyve. Talán nem is sorolható egyértelműen a politikai memoárirodalom kategóriájába. A szerző avatott forgatója a tollnak, ismertek szépirodalmi munkái; mostani kötete olyan szépprózába foglalt politikai memoár, amely sok vonatkozásban, stílusában, ember- és korszakábrázolásában, a történelmi események megvilágításában messze túlmegy a hagyományos értelemben vett memoárirodalom keretein, s a széppróza, a memoár és a történeti feldolgozás szerencsés ötvözetét adja. Könyve azonban nemcsak történelmet, politikumot, egy hallatlanul elnyomott néposztály, az agrárproletariátus életét, sorsát és küzdelmeit ábrázolja, hanem egy teljes emberi életet ír le. Hunya István egyéni élete – egy mások, osztályos társai érdekében vállalt elkötelezett élet megtestesülése. Móricz Zsigmond írta egy orosz fogságból hazatért katonáról a Tanácsköztársaság idején: „Olyan, mint a bevetett föld, amely tele van magvakkal, s azok most csíráznak, erjednek, nőnek benne." Hunya István is ilyen gazdagon termő, cselekedni vágyó egyéniség, amelyet a könyv hűen tükröz. A Tanácsköztársaság megdöntése után, az első megrendülést követően számára nem volt kétely, hogy hova kell állnia, mit kell cselekednie. Törékeny alkata szilárd jellemet, hihetetlen bátorságot és elszántságot takart, s vállalta az egyenlőtlen küzdelmet. Pedig Magyarországon soha olyan nehéz, kilátástalan helyzetből nem indult a munkásmozgalom, mint a Tanácsköztársaság megdöntése után, a fehérterror idején. Hunya István azokban a tragikusan megszenvedett években arra vállalkozott, hogy a Viharsarok, Endrőd és környéke agrárproletárjainak mozgalmát újra életre keltse. Úgy tetszik, van ebben az elszánt elkötelezettségben, minden kockázatot és veszélyt vállaló tevékenységben valami fanatizmus, népért küzdő apostoli elhivatottság, amely a magyar agrármozgalmak folytonosságának és állandóságának egyik fenntartója volt. Hivők ők valamennyien a szó legnemesebb értelmében, mert olyan időben és olyan világban küzdöttek az igazságért, amikor ez az egyén sorsának föláldozásával járt.

A négy elemit végzett Hunya István fanatizmusa azonban a társadalmi harcok törvényeit ismerő forradalmár tudatos állásfoglalása volt. Igaz, eleinte csak azt tudta, „amit az élettől, a Nagy Októberi és a mi forradalmunkból, valamint az idősebb, tapasztaltabb emberektől tanult". Ez az ismeretanyag azonban csak az ösztönös forradalmár számára elégséges. Hunya István pedig ismerni akarta a társadalmi harcok törvényeit, lázasan, megszállott módjára kereste a társadalmi igazságot, ezért olvasott, tanult; mindent elolvasott, ami kezébe került. Sohasem ment munkába könyv nélkül; „hátamon a heti élelem, kezemben a nyitott könyv volt". Ezért tisztában volt a társadalmi harcok törvényeivel, a tömegerő szerepével, amely „olyan, mint a Hármas-Körös áradása

* Táncsics Könyvkiadó 1974. 318 p.

— gátat szakít. Nagyobb darab kenyérhez, darabka földhöz szelíd kérésel soha, követeléssel talán, de erőszakosan biztos" hozzásegít. Ez a felfogása már nem az ösztönös forradalmár tömegerőt túlbecsülő idealista nézetéből fakadt, hanem a tudatos forradalmár realista szemléletéből. Tudása, marxista műveltsége mellett azért válhatott a viharsarki agrárproletárok vezetőjévé, mert elvhű, bátor ember volt, s osztályos társai a „határozott, bátor embereket tisztelték"; emlékeikben Várkonyi István, a csabai Áchim L. András s az 1922-es választásokon képviselőjelöltként fellépő, a kenyérért és az embert megillető jogokért bátran szót emelő Vági István képe lebegett.

Hunya István önmagáról írva a tiszántúli agrárproletárok hétköznapjait, életét, küzdelmét írja le, könyvében a szegényparaszti élet mindennapiságának megelevenítésére törekszik — sikerrel. Ő és küzdőtársai kétirányú harcot folytattak: egyenlőtlen küzdelmet vívtak az ellenforradalmi rendszerrel, a helyi hatóságokkal, és a szociáldemokrata párttal a forradalmi mozgalom és politika védelmében. Könyvének az ad figyelemre méltó jelentőséget, hogy ezt a küzdelmet belülről, a cselekvően átélő ember hitelességével, az aktív résztvevő oldaláról mutatja be. Magáról és küzdelmes életéről szólva a magyar forradalmi agrármozgalom egy évtizedes korszakát írta meg olyan érdekfeszítően, hogy az olvasó nehezen tudja letenni. A jelentős politikai események leírása, a kitűnő ember- és korábrázolás mellett könyve minden lapját sok tapasztalatból fakadó életbölcsesség, a nagy történelmi összefüggések, sokrétű emberi kapcsolatok színes leírása, mély humanizmus szövik át.

Jóllehet az endrődi és az Endrőd környéki agrárproletárok életét és küzdelmét eleveníti meg, könyvében nyomon követhető a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének munkája és kapcsolata az MSZDP-vel, az MSZDP politikája, az MSZMP megalakulása, falusi munkája, heroikus küzdelme az ellenforradalmi rendszerrel, az illegális kommunista pártszervező munka, az ellenforradalmi rendszer erőszakszervezeteinek munkája, börtönviszonyai. Ezek valósághű és gazdag dokumentálása avatja a könyvet szakmunkává és joggal ajánlható a történészek figyelmébe is.

Hunya István nyolcvanadik születésnapján megjelent könyve emigrációja kezdetével (1932. szeptember 30.), Moszkvába érkezésével fejeződik be. Reméljük, hamarosan kézbe vehetjük az életének további eseményeit megörökítő köteteket is. A most megjelent kötetet olvasva úgy érezzük, hogy a folytatás elmaradása pótolhatatlan hiányt okozna.

Szakács Kálmán

HEINZ WOHLGEMUTH: KARL LIEBKNECHT*

Karl Liebknechtnek, a német és a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom egyik legjelentősebb alakjának tevékenységéről, életútjának értékeléséről és jelentőségéről a bestiális meggyilkolása óta eltelt öt évtized során sem szűnt a polgári, a szociáldemokrata és a marxista történetírók és publicisták vitája. Az előbbiek nemegyszer kísérelték meg bebizonyítani, hogy kérlelhetetlen forradalmisága súlyos tévedés volt, és hogy valójában semmi köze sem volt a bolsevizmushoz. A marxisták viszont a történelmi valóságnak megfelelően, mindig is a németországi kommunista mozgalom megteremtői és legkiemelkedőbb vezérei között tartották számon.

Karl Liebknecht születésének századik évfordulója alkalmat adott arra, hogy polgári és szociáldemokrata történetírók és publicisták új formában, újabb forrásanyagokra hivatkozva ismét bizonyítsák állításaikat. Még nagyobb szükség van tehát, mint eddig

* *Heinz Wohlgemuth:* Karl Liebknecht. Eine Biographie. Berlin, 1973. 533 p.

arra, hogy a marxista történetírás művelői kiterjesszék a munkásságára vonatkozó forrásanyag feltárását, sokoldalúbb és mélyrehatóbb elemzéssel segítsék elő azoknak a munkáját, akik korunk ideológiai harcában a forradalmi munkásmozgalom tudományos igazságnak megfelelő álláspontját képviselik. Az ideológiai harc a hatvanas évektől fogva ugyanis minden téren differenciáltabb lett, lényegesen nagyobb felkészültséget, szélesebb körű tényanyag ismeretét, a folyamatok mélyebben szántó elemzését követeli. Ennek során Liebknecht értékelésének a harmincas és a negyvenes évek marxista irodalmában elterjedt módszerét is felül kellett vizsgálni. Nem lehet ugyanis történelmi szerepét a maga teljes valóságában bemutatni, ha tevékenységét a történelmi összefüggésekből kiragadva, valamiféle mesterségesen konstruált mérce szerint értékelik. Így nemegyszer részletes hibajegyzékben tüntették fel állítólagos fogyatékosságait, történelmi nagyságát viszont jórészt deklaratív módon hangoztatták.

Heinz Wohlgemuth Liebknecht-életrajzáról mindenekelőtt megállapítható, hogy szem előtt tartotta a fenti követelményeket. Munkájában támaszkodhatott arra a nagyarányú és tervszerű kutatómunkára, amelynek során a marxista történetírók, különösen a Német Demokratikus Köztársaság történészei, feltárták a nemzetközi és a németországi munkásmozgalom számtalan, eddig ismeretlen összefüggését, a szociáldemokrácia háború előtti történetében kialakult irányzatok keletkezésének és egymással szemben folytatott harcának eleddig ismeretlen anyagát. Munkásságuk nagy léptekkel vitte előre a németországi forradalmi baloldal kialakulásának és fejlődésének feltárását. De a szerzőnek magának is sok-sok évi munkára volt szüksége ahhoz, hogy kezünkbe adhassa e biográfiát. Az NDK párt- és állami levéltárainak anyagán kívül áttanulmányozta a moszkvai és a varsói pártarchívum, valamint az amszterdami nemzetközi munkásmozgalom-történeti levéltár e témára vonatkozó iratait is. Teljesítménye annál jelentékenyebb, mert a Liebknecht-biográfia megírása során felvetődött fő kérdésekre helyesen válaszolt. „A történelmi érdemeket nem aszerint ítélik meg, amit a történelmi személyiségek a mai követelmények mércéje szerint *nem teljesítettek*, hanem aszerint, ami *újat teremtettek* elődeikhez képest" — idézi Lenin útbaigazítását.

A szerző Liebknecht életét három nagy periódusra tagolva ábrázolja. Az elsőt születésétől, 1871-től 1899-ig, ügyvédi pályafutásának megkezdéséig veszi, a második a világháború kitöréséig terjed, a harmadik 1914-től haláláig, 1919-ig.

Az első periódusról, élete első három évtizedéről mindössze 24 oldalon számol be. Jól sikerült vonásokkal vázolta fel ennek az életszakasznak néhány fő meghatározóját, különösen a családi körnek, édesapjának, a család néhány barátjának, és a kivételes törvény körülményeinek hatását. A felnőtté válás néhány külső és belső komponense, az egyéniségének és cselekedeteinek teljesebb megértéséhez szükséges mozzanatok nagy része azonban — legalábbis a magyar olvasó így látja — nem kapott megfelelő teret.

A második fejezet A forradalmár Karl Liebknecht politikai érlelődése címet kapta. Ebben nagyrészt eddig ismeretlen tényeken alapuló részletes leírást kapunk ügyvédi tevékenységéről, választókerületében kifejtett politikai küzdelmeiről, s mindkettővel kapcsolatban politikai egyéniségének egyik legfontosabb, legjellemzőbb vonásáról, a munkásokkal való szinte mindennapi, bensőséges kapcsolatáról. Wohlgemuth életszerűen mutatja be a munkások ügyes-bajos dolgaival nap nap után foglalkozó és számtalan munkásgyűlésen fellépő forradalmárt. Gondosan felkutatott tényanyagból ismerhetjük meg Liebknechtnek és az oroszországi forradalmi marxisták németországi emigrációs csoportjának 1903-tól fogva fennálló együttműködését és azt a segítséget, amelyet védőügyvédként a német hatóságok üldözésével szemben nekik nyújtott. Ezzel összefüggésben olvashatunk a közte és az emigráns bolsevik forradalmárok között kialakult baráti kapcsolatokról, arról a széles körű érdeklődésről, melyet Oroszország problémái

és az oroszországi forradalmi mozgalom iránt tanúsított. Világossá válik az olvasó számára, hogy Liebknecht megértette az 1905—1907-es oroszországi forradalmi tapasztalatok jelentőségét, és hogy a német forradalmi szocialisták ügyének tekintette az oroszországi forradalmat.

A szerző behatóan foglalkozik Liebknecht militarizmus elleni harcával. Kimutatja, hogy a háborús készülődés, a katonai gépezet visszaélései, az ifjúság teljes védtelensége vele szemben és kiszolgáltatottsága neki, a burzsoá államgépezet helyének és szerepének tanulmányozása ösztönözték arra Liebknechtet, hogy a militarizmus és a munkásifjúság problémáival foglalkozzék. A felsorakoztatott tények alapján világossá válik, hogy a militarizmus elleni harcával és a munkásifjúság szervezése terén kifejtett sokoldalú elméleti és gyakorlati tevékenységével az egész forradalmi munkásmozgalomban kezdeményező és úttörő szerepet töltött be.

Az olvasó megismerheti Liebknechtnek az ellene 1907-ben lefolytatott lipcsei hazaárulási perben, s az ezt követő másfél éves várfogságban, az 1910-ben kibontakozott választójogi harcban, a porosz képviselőházban és a Birodalmi Gyűlésben tanúsított magatartását; gazdag tényanyag mutatja be, hogyan használta fel igazi forradalmárként a császári Németország osztálybíróságát, a német birodalmi gyűlés és a porosz országgyűlés szószékét a német militarizmus és a monopoltőkések ellen. Sok új adalék mutatja ki, hogy megalkuvás nélküli fellépése kiváltotta a németországi szociáldemokrácia jobbszárnyának ellenzését, sőt korábbi, centristává lett harcostársainak figyelmeztetéseit is. Az életrajz már ebben az első világháború előtti időszakról szóló részében is nagyon sok tényt ismertet arról a bonyolult folyamatról, amelynek során a három irányzat kialakulása Németországban végbement. Liebknecht példája is igazolja azt a tényt, hogy a németországi szociáldemokrácia egységének a felbomlását mindenekelőtt a jobboldali vezetők egyre inkább megnyilvánuló opportunista nézetei, politikája, a korábban baloldalinak számítók egy részének a jobboldaliak magatartását toleráló, hozzájuk mindinkább alkalmazkodó, centrista megnyilvánulásai indították el és az érlelődött tovább a világháború kitöréséig. Wolhgemuth tényekkel mutatja be, hogy egyre kevesebben lettek azok a német szociáldemokrata vezetők, akikkel Liebknecht együtt küzdhetett, és hogy ő, a régi osztályharcos szociáldemokrácia édesgyermeke fokról fokra a reformista szociáldemokrácia mostohagyermekévé lett.

A harmadik fejezet címe: Karl Liebknecht, a német baloldaliak elismert vezére és Németország Kommunista Pártjának egyik megalapítója. Életének ezeket az éveit a magyar olvasó jobban ismeri, mint a korábbiakat. Leírásából és elemzéséből mégis sok újat és fontosat tudhatunk meg. Érthetőbbé válik például Liebknechtnek a Birodalmi Gyűlésben 1914. augusztus 4-én a hadihitelekről folyó vitában kimondott „igen"-je. És többet tudhatunk meg arról is, hogy taktikailag mennyire problematikus volt a december 2-i ülésen egyedül kimondott „nem"-je. Sok-sok tényt olvashatunk arról, hogy a jobboldaliak és a centristák magatartása mennyire megnehezítette a baloldaliak helyzetét, harcát és szervezett politikai erővé formálódását. Jó néhány eddig ismeretlen adatból kiderül, hogy Liebknechtet a német szociáldemokrata vezérkar a háború idején már megtagadta és kitaszította, hogy a legtöbben szerettek volna valahogyan végleg megszabadulni tőle, de hitelét, tekintélyét és népszerűségét mindvégig kamatoztatni próbálták a maguk opportunista politikájának a javára és leplezésére. Wohlgemuth nagyon jól ábrázolja, hogy mennyi leleményességgel és bátorsággal használta fel Liebknecht a háború alatt megmaradt legális harci lehetőségeket a háború folytatása elleni tiltakozásra, a háború szociáldemokrata támogatóinak leleplezésére; mennyire következetesen képviselte a forradalmi internacionalizmus álláspontját. De az is kiderül, nem riadt vissza attól sem, hogy harcának folytatása érdekében átlépje a legalitás határait.

A kormány és a vezérkar, a szociálsoviniszta vezetők egy részének tudtával és beleegyezésével, megpróbálta ártalmatlanná tenni az erősödő háborúellenes forradalmi mozgalom vezéralakját. Az 1915 február elejétől teljesített katonai szolgálatának, majd 1916 májusában történt letartóztatásának és fegyházbüntetésének leírásából megtudjuk, milyen körülmények között folytatta forradalmi harcát, milyen nehéz volt kapcsolatát fenntartania a külvilággal, és milyen forradalmi éleslátás kellett ahhoz, hogy helyesen foglaljon állást a német baloldaliak számára döntő politikai kérdésekben, különösen az oroszországi forradalom eseményeinek értékelésében és tanulságaiban.

A két és fél évi bebörtönzésből 1918-ban szabadult s a haláláig tartó mindössze 84 napnyi hihetetlenül mozgalmas időszakról is plasztikus képet kapunk. Szinte napról napra végigkísérhetjük Liebknecht tevékenységét, amint erejének végső megfeszítésével, otthonától, családjától elszakítva, az ellenforradalmi terroristák elől új meg új búvóhelyet keresve, sokszor a legszükségesebbeket is nélkülözve beszél a munkásgyűléseken, látogatja az üzemeket, részt vesz a tüntetéseken, felvonulásokon s azokon a tárgyalásokon, amelyeken a forradalmi napok egymást kergető eseményeit értékelték és a helyes politikai magatartást igyekeztek meghatározni. De nemcsak ebből láthatjuk nagyságát, hanem azokból a politikai feltételekből is, amelyek között a németországi forradalomével együtt az ő drámája is lefolyt. Tények sora világítja meg: ebben a drámában döntő szerepet játszottak a német szociáldemokrácia jobboldali vezérei. Wohlgemuth leírja, hogy 1918. október 7-én, amikor Badeni Miksa herceg kormányának államtitkárai Liebknecht szabadon bocsátásáról vitatkoztak, Scheidemann kijelentette: „Liebknecht mártíromsága hiba volt. Ha kinn van, akkor beszélhetünk ellene. Különben nem. Ha megint vétkezik, akkor megint becsukjuk. Liebknecht tipikus bolsevista." Amikor pedig a birodalmi kancellár megkérdezte, összeegyeztethető-e a szabadon bocsátása az ország biztonságával, Scheidemann így válaszolt: „Igen. Veszély esetén egyszerűen ismét be kell zárni." (396. old.) Liebknecht egyébként csak október 23-án szabadult ki a szabadon bocsátását követelő tömegmegmozdulások következményeképpen. Kiderült, hogy Scheidemann receptjét nem lehetett felhasználni ellene. A politikai harc kiéleződése arra ösztönözte a jobboldali szociáldemokrata vezetőket, hogy más eszközökhöz folyamodjanak. Ágyafúrt módon állítottak neki politikai csapdákat. A szerző a meggyilkolásában való bűnrészességüket is bizonyítja.

Wohlgemuth könyvéből teljesebben, tisztábban láthatjuk a nagy forradalmár és vértanú alakját, jobban megismerhetjük, hogyan alakította őt kora és, hogy mekkora szívósággal, tudatossággal és önfeláldozással küzdött hazájában a szocialista forradalomért.

Béki Ernő

AUGUST BEBEL ÉS KARL KAUTSKY LEVELEZÉSE*

Az Amszterdami Társadalomtudományi Intézet kiadásában nem ez az első kötet, amely gazdag forrásanyagul szolgál elsősorban a német, de szinte az egész nemzetközi munkásmozgalom kutatói számára. Az Intézet támogatásával, az ő kiadásában jelent meg Bebel és Engels, W. Liebknecht és Engels, Bernstein és Engels levelezése. Ezt egészíti ki a Bebel és Kautsky levelezését tartalmazó kötet.

A kötet elé ifjabb Karl Kautsky írt előszót. A hatvan oldalas előszó sok szempontból részletes tájékoztatót nyújt az olvasónak. Nemcsak azt mondja el, hogy honnan került elő a forrásanyag, hanem azt is, hogy hol, milyen már megjelent munkákban ta-

* August Bebels Briefwechsel mit Karl Kautsky. Herausgeg. von Karl Kautsky Jr. Assen. 1971. 394 p.

lál az olvasó az e kötetben felmerült kérdésekhez további ismeretanyagot. Rávilágít, hogy azért származik a kötetben szereplő levelek háromnegyede Bebeltől és csak egynegyede Kautskytól, mert a Bebelnek írott levelek jelentős része elkallódott Bebel költözködései során. Jellemzi Bebel és Kautsky személyes kapcsolatát is, amely a kezdeti munkatársi kapcsolatból (az 1880-as évek vége, az 1890-es évek kezdete) csak lassan vált igazi barátsággá. A kötet összeállítója szerint ennek fő oka az volt, hogy Bebel „minden volt, csak szentimentális természetű nem". Valójában nem igaz, hogy Bebel hideg és merev lett volna. Ezt bizonyítják szenvedélyes vitázó írásai csakúgy, mint azok a féltő és szerető sorai, amelyekben közvetlen családtagjairól ír, vagy ahogyan sok munkatársáról megemlékezik, ahogyan idősebb barátai, harcostársai betegségéről ír stb. Mindenesetre tény, hogy Bebel és Kautsky munkatársi, elvi fegyverközössége a századforduló után igazi barátsággá mélyült, s az esetek zömében teljesen azonos nézeten voltak.

A dokumentumok ismertetésénél előre venném a nemzetközi munkásmozgalom egészére vonatkozó levelezést. E tekintetben a kötet bizonyos csalódást kelthet, mert kevesebbet tartalmaz róla, mint várni lehetne. Vonatkozik ez nagy eseményekre (például az 1905-ös orosz forradalomra) csakúgy, mint egyes külföldi pártok életében beállott jelentősebb változásokra. De ennél is meglepőbb, hogy még a II. Internacionálé nagy nemzetközi kongresszusaival kapcsolatban is mily kevés anyagot találunk e levelezésben. S ezt mindhárom vonatkozásban mondhatjuk: sem a kongresszusok előkészítéséről, sem vitáinak értékeléséről, sem az utótörténetről nem tartalmaz gazdag anyagot a kötet. Az 1907-es, 1910-es és 1912-es kongresszussal kapcsolatban olvashatunk néhány sort, de ezek kivételes esetek. Az is feltűnő, hogy a nemzetközi mozgalom vezetőiről mennyivel kevesebb szó esik e levelezésben, mint a németekről.

A hiányok érzékeltetése mellett persze elsősorban arról kell szólnunk, ami a kötetben megtalálható. Még a nemzetközi mozgalomnál maradva: bizonyos összefüggésekre a levelezés mégis reflektál. Így mindenekelőtt szól a háborús veszélyről, s arról, hogy a háború szükségszerűen forradalmakba torkollna. Megjegyzendő azonban, hogy Bebel idevágó gondolatai még az 1890-es évekből valók, s ez a megítélés a későbbiekben elhomályosult.

Németország határain túl viszonylag még a legtöbb szó a francia és az angol munkásmozgalomról esik. Francia vonatkozásban meglepő, hogy a pártalakulás időszakának nem találjuk a tükröződését. Az 1880-as években tűnik fel először Guesde és Lafargue neve, többnyire a *Neue Zeit* tudósítóiként, illetve egy könyvsorozat szerzőiként. Az első érdembeni esemény, amellyel kapcsolatban a francia munkásmozgalom eseményeire reagálnak, 1899-ből kelt, s a Dreyfuss-válságra vonatkozik. Ismeretes, hogy ekkor éles viták kezdődtek Guesde, Lafargue és Jaurès hívei között a tekintetben, hogy milyen magatartást tanúsítsanak. Ekkoriban a francia szocialisták köréből, pontosabban elsősorban Guesde, Lafargue és a francia „marxisták" köréből többen a német szociáldemokrata vezetőkhöz fordultak, náluk akarták magukat igazolni, segítségüket kérték, hogy az ő állásfoglalásukkal növeljék otthon, Franciaországban saját befolyásukat. Bebel azonban 1899. augusztus 3-i, Kautskynak írott levelében igen határozottan állást foglalt ellenük, s mint írta, igazat ad Kautsky *Vorwärts*ben megjelent cikkének, s reméli, hogy a francia pártkongresszus többsége Jaurèsnak ad majd igazat. Egyúttal azt is hangsúlyozta: szeretné, ha a francia szocialisták végre egyesülnének, s az 1889-es vitákra visszautalva megjegyezte, nem szeretné „az 1889-es színjátékot" újra látni. Vagyis tíz esztendővel az akkori viták után már nem a marxista-poszszibilista vita végigharcolása vezette, hanem már arra hajlott, hogy talán akkor is lehetséges lett volna az egység megteremtése. (116. old.) Később, az 1904-es nagy viták idején (lásd a II. Internacionálé amszterdami kongresszusát) csupán egy futó dicséret Kautskynak, hogy jól tette, amikor a

*Neue Zeit*ben hosszabban írt Guesde múltbeli szerepéről, amelyet „Németországban nem ismernek". (167. old.) Amikor 1905-ben végre megvalósult az általa is hőn óhajtott francia pártegység, akkor már a *Vorwärts*et azért bírálta, mert az egyesülés kapcsán csak Guesde és Vaillant (vagyis a baloldal) érdemeit taglalta, s „egy szót sem szól Jaurès beszédének német vonatkozásáról, ami hallatlan". (175. old.) Végül jóval később újra megemlékezik a francia mozgalomról a nevezetes 1910. évi vasutassztrájk kapcsán. Bebel ekkor úgy foglalt állást, hogy ironikusan reflektált Briand és Millerand „szép szereplésére" (ami mögött az is ott volt, hogy egyikük sem állt hozzá túlságosan közel, Briand régebbi anarchizáló balossága, Millerand reformista színezete miatt), s magától a sztrájktól nem várt semmit. (238—239. old.)

Még vázlatszerűbbek az angol reflexiók. Az 1880-as évek derekán Bebel még reményeket fűz az angol szocialista mozgalom gyors kibontakozásához, s Hyndmant is dicséri, de az 1889-es nagy sztrájkmozgalmaknak a levelezésben már nincs nyoma, miként az olyan vezetők, mint T. Mann, Thorne, Tillett és Burns neve elő sem fordul a vaskos kötetben. Az angol mozgalom mindig idegen maradt Bebel számára. Világosan látta, hogy ott a fejlődés más vágányon halad. Mindemellett élete alkonyán is értékelni tudta az 1912-es angol általános sztrájkot, s jóllehet ettől a harci eszköztől ő maga idegenkedett, mégis azt írta Kautskynak, hogy ez olyan esemény, amely Anglia határain túl is éreztetni fogja hatását. (272. old.)

A francia és angol vonatkozású megjegyzések mellett nagyon esetleges sorokat találhatunk az orosz fejlődésről, szinte semmit a spanyolról és az olaszról, rendkívül marginálisat a balkániról és a skandinávról, ugyanakkor lényegesen többet az osztrákról és a svájciról.

A levelezés zöme szervesen a német munkásmozgalom kérdéseihez kapcsolódott. Még mielőtt ezek ismertetésére rátérnék, néhány olyan kérdéskört emelnék ki, amely elvi összefüggései folytán túlnő egy ország horizontján. Az egyik ilyen téma a gyarmatosítás volt, amelyre Bebel többek között az Internacionálé 1907. évi kongresszusa kapcsán reflektált. Stuttgartban Kautsky igen határozottan foglalt állást a gyarmatosítás, sőt a megreformált, a jobboldali szociáldemokrata interpretálású „civilizációs misszió" ellen is. Többek között a német delegáció tekintélyes részével (így Vollmarral és Daviddal) is szembekerült. Bebel ekkor Kautsky mellé állt, csak egy vonatkozásban nem: a jövőt illetően ugyanis azt kérdezte levelében (s a kérdés mögött állásfoglalás rejlett), hogy Kautsky szerint nem képzelhető-e el, hogy ha hirtelen a szociáldemokraták hatalomra kerülnének, akkor igenis bizonyos civilizációs szerepet kellene vállalniuk. (190—191. old.) Igaz, ő ezt a kérdést másképp vizsgálta, mint David s a francia és holland reformisták, mert Bebel már a tőkés kormányok megbuktatása utáni korszakra vonatkozóan vetette fel ezt a lehetőséget.

Ugyancsak általánosabb, elvi jelentőségű témakör volt az agrárfejlődés kérdése, amellyel Bebel is csak a századforduló után kezdett alaposabban foglalkozni. E kérdésre a levelezésben többször is visszatért, s ami Kautsky és David kibontakozó vitáját és a kis parcellás elképzelést illeti, Bebel ezúttal is Kautsky oldalára állt, érdemben foglalva állást. (88—90., 91., 93—95. old.)

A levelezés felvet egy másik alapvető kérdést is. Nevezetesen a forradalom perspektívájának kérdését. Ezt egy vonatkozásban már érintettük: Bebel számolt a háború közeli lehetőségével, s ezt az 1890-es évek elején szorosan összekapcsolta a forradalommal. Az 1880-as és az 1890-es évek első felében szemléletére általában jellemző volt, hogy a szocialista átalakulást gyorsabbnak ítélte, mint később. Ez a szemléleti változás persze nem volt egyedi jelenség. S hozzá kell tenni, hogy Bebel a későbbiekben sem veszítette el hitét ebben a szocialista átalakulásban, s jóllehet a részletkérdéseknek növekvő figyelmet szentelt, mégsem lett egyszerű prakticista, s a szakszervezeti prakticistákat csakúgy, mint az elméleti revizionistákat, illet-

ve a délnémet parlamenti prakticistákat mindig gyanakvással figyelte és bírálta, aminek ebben a levelezésben is bőven maradt nyoma.

E néhány általános elvi kérdés mellett néhány történetírói problémát is kiemelnék. Ilyen a Marx—Engels-hagyaték sorsa. A levelezésben igen gyakran szereplő kérdés a hagyaték megszerzése, megőrzése, gondozása, publikálása, az, hogy gyakorlatilag ez miként történjék. Végeredményben ehhez hasonló kérdés volt levelezésükben a Lassalle-hagyaték publikálása is. Lassalle emlékéről, szerepéről is többször esett szó, s Bebel még Engels életében, 1891-ben hangsúlyozta a nála 15 évvel fiatalabb Kautskynak, hogy éppen ő, aki már annak idején is vitázott és harcolt Lassalle-lal, „ő tudja jobban megítélni, hogy milyen nagy volt Lassalle befolyása a tömegekre, s hogy nélküle a mozgalom aligha lett volna olyan gyorsan azzá, ami lett". (75—76. old.) E kérdésben Bebel és Kautsky is vitázott egymással, bár ennek a vitának inkább csak egyik oldalát, Bebel érvelését követhetjük itt nyomon. Tény, hogy a többször szereplő kérdés azután Mehring írásai kapcsán ismét napirendre került, majd 1913-ban, a Munkásegylet félszázados jubileumának alkalmából Bebel megint olyan írásokat sürgetett, amelyek Lassalle helyét objektívan rajzolják meg, miközben hangsúlyozta, nem lehet közömbös, hogy a német munkástömegek benne látják a szocialista mozgalom egyik nagy alapítóját. (330—337. old.)

Történeti kérdések azonban másként is felmerültek. Közvetlen formában is, és nemcsak Kautsky munkássága, hanem Bebel történeti kirándulásai kapcsán is, hiszen ő is megírta Fourier életét, foglalkozott a német parasztháború történetével és néhány más témával is. De a kettőjük munkáját közvetlenül érintő kérdéseken túl is több ízben felmerült a munkásmozgalom, s a szocialista gondolatrendszer születésének, terjedésének megörökítése. Kautsky az 1890-es években vetette fel annak a könyvsorozatnak a tervét, amelyben a szocialista gondolat úttörőit kívánta megmintázni. Bebelnek magyarul is kiadott Fourier-ről szóló munkája ebben a sorozatban jelent azután meg. De érdekes, hogy Kautsky kiket választott ki úttörőként, s az is, hogy milyen gonddal válogatta a munkákhoz a szerzőket. Az úttörők között említette Owent, Saint-Simont, Weitlinget, de felmerült Proudhon és Csernisevszkij neve is, valamint Morus Tamásé és Campanelláé — olyanoké, akikkel később Kautsky maga is foglalkozott.

További történetírói problémakör szorosan a munkásmozgalom-történet, természetesen ebben az esetben a német munkásmozgalom története. E témakörben Mehring munkássága váltotta ki többször Bebel haragját. Szerinte Mehring Lassalle és Schweitzer beállításával Marx és Engels, illetve az ő és Liebknecht érdemeit homályosította el, vonta kétségbe. Részint ezért is helyezett súlyt arra, hogy saját memoárját befejezze, s amikor betegsége súlyosbodott, 1912—1913-ban többször is visszatért Kautskynak írt leveleiben arra, hogy az „Életemből" című önéletrajz kiadása miként történjen, s hol tart az anyag feldolgozásával. Az első kötetről pedig komoly kritikai állásfoglalásokat sürgetett. (273., 356. old.)

Ami Bebelnek a német munkásmozgalom kérdéseivel szorosan összeforró alapszemléletét illeti, ez a levelezés is meggyőzően bizonyítja, hogy a századforduló idején még számos esetben a baloldaliakkal karöltve vívta meg harcát Bernstein, Vollmar és más revizionisták, reformisták ellen, s Luxemburgot, Parvust, Pannekoekot is bevonta e harcba, Mehringről és Hilferdingről nem is szólva. Később, 1905 után, jóllehet a jobboldal iránti fenntartásait nem adta fel, a baloldaliakkal is szembefordult s e tekintetben — mint a levelezés is bizonyítja — Bebel és Kautsky között nem volt különbség.

A német munkásmozgalom belső kérdéseire vonatkozó levelezésnek nyilvánvalóan azok a legérdekesebb oldalai, amelyek a párt programjainak, programjellegű dokumentumainak kialakításához fűződnek. Ezek olykor nevezetesebb pártkongresszusokhoz kapcsolódnak, a csatározások előszelét jelzik, de ez a kapcsolat nem föltétlen.

Hiszen viták a kongresszusoktól függetlenül is indulhattak, mint ezt Bernstein munkáinak fogadtatása is mutatta. A Bebel—Kautsky-levelezés ilyen vonatkozásban azért is elsőrendű forrásanyag, mert meggyőzően bizonyítja, hogy Bebel milyen határozottan fordult a jobboldal ellen, s Bernstein munkáinak kiadása után menynyire tisztában volt azzal, hogy Bernstein és Kautsky a továbbiakban már nem dolgozhat együtt. A képhez hozzátartozik, hogy Bernsteinnek nemcsak a jelent s a jövőt felmérő írásaival vitatkozott, hanem a múltat feldolgozó alkotásaival is, amelyeket egyoldalúnak, a valóságtól eltérőnek látott. (108., 110., 118. old.) Igaz viszont az is, hogy azt fel sem vetette, hogy Bernsteint a pártból és a mozgalomból ki kellene szorítani.

S ha ez volt a véleménye Bernsteinről, akkor még inkább kritikus szemmel figyelte a délnémet parlamenti emberek tevékenységét, a szakszervezeti prakticistákét, s az olyan értelmiségiekét, mint David, akit szűklátókörűnek és egyoldalúnak tartott, Vollmar, akit mindig is a jobboldal egyik dirigensének tekintett, Molkenbuhr, akit gyengének és vezetésre alkalmatlannak ítélt, nem is beszélve az olyan jobboldaliakról, mint Schippel, Kalisky, Quessel, akikkel szemben nemcsak bizalmatlan volt, hanem nem is vette őket komolyan.

Összetettebb képlet Bebel és a baloldal kapcsolata. Már jeleztük, hogy a századforduló idején még Kautskyval együtt mozgósították Luxemburgot, Parvust és Pannekoekot is Bernstein és a jobboldal ellen. (138., 172., 178—180. old.) Később ez a kapcsolat az 1903. évi drezdai siker után meglazult, 1907, majd kifejezetten 1909 után és az 1911-es marokkói válsággal összefüggő kiélezett pártviták, az elvi szembenállás nyomán, amikor Kautsky és Luxemburg viszonya már személyes ellenségeskedéssé változott, Bebel is egyre kritikusabban szólt Luxemburgról, sőt a mellette kiálló Zetkinről is, és általában a radikálisokról. Felhívnám a figyelmet a személyes mozzanatokra is, amelyek rendszerint éppen az ilyen bizalmas levelezésből világosodnak jobban meg. Remekül kirajzolódnak a már említett Bebel — Kautsky-kapcsolat árnyalatai és változásai csakúgy, mint Bebel és Bernstein, s talán még inkább Bebel és W. Liebknecht kapcsolata. Ez utóbbiról külön is érdemes megemlékezni. Történeti irodalmunkban az ő együttműködésüket általában felhőtlennek szokták látni. E levelezés is bizonyítja, hogy ez már az 1870—1880-as években sem volt teljesen így. Az 1890-es években pedig Bebel kifejezetten kritikusan szemlélte „az öreg" munkásságát; gyengének ítélte, aki hajlamos „a viták eltussolására", és a folyosói intrikákra, és aki szerinte szellemileg is nagyon megöregedett. (149. old.)

A régi eszme- és munkatársak közül Bebel ugyancsak többször ír Mehringről, akit sohasem szeretett, s akinek a már érintett történeti írásai mindig irritálták. Több emberi gyengéjét látva ezeket azért is említi Kautskynak (és ez is érdekes és fontos szempont), mert Mehringnek a pártsajtóban végzett munkájáról nem kívánt lemondani, s azt fürkészte, hogy Mehringet hogyan lehet az általa is pozitívnak tartott munkára késztetni. Mellettük azonban találó sorokat olvashatunk Davidról, Ledebourról; megismerjük, hogyan vélekedett Haaseról, akit Kautskyval együtt a jobboldal ellenére ő segített a pártelnöki posztra. A névsort még hosszan folytathatnánk. Egyetlen személyt említenénk még: Karl Liebknechtet, akit a jelek szerint ugyancsak nem nagyon szeretett. Kezdetben még jobb szívvel viseltetett iránta, de amikor a baloldal egyik hangadójává lett, Bebel többször kifejezetten csalódással írt róla.

Az ismertetésben eddig szinte kizárólag Bebel leveleiről szóltam, az ő portréját világítottam meg. Ez nem véletlen: Bebel 277 levelével Kautskynak csak 26 levele áll szemben. Néhány szót azonban erről a 26 levélről is szólni kell.

Az 1879-ben írott első levél főként Bebel *A nő és a szocializmus* című könyvének terjesztési lehetőségeire, kérdéseire reagál. 1884-ben és 1885-ben több levél is foglalkozik a *Neue Zeit* profiljával, Bebeltől kér tudósításokat; hangsúlyozza, hogy a Neue Zeit osztályharcos szellemben kívánja

a szocializmus kérdéseit felvetni és Engels közreműködéséről tájékoztat. (23—24., 33—34. old.) 1888-ban, amikor Bebellel együtt eltervezték a szocializmus történetéről szóló könyvsorozatot, Kautsky is rögzítette a maga elképzeléseit arról, hogy milyen portrékat kíván megrajzoltatni. (70—72. old.)

A kivételes törvény visszavonása után újra felvetődött a kérdés, hogyan szerkesszék a *Neue Zeit*et. Kautsky — részben Bebel megjegyzéseire válaszolva — kijelentette, hogy ők ugyan hangsúlyozottan kívánnak foglalkozni a jelenkor problémáival, de azt nem tehetik ugyanúgy, ahogyan a napisajtó vagy a hetilapok teszik. Ezt egyébként az is akadályozza, hogy a szerkesztőség Stuttgartban és nem Berlinben dolgozik. Kautsky egyúttal új munkatársakat kért a pártvezetőségtől, hogy szerkesztési gondjain könnyíthessen, s ő maga is többet írhasson az elméleti kérdésekről. (79—81. old.)

Az 1890-es évek közepén egy hosszabb levélben olyan témára reflektál, amely a német mozgalom történetének egyik kényes kérdése. W. Liebknechtről van szó, akinek ismertek az érdemei s az is, hogy ugyanakkor Marx és Engels is hányszor illették bírálattal kompromisszum-keresése miatt. Kautsky, aki szintén tisztelte, e levélben mégis megállapítja, hogy W. Liebknecht „jelentősége csökkent", s szerinte Marx halálával kezdődött ez a folyamat. Hozzátette, hogy Liebknecht „sohasem volt következetes, képzett marxista . . . s mindig is eklektikus volt". (85. old.)

A revizionizmus ellen harcolva Kautsky 1903-ban éles hangnemben írt Bernsteinről mint teoretikusról és mint a marxi hagyaték egyik kezelőjéről. (149—150. old.) 1903 után tízéves cezúra áll be — a levelek elkallódása folytán. 1913-ban megint csak egy német szociáldemokrata került a levelezés tengelyébe: F. Mehring, ezúttal az ő tevékenysége váltotta ki mind Bebel, mint Kautsky haragját.

Az anyag Kautsky portréjához végeredményben sem mennyiségileg, sem minőségileg sok újat nem ad. Kiegészítésként azonban hozzájárul bizonyos események, folyamatok megismeréséhez.

Jemnitz János

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÉRŐL SZÓLÓ CIKKEK JEGYZÉKE 1975 ÁPRILIS—MÁJUS—JÚNIUS

Balogh Sándor: Az MKP szervezeti megerősödése és programja (1945). = Palócföld, 1975. 1. sz. 21—22. p.

Bánkúti Ferenc: A baloldali ifjúsági mozgalom Kaposváron. XI. (1945—1948.) A MINSZ megalakulásának körülményei. = Somogyi Ifjúság, 1975. 3. sz. 17. p.

Baranyi Béla: A forradalmi munkásmozgalom mártírja. Barna (Braun) Sándor halálának 30. évfordulójára. = Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen 1975. 207—216. p.

Békés István: A barátság kezdetei. = Ország-Világ, 1975. június 4. 3—5. p. [Harminc éves a szovjet—magyar barátság.]

Bényei József: A Tovább. 3. közlemény. = Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen 1975. 37—88. p.

Béres Sándor: A forradalmak útját járja. Kis András partizánharcos múltjáról. = Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen 1975. 221—227. p.

Bertalan Lajos: Ék Sándor, 1902—1975. = Életünk, 1975. 2. sz. 161—164. p.

Blaskovits János: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakulásának 50. évfordulójára. = Pártélet, 1975. 5. sz. 58—61. p.

Botos János: Korvin Ottó. = Budapesti KISZ-Élet, 1975. 5. sz. 1—4. p.

Daka István: Inasok a gyulai műhelyekben a Horthy-korszakban. = Békési Élet, 1975. 1. sz. 225—234. p.

Déry Tibor: Kalandok. = Tükör, 1975. április 29. 8—9. p. [Emlékezés a nyilas uralom rémtetteire.]

Földes Iván: Az 1945. évi földosztás, földbirtokpolitikánk. = Állam és Igazgatás, 1975. május. 449—458. p.

Gál Lajos: A MADISZ küzdelme a tanulóifjúság megnyeréséért (1945. május). = Ifjúkommunista, 1975. 5. sz. 55. p.

Gazsi József: Münnich Ferenc hírmagyarázatai a moszkvai rádióban (1944. augusztus 23.—1945. április 4.) 2. rész. = Hadtörténelmi Közlemények, 1975. 1. sz. 145—153. p.

Gimes-Gisitz Endre: Hogyan kerültem fel a hajóra? = Budapest, 1975. 5. sz. 36. p. [A szerző visszaemlékezése munkás-eszperantista múltjára 1933-ból.]

Görömbei András: Erkölcs és történelem. (Fábry Zoltán pályája a két

világháború között.) = Alföld, 1975. 3. sz. 42—49. p.

Harsányi János: Magyarok Európa szabadságáért. = Ifjúkommunista, 1975. 5. sz. 6—9. p.

Hegedüs Sándor: A kereskedelmi dolgozók harca a világválság esztendeiben. = Mérleg, 1975. május. 3. p.

Heitler László: Goldmann György művészete. = Hadtörténelmi Közlemények, 1975. 1. sz. 447—452. p.

Hetés Tibor: Visszapillantás. = A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei, 1975. különszám. 5—19. p. [A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum története.]

Hunya István: Az ínségenyhítő akció. = Békési Élet, 1975. 1. sz. 185—192. p. [A szerző visszaemlékezéseinek részlete az endrődi földmunkásmozgalomról 1922—1923 között.]

Illés László: Lékai János évfordulói. = Élet és Irodalom, 1975. június 14. 7. p.

Illés László: A proletárirodalmi szövetség politikai ellentmondásai. = „Vár egy új világ" — Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. IV. kötet. Bp. 1975. 141—168. p.

József Farkas: Proletárforradalom, avantgarde és tömegkultúra. — A Tanácsköztársaság irodalmi vitáihoz. = „Vár egy új világ" — Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. IV. kötet. Bp. 1975. 10—29. p.

Kilián György. (Forradalmár elődeink, névadóink.) = KISZ-Fórum, 1975. április. 24—25. p.

Kiss István: Forradalmi harcokban gazdag életút. Oláh Ime. = Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen 1975. 217—220. p.

Kóbor László: Rákoshegyi ifik. = Budapesti KISZ-Élet, 1975. 5. sz. 4—9. p. [Ellenállási mozgalom Rákoshegyen 1944-ben.]

Kojsza Ilona: Harcban a lyoni Gestapóval. = Munkásőr, 1975. április 8—9. p. [Visszaemlékezés a szerző munkásmozgalmi múltjára.]

Kontha Sándor: Uitz Béla. = „Vár egy új világ" — Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. IV. kötet. Bp. 1975. 43—69. p.

Kronstein Gábor: Szocialisták és liberálisok a társadalmi fejlődés irányairól. = Világosság, 1975. június. 340—342. p. [A század eleji társadalmi gondolkodás a Társadalomtudományi Társaság vitájának tükrében.]

Kun László: A borsodi munkásság gazdasági és politikai helyzete a szocialista konszolidáció második szakaszában. = Borsodi Szemle, 1975. 1. sz. 23—34. p.

Lackó Miklós: A Blum-tézisek. = Történelmi Szemle, 1974. 3. sz. 366—371. p.

Lendvai L. Ferenc: A fiatal Lukács [György] történetfilozófiájához: Magyarország és Kelet-Európa. = Világosság, 1975. 6. sz. 344—351. p.

Litván György: Károlyi Mihály egyénisége. = Világosság, 1975. május. 259—261. p.

Markovits Györgyi: „Lesz egy kor . . ." = Magyar Nemzet, 1975. június 10. 8. p. [Az „Amíg szívük dobog" című könyv vitája kapcsán Csömöri József méltatása.]

Mautner József: Az ólombetűk katonái. (Részlet a szerző helytörténeti dolgozatából.) = Útközben, 1975. 1. sz. 86—90. p. [A kaposvári nyomdászok mozgalmai az 1910—1920-as években.]

Mikecz Ferenc: Harminc éve jelent meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front debreceni bizottságának programja. = Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkás-

mozgalmának történetéhez. Debrecen 1975. 185—196. p.

Mittenzwei, Werner: Brecht [Bertolt] — Adorno [Theodor W.] — Marcuse [Herbert] — Lukács [György] küzdelme a hagyományért. = „Vár egy új világ" — Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. IV. kötet. Bp. 1975. 300—315. p.

Molnár Erzsébet: 900 levélben magyar vöröskatonák emlékeznek. = Érdekes, 1975. április. 3—5. p.

Mucs Sándor: 30 év a nép szolgálatában. Szabad hazában új hadsereg. = KISZ-Fórum, 1975. április. 15—19. p.

Nagy Dezső: A Szántó-Kovács-féle agrárszocialista mozgalom költészete. = Ethnographia, 1974. 2—3. sz. 519—523. p.

Nagy József: Három évtized a szabad élet útján. = Hevesi Művelődés, 1975. 1. sz. 5—9. p. [Heves megye a felszabadulástól napjainkig.]

Párdányi Miklós — *Baróti* Szabolcs: Tanácsköztársaság — Miskolc. = Népművelés, 1975. június. 17—18. p.

Pók Attila: A magyarországi polgári radikális ideológia kialakulásáról. = Világosság, 1975. június. 335—339. p.

M. Pásztor József: Kassák Lajos és Debrecen. = Alföld, 1975. 1. sz. 51—60. p.

Rátkai Árpád: A munkás-eszperantista mozgalom Hódmezővásárhelyen és Medgyesi János tevékenysége. = Vásárhelyi tanulmányok 4. 1944—1974. Hódmezővásárhely 1974. 79—97. p.

Roger Mária: Beszélgetés Károlyi Mihálynéval Budapesten. = Világosság, 1975. május. 262—264. p.

Sárközi Sándor: Harcban a Budai Önkéntes Ezred katonájaként. = Honvédségi Szemle, 1975. április. 19—21. p.

Schneider Miklós: Az élet megújulása Nógrád megyében. = Palócföld, 1975. 1. sz. 3—5. p.

Simor András: Korvin Ottó és Ady Endre. = Világosság, 1975. 6. sz. 352—354. p.

Svéd László: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt ifjúsági szervezete (1925—1928). = Ifjúkommunista, 1975. június. 11—13. p.

Szántó Gábor András: Matheika János (1895—1940). = „Vár egy új világ" — Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. IV. kötet. Bp. 1975. 192—230. p.

Székely Gábor: A Komintern a fasizmus ellen. Újonnan előkerült dokumentumok fényében. = Élet és Tudomány, 1975. május 9. 867—871. p.

Táncsics Mihály búcsúja szülőfalujától. [Írta:] M. P. = Honismereti Híradó, 1974. 6. sz. 41—43. p.

Terényi Éva: Töretlen elvhűséggel. Hetvenöt esztendővel ezelőtt született Kruzslák Béla. = Népszabadság, 1975. június 20. 4. p.

Tesák Péter: A Magyar Vörös Hadsereg harcai és a proletárdiktatúra Léván 1919 júniusában. = Irodalmi Szemle, 1975. 3. sz. 258—261. p.

Varga József: Adalékok a Nemzeti Parasztpárt megszervezéséhez Hajdú megyében (1939—1945). = Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen 1975. 161—184. p.

Várkonyi Endre: Bányász a viharsarokban. A családi hagyomány folytatója 45 éve a központi bizottságban. = Magyarország, 1975. június 8. 21. p. [Pothornik József forradalmi életútja.]

Várkonyi Endre: Egy védő emlékezik. Ady köréből indult. Tiszaper, népbiztosok ügye. = Magyarország,

1975. június. 1. 21. p. [Lemhényi-Kollman Dezső.]

Várkonyi Endre: Érdemes volt! = Magyarország, 1975. június 29. 21. p. [Szerényi Sándor harcos életútja.]

Várkonyi Endre: Kenyérvonat Pestre. Viharsarki inasévek. = Magyarország, 1975. június 15. 21. p. [Szobek András portréja.]

Várkonyi Endre: Öt évtized a kultúráért. = Magyarország, 1975. május 25. 21. p. [Hont Ferencről.]

Várkonyi Endre: Szeged polgármestere. = Magyarország, 1975. május 4. 21. p. [Dénes Leó közéleti tevékenysége Szegeden.]

Várkonyi Endre: A tudós-forradalmár. = Magyarország, 1975. május 18. 37. p. [Benedikt Ottó.]

Vaskó László: A Hajdú- és Bihar megyei párt- és társadalmi szervezetek tevékenysége a közoktatásügy demokratizálásáért a felszabadulás évében (1944—1945). = Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen 1975. 127—160. p.

G. *Vass* István: A Szociáldemokrata Párt, a Parasztpárt, a Kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt tevékenysége 1944—45-ben és az 1945-ös választások Békés megyében. = Békés megye 1944—1945-ben. Békéscsaba 1975. 237—316. p.

Бромлей, Н. Я.—*Жуков*, Е. М.—*Лисицына*, Л. Н.: Мировая социалистическая система. Некоторые проблемы теории и истории становления социализма. Москва 1973, „Мысль", 326 стр. (Институт Всеобщей Истории АН СССР.) [Szocialista világrendszer. A szocializmus létrejötte elméletének és történetének néhány problémája.]

Варга, Е[вгений] С[амойлович]: Экономические кризисы. Москва 1974, „Наука", 431 стр. (Избранные произведения.) [Gazdasági válságok.]

История венгерского революционного рабочего движения. Том 3. Москва 1974, „Прогресс", 346 стр. (Институт Истории Партии при ЦК Венгерской Социалистической Рабочей Партии.) [A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 3. köt.]

История Франции в трех томах. Ред. колл. Москва 1973, „Наука", Том 2. 663 стр. (АН СССР Институт Всеобщей Истории.) [Franciaország története három kötetben. 2. köt.]

Люди легенд. Очерки о партизанах и подпольщиках — героях Советского Союза. Вып. 5. Москва 1974, Политиздат, 510 стр. [Legendás emberek. Vázlatok a Szovjetunió hőseiről — partizánokról és azokról akik illegalitásban éltek.]

Макаренкова, Е[лена] М[акаровна]: Французская Социалистическая Партия в годы IV Республики. Москва 1973, „Наука", 215 стр. (АН СССР Институт Всеобщей Истории.) [A Francia Szocialista Párt a 4. Köztársaság éveiben.]

Первая русская революция и ее историческое значение. Сборник документов и материалов. Москва 1975, Политиздат, 518 стр. (Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС.) [Az első orosz forradalom és történeti jelentősége. Dokumentumgyűjtemény.]

Переписка членов семьи Маркса с русскими политическими деятелями. Москва 1974, Политиздат, 190 стр. (Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС.) [Marx családtagjainak levelezése orosz politikai személyiségekkel.]

Пташек, Ян: Польша—СССР. Экономика, сотрудничество. Пер. с польск. Москва 1974, „Прогресс" 243 стр. [Lengyelország — Szovjetunió. Gazdasági együttműködés.]

Серова, О[льга] В[асильевна]: Италия и антигитлеровская коалиция 1943-1945. Москва 1973, „Наука", 271 стр. (АН СССР

Институт Всеобщей Истории). [Olaszország és a Hitler-ellenes koalíció 1943—1945.]

Третий конгресс Коминтерна. Развитие конгрессом политической линии коммунистического движения. Коммунисты и массы. Москва 1975, Политиздат, 630 стр. (Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС.) [A Komintern harmadik kongresszusa. A kongresszus szerepe a kommunista mozgalom politikai irányvonalának fejlődésében.]

*

Brand, Carl F.: The British Labour Party. A Short History Revised Edition. Stanford 1974, Hoover Institution Press, VIII. 424 p. [Az Angol Munkáspárt. Rövid története.]

Chün-Tu Hsüeh: The Chinese Communist Movement. Vol 1—2. An Annotated Bibliography of Selected Materials in the Chinese Collection of the Hoover Institution on War, Revolution, and Peace. Stanford. Vol. 1. 1921—1937. 1960. VIII, 131 p. Vol. 2. 1937—1949. 1962. X, 312 p. [A kínai kommunista mozgalom. 1—2 köt. Válogatott annotált bibliográfia a Hoover Intézet kínai gyűjteményéből. 1. köt. 1921—1937. 2. köt. 1937—1949.]

Johnson, Dale L.: The Chilean Road to Socialism. New York 1973, Anchor Press, XIV, 546 p. [A chilei út a szocializmushoz.]

World War II: Books in English, 1945-65. Compiled by Janet Ziegler. Stanford 1971, Hoover Institution Press, XVII, 223. p. [A második világháború: angol nyelvű könyvek 1945—1965. Bibliográfia.]

*

Duclos, Jacques: Bakounine et Marx. Ombre et Lumiére. [Paris] 1974, Plon, 479 p. [Bakunyin és Marx.]

Guérin, Alain: La Résistance. Chronique illustrée 1930-1950. Tom 1-4. Milan 1972-1973, Livre Club Diderot. Tom 1.: Préface de Louis Saillant. 1972. XV, 413 p. Tome 2.: Préf. de Jacques Debu-Bridel, 1973, XIV, 413 p. Tome 3.: Préf. de Marie-Madeleine Fourcade. 1973. XIII, 381 p. Tome 4.: Dossier facsimilés. [Az ellenállás. Illusztrált krónika, 1930—1950. 1—4. köt.]

Humbert-Droz, Jules: Dix ans de lutte Antifasciste 1931-1941. Mémoires de - -. Neuchatel 1972, A la Baconniére, 429 p. [Az antifasiszta harc tíz éve. 1931—1941. Visszaemlékezések.]

*

Dobos János: Zentai kommunisták 1919—1944. Bev.: Sinkovics János. Ford.: Szloboda János. Senta 1969, Štamparija „Udarnik", 145 p. (Zentai füzetek 19.) [Szöveg szerb nyelven is.]

*

Bibliographie zur Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung. Band 3. 1934-1945. Zusammengestellt von Herbert Steiner. Wien—Frankfurt—Zürich 1970, Europa Verlag, 170 p. [Bibliográfia az osztrák munkásmozgalom történetéhez. 3. köt. 1934—1945.]

Eckert, Rainer—*Seiderer*, Axel: Sozialdemokratie und Jungsozialisten. Politik, Programm und Gesellschaftstheorie eine marxistische Kritik. Frankfurt/Main 1974, Verlag Marxistische Blätter, 194 p. [Szociáldemokrácia és az ifjúszocialisták. Politika, program és társadalomelmélet, marxista kritika.]

Flanner, Karl: Widerstand im Gebiet von Wiener Neustadt 1938-1945. Wien 1973, Europaverlag, 352 p. [Az ellenállás Wiener Neustadt területén 1938—1945.]

Klassen- und Sozialstruktur der BRD. 1950-1970. Theorie. Diskussion. Sozialstatistische Analyse. Teil II. Erster Halbband. Red.: Eberhard Dähne, Heinz Jung. Frankfurt am

Main 1974, Verlag Marxistische Blätter, 457 p. [Osztály- és társadalomstruktúra az NSZK-ban 1950—1970. Elmélet. Vita. Szocialista elemzés.]

Klassenkampf–Tradition–Sozialismus. Von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft in der Deutschen Demokratischen Republik. Grundriss. (Hrsg. Ernst Diehl, Horst Bartel, usw.) Berlin 1974, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 793 p. [Osztályharc — hagyomány — szocializmus. A német nép történetének kezdeteitől a fejlett szocialista társadalom kialakulásáig az NDK-ban.]

Lehrer im antifaschistischen Widerstandskampf der Völker. Studien und Materialien. 1. Folge. Zusammengestellt und bearb. von Gerd Hohendorf, Barbara Musick, Gerhard Schreiter. Berlin 1974, Volk und Wissen Volkseigener Verlag 399 p. [Tanítók a népek antifasiszta ellenállási harcában.]

„Der Sozialdemokrat 1879-1890." Ein Beitrag zur Rolle des Zentralorgans im Kampf der revolutionären Arbeiterbewegung gegen das Sozialistengesetz. [Von] Horst Bartel, Wolfgang Schröder, usw. Berlin 1975, Dietz Verlag, 292 p. [A "Der Sozialdemokrat. 1879—1890.„ Adalék a lapnak mint központi szervnek a forradalmi munkásmozgalom bismarcki szocialistaellenes törvénnyel vívott harcában betöltött szerepéhez.]

Studien zur Geschichte der Kommunistischen Internationale. Sammelband. (Red.: Gisela Jähn, Erwin Lewin, usw.) Berlin 1974, Dietz Verlag, 470 p. [Tanulmányok a Kommunista Internacionálé történetéhez. Gyűjteményes kötet.]

Zimmerling, Zeno: Ernst Thälmann. Leben und Kampf. Ein Dokumentarbericht. Berlin 1974, Verlag Neues Leben, 156 p. [Ernst Thälmann. Élete és harca.]

*

Congresul al XI-lea Partidului Comunist Român 25-28 noiembrie 1974. București 1975, Editura politică, 863 p. [A Román Kommunista Párt 11. kongresszusa 1974. november 25—28.]

Rezistenta antifascista in partea de nord Transilvaniei (septembrie 1940 — octombrie 1944.) Gh. Zaharia L. Vajda etc. Cluj-Napoca 1974, Editura Dacia, 253 p. [Antifasiszta ellenállás Észak-Erdélyben (1940. szeptember—1944. október.)]

РЕЗЮМЕ

Семере, Вера:

К истории НЕКОС-а

Статья рассматривает политическую историю движения народных колледжей. Создание Общенационального Союза Народных Колледжей (сокр. венгерское название НЕКОС) было провозглашено летом 1946 года студентами Колледжа имени Дьёрфи, существовавшего ещё до освобождения. Целью основания колледжей ставилось создание предпосылок для среднего и высшего обучения народной — прежде всего крестьянской — молодёжи, которая раньше была лишена возможности продолжения учения. Перед студентами, выходцами из народа, стояли большие задачи и в борьбе за демократизацию просвещения. Для выполнения этих задач необходимо было создать в рамках колледжа такую систему обучения-воспитания, которая обеспечила бы воспитание политически подготовленных студентов, годных для выполнения общественных задач. За неимением соответствующих педагогических кадров студенческий коллектив построил в рамках своеобразного самоуправления перспективную систему воспитания. Студенты самоотверженно, с революционным подъёмом организовывали свои колледжи и принимали участие в их яркой, содержательной жизни.

НЕКОС начал свою деятельность как организация народного фронта, формально независящая от партий и от государства. Однако Венгерская коммунистическая партия и левое крыло Национальной крестьянской партии помогали ему и направляли его деятельность, сами члены колледжа (в первую очередь студенты высших учебных заведений) стали членами этих партий. Быстрое продвижение революции предъявляло колледжам всё новые и новые требования, которые они с трудом могли удовлетворять. Осенью 1947 года, когда левые силы университетов начали фронтальное наступление для политического завоевания студентов, студенчество колледжей только отчасти могло включиться в эту борьбу, потому что их силы были заняты разрешением своих внутренних задач. Обострялась боьрба против правой социал-демократии в интересах создания единства рабочего класса и в то же время единства молодёжи; начался процесс некоторого расслоения, и вслед за этим полевение в студенческих колледжах, находившихся под различным руководством. На повестке дня встал вопрос формирования единой системы колледжей, демократизация всей системы просвещения и высшего образования, коренное изменение его в соответствии с требованиями формирующихся социалистических отношений. В период победы социалистической революции характер колледжей, формально будто бы независимый от руководства коммунистической партией и автаркия этих колледжей носили уже в данной ситуации определённые черты противоречия. Наряду с

политическим воспитанием всё большее значение приобретает профессиональная подготовка. В соответствии с новыми условиями в процессе образования новой социалистической интеллигенции — помимо воспитания и обучения крестьянской молодёжи — всё большее значение получает вопрос обучения рабочей молодёжи.

Эти проблемы привели к определенным конфликтам, которые в свете решений Информационного Бюро 1948 года получили определённое, в некотором отношении искаженное освещение. Сентябрьское партийное решение 1948 года подвергло деятельность НЕКОС-а острой критике. Статья прослеживает тот процесс, который начался после партийного решения и привёл к роспуску НЕКОС-а, а затем к его осуждению.

Статья указывает, что это было ошибкой, ибо было ликвидировано такое, положительное по содержанию движение, которое направило на социалистический путь значительную часть современной интеллигенции.

Балог, Шандор:

Отношение политических партий к кооперативам в Венгрии в 1945-1946 гг.

После освобождения страны партии фронта независимости стремились создать такую кооперативную организацию общегосударственного характера, которая, казалось, лучше всего служит их основным политическим целям. Однако, условия коалиционного управления заставили их искать возможности сотрудничества и в этом вопросе. Начиная со второй половины 1945 г., в массовом масштабе создавались или реорганизовывались различные кооперативы как в сельских местностях, так отчасти и в городах. Эти кооперативы в большинстве занимались закупкой и снабжением. Однако, по их принадлежности к партиям они значительно отличались друг от друга. Это явление уже само по себе указывало на недостатки межпартийного сотрудничества в кооперативном движении, а разногласия между ними позже еще больше возросли.

В положении, создавшемся после выборов в национальное собрание, состоявшихся 4 ноября 1945 года, для рабочих партий представился единственный путь для сохранения или укрепления своих кооперативных позиций. Это было создание новой, общенациональной организации потребительской кооперации, учреждение которой, особенно после возникшего по инициативе Партии мелких землевладельцев „Сельскохозяйственного Кооперативного Центра" (МСК), стало неотложным. Направляемый рабочими партиями кооперативный центр под названием „Общенациональный Центр Потребительских Кооперативов" (ФСОК) был создан на рубеже 1945—1946 г. С образованием двух кооперативных центров (МСК, ФСОК) раскол кооперативного движения в Венгрии стал несомненным фактом. Правительство в марте 1946 г. в приказном порядке урегулировало деятельность двух кооперативных центров и одновременно в общих чертах наметило принципы и точку зрения о распределении имущества кооператива „Хандья" („Муравей"), который как по своей экономической силе, так и по устроенности своей периферийной сети был, безусловно, самым значительным старым кооперативным центром.

Различные проблемы кооперативного движения делали все более очевидным, что партии должны найти какое-либо разрешение кооперативного вопроса, если они вообще хотят сохранить еще существующие в этой области „элементы" сотрудничества. При таких условиях весной—летом 1946 года вновь возникла идея создания единственного кооперативного центра и вообще урегулирование законодательным путем спорных воп-

росов, связанных с кооперативами. После проведенных в течение нескольких месяцев межпартийных совещаний — и большей частью ценой взаимных уступок — появился проект закона о кооперативах. Однако, текст законопроекта, приемлемый для левого крыла, партия мелких землевладельцев, — пользуясь своим большинством в национальном собрании, — изменила по двум существенным пунктам: а) сильно ограничила возможность деятельности, проводимой промышленными кооперативами на селе; б) по существу отменила правительственный декрет о распределении имущества кооператива „Хандья". Таким образом партии мелких землевладельцев удалось замедлить формирование единства кооперативного движения.

После межпартийных совещаний, проведенных в марте 1947 г., закон о кооперативах вновь был вынесен на рассмотрение национального собрания, где в это время уже в основном осуществлялись первоначальные цели левых сил. Таким образом в Венгрии открылся путь для развертывания демократического кооперативного движения, одно из решающих условий которого — создание единственного кооперативного центра — обеспечивалось 11. статьей закона 1947 года.

Vera Szemere:

Contribution à l'histoire de la NÉKOSZ

L'étude traite l'histoire politique du mouvement des collèges populaires. En été 1946, la constitution de la Fédération Nationale des Collèges Populaires (sigle en hongrois: NÉKOSZ), fut annoncée par les élèves du collège Györffy, ayant fonctionné déjà auparavant. L'objectif était la création des conditions préalables de la poursuite des études secondaires et supérieures pour les jeunes d'origine populaire, en premier lieu paysanne, privés jusque là des possibilités de faire des études. Une grande tâche incombait aux étudiants d'origine populaire aussi dans la lutte menée pour la démocratisation de l'instruction publique. Pour cette tâche, il fallait établir dans le cadre du collège un système d'enseignement et d'éducation qui forme des élèves politiquement préparés et aptes à accomplir des tâches sociales. N'ayant pas des équipes d'enseignants adéquats à disposition, dans le cadre d'une autonomie particulière, c'est la communauté des étudiants qui a établi un système d'éducation valable encore à nos jours. Les étudiants construirent avec un grand dévouement et un enthousiasme révolutionnaire leurs collèges et participèrent à leur vie pittoresque et riche en sens.

La NÉKOSZ débuta comme une organisation de front populaire, indépendante formellement des partis et de l'Etat, mais soutenue et orientée par le Parti Communiste Hongrois et l'aile gauche du Parti National Paysan, les élèves mêmes (surtout ceux qui faisaient des études supérieures) devinrent membres de ces partis. L'avance rapide de la révolution posa toujours de nouvelles exigences devant les collèges qui avaient du mal à leur répondre. En automne 1947, quand les forces de gauche des universités déclenchèrent une attaque frontale en vue de gagner politiquement les étudiants, les collégiens ne pouvaient y participer que partiellement, car leurs tâches internes accaparaient leurs forces. La lutte s'accentua contre la socialdémocratie de droite, dans l'intérêt de la création de l'unité ouvrière et de l'unité de la jeunesse. Un processus de dislocation, puis un glissement vers la gauche commencèrent dans les collèges sous diverses directions. L'établissement d'un système uni de collèges, la démocratisation de tout l'enseignement secondaire et supérieur, c'est-à-dire sa transformation radicale correspondant aux exigences des conditions socialistes en formation — furent fixés à l'ordre du jour. Au moment du triomphe de la révolution socialiste, le caractère de front populaire des collèges, leur autarcie, l'orientation indirecte du parti devinrent déjà contradictoires. A côté de l'éducation politique, les exigences de la formation professionnelle vinrent au premier plan.

Au cours de la création de la base intellectuelle, conforme aux nouvelles conditions, vint sur le tapis l'exigence de l'hégémonie de la jeunesse ouvrière — face aux collèges populaires-paysans. Tout cela a conduit à des conflits, lesquels, à la lueur de la résolution de 1948 du Kominform, paraissaient sous un faux jour.

Ainsi, la résolution de septembre 1948 du parti critiqua fortement l'activité de la NÉKOSZ. L'étude suit de près le processus qui menait de la résolution exagérée du parti à la dislocation, puis à la stigmatisation de la NÉKOSZ. Elle constate que c'était une faute grave, car de cette façon un mouvement à contenu positif fut liquidé, un mouvement qui avait engagé une partie considérable de notre intelligentsia d'aujourd'hui sur le chemin socialiste.

Sándor Balogh:

Question des partis politiques et des coopératives en Hongrie, en 1945—1946

Après la Libération les partis du front d'indépendance aspiraient à établir une organisation de coopératives à l'échelle nationale qui semblait le mieux servir leurs objectifs politiques fondamentaux. Or, les conditions d'un gouvernement de coalition les obligèrent de chercher, aussi à propos de cette question, les possibilités de la coopération. A partir de la deuxième moitié de 1945, à la campagne, comme en partie en ville, les diverses coopératives se formèrent ou se réorganisèrent en masse. Dans leur majorité ces coopératives s'occupaient d'achats et d'approvisionnement, mais quant à leur appartenance aux partis il y eut une grande différence entre elles. Ce phénomène en lui-même indique les déficiences de la coopération entre les partis dans le mouvement coopératif, et les divergences ne firent qu'augmenter par le suite.

Dans la situation intervenue après les élections législatives de 4 novembre 1945, il n'y eut pour ainsi dire qu'une seule solution pour les partis ouvriers, s'ils voulaient maintenir et renforcer leurs positions dans le mouvement coopératif. Ce fut la création d'une nouvelle organisation nationale de coopératives de consommation, dont la constitution, surtout après la mise sur pied du „Centre Coopératif Agricole" dont l'initiative fut prise par le parti des petits propriétaires devint inéluctable. L'organisation orientée par les partis ouvriers fut fondée au tournant de l'année 1945-1946, au nom de „Centre National des Coopératives de Consommation". Avec la formation des deux centres de coopératives, la division du mouvement coopératif devint un fait incontestable en Hongrie. Le gouvernement réglementa, en mars 1946, par décret le fonctionnement des deux centres coopératifs et en même temps il esquissa les principes, les points de vue de la répartition des biens de „La Fourmi" (compte tenu de sa force économique, comme de son réseau établi à la campagne, c'était sans doute l'ancien centre de coopératives le plus important).

Les divers problèmes du mouvement coopératif rendirent de plus en plus évident que les partis devaient trouver une solution quelconque dans la question des coopératives s'ils voulaient encore garder sur ce plan les „éléments" encore existants de la coopération. C'est dans ces conditions qu'a surgi, au printemps, en été de 1946, de nouveau l'idée de la création d'un centre uni des coopératives, et en général le réglement par la voie législative des questions litigieuses concernant les coopératives. Après plusieurs mois de négociations entre les partis — et en grande partie le prix de concessions mutuelles — la proposition de loi sur les coopératives est née. Or, le parti des petits propriétaires, grâce à sa majorité au parlement, a modifié sur deux points essentiels le texte de la proposition de loi acceptable pour la gauche, notamment: *a)* il a fortement limité les possibilités des coopératives artisanales de fonctionner à la campagne; *b)* pour l'essentiel, il a fait annuler le décret gouvernemental concernant le partage des biens de „La Fourmi". Ainsi le parti des petits propriétaires a réussi à ralentir l'établissement de l'unité du mouvement coopératif.

Après les pourparlers de mars 1947 entre les partis, la loi sur les coopératives passa de nouveau devant l'Assemblée Nationale, où les objectifs originaux de la gauche, cette fois-ci, se réalisèrent au fond intégralement. De ce fait la voie était libre en Hongrie devant l'épanouissement du mouvement coopératif démocratique dont une des conditions déterminante, la création d'un centre unique de coopératives, fut assurée par l'article XI de la loi de 1947.

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

Szemere Vera: A NÉKOSZ történetéhez 3

Balogh Sándor: A politikai pártok és a szövetkezetek kérdése Magyarországon 1945—1946-ban 51

Közlemények

Székely Gábor: A kommunista mozgalom antifasiszta tevékenységéről az 1920-as évek elején 83

Kelen Jolán: Hirossik János a magyar munkásmozgalomban 104

Konzultáció

Szlavka Petrova: Viták a fasizmusról Bulgáriában 123

Vita

Szerényi Sándor: Megjegyzések Lackó Miklós tanulmányához 146

Dokumentumok

A Blum-tézisek (Közli: *Szabó Ágnes*) 154

Hírek

Tudományos ülésszak hazánk felszabadulásának 30. évfordulóján *(Botos János)* 208

A párttörténeti és marxizmus—leninizmus intézetek vezetőinek nemzetközi tanácskozása Csehszlovákiában *(Zs. A.)* 223

A magyar—szovjet történész vegyesbizottság tudományos ülésszaka *(E. T. —Sz. A.)* 224

Rövid hírek 227

Szemle

Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon (1945—1947) (Habuda Miklós) 229
Szabó Bálint: Felszabadulás és forradalom (Kárpáti Sándor) 233
A KMP első kongresszusa (Stemler Gyula) 236
Hunya István: Emelt fővel (Szakács Kálmán) 238
Heinz Wohlgemuth: Karl Liebknecht (Béki Ernő) 239
August Bebel és Karl Kautsky levelezése (Jemnitz János) 242
A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke 1975 április—május—június 248
A könyvtár 1975. évi külföldi szerzeményeiből 252
Rezümék 255

ВЕСТНИК ИСТОРИИ ПАРТИИ
№ 4 1975 г.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Семере, Вера: К истории НЕКОС-а 3

Балог, Шандор: Отношение политических партий к кооперативам в Венгрии в 1945-1946 гг 51

Сообщения

Секей, Габор: Об антифашистской деятельности коммунистического движения в начале 1920-х годов 83

Келен, Йолан: Деятельность Яноша Хирошшика в венгерском рабочем движении 104

Консультация

Славка Петрова: Дискуссии о фашизме в Болгарии..... 123

Дискуссия

Серени, Шандор: Замечания к статье Миклоша Лацко 146

Документы

Тезисы Блюма (Публикует: *Сабо, Агнеш)* 154

Известия

Научная сессия в честь 30-ой годовщины освобождения Венгрии *(Ботош, Янош)* 208

Международное совещание руководителей институтов истории партии и марксизма-ленинизма, состоявшееся в Чехословакии *(Ж. А.)* 223

Научная сессия венгеро-советской комиссии историков *(Е. Т.—С. А.)* 224
Краткие информации 227

О б о з р е н и е

Балог, Шандор: Парламентская и партийная борьба в Венгрии. 1945-1947 (Хабуда, Миклош) 229
Сабо, Балинт: Освобождение и революция (Карпати, Шандор)..... 233
Первый съезд КПВ (Штемлер, Дьюла) 236
Хунья, Иштван: С поднятой головой (Сакач, Кальман)..... 238
Гейнц Волгемут: Карл Либкнехт (Беки, Эрнё) 239
Переписка Августа Бебеля и Карла Каутского (Емниц, Янош)..... 242
Список статей об истории венгерского рабочего движения апрель-май-июнь 1975 г. 248
Из иностранных приобретений библиотеки за 1975 г 252
Резюме 255

BULLETIN DE L'HISTOIRE DU PARTI
№ 4 1975

SOMMAIRE

Etudes

Vera Szemere: Contribution à l'histoire de la NÉKOSZ 3

Sándor Balogh: Question des partis politiques et des coopératives en Hongrie, en 1945-1946 51

Communications

Gábor Székely: Sur l'activité antifasciste du mouvement communiste au début des années 1920 83

Jolán Kelen: Activité de János Hirossik dans le mouvement ouvrier hongrois 104

Consultations

S. Petrova: Discussions sur le fascisme en Bulgarie 123

Débats

Sándor Szerényi: Remarques sur l'étude de Miklós Lackó 146

Documents

Les thèses de Blum (publiées par *Ágnes Szabó*) 154

Nouvelles

Session scientifique à l'occasion du 30e anniversaire de la libération de notre pays *(János Botos)* 208

Conférence internationale des directeurs des instituts d'histoire du parti et du marxisme-léninisme, en Tchécoslovaquie *(A. Zs.)* 223

Session scientifique du comité mixte des historiens hungaro-soviétique *(E. T.—Sz. Á.)* 224

Nouvelles brèves 227

Sándor Balogh: Luttes parlementaires et entre partis en Hongrie 1945—1947 (Miklós Habuda) 229
Bálint Szabó: Libération et révolution (Sándor Kárpáti) 233
Premier Congrès du PCH (Gyula Stemler) 236
István Hunya: Tête haute (Kálmán Szakács) 238
Heinz Wohlgemuth: Karl Liebknecht (Ernő Béki) 239
Correspondence d'August Bebel et de Karl Kautsky (János Jemnitz) 242
Liste des articles sur l'histoire du mouvement ouvrier hongrois d'avril—mai—juin 1975 248
Des acquisitions à l'étranger en 1975 de la bibliothèque 255
Résumés 255

PÁRTTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Szerkeszti: a szerkesztő bizottság
Szerkesztőség: Párttörténeti Intézet, Budapest V., Alkotmány utca 2.
Kiadja: a Kossuth Könyvkiadó
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Kiadóhivatal: VI., Révay utca 16. Telefon: 116-660
Előfizethető a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, pénzforgalmi jelzőszám: 215—11 529, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál, pénzforgalmi jelzőszám: 215—96 162. Előfizetési díj egész évre 48,— Ft

75.3280 Athenaeum Nyomda, Budapest — Íves magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató